

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

LÆSØFOLK I GAMLE DAGE

FOLKELIVSSKILDRING

EFTER TRYKTE OG UTRYKTE KILDER

SAMMENARBEJDET VED

H. GRÜNER NIELSEN

MED 39 ILLUSTRATIONER

KØBENHAVN

DET SCHØNBERGSKE FORLAG

(ERNST BIERBERG & MICHAEL H. JENSEN)

1924

INDHOLDSFORTEGNELSE.

Side
V

<i>Indledning</i>	
<i>Landets Øvrighed</i> (Viborg Domkapitel, Vitskøl Kloster, Kongemagt; Procurator Capituli, Landfoged, Birkedommer, Tolder, Biskop, Kirker, Præst, Degn, Ejendomsret til Jorden, Skatter, Afgifter, Udskiftning, Klitgaard): I Middelalder (1), Fra Reformationen til Enevælden (6), Tiden 1660—1760 (8), Tiden 1760—1810 (13), Tiden 1810—1858 (16)	1
<i>Skovenes Undergang</i> (Forbud mod Skovhugst, de enkelte Skove, nyere Beplantning)	18
<i>Sandflugt, Hals Kirke</i>	23
<i>Saltfabrikation.</i> Saltsydning indtil 1652 (29), Synlige Minder om Middelalderens Saltsydning (37), Almuens Salttilvirkning efter 1652 (41), Saltværker efter 1652 (Mathisen, Pelt, Bister, Mineralogisk Selskab) (46)	29
<i>Agerbrug</i> (Jordbrug, Husdyr, Brændsel)	50
<i>Stranding</i> (Vrag, Bjærgeløn, Bjærgelønsafgift, Strandingernes økonomiske og moralske Betydning, Fyrvæsen)	59
<i>Fiskeri</i> (Bakker, Pilk, Lyster, Bundgarn, Vaad, Tejner, Snurrevaad) ..	74
<i>Skibsfart</i> (Læsøflaaden og Krigsforhold, Orlogstjeneste, Forhyring, Sømandsviser, Udvandring, Skipperhistorier)	85
<i>Postforbindelse med Sæby</i>	96
<i>Handel</i>	96
<i>Husflid og Haandværk</i>	98
<i>Veje</i>	99
<i>Føde</i>	99
<i>Slednavne</i>	104
<i>Bygningsskik</i> (Husbygning, Bohave, Jordhytter, Fiskerhytter, Faarehytter, Flagning, Mølle)	107
<i>Klædedragt</i>	132
<i>Folkekarakter og Race</i> (Ind- og Udvandring)	145
<i>Tro, Skik og Digtning.</i> Indledning (158), Dværg (160), Nisser (163), Elfolk (168), Underjordiske volder Fortræd i Menneskers Bolig (169), Underjordiske forflytter udbøbte Børn (171), Vesterø Kirke og de underjordiske (174), Havfruer, Havmænd, Havhest (174), Mare (174), Pind Niels (175), Lygtemænd (177), Ild dragen (177), Spøgelsesdyr (177), Lokkes Havresød (177), Nedgravede Skatte (177), Store Sten (178), Aarets Fester (Jul og Nytaar, Fastelavn, Paaske, Pinse, St. Hans, Høst) (178), Bryllup (186), Ufødt Barns Køn (188), Frugtsommelig Kone (188), Fødsel (189), Barnedaab (189), Moderens Kirkegang (190), Barnets Sygdomme (190), Forsvarsel om Død (191), Set Ligskare (191), Død (192), Dødsmelding (193), Begravelse (194), Gengangere (201), Sødrucker (204), Eftervarsel (213), Husraad og Magi (Ved Menneskets Sygdomme, Ved Fiskeri og Sejlads, Ved Arbejde i Marken, Ved Pasning af Husdyr, I Hjemmet, Udenfor Hjemmet) (213), Vejrværsler (220), Kloge Folk (220), Stille løbske Heste (234), Hvirvelvind (235), Cyprianus (235), Kloge Præster (237). — Læsø Historie i folkelig Opfattelse (Kabelbakken, Hvordan Læsø blev beboet, Tingsted, Fra Munkenes Tid, Dronning Margrete, Pest, Læsø Skov, Nedgravne Skatte, Engelskmænd, Mærkelige Præster og Degne) (239). — Mindre Gilder og selskabelige Sammenkomster (Kartegilder, Legestuer, Pøsegilder) (246), Folkedanse (248). — Viser, Æventyr, Remser, Dialekt (251)	158

BENYTTTEDE KILDER.

- »Betænkning angaaende de Statskassen tilflydende Arvefæsteafgifter«. 1909.
 »Diplomatorium Vibergense« v. Heise 1879.
 Ursin: »Viborg« 1849.
 »Dansk Atlas« IV (1768).
 Hofman: »Foundationer« III (1758).
 Scheel: »Krigens Skueplads, fordansket v. T. Thaarup«. 1785.
 Lars Hess Bing: »Physisk og oekonomisk Beskrivelse over Øen Læsø«. 1802.
 (Se om Bing i »Biografisk Lexikon«.)
 Begtrup: »Agerdyrkningens Tilstand« VI 2. Del. 1810.
 Brinck-Seidelin: »Hjørring Amt« 1828.
 Galschiøt: »Danmark« I (1887).
 Trap: »Danmark«. Udgaverne 1859 f.
 Daniel Bruun: »Danmark« I 1919.
 Theodor A. Müller: »Læsø« i »Dania« III (1895).
 Avisartikler og Tidsskriftsartikler vedrørende Læsø citerede i Heilsköv:
 »Provinstopografi« 1920 (jf. »Vendsysselske Aarbøger« 1923).
 »Kancelliets Brevbøger« m. m.
 Fogtmann: »Reskripter«.

- Landsarkivet i Viborg (Viborg Bispearkiv: »Læsø« Pakke 1—25, samt nyere Afleveringer fra læsøske Arkiver (Sognearkiv, Birkedommerens Arkiv m. m.), Tingbøger, Strandingsprotokoller, Skifteprotokoller, Matrikler, Indberetning til Thurah opt. 1755 af Pastor Morten Bechmann i Byrum).
 Rigsarkivet (Jordebog over Læsø indsendt til Rentekammeret 1662, Aalborg og Viborg Stift kgl. Resol. ²⁸/10 1723 og ²⁹/11 1734, Relation over Stifternes Tilstand 1736, Efterretninger om Købst. og Amterne indsendte i Henh. til Oversekr. Skrivelse ⁶/4 1743, Rentekammer: Jyll. Journal Litr. H. Nr. 1174 (om Sandflugt), Jyske Tegnelser og Jyske Registre, Toldregnskaber for Læsø 17. Aarh.
 Nationalmusæets 2. Afdeling. (Distriktslæge C. Rasmussen [se Carøe: Lægestand (1905) S. 163]: Medicinsk topogr. Beskrivelse af Læsø. 1858. m. m.)
 Matrikelarkivet (Matrikler og Markbøger 1683 f.)
 Dansk Folkemindesamling (Nutidsopt. ved Dentist Frk. Kirstine Brems, Lærer S. Ditlevsen i Elsted i Ty, Lærerinde i Hals Frk. Anna Johnsen, Førstelærer N. P. Nielsen i Byrum, Landpost, Gaardejer Laurids Petersen i Klitten, Husmandskone Marie Jespersen i Lyby i Salling, Tandlæge J. P. Stenholm i Aalborg samt Udgiveren.)

INDLEDNING.

LÆSØFOLK i gamle Dage er et Forsøg paa at sammenstille, hvad der spredt foreligger overleveret vedrørende den læsøske Almuekultur fra Middelalderen til henimod vor Tid.

Bogen beskæftiger sig i Hovedsagen kun med selve *Almuens* Forhold, der saavidt muligt er set i historisk Belysning. Derimod er Øens Øvrighed og Administration behandlet i størst mulig Korthed, og stedlige og personelle Æmner — kun af Interesse for dem, der bor paa Øen — er ikke gjort til Genstand for Omtale. Det ligger endvidere helt udenfor Planen at skildre den Modernisering af Læsø, der er foregaaet i den sidste Menneskealder (Missions- og Afholdsbevægelsen, Stiftelsen af »Læsøforeningen« (med Udgivelse af »Læsøbladet«), Fiskeri med Motorbaade, forbedret Landbrug (Husmandsbrug), Opdyrkning af Hedestrækninger, Anlæg af Plantager, Elektricitetsværker, Skoler, Nybygninger ved Vesterø Havn og langs Landevejen, Redningsvæsen, Fyr osv.).

Læsø har aldrig spillet nogen Rolle i Danmarks politiske Historie. Men Levevisen og Tænkemaaden i ældre Tid paa den ufrugtbare o. 2 □ Mil store Kattegats-ø frembyder ikke saa faa Ejendommeligheder, som det er værd at lære nærmere at kende. Der er Bindingsværkhusene med de vældige, ludende *Tangtage*, der er Kvindernes prægtige *Festdragt*, de talrige *Strandinger*, der ligefrem var en fast og næsten uundværlig Indtægtskilde for Befolkningen, dernæst *Saltfabrikationen* efter skiftende Metoder, og det primitive *Landbrug* udført af Kvinder, medens Mændene søgte deres Erhverv paa Søen, endvidere er der den tykke *Overtro* med Masser af Magi og Frygt for Strandvaskere (Sødrukke), Dværge, Nisser osv. Bemærkelsesværdig er ogsaa den stærke *Udvandring* og *Indvandring* i de sidste 200 Aar, hvorved Øens Befolkning antropologisk set forlængst er ophørt med at være en særlig Race. Det har Interesse at følge de evindelige Stridigheder mellem Befolkningen og Viborg Domkapitel om *Dispositionsretten* til Øens Jord og at iagttage, hvorledes Viborg Domkapitels Herredømme over Øen langsomt smuldrer hen under Tryk af Kongemagten (Regeringen), især efter Enevældens Indførelse. Det er ogsaa muligt ret nøje at faa Klarhed over Middelalderskovenes gradvise Undergang og over *Sandflugtens* Ødelæggelser.

Heldigvis foreligger der et overraskende stort Materiale lige fra Middelalderen til vor Tid om Læsøboernes Virksomhed og Levevilkaar. Thi »Læsøland-Folk« — som Indbyggerne kaldte sig — er ikke en Bondebefolkning, der har levet et isoleret Liv saa godt som uforandret gennem Tiderne, saa man ud fra nulevende gamle Folks Beretning uden videre kan slutte tilbage til Tilstanden i fjærne Tider. Tværtimod har Ufrugtbarhed og særlige Naturforhold (Sandflugt) — i Forbindelse med de skiftende økonomiske og sociale Forhold i hele Riget — i høj Grad bevirket Forskydninger i Erhverv og Levevilkaar paa den noget overbefolkede Ø, trods al den Konservatisme, der altid vil gøre sig gældende i et saa isoleret Samfund som det læsøske. Derfor var i Middelalderen *Saltsyndning* og *Kvæg-avl* Beboernes Hovedbeskæftigelse; medens i 17. og 18. samt delvis i 19. Aarh. *Søfart* og *Bjærgning* af strandet Gods blev den vigtigste Indtægtskilde, og derfor er i nyeste Tid *Fiskeri* med Motorkuttere samt et forbedret *Landbrug* blevet Øens Hovednæringsveje.

En udførlig Fortegnelse over det her i Bogen benyttede Kildemateriale er meddelt foran i Bogen paa Side IV. Det bør dog fremhæves, at Bogens Hovedgrundlag for den ældre Tids Vedkommende ikke alene er den norskfødte Læsø-Birkedommer LARS HESS BING's vidtløftige, trykte Læsøbeskrivelse fra 1802, men ogsaa den læsøske Distriktslæge CHRISTEN RASMUSSEN's hidtil utrykte medicinsk-topografiske Skildring af Læsø 1858, samt Indberetninger om Øen 1728, 1736, 1743 m. m. (delvis benyttede i Pontoppidans Danske Atlas IV 1768 og i Hofman's Foundationer 1758) og de store topografiske Arbejder af PONTOPPIDAN, HOFMAN, BEGTRUP m. fl.; endvidere det omfangsrige *Arkivstof* særligt i det tidligere Viborg Bispearkiv (der kun for den ældste Tids Vedkommende er trykt i Heise: *Diplomatarium Viborgense* 1879). En god Oversigt over Læsø Landgildes Historie findes i den i 1909 udgivne »*Betænkning* angaaende de Statskassen tilflydende Arvefæsteafgifter«.

Det nævnte ældre Kildestof giver kun faa Oplysninger om Øens Folketro og Folkedigtning. Vi maa vedrørende disse Punkter væsentlig hente vor Viden fra Nutidstraditionens Beretning om de aandelige Tilstande i gamle Dage. Hovedgrundlaget er her først og fremmest Dentist Frk. KIRSTINE BREMS's fortrinlige Samlinger om Sagn og Folketro, indsamlet under mange Aars Ophold paa Øen. Hertil kommer Lærer S. DITLEVSEN's mærkelige Optegnelser 1908 i Vesterø til Dels efter en gammel klog Kone Ane Masters (Madsdatters) Meddelelser. Lærerinde ved Hals Skole Frk. ANNA JOHNSEN, der selv er født Læsøbo, har ikke alene optegnet et fra Indholdets Side vægtigt Folkemindestof, men har ogsaa foretaget Undersøgelser i Marken bl. a. vedrørende de synlige Levninger af ældre Tidens Salthfabrikation paa Øen. Endvidere er der UDGIVERENS eget ret omfangsrige Materiale, indsamlet siden 1917 under gentagne Rejser paa Øen, altid med levende Interesse vejledet og støttet under Indsamlingen af Førstelærer N. P. NIELSEN i Byrum, der derfor har en

væsentlig Andel i det gode Resultat. Foruden fra disse Optegnelser fra nyeste Tid er ogsaa sanket et stort Folkemindestof fra talrige Artikler om Læsø, trykt rundt om i Aviser og Tidsskrifter; særligt maa fremhæves Lektor TH. A. MÜLLERS morsomme og originale Iagttagelser om Læsøboerne i 1890'erne (trykt i »Dania« III. 1895).

Udgiveren takker de mange — ikke mindst Personalet i Arkiver og Musæer — der har vejledet ham baade ved Stofindsamlingen og til Forstaaelse af de ikke faa specielle Æmner, der behandles her i Bogen; særligt takkes Inspektør ved Nationalmusæet CHR. AXEL JENSEN og Sekretær ved Stednavneudvalget GUNNAR KNUDSEN, der har meddelt historiske Oversigter henholdsvis over Klædedragt og Stednavne (S. 144—45 og 104—7), endvidere admin. Musæumsinspektør JØRGEN OLRİK, Inspektørerne FRK. E. MYGDAL og H. ZANGENBERG, Professor ved Landbohøjskolen K. RØRDAM, Ingeniør A. CLÉMENT, Stud. mag. ERIK KROMAN, o. m. fl.

Billederne er udførte i F. HENDRIKSENS Reproduktionsatelier. Den *Hielmsstjerne-Rosencroneske Stiftelse* har givet Understøttelse til Hjælp til Tilvejebringelse af Billedstoffet. — —

Læsø hører for Tiden sikkert til en af de mest upaaagtede Egne af Danmark, og Øen besøges kun af et forsvindende Tal af Turister. Det kunde synes for vidtløftig at udgive en hel Bog om denne Ø. Men man maa da erindre, at Studiet af Kulturforholdene i ældre Tid paa Læsø har betydelig metodisk Interesse for Folkelivsforskere, idet der kun er faa andre danske Egne, hvorom der foreligger virkeligt udførlige Oplysninger om Almuens Levevis saa langt tilbage i Tiden.

Læsø kunde for et Par Aarhundreder siden rose sig af et vist Ry her i Landet, ikke alene fordi mange Søgutter paa vor stolte Orlogsflaade var fra denne Ø, men ogsaa fordi Øens Befolkning — ligesom Anholterne — i bogstavelig Forstand »levede kristeligt og ernærede sig af Vrag«. Det er kun en Tilfældighed, at Peder Paars strandede paa Anholt. Vi vil nu lade ham drive i Land med sin Skibskiste og Rejsejournal paa Læsø Grund, for at han her kan udforske, »hvilke Love, Regering, Politi, Gudstjeneste og Tro er blandt de gode Folk, som denne Ø bebo«.

LANDETS ØVRIGHED.

I. I Middelalderen.

DET dengang skovklædte Læsø ejedes i Tiden o. 1200 af Viborg Domkapitel, der dog snart efter bortsolgte den sydøstlige Fjerdedel af Øen til Vitskøl Kloster ved Limfjorden. Vitskølklosterets Besiddelse paa Læsø synes at have ligget i det nuværende Byrum Sogn og væsentlig at have udgjort et udyrket Skovareal; men Munkene lagde en Del af »Byrum« under Ploven og byggede Byrum Kirke. Det varede ikke længe, inden der opstod Strid mellem Klosteret og Domkapitlet om Grænserne for Klosterets Besiddelse og i 1219 sluttedes da den Overenskomst, at et Kors, opstillet mod Øst ved Stranden, skulde angive Nordgrænsen for Klosterets Skov, medens Starbæk¹⁾ skulde være Skovens vestlige Grænse. Klosterets Fjerdepart blev helt omgærdet af Domkapitlets Besiddelser, derved at det endvidere bestemtes, at Strækningen mellem Klosterets Skov og Havet — altsaa formodentlig alle Rønnerne — skulde tilhøre Domkapitlet. En Del af Byrum skulde være fælles Forte (Drivvej), men ellers beholdt Klosteret Byrum Kirke og det opdyrkede Areal. Begge Parter fik Jagtret. I 1274 opstod der paa ny Strid, denne Gang om et Kapel, som Munkene havde opført paa Kapitlets Grund. Kappellets Plads er nu ukendt; muligvis er det det samme Kapel som det, der iflg. Traditionen skal have staaet i Østerby, og hvis Tomt endnu vistes i 1802 (se Bing: Læsø S. 10 Noten). Vitskølklosterets Regimente blev af forholdsvis kort Varighed. I 1320 skulde Klosteret nemlig skaffe Penge til Kong Kri-

¹⁾ Stednavnet »Astrabeg« eller »Æstrabeg« i Kong Kristoffers Brev 1252 (Dänische Bibl. VI, 146 og Suhm X, 971) maa være Fejlslæsning for »a Starbæk«.

stoffer for Bekræftelse af sine Privilegier, og i den Anledning maatte det sælge sin Anpart af Øen til Domkapitlet, der forøvrigt efter tidligere Aftaler havde Forkøbsret.

Domkapitlet sad nu som Øens eneste Ejer. Dets Raadighed over Øen var for Resten allerede i 1239 blevet udvidet, idet Kong Valdemar mod at faa Agerø i Limfjorden, der var 30 Mark Guld værd, havde givet Afkald paa Leding, Vrag, Kvær-sæde og al kongelig Rettighed af Øen. Foruden Vragret havde Kapitlet ogsaa Birkeret (bekræftet 1472), saaledes at det selv ansatte Birkedommeren. Tillige ejede det Kirkerne og »Sogne-retten« og ansatte selv Præsterne (jus patronatus). I Slutnin-gen af Middelalderen bestod Domkapitlets Indtægter af Øen af 1) Landgilde (den ydedes i Smør og Salt), 2) Afgift af Saltkedler for Benyttelse af Kapitlets Brænde og Tørv, 3) Stedsmaal 3: Fæsteafgift, der erlagdes ved Ejerskifte af Øens Gaarde og Huse, 4) Sagefald 3: Bøder, som idømtes ved Birke-tinget, 5) Told af Fiskeriet ved Norderrøn.

Domkapitlet ved Vor Frue Kirke i Viborg, styrede Læsø, ogsaa kaldet »Vor Frue Land«, gennem en Mand af sin Midte, den saakaldte »Procurator Lessoviæ« (eller »Procurator Capi-tuli«). Denne Stilling gik paa Omgang mellem Kannikerne og besattes kun for 3—4 Aar ad Gangen. Det er ikke helt klart, om Procurator Capituli var pligtig til at have fast Bopæl paa Læsø, rimeligvis har han — som senere var Ved-tægt — blot inspiceret Øen én Gang aarlig. I 1445 siges, at »aldrig har nogen Provst i Viborg faret til Læsø imod Ka-pitlets Samtykke, uden altid at have haft en som Medbroder med sig, myndig i al Maade«. Den »Medbroder« til Procu-rator Capituli, der omtales, er maaske Fogden. I hvert Fald var det i 1481 en Kannik, der beklædte denne Stilling. Men i 1489 udnævntes en Borger i Aalborg til Foged, og Stillingen synes senere beklædt af en ikke-gejstlig Person. Om Foged-embedet haves nøje Underretning i en Kontrakt fra 1481. Fogden havde Klitgaard som Embedsbolig og skulde aflevere den i samme Stand, naar han fratraadte, som naar han mod-tog den. Han skulde skikke hver Mand Ret og Skel. Skulde paase, at Kapitlet fik sine rette Indtægter; havde derfor Over-opsyn med Skov, Saltbrænding og Vrag. Han skulde sende Kapitlet Landskyldsmørret samt Flæsk af de Sæler, der blev

»slaaet«. Han skulde være Vært for Kapitlets Udsendinge og for Skibsmændene paa Kapitlets Salt-Skib.

Beboerne var Fæstere under Kapitlet og kaldtes Kapitlets »Vordnede og Tjenere«. Deres Hovednæringsvej var Salt-syderi og Kvægavl; derfor betalte de Landgilden og Bøder med Salt og Smør. Desuden har naturligvis Fiskeri været en Indtægtskilde. Derimod var det smaat med Agerbruget paa Grund af Jordens Ufrugtbarhed; derfor fik Beboerne i 1446 frit Lov til Kornindkøb i andre Egne af Riget, og det siges f. Eks. i 1522, at »det er et armt Folk dér paa Landet og have liden Bjergning og skulde »aarlige« Aar købe meste Delen det Korn, de skulde fortære«. Fæsteforholdet til Kapitlet har i Middelalderen neppe været trykkende; ihvert Fald kunde der i 1540 tilvejebringes den Udtalelse fra et Stokkenævn paa Læsø Birketing af 24 Læsøboere, »at Bolshuse paa Læsø af Arilds Tid, Mand efter Mand af Landets Begyndelse haver hver af samme Køn, Barn efter Barn, hver efter andre arvet; og ej haver nogen Herre eller Husbonde over Læsø her til Dags solgt eller skilt Jorden fra Husene og rette Arvinge; men dog skulde Arvinge til samme Hus give deres Husbonde, Kapitel udi Viborg, en føje Skøn [ringe Betaling] for Jorden, saa meget som haver været Sædvane fra gammel Tid«. Bols mændene paa Læsø besad alle Hus og Jord og Andel i en Saltkedel og ejede det altsaa som en Slags Superficiærfæste, et Forhold, der er velkendt fra andre Egne, f. Eks. Samsø og Thunø; og ogsaa var brugeligt ved enkelte af Domkapitlets Ejendomme i Viborg. Foruden Bols mænd var der paa Læsø »andre Mænd, som ej haver Bol eller Del i Saltkedel, som er Indestmænd«; om disse Indestmænd bestemtes det i 1481, at de (jf. Jyske Lov II, 1) ikke maatte være »Sandemænd« (j: Nævninger) paa Tinge.

Kapitlet synes allerede i Middelalderen at have indrømmet Læsøboerne en vis Forhandlingsret eller i hvert Fald forlangt, at vigtige Ordninger f. Eks. med Hensyn til Saltkedelafgift og Ejendomsforhold skriftlig vedtoges af Læsøboerne selv. I 1507 nævnes saaledes i en Retssag »det Landsbrev, de [j: Læsøboerne] have udskrevet til Kapitel«, vedrørende Arv af Ejendom; i 1480 nævnes et tidligere »Landsbrev« vedrørende Saltafgift (Skursalt), og fra 1531 haves bevaret en Henvendelse fra

menige Landmænd paa Læsø angaaende samme Afgift. Henvendelsen i 1531 er underskrevet med 6 Navne — rimeligvis to Mænd fra hvert Sogn (en lignende Udvælgelsesmaade foreslaar Kapitlet i 1597, se Jyske Saml. 1, X, 23) — og underneden er hængt Læsø Lands store Segl forestillende St. Knud [Konge] og med Overskriften: »Sigillum Sancti Kanuti de Læshø«. Dette Segl findes siden (lige til 18. Aarh.) benyttet af »menige Indbyggere« i Skrivelser til Kapitlet. Hvordan Indbyggerne har faaet fat i dette Signet, og hvem paa Læsø, der oprindeligt har ladet det forfærdige, er ret gaadefuldt, med mindre man vil antage, at Bolsmændene paa Læsø, i Middelalderen har sluttet sig sammen i et Sankt Knuds Gilde.

Øen havde tre Kirker: Byrum, Vesterø og Hals. Allerede 1508 finder vi omtalt, at Vesterø og Byrum Sogn var forenede under én Sognepræst; Præsten betalte 1 Td. Smør i aarlig Afgift til Kapitlet. Naar vi i 1490 finder nævnt et »St. Ollus« Sogn paa Læsø, maa vel hermed menes Hals Sogn. En Del af det katholske Kirkeinventar er endnu bevaret i Byrum og Vesterø Kirker, saaledes f. Eks. de smukke Alterskabe med udskaarne Figurer fra senkatholsk Tid i begge Kirker. I Byrum Kirke findes desuden udskaaet i Træ St. Laurentius med Risten og et smukt Træbillede af den hellige Barbara; endnu i 1755 saas »Store Kristoffer« »malet« paa den nordre Kirkemur. Ejendommelig er ogsaa Kalkmaleriet paa Alterhvælvingen i Vesterø Kirke forestillende de hellige tre Konger (med Svende og Hunde og Narren blæsende i Horn) ridende til Bethlehem.

I gejstlig Henseende hørte Læsø under Børglumbispen trods Afhængighedsforholdet til Viborg Domkapitel. Dette gav Anledning til Stridigheder, hvorved Læsøboerne to Gange paa drog sig Banlysning. I 1394 havde nemlig Børglumbispen, Svend, mod aarlig Afgift af 2 Mark Sølv (skønt hans aarlige Nettoindtægt af Læsø ellers var 5 Mark Sølv) afstaaet til Domkapitlet »Jurisdictio ordinaria« og alle biskoppelige Rettigheder saavel over gejstlige som verdslige Personer (med Undtagelse af Skilsmissegæster, Kirkers og Kirkegaardes Indvielse og Sager vedr. Drab og Haandgribeligheder mod gejstlige). Men efter Biskop Svends Resignation opstod der Strid om denne Ordnings Gyldighed. Den nye Bisp af Børglum krævede de

sædvanlige Afgifter af Kirkerne paa Læsø, og da dette blev nægtet, lod han Kirkerne banlyse og paa ny vie af sine egne Præster, ja, han lod endog de døde blive opgravet, der var bleven begravet under Banlysningen. Først i Aaret 1400 kom det til Forlig, hvorved Viborg Domkapitel kun beholdt Børglumbispens Rettigheder i de følgende 10 Aar. — Efter den Tid spores ofte Børglumbispens Indgriben. Han lader sine Kommissærer og Officialer optræde derovre, og oppebar aarlig $\frac{1}{3}$ af alt det, som tiendes til Kirken og Præsten, og

Fig. 1. Læsø menige Indbyggeres Segl. (14. Aarh.)
(Signetet opbevares nu i Nationalmusæet.)

fik en Okse eller to af hver Kirke, naar han personlig kom til Landet for at holde Konfirmation. I 1523 blev Læsø atter banlyst, dennegang fordi Indbyggerne ikke vilde betale en Ekstraskat til Børglumbispens Styge Krumpen; men Viborg-Kannikerne aflyste Banlysningen, og Kong Frederik I bestemte det følgende Aar, at Sagen skulde afgøres paa en Hørredag. Iøvrigt synes Tiden efter Kristian II.s Fordrivelse $\frac{18}{4}$ 1523 at have været en urolig Tid paa Læsø, idet Læsøboerne ligesaalidt vilde lyde Kapitlet som Børglumbispens. I den Anledning maatte Frederik I sende Læsøboerne en Straffeskrivelse $\frac{6}{6}$ 1524, fordi de baade huggede egenmægtig i Skovene og ikke vilde give Kapitlet den skyldige »Rente« og Landgilde.

II. *Fra Reformationen til Enevælden.*

Reformationen bragte ikke synderlig Forandring i Øens Administration, og Domkapitlet i Viborg vedblev at bestaa som hidtil. Formerne for Læsøs Styrelse fastsloges tilsidst ved en saakaldt Ordinants, dateret Klitgaard ²⁸/₃ 1631. Ifølge denne Ordinants var Øen nu formelt delt i 6 lige Lodder, og hver Lod tilfaldt en af de 6 privilegerede Prælater og Kanniker ved Viborg Domkirke. Enhver af disse 6 privilegerede fik det Landgilde, Stedsmaal og Sagefald, der faldt paa hans Andel af Godset. Om Procurator Capituli bestemmes det, at han uden al Excusation (Undskyldning) aarligen én Gang hver Sommer skulde være forpligtet til at besøge Landet; han skulde tilse, at ingen paa Landet blev forurettet, og at Loven gik sin rette Gang, og at alt gik rigtigt til med Hensyn til Vrag. For dette Arbejde modtog han Løn i Salt og i Penge; hvilket dog i 1642 ændredes til, at han skulde have 50 Rdl., Kvægtiende af Landet og Regnskabspenge af Kirkerne; for al anden Indkomst, baade for hvad der solgtes af Skoven, Landgilde af Møllen og andet mere, skulde han aarlig gøre Kapitlet rigtig Rede og Regnskab. Om Landfogden bestemtes, at han skulde indkassere Landgilden og personlig føre Tilsyn ved Stranding og Bjærgning, samt sørge for, at Kapitlet fik én Lod af hver Baads Bjærgeløn. Han skulde paase, at der ikke blev hugget i Skoven uden Tillaelse af Procurator Capituli. Han skulde sørge for, at de »uvisse« Indtægter som Stedsmaal, Sagefald og Vrag blev betalt. Som Løn modtog han Fogedgaarden Klitgaard kvit og frit, ligeledes Kapitlets »Anpart af Korntienden« samt en Tiendepart af de ovennævnte uvisse Indtægter. Til Rettens Hjælp udtog Fogden 24 Mænd, saaledes som det var vedtaget af Befolkningen selv. Birkedommeren ansattes stadig af Kapitlet, hans Løn ses af en Kvittering 1654: »Annammet af Hansen, Foged paa Læsø 18 Dl. for 8 Tdr. Salt; nok Penge 6 Dl. slette; nok haver jeg min Gaard fri, som skylder 4 Dl. 4 Sk.; er til Hobe 28 Dl. 4 Sk., som mig er bevilget af Kapitlet for Birkfogderi«. Kapitlet havde stadig jus patronatus til de tre Kirker. Fra Aar 1600 var der dog kun én Sognepræst; og hans Kapellan boede i den gamle Præstegaard (kaldet »Annexgaarden«) ved Hals Kirke. Kapitlet var Ejer

af Læsø Land, og nye Huse maatte ikke opsættes uden dets Samtykke. Af Regnskab for 1617—18 fremgaar det saaledes, at en Mand har faaet Bøde, »for han satte et Hus uden Minde, dog Granderne uden al Skade«. Fæstebreve har sandsynligvis kun været anvendt under særlige Forhold; i Almindelighed gik Husene (i hvert Fald Bolshusene) frit i Arv og Eje, blot mod Betaling af Stedsmaal og de sædvanlige

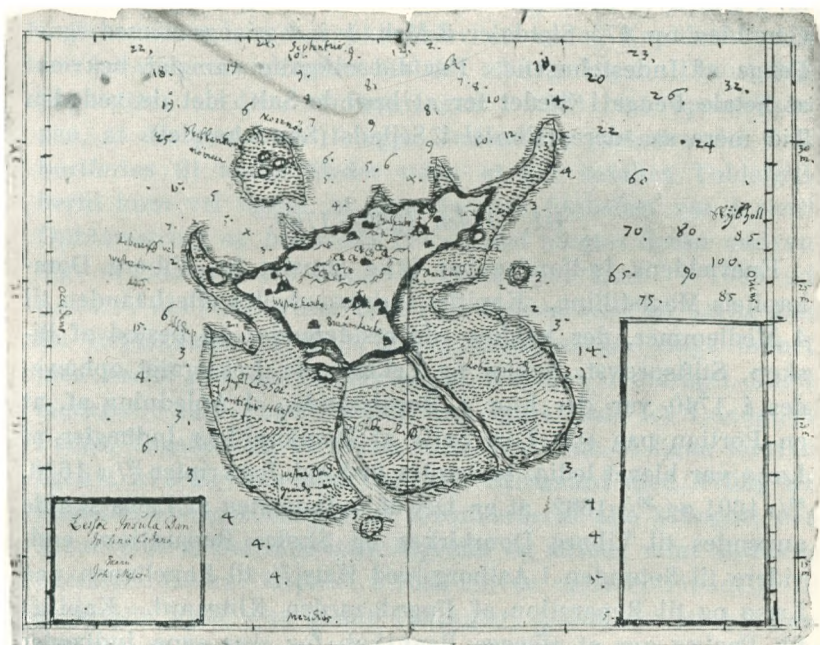

Fig. 2. Kort over Læsø ved Joh. Meyer, 17. Aarh.
(Gl. kgl. Saml. 713 Folio.)

aarlige Afgifter. Man havde dog i 18. Aarh. endnu bevaret et Par Fæstebreve fra 1606, 1630 og 1654; i Brevet fra 1630 (kendt gennem Afskrift fra 1777) fæster Procurator Capituli et Hus til en Mand og truer med i Tilfælde af Forsømmelighed, at »samme Ejendom siden igen at komme til sine Husbonder og rette Øvrighed«. I en Landtingsdom 1544 udtales, at de Læsøboere, der forhugger Skoven, skal have forbrudt »deres Gaarde og Vaaning, med hvad som helst de have i Fæste af deres Husbonder«. En meget vigtig Forandring i

Læsøboernes Afgiftsforhold skete i 1652. Alle Læsøboerne havde hidtil betalt en Pengeafgift (»Gæsteripenge«, »Huspenge«, »Landgilde«), og desuden Saltafgift in natura af Bol og Græssetter¹⁾. Paa Grund af Brændselsmangel, som Følge af Skovens fremadskridende Undergang, nedlagdes imidlertid i 1652 alle Saltkedler, og der skulde nu betales Penge for nævnte Salt, nemlig aarlig 4 Rd. 4 β af hver Gaard, 3 Rd. 1 M. 4 β af hver Græsset. Den samlede Landgildeafgift for hele Øen blev nu 675 Sletdaler 3 Mrk. 1 β , heri ogsaa medregnet Penge af Indestehusene. For Læsøboerne var det bekvemt at betale Penge i Stedet for at brænde Salt, idet de ved den Tid mere saa deres Fordel i Sejlads (Skudehandel).

III. Tiden 1660—1760.

Enevældens Indførelse var ikke gunstig for Viborg Domkapitels Magtstilling. Kapitlet indskrænkedes efterhaanden til 4 Medlemmer, der kaldtes »de residerende« og bestod af Biskop, Stiftsprovst, Rektor og Lektor; da Lektoratet ophævedes i 1740 var der kun 3 Residerende. I Anledning af, at en Portion paa »60 Tdr. Salt« af Domkapitlets Indtægter af Læsø var blevet ledig, bestemtes ved kgl. Reskripter ^{19/10} 1680, ^{23/6} 1691 og ^{20/2} 1692, at en Del af Indkomsten af Læsø skulde anvendes til Viborg Domkirkes og Skoles Reparation, endvidere til Sætønden i Aalborg [ved Hals]²⁾, til Kapellanen paa Læsø og til Reparation af Fogedgaarden Klitgaard. Kapitlet fik Paalæg om at aflægge Regnskab for sine egne Indtægter vedrørende Læsø baade til Stiftsbefalingsmanden [i Hald Len] og til Superintendenten i Viborg Stift.

Kapitlets Rettigheder over Læsø var bleven stærkt beskaaret i 1666, idet det da baade mistede jurisdictio (Ret til at udnævne Birkefoged) og jus patronatus (Ret til at vælge Sognepræst); desuden blev Vragretten ogsaa frataget det. Det hjalp ganske vist betydeligt, at Kapitlet ^{16/10} 1680 opnaaede en kgl.

¹⁾ Bol er de gamle Gaarde fra Middelalderen; Græssetter (jf. svensk Græssætte, Husmand) er Nybyggere, en finere Slags Husmænd; Indester er Husmænd.

²⁾ Denne Udgiftspost har muligvis Sammenhæng med Kapitlets Pligt i 16. Aarh. til at udlægge en Sætønde ved Grunden Trindelen ved Læsø.

Bevilling paa, at Domkirken og Skolen maatte lade »oppebære og nyde den sædvanlige Indkomst af Læsø, som Kirken har nydt af Arilds Tid efter gamle Statuta«; men Rækkevidden af denne Indkomstbevilling indskrænkedes noget, da Kongen — rimeligvis fordi han selv delvis skulde lønne Birkefogden — vilde have sig forbeholden som et kongeligt Regale alle uvisse Indtægter. Fogden skulde aflægge Regnskab til Rentekammeret for disse uvisse Indtægter.

Gennem en lang Aarrække blev nu endog Kapitlets Ret til selv at vælge Landfogden bestridt af Regeringen. Denne Sags Forhistorie er den, at Regeringen i 1668 blev opmærksom paa, at der paa Læsø foregik Underslæb, idet strandet Gods bortførtes til andre Steder uden at der betaltes Toldafgift; hertil kom vel ogsaa, at Læsøboernes Skibsfart var i stærk Opblomstring og behøvede Tilsyn; det mentes derfor nødvendigt at udnævne en kongelig Tolder paa Øen. I 1669 udnævntes saa Niels Henriksen¹⁾ til Tolder mod en aarlig Løn fra Rentekammeret af 30 Rdl. Stillingen var ringe lønnet, men næste Aar fik Henriksen af Kapitlet overdraget Landfogderiet. Som Foged skulde han »gøre Rede for Landgilds-Penge, Sagefald og al uvisse med Skatterne at ligne forsvarligen«, hvorfor han nød Gaarden »Klitgaard med Avling fri, Kapitlets Øvrighedsanpart af Korntiende af alle 3 Sogne, den Tiendepart af bekommende Sagefald og uvisse, samt Skifterne overalt«. Efterat Kapitlet i 1680 havde opnaaet Tilladelse til at maatte nyde sine gamle Indtægter, gjorde det straks Forsøg paa at hævde sin fulde Ejendomsret til Jorden. Forholdet var nemlig nu dette, at Bolene ikke altid efter Dødsfald tilfaldt nærmeste Arving, men mange indsatte sig i ét Bol, »ja 4, 5, 6 og flere«, »ikke anseende Landsens Grund og Jord at være Viborg Domkapitels rette Ejendomme, og ikke kan gaa i nogen Arv, uden, hvis Bygning af nogen derpaa sættes, Arvingen kan agtes næst at nyde«.

Niels Henriksen forlangte nu Fæstebreve og gav Ordre til, at »Læsø Ejendels Jord ikke skal sælges eller pantsættes«. Læsøboerne klagede herover til Kapitlet i en Skrivelse, der

¹⁾ Det var i hans Hus, at Birkedommeren Pinselørdag $\frac{2}{3}$ 1688 dræbte en Soldat; om denne Begivenhed se nærmere i Saml. til Jy. Hist. og Top. IX, S. 243.

mærkeligt nok var anonym, blot forsynet med »Landsens Signet«. Kapitlet halede da i Land og gav $\frac{1}{8}$ 1680 og i 1681 naadigst Tilladelse til, at det skulde have sit Forblivende ved det gamle, naar blot Landgildet udrededes af Arvingen eller Parthaverne i rette Tid, og Godset ikke forringedes; men ellers skulde Fæstet være forbrudt, og de skulde kvittere deres Bols Huse og Jorder. Efter Niels Henriksens Efterfølger A. Vos's Afgang viste sig de uheldige Følger af Sammensmeltningen af Tolder- og Fogedembedet, idet Kongen $\frac{16}{4}$ 1689 uden videre udnævnte en Mand ved Navn Kristen Jørgensen Hesselberg ikke alene til Tolder men ogsaa til »Landfoged«. Men Kapitlet brød sig ikke om at se Fogedstillingen beklædt med en Mand, hvis vigtigste Adkomst til Stillingen var, at han »havde ægtet en Pige, som var i Tjeneste paa Slottet«. Hesselberg, der jo havde sin kongelige Udnævnelse at støtte sig til, satte sig alligevel fast paa Klitgaard mod Kapitlets Ønske og opkrævede Afgifter som Foged. Et pudsigt Vidnesbyrd om, hvor højt Bølgerne dengang gik, er vist den Ordre, som Hesselberg $\frac{80}{8}$ 1689 gav paa Birketinget, at de Sager, som den Dag var indstevnet til Tinget »særdeles den sladderske og svalderske Oprør eller Slagsmaal, som er opkommen eller her efter komme kan iblandt Kvindespersoner her paa Landet«, skal afgøres uden nogen Proces Bekostning, »at den Uskikkelighed kunde én Gang vorde afskaffet«. Hesselberg og hans Fuldmægtig skaltede og valtede nu en Tid efter Behag og benyttede sig af Landfolkets Ukyndighed i at læse og skrive til at faa det til at attestere en ganske urigtig Erklæring om, at »hans [Hesselbergs] Formænd i 50—60—70 Aar har boet paa Klitgaard og nydt og oppebaaret Kongetiende for Kongens Landfogeds Bestilling«. Det lykkedes dog denne Gang Kapitlet at faa sin historiske Ret til selv at maatte udnævne Fogden fastslaaet, og $\frac{81}{8}$ 1690 sluttede det Kontrakt med Bernt Fallenkamp om at overtage Fogedstillingen. Efter Fallenkamps Afgang faldt imidlertid Kapitlet til Føje og tog imod de Mænd, som Kongen udnævnte til Tolder og »Foged«. Kapitlet (»de residerende«) var dog svært misfornøjet. I 1728 paastod de residerende, at Fogden havde købt Embedet for 500 Rdl.; de tænkte i det hele stærkt paa at afskaffe Stillingen og mente, at de i Stedet — for en Bagatel — kunde have

1 Mand i hver Sogn. For endelig at gøre Ende paa Tvistighederne mellem Kapitlet og Fogden paa Læsø, bestemte Frederik den 5te ved kgl. Resolution ²⁶/₈ 1746, at den daværende Landfoged Peder Glud ved Lejlighed skulde forflyttes, og at Kapitlet fra nu af, saalænge det beholdt Læsø Jordebogs Indkomster, selv maatte udnævne Landfogden, mod at denne indkrævede ogsaa de kgl. Skatter og de uvisse Indtægter (Sigt og Sagefald), der tilhørte Kongen, og aflagde Regnskab til Rentekammeret.

Kapitlets Indtægter bestod efter 1680 af Landgilde, Korn-tiende, Stedsmaal, Andel af Bjærgelodderne og lidt Hoveri til Fogedgaarden Klitgaard. Klitgaard synes dengang at have udgjort et ret stort Gaardkompleks. Bestod i 1686 af Ralingshuset [o: Beboelseshuset] (18 Bindinger), Kapitelshuset (7 Bindinger), Hus vesten i Gaarden norden Leddet (11 Bd., hvoraf 3 Bd. til Pakhus), Fæhuset (12 Bd.), Bødkerhuset (5 Bd.), Ladehuset (18 Bd.), Staldhus (7 Bd.), Staldhus med Vognhus (9 Bd.) og Fangehuset. Gaarden var ikke indhegnet, men der var en Have »med nogle gamle Planter omkring«. Bygningerne skildres som brøstfældige. Og i 1728 udtales, at Klitgaards Bygning er »miserabel og fast i Bund ruineret«. I 1755 siges om Klitgaard, at »Gaarden er bygget ligesom andre Bøndergaarde paa Læsø og tækket med Tang. Paa samme Gaard plejer at være Ting og Arresthus, som nu er øde, men menes at skulle komme i Stand igen. Der er og i Klitgaard et gammelt Hus kaldet Kapituls Huset, fordi Kapitulares i Viborg, som aarligen ved Olai Tider om Sommeren kommer til Læsø, plejer i forrige Tider at have deres Logement i samme Hus«. Dette Kapitelshus blev forøvrigt nedrevet nogle Aar før 1777 og skildres da som »stort« og »muret«.

Første Del af 18. Aarhundrede hører til Øens allerfattigste Tid. Hals Sogns Jord var da omtrent totalt ødelagt af Søndflugten, og Skibsfarten med egne Skibe fik sit Knæk under den store nordiske Krig. Øen savnede stærkt mandlig Arbejdskraft, fordi de unge Mænd tog Hyre til Søs og holdt sig borte fra Øen. Under disse Forhold var det ofte vanskeligt for Befolkningen at betale deres Landgilde til Kapitlet. Landgildeafgiften til Kapitlet nedsattes derfor ved kgl. Befaling af ²⁰/₁ 1734 til 284 Rdl. 2 M., og ¹⁰/₆ 1735 udstedtes en

kgl. Ordre om, at Landgilden skulde omlægges, saaledes at Beboerne for Fremtiden skulde betale den nævnte faste Sum 284 Rdl. 2 M. i Forhold til Jordens Hartkorn, medens tidligere alle Bol havde betalt lige meget hver, og paa samme Maade alle Græssetter (og alle Indester) lige meget, skønt mange Græssetter og Indester kunde være bedre end Bolene. Et kgl. Reskript af $\frac{9}{10}$ 1735 fastslaar den nye Beregningsmaade. Hele Landskylden anslaas til 309 Rdl. 2 M. 9 Sk., hvoraf aarlig skulde betales til Kapitlet 284 Rdl. 2 M., til Søtønderne 6 Rdl., til Kapellanen paa Læsø 8 Rdl. 2 M., og for Birkefogdens paaboende Gaard afgik 2 Rdl. 3 M. 5 Sk.; det overskydende Beløb 8 Rdl. 1 M. 4 Sk. skulde henlægges som Byggefond til et nyt Arresthus. Dette Arresthus blev bygget 1773 i Byrum og laa mellem Kirken og Præstegaarden.

Kapitlets Dispositionsret over selve Jorden forblev ret uklar. Vi har tidligere nævnt Kapitlets mislykkede Forsøg i 1680—81 paa at kræve Fæstebreve af hver enkelt Beboer. I Matriklen 1683 nævnes under Vesterø Sogn et »øde Bol dertil et Stk. Jord, af hvilken Jord Ane Mikkelsdatter ved Hyldebusken haver $\frac{1}{3}$; de $\frac{2}{3}$ er hjemfalden til Viborg Kapitel for Restans«, hvilket viser, at Kapitlet i Praksis af og til gjorde sin Ejendomsret til Jorden gældende. De kgl. Embedsmænd var derimod lidet velvillige overfor Kapitlet. Ved en Resolution af Stiftamtmand Gyldenchrone $\frac{2}{3}$ 1745 fastsloges, at siden det var Landfolkene tilladt, og de havde Rettighed til at maatte afstaa lidet eller meget af deres Jorder, og de for Sikkerheds Skyld forlangte Jorddeling imellem sig, da burde det ske ved Rettens Mellemskomst, og der udfordredes et lovformeligt Dokument. Denne Forretning skulde som hidtil besørges af Birkedommeren, men det kunde ikke nægtes Landsforvalteren at være til Stede. Al anden Jorddeling, hvorefter Skatter og Landgilden svarede, vedkom Landfogden alene.

Kirkeforholdene var saaledes, at Hals Kirke ophørte at bruges til Gudstjeneste o. 1722. Og noget før har vel Kapellanen maattet fraflytte sin af Sandflugt ødelagte Præstegaard (Annexgaarden) i Nærheden af Kirken. Sognepræsten og Kapellanen havde altsaa nu kun 2 Kirker at betjene. Af Kirkeregnskabet 1688—89 ses, at Sognefolkene dengang betalte til alle 3 Kirker baade Korntiende, Tiendelam og Kvægtiende; desuden

betalte de ekstra, naar deres Sognekirke trængte til Reparation. I 1690 opgiver Øens Præst, at han som Løn fra alle tre Sogne modtager: »Kvægtiende: 15 Lam + 1 Dl. 1 M. 8 ð, Offer til 3 Højtider: 40 Sletdaler, uvis Offer: o. 20 Sletdaler, desuden gives til Martini [Mortensdag] af hver hel Gaard: 1 Gaas, 1 Skp. Malt og 8 Brød«.

Med Hensyn til Folkeoplysningen stod det kun smaat til. I 1689 tales om Befolkningens Ukyndighed i at læse og skrive. Der var dog i 1690 to Degne paa Øen, én for Hals Sogn og én for Byrum-Vesterø Sogne; Degnen i Hals var egentlig (i 1687) udnævnt til Birkeskriver, men med Forpligtelse til at undervise Ungdommen i »Læsen, Skriven og Regning«.

IV. Tiden 1760—1810.

I 1764 opskræmmedes Læsøboerne ved, at »de residerende« (Domkapitlet) kom i Forhandlinger med et mineralogisk Selskab om Salg af Øen. Selskabet vilde oprette et Saltværk paa Øen, anlægge Havn og betale Kapitlet en aarlig Afgift svarende til Landgilden. Til Gengæld forlangte Selskabet Ejendomsret til Strandferene (d: den flade Strandbred, der ved Flodtid overskyldes af Havet), hvor Saltet fandtes, og Ejendomsret over de tidligere sandføgne Jorder (til Opdyrkning); endvidere skulde Læsøboerne være forpligtet til at gøre Hoveri og udføre Kørsler, hver Gaard 2 Dage om Aaret. Læsøboerne indsendte naturligvis en Protestskrivelse til Kapitlet mod en saadan Ordning, særlig mod det forlangte Hoveri. Men heller ikke de residerende følte sig tilfreds med at skulle afstaa Herlighedsretten over Øen (jf. kgl. Reskript ^{26/4} 1765), saa der blev ikke noget ud af den Handel. Forhandlingerne havde dog vist, at der eksisterede et Strids-spørgsmaal mellem Kapitlet og Læsøboerne, nemlig om Dispositionsretten til de sandføgne Jorder. Forholdet var det, at efterhaanden som den sandføgne Jord i Hals Sogn var groet til med Græs og Lyng, havde Læsøboerne tiltaget sig forskellige Rettigheder i disse Egne og benyttede uden videre Jorden til fælles Græsgang, Lyngslet og Tørveskær. Og omkring Midten af 18. Aarh. var der enkelte Læsøboere, der endog paa egen Haand bemægtigede sig Stykker af Jorden

til Opdyrkning og undertiden ogsaa byggede Hus. Spørgsmaalet var nu, om det var Beboerne selv eller Domkapitlet, der havde Dispositionsret over det øde Land, og om det var Birkedommeren eller Fogden, der skulde legalisere de nye Ejendomsbesiddelser. Den derved opstaaede Strid mellem Birkedommeren og Landfogden foranledigede tilsidst en Rente-kammerresolution af ¹⁰/₁ 1778, der anerkendte Kapitlets Dispositionsret over de tidligere sandføgne Jorder ud fra den Betragtning, at Kapitlet var Grundejer, fordi det ligesom andre Jordegodsejere betalte Skatter af Øens Hartkorn. Læsøboerne følte sig med Rette foruroligede ved denne Kendelse, hvis juridiske Følger kunde blive, at Kapitlet som Grundejer ogsaa kunde hævde sin Dispositionsret til Jord hørende til de gamle Bol og Indester. Sagen kom derfor til fornyet Behandling af en af Regeringen nedsat Kommissionsdomstol, hvis Kendelse ⁵/₄ 1781 gik i stik modsat Retning. Kommissionsdomstolen — der aabenbart har villet fastslaa hævdvunden Skik som Ret — bestemmer, 1) at Læsøboerne som hidtil maa beholde deres Steder som rette frie og frelse Ejendomme i alle Maader, 2) at de maa beholde fælles Græsgang, Tørveskær og Lyngslet i Hals Sogn, som overalt paa Øen, hvor de har nydt samme fra gammel Tid, 3) derimod var Læsøboerne overfor Kapitlet pligtig til som sædvanlig at yde a) Landgilde, b) Bjærgningslønsafgift samt c) Hoveri paa Klitgaard; dog skulde disse Ydelser begrænses saaledes, a) at Landgilden aldrig maatte forhøjes, b) at Bjærgningsafgiften ikke skulde ydes, naar der bjærgedes for bestemt Dagløn, eller naar der kun var Tale om Grundstødning (altsaa ikke en reel Stranding), c) at Hoveri til Klitgaard kun gjaldt i Anledning af Gaardens Istandsættelse og ikke maatte forlanges i Pløje-, Sæde-, Høst- og Høbjærgningstiden eller i den travleste Hornfiskeritid. Denne Dom indankedes naturligvis af Kapitlet for Højesteret, hvis Afgørelse ²⁴/₁ 1785 for saa vidt var gunstig for Læsøboerne, som den fastslog som Ret den hævdvundne Skik, at »Læsøboerne bør som Selvejere beholde de dem efter Skøder eller andre lovlige Adkomster tilhørende Ejendomme«, men iøvrigt anerkendtes Kapitlets Ret til at nyde »Herligheden« og de dermed forbundne Indtægter af Øen; derimellem ogsaa Bjærgelønsafgiften i sin fulde Ud-

strækning, ligeledes anerkendtes Kapitlets Ret til at lade de øde og sandføgne Jorder, udvise til Opdyrkning og Bebyggelse, og Læsøboerne skulde som hidtil være behjælpelige med Klitgaards Bygnings Vedligeholdelse. Uagtet denne Højesteretsdom hverken skaffede Læsøboerne eller Kapitlet større Fordele, end de ifølge længe hævdvunden Skik havde i Forvejen, bragte den dog en meget tiltrængt fast Afgørelse af, hvorledes Ejendomsretten til Læsø Jord skulde opfattes ud fra et juridisk Synspunkt.

Landets Øvrighedspersoner var i Begyndelsen af 19. Aarhundrede flg.: Landfogden indfordrede Landgilden (309 Rdl.) og $\frac{1}{5}$ af Bjærgelodderne ved Strandinger (Gennemsnitsindtægten anslaaes 1810 af Begtrup til 2000 Rdl.), hvorfor han aflagde Regnskab hvert Aar ved St. Olai Dags Tider, da de residerende, nemlig Biskoppen, Stiftsprovsten og Rektor skiftedes til at indfinde sig, ved hvilken Lejlighed Landfogden nød godtgjort $\frac{1}{4}$ af nævnte Femteparten af Bjærgelønnen, efterat 20 Rdl. 4 M. var fradraget, som tilkom Birkedommeren. Landfogden forrettede Skifter og bestyrede Overformynderskabet imod at stille de residerende Kautions. Han opkrævede de kongelige Skatter (Matrikelskat, Rytterskat, Okse- og Flæskeskat, Kornskat, Folkeskat, Soldaterduceur osv.). De staaende Skatter udgjorde o. 520 Rdl. Som Løn modtog Fogden foruden den ovennævnte Andel af Bjærgelønsafgiften ogsaa Skiftesalarier og Korntienden (imod en vis Afgift til de residerende); denne sidste Tiende hævedes dels in natura dels i Penge og anslaaes i 1810 at være af Værdi 18—20 Rd. pr. Hartkorn; hele Øens Hartkorn var 154 Tdr.; desuden havde han Klitgaard (4 Tdr. Hartkorn), hvoraf han blot svarede de kongelige Skatter. Han holdt selv Gaarden vedlige, men Beboerne var behjælpelig med Kørsel af Tang og Ler. Birkedommeren var tillige Birkeskriver, Politimester og Auktionsdirektør. Han havde ingen Embedsbolig, men ejede dengang Vejgaard. I Boliggodtgørelse modtog han aarlig 30 Rdl. af Kongens Kasse. Hans Løn bestod (efter Reskript $\frac{2}{4}$ 1796) af $\frac{1}{2}$ Skæppe Byg aarlig af hvert Sted paa Øen. De øvrige Indtægter var uvisse, undtagen 20 Rdl. 4 M. aarlig af de residerende i Viborg (der betales af Bjærgningslønsafgiften). Toldtjenesten (med Vejer- og Maalerembedet) var lønnet med

kgl. Gage af 100 Rdl. aarlig, ellers kun med uvisse Sportler i Tilfælde af Stranding. Der hørte ingen Embedsbolig til Stillingen. Heller ikke var der nogen kongelig Toldbod, men Vedkommende skulde indfinde sig paa det Sted Tolderen boede, hvor det kongelige Toldskilt stod, og anmelde Ind- og Udsejling, nedlægge Angivelser og modtage Toldsedler. Sognepræsten havde fri Præstegaard i Byrum. Kapellanen boede dengang ogsaa i Byrum Sogn; han lønnede (siden 1752) Skoleholderen ved Skolen i Bangsbo, Hals Sogn, og havde Tilsyn med denne Skole. Ogsaa i Vesterø var en Skoleholder; han havde en lille Jordlod. Der var desuden for alle tre Sogne beskikket en Degn, der boede i Byrum. Til at paase, hvad der inddrev paa Forstranden, var i hvert Sogn beskikket en Strandfoged. Endvidere var der øst og vest paa Øen ansat Lodse til at vejlede Skibene, naar det forlangtes. Administrativt hørte Øen oprindeligt under Aalborghus, men fra 1707 under Hald Amt i Viborg Stift indtil 1794, da den henlagdes under Hjørring Amt. I gejstlig Henseende hørte Øen siden Reformationen under Viborg Stift.

V. Tiden 1810—1858.

I Slutningen af dette Tidsrum mister Kapitlet efterhaanden alle sine Rettigheder paa Læsø, undtagen Landgilden. Det begynder med, at Kapitlet ^{10/11} 1844 frivilligt renoncerer paa sin Dispositionsret til Udmarksjorderne paa Læsø (i ny Matrikel ansat til 36 Tdr. 7 Sk. 3 F. ¹/₂ Alb.) mod at slippe for enhver Forpligtelse til at udrede Afgift af eller for disse Jorder og for Forpligtelse til at betale Skatter af Hartkornet eller være ansvarlig for Skatternes Indbetaling. Denne Indrømmelse fra Kapitlets Side var en nødvendig Forudsætning for, at en almindelig Udskiftning af hele Øen kunde finde Sted. Planen for Udskiftningen vedtoges af Sogneforstanderskabet for alle tre Sogne den 31. Oktober 1845, og Hovedbestemmelsen var: at alle hidtil opbyggede Huse, der ingen Hartkorn havde, skulde tillægges Jord efter 1 Skæppe Hartkorn; dog skulde der ikke tillægges de fem Pakhuse i Østerby samt Fyrhuset nogen Lod. Beboerne skulde have den Jord, der laa ved, lige udfor og mellem Stederne, samt en eller to

Lodder, hvoraf den ene, hvis det var gørligt, skulde udgøre en Lyngstedlod. De af »Fællesskabet« opdyrkede Jorder til-lagdes de Beboere, der havde opdrevet dem, imod Fradrag af, hvad som i det hele tilkom efter deres Hartkorn. Om-kring Vagerhuset i Syrodde skulde afsættes Plads til at trække Baadene op paa, og der skulde afsættes en Holdeplads vesten og østen for Byrum Kirke. Der skulde udlægges fælles Ler-grave, Grusgrave og Hvidsandsgrave. Nordre Røn skulde være udenfor Udskiftningen; ligeledes Søboholm, »da det er af Vigtighed, at det Sted, hvor der tages Saltvand til Salt, saafremt det med Tiden skulde tilgro, vedblivende at være fælles«. Almindelig Tangbjærgning maatte vedblive, og Tan-gen maatte henlægges paa Strandbredden indtil en Bredde af 50 Alen.

Kort efter Udskiftningen (1845—53) bortfaldt ved kgl. Reso-lution ^{18/11} 1858 den Bjærgelønsafgift, som Læsøboerne havde betalt til Kapitlet, og samtidig ophævedes Landfogedstillingen, og Kapitlet fritoges for al Ansvar for Oppebørsel af de konge-lige Skatter. Ligeledes bortfaldt Øens Korntiende (»Konge-tiende«), som Fogden hidtil havde haft i Løn; Hoveriet til Klitgaard ophørte, og Gaarden solgtes i 1863 ved Auktion. I nyeste Tid er ogsaa det sidste Minde om Kapitlets gamle Birkeret forsvundet, idet selve Birkefogedembedet forsvandt i 1919 efter den nye Retsplejeordning. Derimod betales Land-gildeafgiften endnu den Dag i Dag. Afgiften udgjorde i 1906 ialt 618 Kr. 85 Øre aarlig, men Beløbet tilfalder ikke mere »Domkapitlets« Medlemmer (Biskop, Stiftsprovst, Rektor osv.), da disses Stillinger nu lønnes paa almindelig Maade af Sta-ten. Læsø Landgilde — den sidste Levning af Kapitlets Her-lighedsret over Øen, gaar derfor direkte ind i Statskassen. Nye Stridigheder med Domkapitlet behøver Læsøboerne ikke at være bange for, eftersom Kapitlet slet ikke mere eksisterer. Selve Titlen bortfaldt i 1872, efter at Institutionen i længere Tid kun havde eksisteret af Navn.

I gejstlig Henseende henlagdes Øen ^{7/10} 1843 igen under Aalborg Stift.

SKOVENES UNDERGANG.

En Egns Skovvækst er vel det, der mest af alt giver Landskabet sit Præg. Men i den Henseende har Læsø gentagne Gange skiftet Karakter. Ligesom i Jylland er paa Læsø Middelalderens Storskove lidt efter lidt svundne ind, for tilsidst i Sandflugtsperioden i det 17. Aarhundrede omtrent helt at forsvinde. Det er muligt gennem Dokumenter at følge de gamle Læsøskoves gradvise Forsvunden. I den ældre Middelalder maa største Parten af Øen have været dækket af Skov, mest vel Fyrreskov¹⁾; dog har der ogsaa været Løvskov derimellem, thi af Kong Valdemar (Sejrs) Jordebog erfares, at der har været Hjorte paa Øen. I Øens eneste Mose er da ogsaa (i 1888) fundet en Kronhjortetak. Erik Menved paabød i298, at ingen, af hvad som helst Stand han er eller være kan, maa fordriste sig til at jage paa Læsø eller at hugge i Viborg Kapitels Skove dér sammesteds eller i nogen Maade deres Folk at forulempe, saafremt han vil undgaa vor kongelige Vrede og Hævn, men bag denne Ordre ligger maaske ikke nogen egentlig Skovfredningstanke; Meningen er vel blot under de urolige Forhold at bekræfte Kapitlets Ejendomsret til Skoven overfor fremmede. I det 14. Aarhundrede og senere, da Saltbrændingen paa Øen var almindelig og en vigtig Indtægtskilde for Domkapitlet, blev der efterhaanden saa stærk Brug for Skovene som Brændselsmateriale, at nøje Tilsyn fra Kapitlets Side blev nødvendigt. Det hedder derfor i Fogdens Instruks 4. 1481 ff., at han skal hegne Skoven og Grønmark, som i Fred og Forbud bør at være uden al skadelig Hug og Grøft, og i ingen Maade det tilstede, at Skoven eller Marken upligteligen til Skade forhugges og graves paa hans egne Vegne eller nogle andres. Landets Indbyggere maatte nemlig nu ikke uden Kapitlets Samtykke røre Skoven. I 1476 havde Kapitlet paa Viborg Landsting klaget over, at dets Tjenere paa Læsø vældelig graver Tørv i deres Skov, som dem er forbuden af Kapitlet og hugger deres Skov, som dem er forbuden, og forøder deres Land dermed og fører Tørv af den Vaaning (Sted), som lovlig besatte (3: beboet) er. Landstinget giver da ogsaa Kapitlet Medhold og bestemmer, at saadanne Overtrædelser straffes med 40 Marks Bøder og skal forfølges ved Kapitlets eget Birketing. Alligevel synes det ikke, at Kapitlet har haft tilstrækkelig Magt over deres Undersaatter til at hindre ulovlig Skovhugst. I 1524 var det rent galt med Disciplinen, idet Læsøboerne hverken vilde betale deres Landgilde og anden Afgift eller lade være med til Upligt (Skade) at forhugge Skovene dér paa Landet, og Kong Frederik den 1ste maa i den Anledning sende Læsøboerne

¹⁾ Da Læsø i en Del af Stenalderen (Littorinasænkningen) helt har ligget under Havets Overflade, kan Fyrreskoven ikke stamme fra selve Fyrreperioden.

et Straffebrev $\frac{9}{10}$ 1524. I Virkeligheden havde Læsøboerne paa en Maade Ret i deres Opsætsighed. Ti hvis de ikke maatte faa udleveret tilstrækkelig Brændsel, kunde de heller ikke brænde saa meget Salt og betale saa stor en Afgift i Salt som før. Det ender da ogsaa med, at Læsøboerne 1531 maa bede Kapitlet om Nedsættelse af deres Saltafgift, »fordi I vide selv vor Brøst baade om Skov, Mark og Mose, som er paa det næste opgravet og plat fordærvet«. Omtrent ved samme Tid hører vi første Gang om Sandflugten, idet Kristian den 3die $\frac{12}{10}$ 1536 forbyder Læsøboerne at bygge flere Saltkedler, end der plejer at være, da Skoven derved forhugges og forødes, »og Landet saa forødes med Tiden af Sand«. Kapitlet fik ogsaa Kongen til at udstede et Forbudsbrev om, at ingen maatte forhugge Skovene, hvilket Brev ofte blev læst paa Læsø Birketing. Men det lader ikke til at have hjulpet, for Kapitlet maatte i 1544 gaa til Viborg Landsting og forklare, at »Kapitlet haver nogen føje [o: ringe] Skov paa Læsø, som er Skjul og Skøttening for al Landet, saa meget som igen er og ikke er fordærvet af Sand«, og at det derfor altid har været strængt forbudt at slaa Lyng, grave Tørv eller gøre noget, som kunde være Skoven til Ødelæggelse. Landstingets Kendelse faldt saaledes ud, at de af Kapitlets Tjenere, der var ulydige og forhuggede Skoven, skulde have forbrudt »deres Gaarde og Vaaning, med hvad som helst de have i Fæste af deres Husbønder«, og naar Kongens Brev var læst tre Gange, og de handlede derimod, »besynderlig i saa drabelig en Sag«, da var det »halsløs Gerning«. Ved den Tid er man klar over, at det ikke er nok mod Sandflugten at beskytte selve Skoven, men at det ogsaa gælder om at frede den øvrige Plantevækst. Ved Tingsvidne 1559 forbyder Morten Hvas Læsøboerne »at afrykke Lyng, at ødelægge eller fordærve Bakkerødder, Sener, Klittag, »Duerreuiere«, Kragebærris, Strandebakterne eller hvadsomhelst, der gror paa Landet Sandflugt til Forhindring«. Næste Gang vi hører om Skoven, er det ikke Læsøboerne, men Kapitlets Prokurator, der faar paa Hovedet, idet Kong Kristian IV i 1592 $\frac{1}{2}$ forlanger Prokuratøren tiltalt, fordi han har forhugget Kapitlets Skove, Kapitlet uvitteligt, hvorved er at befrygte, »at Landet kan blive ødelagt af Sand, hvilket til Dels allerede er begyndt, og formedelst saadan mærkelig Skovhugst kan formodes daglig at have større Fremgang«. Senere $\frac{10}{10}$ lader Kongen dog Tiltalen falde, dog kun paa den Betingelse, at Kapitlet ansætter en ny Prokurator. I Fogdens Ordinans af 1630¹⁾ hedder det, at Fogden skal have »flittig Inspektion og Tilsyn til Skoven, at intet derudi bliver huggen uden Procuratoris Capituli hans Consents til Stængtræer, Runder [o: Lægter] og anden nødvendig Brug, og det altsammen at udredes dennem for Penge«. I 1642 bestemmes, at man kun »i høje Nød« skal »lade Bønderne bekomme af Skoven Stængetræer til deres Jorder med at indhegne . . . desligest nødvendig Ruller til deres Sku-

¹⁾ Deichmann Brandt har urigtigt 1480.

der at bringe paa Vandet og Fodstykker, dog altsammen til billig Betaling«. Af Hensyn til Bøndernes Mangel paa Gærdsel til at indlukke Tofter og Jorder med paalægges det hver Bolsmand aarlig at plante 10 Pile, hver Græsset 5 Pile og hver Indest 2 Pile. I 1645 ²⁰/₁₀₀ fik Sten Rodsten, der under Thorstenson-Krigen var sendt til Læsø med Soldater, Ordre til at have Indseende med, at Skovene ikke forhugges, da disse Skove »hidentil alene hindret haver, at Sandet ikke haver taget Overhaand og ganske fordærvet Landet«. Da »den gamle Furskov« alligevel delvis blev omhugget af Rodsten, maatte Læsøboerne i 1652 enes med Kapitlet om helt at afskaffe Saltkogeriet, »efterdi Skoven kan det ikke taale«, men Læsøboerne skal nu »nyde og have, hvis Veller [ɔ: Gavntæ] og Knarter [ɔ: Knuder], der falder udi Furskoven«; de skal kunne føre det ud to Gange om Aaret ved Pinsedags Tider og omkring Mikkelshag paa den Maade, at de, som betaler Landegilde, Bolsmændene, har Ret til at samle i to Dage, først derefter maa Indesterne være med. Men den, som udfører »enten Rødder, Naller [ɔ: Naale], Bor [ɔ: Bar, naaleformigt Løv] eller Træ«, skal betale 1 Rdl. til Øvrigheden og 1 Mark danske til de fattige; men de, som befindes at hugge Rodhug eller grønne Træer, de straffes og tiltales »med fuld Vold«, »paa det Skoven kan forskaanes og komme til Grøde igen, og Landet kan blive ved Magt«. Der kom dog ikke mere Grøde i Skoven. Endnu under Svenskekrigen fik Beboerne mod Betaling tildelt Træer af Skoven, ti der er bevaret en »Fortegnelse paa, hvis Træer, som er solgt af Furskoven fra 1658, Landet [ɔ: Øen] af Svensken blev udplyndret, og nu til den 6. Septbr. 1659«, og i denne lange Fortegnelse staar Læsøboere opført for 1, 2 eller 3 Træer hver; ialt er solgt for 84 Sletdaler 3 Mark 6 Skilling. Lignende Fortegnelser haves fra 1658 og 1660. Men nu bryder Sandflugten ind over den nordlige og nordøstlige Del af Øen med hidtil uset Voldsomhed; særligt i Aarene 1667 til 1697 rasede den stærkt. I Ekstrakt af Landmaalingssmodellerne over Læsø Land 1688 forklares Naturfænomenet saaledes, at der var opstaaet »stor og aaben Sandflugt af nordvest, nord og nordøst fra nogle høje Sandbjerge, hvor tilforn haver staaet en Fyrreskov, men nu ganske ødelagt, saa man ikke kan kende, hvor den haver staaet«. Da Sandflugten var dæmpet midt i 18. Aarhundrede, var der paa Øen af Skov »ikke noget at regne uden et lidet Stykke bestaaende af El og Birk« (1743). Endnu i 1743 var der dog »gamle Folk« paa Læsø, der kunde erindre Levninger af »den prægtige store Skov, som af slige Træer [Fyr] haver været paa Landet. Og baade udi Præstens og en Del andre Folkes Huse, ses Bjælker, Sparrer og deslige af Læsøs forrige Fyrskov, derudi Træets Godhed lidet eller intet eftergiver det gullandske Tømmer. Jorden paa adskillige Steder imellem de af Sand til Hobe blæste Høje og Bakker (som nu efterhaanden med Marehalm og Græs beklædes) spruder selv af sig en og anden smaa Fyr- og Gran-Spire, men de afbides af Harer og Kvæget«. Bing fortæller 1802, at »den hele Skov er aldeles ødelagt

undtagen en liden Del i Hals Sogn, Lunden kaldet, som har hist og her nogle enkelte Træer og Underskov bestaaende af Ask, Birk og Bøg, nogle faa Eg og Lind, Pile af adskillige Slags, Røn, Torn, hvoraf en Slags er grøn hele Vinteren (»Grøn-Torn«), Røn og Elle. Af Fyr og Grantræer have i fordom Tid vokset en stor Del, hvoraf endnu i de sandføgne Egne eller de saakaldte Klitter under Hals Sogn ses mange Stubbe, og i disse Klitter fremvokse tillige om Sommeren smaa Fyr- og Gran-Spirer, men blive af Kreaturerne opædt. — Det kunde se ud, som der undertiden har været Skovbrand. I den høje Bakke ved Teglværket ved Vesterø Havn siges der at være fundet Aske. Undertiden drog man praktisk Nytte af de underjordiske Rester af Fyrreskoven. En gammel Mand fortæller, at man i hans Bedstefaders Tid ved Trindbæk gravede en Slags Fyrretræ (»Fedstikker«). Hullerne var dybe. Engang blev to Mænd kvælt, da Jorden skred sammen.

Men medens det saaledes er muligt i store Træk at følge Læsøskovenes Undergang, er det vanskeligt i Enkeltheder at bestemme Skovenes Art og Udstrækning. Vi maa antage, at der, før Sandflugten opstod, i den nuværende Nordmark og ved Hals Kirke har været en stor Fyrreskov, som ogsaa har dækket de høje Sandbanke mod nord, som nu kaldes Højsandene. Desuden fandtes der andetstede spredt om paa Øen mindre Skove, hvorom Stednavne som f. Eks. Løvskovbakke (Løskebakk'), Skoven, Skovensgaard, Lundensgaard, Stoklund og Jegin (j: Egenæs) endnu bærer Vidnesbyrd. I 1219 omtales en Skov mod Øst paa »Furnæs«; tillige omtales en Skov mod Sydøst, idet Starbæk (en Bæk, der ligger vest for Grænsen mellem Byrum og Vesterø Sogn) angives at være Vest-Grænsen for den Del af Skoven, der tilhørte Vietskøl Kloster. Mere Begreb om Skovenes Art faar man af det Skovsyn, som Viborg Kapitlets Prokurator foretog 1577. Han skriver bl. a. (jf. Tingsvidne 1577): »Vi var forsamlede nu paa Onsdag ved øster Ende af fornævnte Furskov og siden øster og vester Skoven rundt igennem, da have de talt og fundet Stuner [j: Stubbe] og fandt og talte de Huller, af hvilke Rødderne (for »100 Aar og mere« siden) var opgraven . . . , men hvad Skoven var forværret, da var han forbedret i andre Steder med unge Fur: . . . var og udi Kannerskov [vist det, der nu hedder »Kanderedet«, »Kajred« i Vesterø Sogn], da er der meste Parten El og imod Østergaarden, dér er Eg med fire eller fem Bøge, og er mer end hver anden Træ fordærvet af Vejr og forvisnet, saa vel af Egen som af Ellen. Var og paa det Sted, der kaldes [j: siges] Løftskoven have standet [jf. nu »Løskebakk'« ved Vesterø Havn], da var intet igen af den uden tre gammel Stubbe«. Dette Syn har betydelig Interesse, fordi det viser, at ikke alene Saltbrænding, men ogsaa selve Naturforholdene ved den Tid har bevirket Skovenes Forfald. I et Skovsyn fra 1597 skildres ligeledes, hvordan Fyrreskoven blev beset; og Kanner Skov nævnes nu som næsten øde. Det hedder: »Tirsdag d. 26. Juli besaa vi Furen og drog den tværts og endelangs igennem, og befandtes der ikke nogen skadelig Hug

Noler [ɔ: Kviste med Fyrrenaale] og Knarker [ɔ: Knuder] var næsten opreven, hvilket er imod gammel Forbud, ti naar de sammenriver Noler og Knarker, da opriver de tilmed unge Fur, som af Frøen opløber. Derpaa drog vi ind i Kanner, og findes den Skov moksen øde og nogle nye Træer deri huggen«. Ved samme Syn omtales ogsaa Fyrreskov ved Hals Kirke, idet der berettes: »Onsdag 27. Juli [1597] drog vi til Hals Sogn. Derfra drog vi over Syrodde gennem Sandklitterne indtil »Værnes Bø« og Jegens. Der befandt vi Klitterne at være sammengroede og Jorden mellem Klitterne mange-steds grøn Eng undtagen mellem Furen og Stranden, saa og ved Hals Kirke og Furen og saa vester ud til Stranden, der stander i aaben Sand«. Furskoven holdt dog i lang Tid Stand over for Sandflugten. I 1604 tales om »Rødder og vissen Furtræer, som stander norden Furskoven«. Under Thorstenson-Krigen led Furskoven Skade. Det hedder 1646, »at den gamle Furskov, som i nogle Aar haver været en stor Landsens Beskærmelse imod Sandfog, formedelst Sten Rodstens Ordre er ganske ophuggen«. I en udateret Skrivelse før 1652 siges, at der findes »en liden og ung Skov af lutter Furtræ til den Nytte aleneste, at den idelig Sandflugt formedelst den samme nogenlunde fra Landet kan afværges, saa og at Indbyggerne deraf kan have ringe Hjælp til fornøden Ildebrand og til Ruller til deres Skibe«. I 1653 siges dog fortrøstningsfuldt, at »om Skoven er god Forhaabning, dersom Saltkedlerne bliver liggende« [ubenyttede]. Endnu i 1660 var Furskoven ved Magt. Saaledes nævnes i 1660 ¹¹/₁, at en Mand faar Bøde paa 1 Rdl. for paa Juleaften at have hugget i Furskoven »foruden nogen Udviselse eller Forlov«. Og samme Aar ³⁰/₁ faar to Mænd 2 Rdl. i Bøde, fordi de imod Forbud om Nattetide er befunden at have været i Furskov. Men en Menneskealder senere er Furskoven borte, ti i 1688 siges, at Sandflugten »daglig tager til fra de høje Sandbjerge, hvor forud Fyrreskoven stod«.

Af forsvundne Smaaskove kan nævnes, at paa Jegens Odde (der ogsaa efter Nutidsagttagelse har været bevokset med Egetræer, idet man finder Agern i Jorden) stod i 1694 af Skov endnu »en stor Hob Tornebuske, som er tyk nedentil« (iflg. Søkortdirektør Jens Sørensens Journal). Endvidere kan omtales Klitgaards Lund. Her holdtes indtil noget før 1681 Birketing hver Fredag. I 1577 siges, at »Lunden er fordærvet af Vejr og Vind, saa baade Eg og El var forvisnet og øde«, og i 1686 siges samme Lund at være »ganske øde, undtagen en ringe Del Smaakrat for nogle Aar siden opløben«. I 1683 var ved Gaarden Badskjær i Hals Sogn »en liden Skovlund, hvoraf kan haves Ildebrand«.

I vor Tid staar »Lunden« endnu som en Rest af ældre Tidens Løvskov. Af Fyrreskoven er kun enlige Træer tilbage. De mange Smaaplantager af Naaletræer, der nu pynter stærkt op hist og her paa Øen er af ny Dato. Beplantningen heraf begyndte først 1881 f. og vakte i Begyndelsen en Del Modstand, fordi den vilde spærre den dengang tilvante fri Udsigt til Havet, saa Læsøboerne ikke læn-

gere kunde iagttage Strandinger fra Rygningen af deres Hustage (se Hedeselskabets Tidsskrift 1920, S. 102; om Röhls Beplantningsforslag 1726 og 1741 se Tidsskr. for Skovvæsen 1899).

SANDFLUGT. — HALS KIRKE.

Naar man følger Landevejen fra Byrum mod Østerby, er der et Sted, hvor Vejen nærmer sig Kysten. Hvis man nu her drejer bort fra Vejen og gaar mod nordvest op i Lyngen, kommer man efter en halv Snes Minutters Gang til Levningerne af Hals Kirke. Nogen Ruin er der egentlig ikke mere, for Spor af Mursten er ikke nemt at finde. Stenene er slæbt væk efterhaanden. Men man ser en Forhøjning, der angiver Kirkens Omrids. Ligeledes ses Spor af det stensatte Kirkegaardsdige. Hals Kirkes Nedlæggelse udgør et interessant Kapitel af Øens Historie. Kirken var oprindelig Midtpunkt for et forholdsvis velbebygget Sogn, nu ligger dens Grund midt paa en stor Lynghede. Det er ikke selve Flyvesandet, der direkte har ødelagt Kirken, men Flyvesandet lagde sig over Sognets Jorder og umuliggjorde al Dyrkning, saa Sognebeboerne ofte maatte opgive Hus og Hjem og flytte andetsteds hen. De faa i Sognet, der blev tilbage, vilde hellere søge Byrum Kirke end bekoste deres gamle Kirkes Vedligeholdelse, og Hals Kirke blev da opgivet. Først i 1867 har Sognet atter faaet en egen Kirkebygning, et Kapel, der ligger i Østerby ved Landevejen.

Vi vil se lidt nærmere paa de vigtigste Data i Hals Kirke og Sandflugtens Historie. I Middelalderen kaldtes Hals Kirke vistnok ogsaa St. Ollus (Olai) Kirke¹⁾, og Kirken og Sognet havde sin egen Præst. Men allerede Aar 1600 ¹¹/₁₁ bestemmes det, at Hals, Byrum og Vesterø Kirke tilsammen kun skal have én Sognepræst, der dog skal holde én Kapellan. Dette anordnedes, »fordi Hals Sogn er saa ødelagt af Sand, at Sognepræsten i Hals ikke har saa meget, at han kan underholde sig selv deraf« og derfor har foreslaaet, at Sognene forenes under én Præst. Hals Kirke blev efter denne Ordning stadig ved med at benyttes til Gudstjenestebrug, og Sognepræstens Kapellan boede endnu o. 100 Aar derefter i den gamle Præstegaard, nu kaldet »Anneksgaarden« ved Hals Kirke. I 1690 bestod »Anneksgaarden« af fire Huse, nemlig Østerhuset, Lade (6 Bindinger), Sydøsthuset, Bryggers (7 Bindinger), Vesterhuset, »Idstedralinger« [?: Stuehus] (6 Bindinger), Norderhuset, Fæhus (9 Bindinger). Kirken blev stadig istandsat. I 1639 blev saaledes Taget repareret, thi i Anledning af et Kirkesyn i det Aar beretter Kapitlets Prokurator, at der er »lattet« (?: lagt Lægter), hvor Tagstenene skal ligge, og Pligtsfolkene [Arbejdsfolkene] er ved at slaa den Kalk, som Stenene skulde lægges

¹⁾ Maaske er dog »St. Ollus« blot en Skrivefejl for »Hals«.

op med. Prokuratoren beretter tillige, at der ingen Klokke findes til at ringe Folk sammen med. En saadan Klokke fik Kirken først i 1646. I 1653 siges om Kirken, at den mangler Messehagel og Bøger, »hellere er Kirken beholden; Kirkegaarden staar fuld af Vand«. I 1682 er det atter galt med Kirken; Kirkeværgerne faar Paalæg om at reparere, men de gør intet derved og undskylder sig med, at Sognet er saa fordærvet af Sandflugt, at Beboerne ikke kan skaffe Penge. Denne Undskyldning var ikke helt uden Grund. I Markbogen for 1683 nævnes for Hals Sogn 4 Bygsteder i »Præstehaugen«, 5 i »Høllit«, 2 i »Himmerig«, 27 i »Badskjær«, 15 i »Klitten«, 17 i »Bangsbo«, men der siges, at der desuden er beboet »30 Bygsteder«, som af »Sand er øde«; og »Resten befrygtes at ødelægges af en Nordenvind«. De nævnte 30 Bygsteder angives at være »saa ganske ruinerede, saa der ingen Pløjeland eller Kaalhaver til nogen Sted findes, men ganske af Flyvesand at være fordærvet og øde«. Jorderne angives at være ødelagte i Løbet af 18 Aar. Efter Maalingen 1682 og indtil 1694 blev (iflg. Sandflugtskommis. Betænkning ^{20/10} 1707) endnu 27 Huses Jorder ødelagt og endvidere blev i 1695 ét Hus' Jord ødelagt og i 1697 6 Huses Jord. For at standse Sandflugten plantedes Marehalm og anlagdes 5 Diger. Det er vel Minder om denne Sandflugtsperiode, naar Nutidssagnet overdrevent, men meget dramatisk fortæller, at »Sandet fæg i hele 7 Aar og lagde sig som store Driver om Gaarde og Huse, saa at Folk for at komme ud maatte krybe gennem Røgaabningen i Taget. Andre Steder stak de en Kost eller en Ranepog¹⁾ op ad Røgaabningen, for at Folk kunde se, de var i Live«. Sognets Beboere slap dog ikke selv under den værste Sandflugtsperiode for at udrede Penge til deres Kirke. I 1685 fik Kirketilsynets gentagne Reprimander en skarp Form, og Følgen bliver da ogsaa, at der i 1686 anvendes 25 Sletdaler 1 Mark 14 Skilling til Kirkens Istandsættelse. Det er dog sikkert sidste Gang, der er anvendt Penge til Vedligeholdelse. I 1708 indberetter Sandflugtskommissionen, at Hals Kirke er saa forfalden paa Mur og Tække, at den ikke uden en anelig Hjælp kan repareres. Det, der kan ydes af de tiloversblevne Sognefolk, er neppe tilstrækkelig til Vin og Brød og andre ordinære Udgifter. Hvor elendig Kirken var at skue, kan ses af et Kirkesyn 1710. Det hedder her om Kirken indvendig: »1) Hvælvingen over Altergulvet ganske fra Muren, ved den sønder og øster Ende sprukken, saa man frygter hver Dag for Nedfald, saasom Muren paa den sønder Side staar faldefærdig. 2) Muren ved den anden Hvælving over Prædikestolen ganske forraadnet, og der falder hver Dag Stykker Kalk og Sten. 3) Hvælvingen næst ved Taarnet over Døren ved den sønder Side er ganske fra Muren, og Muren, som den skulde hvile paa, ganske forfalden og truer hver Time med Fald. 4) Prædikestolen ganske forfalden og staar

¹⁾ Gren paa tværts i Skorstenen til Ophængning af Madvarer til Røgning, se Feilb. Ordb.: Ranetræ.

saa løs, at naar nogen triner derpaa, den da ryster. 5) Stolene er nogenledes, saa man kan sidde paa, men de fleste ere dog »aglendi« [?: rokkende]. 6) Gulvet ganske optraaden og fuld af Huller og Sand«. Om Kirken udvendig berettes: 1) Muren paa den østre Side ganske faldfærdig, fordi den er »skilt fra Muren baade paa den sønder og nørre Side. 2) Muren paa den sønder Side fra den øster Ende til Taarnet ganske forfalden og truer overalt med Fald, saasom den snart ikke kan hjælpes, uden at Muren skulde ganske ned, hvortil vilde bruges mangfoldige Sten og Kalk, som Sognet ej kan betale. 3) Taarnet paa sønder, vester og øster Side ganske udfalden ved den yderste Sten og særdeles paa Taarnets øster Tindinger og Mur, som ganske og slet er nedfaldne. 4) Den nordre Side paa Mur temmelig god. 5) Tækket baade paa Kirken og Taarnet ganske forfalden. Paa den nordre Side 3 store Huller ad 80 Sten og paa den søndre Side 2 Huller ad 40 Sten og en Hul paa 100 Sten. Og de[r], som Fjælene ligger over den sønder Dør, 18 Rader og Opgang. Men paa Taarnet fejles Stener overalt paa den øster Side, og paa den vester Ende en stor Del. 6) Tømmerværket mesten forraadnet af Draab (Dryp) og Regn. 7) Klokkeværket nogenlunde, men Klokken sprukken, saa dermed ikke kan ringes. 8) Træværket i Taarnet op under Tækket er og af Draab og Regn forraadnet«. Kirkens Inventar og Ornamente angives at være »1) en Alterbog, 2) et Ritual, som er hos Kapellan[en], 3) Svanning Biblia, som er hos Sognepræsten, 4) et Gradual gl.; men er ingen ny Salmebog, 5) et Par Lysestager paa Alteret, udpuklede, med Stumper Lys, 6) en Drejels Alterdug, 7) en Messesærk af Lærred, 8) en Messehagel af blaa Fløjl, 9) en Tinflaske paa en halv Pøtte, 10) en Messingbækken i Fonten, 11) en Kiste til Messeklæderne med Laas for, 12) en god Ligbør, 13) en lang Stige til Taarnet, 14) en brugelig Timeglas paa Prædikestolen, 15) tvende Skibe hængende i Kirken, 16) en gammel Altertavle hængendes paa den nordre Side«. Saavidt Synet i 1710. Det har sikkert været en uhyggelig Kirke at holde Gudstjeneste i; men man vedblev dog dermed endnu i en halv Snes Aar. I en Indberetning om Læsø fra 1728 fortællendes, at der ikke er holdt Gudstjeneste i Kirken »i de sidste 6 Aar«. Der gøres i samme Beretning opmærksom paa, at Kirketaarnet er af Nytte som Sømærke, saa at de søfarende kan undgaa den Grund, der hed Trindelen. Kirkens ydre Tilstand skildres saaledes: »Tækket er paa sit Tømmer overalt øde paa Taarnet og hele Kirken. En 6000 Tagsten er der ungefær endnu, men de blæser og falder bort (samt de raadnede Sparrer og Lægter) Dag for Dag. Muren paa nørre Side af Kirken samt Taarnet er fast og god. Men paa Søndersiden er Muren ganske forfalden; den østre Gavl har givet sig og i Hjørnet ud fra den søndre Mur, saa man kan ganske se igennem. Hvælvingerne staa endnu, saa nær som den i Taarnet. Vinduer og Døre ere øde, Stolene lidt bedre«. Under disse Forhold maatte de faa fra Sandflugten tiloversblevne Beboere i Hals Sogn søge til Byrum Kirke. Denne

Kirke blev derved saa overfyldt under Gudstjenesterne, »saa at Kvinfolkene til en usømmelig Uordentlighed maa søge i Mandfolkernes Stole«. I 1728 blev der derfor bevilget Penge til at opsætte et Pulpitur »fra den gamle Pulpiturs nørre Ende over Kirkedøren langs med Kirkens nørre Side over Kvindestolene op til den tredje Hvælving. Og $\frac{1}{4}$ 1729 kunde der derfor anvises fri Stolestader i Byrum Kirke til Beboerne af Hals Sogn; dette Sogns Folk fik nu ogsaa fri Jord og Begravelse i Byrum. I 1736 udstedtes Tingsvidne om et af kyndige foretaget Overslag, dels til en eventuel Reparation af saavel Hals Kirke og Taarn, dels til en Reparation af Taarnet alene med Benyttelse af Mursten fra Kirken. Resultatet blev, at der ved kgl. Resolution $\frac{1}{2}$ 1737 bestemtes, at Hals Taarn skulde genopbygges og vedligeholdes som Mærke for søfarende. I en Indberetning fra 1743 siges, at Kirken »paa en 20 Aars Tid at regne ikke har været brugt til Gudstjeneste og derover Aar efter Aar jo mere og mere forfalden«, men »for 5 Aar siden er Taarnet derpaa saa godt som fra Grunden af nyt opbyggt, alt for de søfarende udi deres Passage her omkring Landet paa den østre Ende derved at tjene«. Af en Indberetning til Thurah i 1755 ses, at selve Kirkerummet dengang endnu eksisterede, idet der siges: »Hals Kirke er den østre i Landet, den er ganske forfalden, saa der ikke i mange, næsten i 30 Aar, er bleven holdt Gudstjeneste i den. Derudi er ingen Ornamente end ikke Stoler at se, dog holdes Taarnet (der ikke er saa højt som nogen af de andre Kirketaarne paa Øen), vedlige for Søfolks Skyld, der have »Meed« [o: Sigte] deraf i Søen. Aarsagen til Kirkens Ruin er Sognets Ruin ved Sandflugt, thi der er kun en ringe Del af Sognet bleven tilovers fra den fordærvende Sandflugt. Hos Kirkeværgerne haves i Forvaring Hals Kirkes Messehagel. Lysestager, hvorpaa intet er at læse, Kalk og Disk, hvorpaa staar: »Anno 1683 den 12. Juni haver Niels Hanssøn ladet denne Kalk gøre udi Aalborg«. Døbebækken, hvorpaa staar »16 BLS-MMD 94«, hvilket betyder: Bertel Larssøn og Maren Mikkelsdatter, som Anno 1694 har givet det til Kirken. Og en gammel Klokke foræret til Kirken Anno 1646 (med Indskrift): »Anno 1646 lod erlig og velb. Mand Jørgen Rosenkrantz til Kieldgaard [han var det Aar »Procurator Lessoviae« for Domkapitlet] og hans Frue Fr. Christendtz Juel støbe denne Klokke og forære til Hals Kirke«. I 1802 skildres Kirken af Bing som »aldeles nedfalden, uden for saa vidt et Stykke af Sidemuren staar endnu tilbage, som ej alene kan ses overalt paa Øen, men endog 1 à 2 Mile til Søs og tjener Fiskerne til Landemærke, har desuden været søfarende i Almindelighed til Vejledning; men den endnu værende Levning henfalder mere og mere fra Aar til Aar. Kirkegaarden ses endnu tydeligt ligesom en Del Gravstæder, samt at den har været indhegnet med Mur af Graastene. Her ses tillige Tomten af nogle Gaarde, deriblandt Præstegaarden. Den Klokke, som har hængt i Kirken, er omstøbt og nu den mindre Klokke i Byrums Kirke. Et lidet Fad af Messing brugt til Daaben forvares i Byrums Kirke og bruges

til Bækken. Et Par Lysestager af Malm er under Kirkeværgernes Forvaring. Hvor dén øvrige Del af Inventarium og Ornamenteer er bleven af, har jeg ej faaet Oplysning om«. Bing omtaler ikke udtrykkelig Taarnet; men det var sikkert nedrevet paa hans Tid. Det beror paa Ukendskab til de virkelige Forhold, naar der paa Læsø kort fra 19. Aarh. er angivet en »Ruin« af Hals Kirke; ja, i Traps Danmark 1. Udgave 1859 siges endog, at »Taarnet vedligeholdes som Sømærke«. I Læge Rasmussens Indberetning (1858) berettes tydeligt nok, at ved den Tid »kun Grunden af selve Kirken og Kirkegaardsmuren er tilbage. I 1894 blev Kirkepladsen nærmere undersøgt, hvorom i Nationaltidende ^{21/2} 94 fortællles saaledes: »Kun en lille græsbevokset Bakke, ikke ulig en Gravhøj med nogle faa Kampesten og enkelte Brokker af Mur- og Tagsten betegner Stedet, hvor Kirken forud har staaet. Der har oftere været talt om at undersøge Kirkepladsen nærmere, men først nu er det bleven til Alvor, idet Pastor Østrup og Konsul Akselsen igaar lod foretage en Udgravning der. Ved denne fandt man, navnlig under Kirkens Kor, en Del Kranier og Menneskeben, der viste, at der her ligesom i Byrum Kirke, hvor der ifjor blev foretaget Gravninger, har været fuldt af Begravelser under Kirkens Gulv. Ved en Grav fandtes nogle meget store gule Munkesten, der dog ikke bare Spor af Kalk, opsatte paa Kant; men forresten fandtes kun Rester af røde og gule Munkesten og Stykker af meget tykke Tagsten samt en stor Mængde tildels smukt forarbejdede Ligkistehaandtag af Jern. Af selve Ligkisterne var saagodtsom intet tilbage, hvilket heller ikke er saa forunderligt, da disse Begravelser maa være meget gamle, idet det er [o.] 200 Aar siden, at Kirken blev benyttet til Gudstjeneste, og det maa antages, at Ligene ere begravede længe før den Tid. Man foretog ogsaa en Gravning paa Kirkegaarden, der tildels er bedækket med et Lag Flyvesand, men Undersøgelsen her hæmmedes meget af Grundvand [jf. S. 24] og gav intet Resultat. Kirken, der ifølge de gamle Dokumenter, der findes her paa Øen, maa antages at have været helliget St. Oluf, synes efter den igaar foretagne Opmaaling at have været c. 46 Alen lang og 14 Alen bred. Kirkegaarden, af hvis Kampestensgærde der endnu er meget tilbage, har kun været c. 110 Alen lang og 100 Alen bred, hvilket synes os meget forunderligt, da Hals Sogn i gamle Dage var det største paa Øen; men maaske har der ogsaa været en Kirkegaard ved det Kapel, der i fordums Tid har ligget i Østerby. I Nærheden af Hals Kirke findes Rester af en gammel Brønd, og ved Gravning i en Sandklit er der fundet Rester af et Hus, og slige Hustomter vilde sikkert kunne findes i stor Mængde i det af Flyvesandet ødelagte Sogn, da der i et gammelt Tingsvidne siges, at Beboerne, da Sandflugten nødte dem til at fraslytte deres Ejendomme, kun toge det bedste af Husene med, mens de lode de gamle blive staaende, hvor de, som der siges i Tingsvidnet, senere føg til med Sand til op til Tagene«. — Endnu den Dag i Dag fremviser man paa Læsø flere Minder fra Hals Kirke. Døbefadet findes

nu i Østerby Kapel (opført 1867). Kirkens Murværk finder man benyttet i flere Gaarde i Bangsbo, enten til Gulve i Køkken og Bryggers eller i Væggene. I et Par Gaarde forefindes endog Malerier, der angives at stamme fra Hals Kirke. Saaledes et Panelbillede forestillende to svævende Engle, samt to Sætstykker hver med et smukt udskaaet Mandshoved (alle tre Stykker aftegnet i Dania III, S. 6). Endvidere vises et ovalt Panelbillede forestillende Isaks Of-ring og et Panelbillede forestillende en Kvinde (?) holdende et Skjold i Haanden. Rigtigheden af disse Billeders Henførelse til Hals Kirke er dog vist ret tvivlsom. — Uagtet de historiske Beretninger og forøvrigt ogsaa Kirkens Grundplan, som endnu ses, vidner om, at Hals Kirke efter vore Begreber har været overmaade uanselig og fattigt udstyret, har denne Kirke i høj Grad beskæftiget Læsøboens Fantasi i nyere Tid. Der fortælles, at Kirken var saa stor og velbesøgt, at 18 Snese Ungkarle en Højtidsdag gik ind ad den østre Kirkegaardslaage. Man fortæller ogsaa, at Kirkens Døbefont var bleven anbragt i en Gaard, men »Fonten blev set fuld af bitte smaa Engle rundt om«, eller »de hørte da saadan Børneskrig og Graad«, at de maatte bringe den tilbage igen. Om Heksene siges, at de St. Hans Nat holdt Stævne ved Ruinerne af Hals Kirke. Hyrdedrenge, der »slog Kag« (3: en Leg med Sten) ved Kirkepladsen, er bleven skræmmet bort af en mystisk »stor sort Hund«, der pludselig viste sig. Endvidere er der et Sagn om en lille Pige, der en Nat under et Uvejr søgte Ly oppe i Taarnet i Kirkens Ruiner. Hun hørte da tydeligt et helt »Ligfølge« komme ind i Kirken. Hele Tiden pustede det dernede. Men da det lysnede, saa hun, at Ligfølget blot var en Flok Svin, der var søgt ind i Kirken. Ogsaa de paa Kirkegaarden begravede døde tænkes at spøge endnu.

Hals Kirke gik til Grunde, men for Hals Sogn oprandt der atter lysere Tider, Allerede i Indberetningen 1755 véd man at fortælle, at Sandtuerne begros af Marehalm, og at Kreaturerne har »skøn Græsgang« ved Hals Klitter. Læsøboerne begyndte efterhaanden at udnytte som fælles Græsmark de tidligere sandføgne, men nu med Græsbund tilvoksede Jorder, ja enkelte Beboere mente sig endog berettigede til uden videre at bygge Hus og optage Jorden til Dyrkning. Ved en Rentekammerresolution af $10/1$ 1778 og Højesteretskendelse $24/1$ 1785 bestemtes det dog, at en saadan selvtagen Bebyggelse ikke maatte finde Sted, men at Landfogden — som Repræsentant for Kapitlet, der var den rette Ejer af Jorden — skulde anviser nye Byggepladser. Der udlovedes Frihed for Skatter og Afgifter i de første 10 Aar, efterat Pladsen var udvist og afpælet. I første Halvdel af 19. Aarh. tager Bebyggelsen af »Klitten« rigtig Fart. Og den lynggroede Nordmark udskiftedes i 1845—53 i en Mængde Smaalodder til de enkelte Gaarde paa Øen.

SALTFABRIKATION.

I. *Saltsydning indtil 1652.*

Læsøboernes vigtigste Beskæftigelse ved Middelalderens Slutning var vist Saltsydning. Salt er jo en af de nødvendigeste Brugsartikler, og selv om man her i Danmark i Middelalderen kendte til Indførsel af Salt fra de sydligere Lande, kunde det i mange Kystegne af Landet betale sig i hvert Fald til Hjemmebrug at fremstille Salt dels ved Brænding af Tang, dels ved Kogning af Havvand. Under Krigsforhold kunde den hjemlige Saltproduktion ligefrem blive en Nødvendighed¹⁾. Hovedstedet for en dansk Saltindustri i større Stil var Læsø. Skove og Tørv var her lige ved Haanden til Brændsel; og man kunde faa saltholdig Havvand, egnet til Kogning i Kedler, blot ved at grave ved Kysten paa visse Steder ned i Sandet til Overfladen af Leret; der samlede sig saa hurtigt en Del saltholdig Søvand, som allerede var noget inddampet af Solvarmen (jf. Jessen: Geologisk Kort over Læsø S. 16). I Middelalderen, da Færøn, Kringelrøn og Langerøn endnu ikke var landfaste med Læsø, og da Hornfiskrøn var langt mindre af Omfang, kunde man med Held grave efter saltholdig Vand paa selve Øens sydøstlige Kyst; i senere Tid søgte man derimod udelukkende ud paa Rønnerne. Fra 1ste Halvdel af 14. Aarh. og lige til Kristian III.s Tid var Saltsydningen paa Læsø i fuldt Flor. Hver Gaard (Bol og Græsset) synes at have haft sin Andel i en Saltkedel, og til Gengæld betaltes Landgilden til Kapitlet ikke alene med Penge, men ogsaa med Salt, nemlig 1 Td. Salt af hvert Bol. Denne Saltafgift benævnes »Bolesalt« eller »Salt af Jordebogen«. En anden Afgift var »Skuresalt«, nemlig aarlig 8 Tdr. Salt (fra 1597 kun 4 Tdr.) for hver Saltkedel, der var i Brug, for Tilladelse til at benytte Brændsel fra Kapitlets Skov og Jord. Kapitlet modtog ogsaa »Helligdagssalt«, der tilfaldt Hospitalet i Aalborg, muligvis en Ekstraskat for Tilladelse til Saltbrænding paa Helligdage.

¹⁾ Om Saltbrænding i Danmark og Norge se A. Clément: »Sort Salt« i »Da. Studier« 1914 og L. Stoud Platou: »Saltsydning og Salthandel i Norge« i »Hist. philos. Saml. udg. af det kgl. Selsk. f. »Norges Vel« III, 1. Bd. 1812, samt Fr. Thaarup: »Da. Monark. Statistik« I (1812).

Fogden betalte »Fogedbo Skursalt« af sin egen Saltkedel. En Del af de Kedler, der holdtes i Gang paa Øen, var imidlertid private Kedler, der blot betalte Saltafgift til Kapitlet. Det ansaas for en god Kapitalanbringelse at købe en Saltkedel paa Læsø og holde den i Gang. Man var oftest flere om at eje en saadan Kedel; enhver havde saa en vis Anpart (»Aagerd«) deri: Halvpart, Fjerdepart eller Fireogtyvendelspart. Saadanne Parter var Genstand for Køb og Salg og ejedes foruden af Privatfolk ogsaa af enkelte jyske Institutioner som Dueholm Kloster, Mariager Kloster og Hospitalet i Aalborg. Læsøs to Præster havde før 1597 to Saltkedler, ligeledes havde de fattige én Kedel. Man mærker, at Kapitlet søgte at fremme Oprettelsen af Saltkedler ved at lade dem blive privat Ejendom og Arvefæste for senere ved Gave og Køb selv at faa dem helt og holdent under Viborg Domkirke. Kapitlet førte ved Hjælp af sin Foged og af »Saltskriveren« et stadigt Tilsyn med Saltproduktionen for at paase, at Kapitlet fik sin Part i hver »Hverve« [Omgang, Skifte] i Saltkedlerne. Ved en Landtingsdom 1480 indskærpedes det Beboerne som en Pligt at holde Kedlerne i Gang, saa at Kapitlet ikke gik Glip af sin Andel. Saltet betegnes 1545 som »godt hvidt«. Af Lokalteter, hvor Saltsydningen foregik, nævnes: »Landbode«, Hals og Badskjær. Ved Hulbæk vest for Byrum laa i 1597 fem Boder samt Fogedboden; desuden var der Saltkedler paa »Rønnerne«, »vester paa Røn« og paa »Lange-Røn«.

Af Hensyn til Skovenes Bevarelse og Sandflugten forbød Kristian III i 1536 Oprettelse paa Øen af flere Saltkedler end dem, der allerede var i Gang. Ogsaa i andre Egne af Danmark søgte Regeringen paa den Tid af samme Grunde at standse Saltbrændingen; saaledes paabødes det i 1552, at alle »Saltpander« paa Sæbygaard i Vendsyssel skulde aflægges, og Fæsterne skulde ikke mere give Salt som Landgildeafgift, men anden passende Betaling. I Løbet af det 17. Aarh. gik Saltproduktionen paa Læsø af sig selv helt i Staa. Allerede i 1597 havde Læsøboerne erklæret, at de kun vilde betale det Salt de skulde levere i Fæsteafgift; men Skursalt vilde de kun give, saalænge de Kedler, der paa den Tid fandtes, endnu kunde bruges, »og siden aldrig mere«. Før 1614 var »meste Parten« af de Saltkedler øde, der betalte Salt til

Dueholm Kloster, og 1616 synes Læsø Kirker at have ophørt med at udleje Saltkedler. I 1620 meddeler Viborg Kapitels Prokurator, at der det Aar kun blev brændt »en ganske ringe Salt« for »ond Villigheds Skyld«, og i 1650 slaas det fast ved en Dom paa Læsø Birketing, at det ikke mere er nogen Pligt at holde en privat Saltkedel i Gang, selvom Domkapitlet derved mistede sin Afgift. I 1651 brugtes kun 4 Saltkedler paa hele Øen. Endelig enedes Beboerne i 1652 med Kapitlet om helt at afskaffe Saltkedlerne og at afløse den Del af Landgilden, som Bol og Græssetter betalte i Salt (hele Øen ialt 157 Tdr. Salt aarlig), med en fast aarlig Pengeafgift, der ikke maatte forhøjes.

Grunden til Saltproduktionens Standsning paa Læsø var ikke udelukkende Mangel paa Brændsel som Følge af Skovenes Ødelæggelse af Sandflugt. Det er ikke tilfældigt, at Kapitlet i 1620 taler om »ond Vilje« fra Befolkningens Side. Rimeligvis var Indførelsen af fremmed Salt (fra Norge, Lyneborg, Spanien (»Bay-salt«), m. m.) paa den Tid bleven saa almindelig i Danmark, at Produktionen af det daarligere Læsøsalt ikke kunde betale sig for Læsøboerne, der mere og mere søgte deres Næring ved Sejlads. Og Regeringen støttede i Tiden fra 1602—1620 af al Kraft det i 1602 oprettede Saltkokeri paa Langø i Norge, ja forbød endog i 1610 alle danske Købstæder at handle med Lyneborgersalt; i Stedet skulde de hente deres Smaasalt fra Drammen i Norge. I 1621—26 lagdes hele Danmarks Salthandel i Hænderne paa et Saltkompagni. Og 1655 og 1661 oprettedes nye Saltkompagnier, hvis Formaal navnlig var at drive Salthandelen paa fremmede Lande kun med danske Skibe.

Endskønt der har været Saltproduktion i Danmark i Middelalderen flere andre Steder end paa Læsø, har den læsøske Salttilvirkning særlig Interesse, fordi den synes at have været drevet i stor Stil. Den foreligger ogsaa klarest belyst. Dog giver Dokumenterne os ingen Besked om, hvilken Indtægt Læsøboerne selv havde af Salg af Salt til fremmede; heller ikke ved vi noget nærmere om Produktionsmaaden, undtagen at der blev brugt Saltkedler, at man fyrede med Tørv og Brænde fra Øen selv, og at man hentede Sø fra Huller gravet i Sandet. Da Saltet til Kapitlet afleveredes om Efteraaret,

maa det antages, at Saltbrændingen fandt Sted i den varmeste Aarstid. Til Belysning af Enkeltheder skal jeg nedenfor fremlægge selve det historiske Kildestof i kronologisk Rækkefølge:

1330. Biskop Tyge anklages for paa Læsø at have tilladt forbudne Ægteskaber mod Bøder; fik et enkelt Aar 14 Læster Salt (SRD VI 549). — 1400 omtales Beboernes Saltafgift til Bisperne i Børglum. — 1409. »Catarina Hedusdatter«, Enke e. Nikolaj Tagesen, udsteder Gavebrev paa en Saltkedel (senere Paategning: »Hals Saltkedel«) til Viborg Domkirke til Anskaffelse af Vin og Brød, mod at Domkapitlet, saalænge hun lever, skal betale hende »sex solidos grossorum«. — 1425. »En latinsk Pergamentsbrev [om at] Johannes Svendsen haver given nogen Rettighed i Saltkedler paa Læsø til Dueholms Kloster«. — 1426. Tingsvidne af Aarhus Byting, at »en beskeden Kvinde, Bolde, Oluf Pedersens Efterlever[ske], hvilken [v: O. P.] forudm boede paa Læsø og, der han døde, var Borger i Aarhus, solgte og afhændede til Skt. Johannes Kloster, Dueholm, en Fjerding af en Saltkedel med al sin Behøring og Rede, hvilken som paa Læsø ligger paa Rønnerne, i hvilken Saltkedel som Maren Mors haver en Fjerding, og vederkender hun [Maren] sig op at have baaret Penge og fuld Værd for fornævnte Fjerding af den Saltkedel af det fornævnte Kloster«. — 1447. Lille Henrik og Hustru giver til Dueholm Kloster »en Fjerding Saltekedel liggende paa Longe Røn i Læsø hos Fogedens Bod, som Jep Olufsen nu i Værgen haver af mig«, saaledes at de og deres Børn skal have frit Gravsted i Klosteret med Ligfærd og Messer paa samme Maade som Medlemmer af Broderskabet. — 1447. Esbern Høg, Indbygger paa Læsø, giver til Dueholm Kloster for sin og Hustrus Sjæls Frelse »en Otting i en Saltkedel«, saaledes »at min Søn, Oluf, skal have Leje af den i to Aar, som her næst efter kommer, siden skal Klosteret have hende fri og frels for hver Mands Tiltale. Den Kedel, som den Otting inden er, stander østen paa Landbode paa forskrevne Læsø«. Samme Esbern Høg sælger 1448 for Penge til Dueholm »halvanden Afgerd i en Saltkedel, standendes paa Læsø østers paa Landbode, i hvilken Kedel som jeg førre gav Klosteret 3 Afgerd udi«. — I Registratur over Mariager Klosters Breve omtaler Registratoren Breve 1455 og 1456 om Gave til Klosteret bestaaende i Del af »en Saltkedel paa Læsø i Fjellerup«, men det er sikkert en Distraktionsfejl; Saltkedlen har vel ligget i Fjellerup i Djursland; noget Fjellerup paa Læsø kendes ikke. — 1457. Borger i Aalborg skænker »1/2 Saltkedel i Lasse Olafsens Kedel« til Viborg Domkirkes Bygning, men skal beholde den, saalænge han lever. — 1467. »Fru Kirstine Lavridsdatters Skøde til Mariager Kloster paa hende og hendes Datters Anpart udi to Saltkedler paa Læsø«. — 1480. »Landstingsdom om Skuresalt«. Domprovsten i Viborg klager over, at »Kapitlets Tjenere paa Læsø har vedtaget ud af Arilds, at de skulde udsætte 2 Tønder Salt af enhver Fjerding og hverve til Kapitel, og udgivet deres Lands-brev paa, og somme af Kapitlets Tjenere ej ville holde deres Hverve og udgive de to Tønder Salt, som Sædvane er, og deres Vedtægt og Brev udvise, og mæler deres Foged til Hus, naar han deler paa dem og spurgte om Ret«. Dommen gaar derfor ud paa, at de bør »holde deres Hverve [v: Omgang, Skifte] og udsætte til Kapitlet 2 Tønder Salt«. endvidere bestemmes, »at fanger de

Varsel til deres Birketing, da er det fuld Varsel og maa lovlig fordeles [dømmes] for Kapitels Salt, om de fører af Landet og ej udgive Kapitel deres Salt, om de er lovlig advar(ett). Vedtegning: Læst paa Læsø Birketing St. Olai Dag 1597. — 1481. Kapitlets Fogeds Instruks: Kannik Jens Bagge i Viborg har overtaget af Kapitlet »Klitgaard i Byrum Sogn liggendes og Fogderiet over al Læsø«. . . . »Item skal jeg ride selv til Salteboden ad mindste to Sinder i hver Uge og ellers saa ofte, som Kapitels Salteskriver mig tilsiger, og Behov gøres, og se til og bestille, at Hverve holdes i hver Saltpande, og at Kapitels Del udsættes af hver Hverve med godt Salt i gode Tønder. Item skal jeg udkomme al Kapitels Saltskyld paa Læsø, saa det er betalt og alt rede inden 14 Dage næst efter St. Michaels Dag [29. September], og skal jeg sende den fornævnte Salt i saadan Maade, saa at jeg skal med trende Rejser, som deres eget Skib gør til Læsø, sende dennem i hver Rejse fra Læsø 18 Læster Salt kvit og frit indtil Hjarbæk [i Vorde Sogn ved Limfjorden; var Lodseplads for Viborg lige ned til 1865] med fornævnte deres Skib i min egen Kost og Tæring og lønne de Skibsmænd, som Kapitels Skib følger og fører. Item sker det saa — det Gud forbyde — at Kapitels Skib vorder ufærdig eller vorder saa behindret, at det ej kan gøre fornævnte trende Rejser til Læsø og fra, da skal jeg leje andre Skibe til deres Salt at føre til Hjarbæk og give saa meget ud til Fragt, som nogen Rejse med Kapitels Skib fra Læsø og saa til Hjarbæk skulde stande mig med Kost og Løn til Kapitels Skibsmænd, og det skal jeg gøre for hver Rejse, som Kapitels Skib ej gør af fornævnte trende Rejser. Item det Salt, som er over de fornævnte trende [Sinde] 18 Læster Salt, skal jeg leje Skib og sende det frem til Hjarbæk, og Kapitel skal selv betale derfor. Item skal jeg holde Kapitels Skibsmænd til Kost, naar som de kommer til Læsø med Kapitels Skib, saa længe som de der forblive med fornævnte Skib og siden spise dem ud, som forsagt er« Iflg. Paategning er lignende Forpligt givet af Fogderne 1489, 1508 og 1519, »alene at Indkomsterne ved Tidens Forandring ere forringede«. — 1481. Kendelse af Biskoppen i Børglum, at kun Bolsmænd paa Læsø maa holde Sandemænds Tog [jf. Jy. Lov II, 1] og ikke andre, »som ej haver Bol eller Del i Saltkedel, som er Indetsmænd«. — 1497. [Dueholm Kloster.] »Et Papirbrev, som Sognepræst i Tødse med mange andre haver udgiven og beseglet er, anlangende nogle Salt Kedele paa Læsø«. — 1499. [Dueholm Kloster.] Papirsbrev, »hvorudi nogen andre Brev er indført, som bemelder om nogen Rettighed i Saltkedeler paa Læsø«. — 1515. Soghevidne fra Halland om, at to navngivne Brødrers Forældre havde haft en Part i en Saltkedel paa Læsø, og at en af deres Forældre i fordum Tid, som hed »Bjørne Smidh«, han gjorde fornævnte Kedel af ny og førte hannem til Læsø og vard [blev] saa overens med de gode Mænd, som for Landet raadede, at han skulde have 1 Part i Kedelen og Forstanderne paa Landet skulde have de 3 Dele og holde den ved Magt; og hvad Rente, som ginge af Bjørne Smidhs Part, den gav han Hælvten til Hjelmsrud, hvor han selv boede og Hælvten til en anden Gaard, som ligger i Twaagre [Tvåacker], saaledes at hans Efterkommere paa disse Gaarde lettere skulde formaa at betale deres Skat til Varberg. I 1516 udstedtes Kongebrev til Kapitlet om at være samme Brødre behjælpelige med at faa den dem tilkommende Andel. Og i 1517 sluttedes efter en Forhandling i Byrum Kirke det Kompromis, at Kapitlet skulde give Brødrene 6 lodig

Mark Penning for deres Fjerdepart i en Saltkedel paa Læsø, mod at Kedlen blev hos Viborg Domkirke til evig Tid. »Og for den Leje af Saltkedlen, de har haft til Gode, skal de modtage 16 Td. Salt«. — 1522. Tingsvidne paa Læsø Birketing, at Kapitlet i 5 Aar har forbudt Læsø Indbyggere at sælge nogen svensk Mand Salt eller have nogen Handel med Svenskerne. — 1527. Tingsvidne »om Mariager Klosters Tilbud med dennem, som brugte deres Saltkedel paa Læsø«. — 1531. Samtlige Læsøboere meddeler Kapitlet, at de »har tit og ofte beret(tet) for eder den store Armod, her er paa Færde paa den Udgift, vi skulle udgive paa det Skursalt«; de tilbyder derfor ydmygst at »ville udgive 8 Tønder Skursalt redelig og i lovlig Tid af hver Kedel, fordi I vide selver vor Brøst baade om Skov, Mark og Mose . . . , og kan vi ingenlunde komme afsted saadan Salt, som er fremgangen og udgiven i forleden Tid«. — 1536. Kristian III.s Brev til »alle menige Almue, som bygge og boendes er paa Læsø«, om, at de »bygge dér mange flere Saltkedeler dér paa Landet, end som der plejer at være«, og dermed forhugges Skoven, og Landet forødes af Sand. »Thi forbyde vi eder her efter at bygge eller bruge dér flere Saltkedler, end som Sædvane plejer at være«. — 1538. Kapitlets Prokurator tilsteder [O. J.] to Aagerd, som [J. P.] sidst i Vare havde, at nyde, bruge og beholde, saa længe [O. J.] i lovlig Tid udgiver Kedelleje og skifter Skel og Redelighed med sine Fællesmænd. [O. J.] maa gerne mageskifte sin Andel med [A. G.]. — 1545. Skrivelse Olai Dag (3. August) fra Kapitlets Prokurator til Kapitlet, at han sender Per Olufsen med »12 Læster Bole-salt«, »og agter jeg, at der skal være en Tønde mere, og er der noget føje Skuresalt iblandt«. Per Olufsen skal for Fragt have 5 »Mark krigis« [gode M.] for hver Læst. Han vilde hellere have hver trettende Tønde, da han kan faa 7 eller 8 Mark krigis for Tønden i Hobro og Tønden igen. Men det er bedre at give ham Penning, »thi det er godt hvidt Salt altsammen«. — 1559. Det forbydes ved Tingsvidne »alle og enhver, som haver i Kedel Fællig, at sætte Kedelen (»Kielen«) af »Døffuin« [?]; den, der gør det, »skulle have forbrudt det Salt, han væller [v: koger] mere, til sine Fællesmænd«. — Før 1591. [Registratur over Dueholm Klosters Breve.] »11 Pergamentsbreve og 2 Papirbreve, som alle sammel lyder paa Saltkedeler paa Læsø, som er solgt og given til Dueholm, hvoriblandt er ogsaa en kongelig Stad-fæstelsebrev«. — 1597. Læsøprokuratorens Rejseberetning (»Acta itineris«). »Efter Middag drog vi til Saltebo[d]er paa Hulbæk, dér fandtes 5 Bo[d]er og Fogdebo[d]en, og hos Fogdebo[d]en fandtes mange Torve, som os tyktes der var graven udi det forbødne Jord i Kanner, saa vel som hos de andre Bo[d]er. Belangendes de andre Bo[d]er paa Landet haver Fogden i Klit-gaard klar Register der paa, [hvor] mange de er, og [hvor] mange Afgærd (»Afgiar«) der er i hver Kedel, og hvem dem haver«. Det skal indskærpes, »at Gaardsfogden flitteligen forfarer, hvis alle frels Mænd af hvem enhver haver sin Afgærd, og opskrifer, [hvor] mange der er Arveafgærd, [hvor] mange til Kirkerne her paa Landet, [hvor] mange til Domkirken i Viborg, [hvor] mange [til] Hospitals i Aalborg, Dueholm Kloster, Mariager Kloster, saa at ingen bliver forglemt, og Kapitel kan fange en rigtig Register paa alle Afgærd«. Gaardsfogden skal tilsige alle frels Mænd, »at de tiltænker at gemme deres Tømmer, som de denne Dag haver til Salt-bo[d]erne til denne tilkommendes Aar, saa fremt de ikke vil i Norge hente, hvis dennem fattes«. — 1597. Menig Mand paa Læsø lover, at de »ville

udgive Kapitels Salt med det første, saa meget som de af det kunne afstedkomme, førend de købte eller »solgte med nogen fremmede«. De erklærer »at de ikke kunne mere Skur-Salt bekomme at udgive aarligen end fire Tdr.; vilde de give saalænge, som de kunde bruge Kedlerne, og siden aldrig mere. Men deres Bol-Salt og Landgilde altid at skulle være til Rede i tilbørlig Tid . . . , fordi Moser og Marken var øde, og mange af Indbyggerne havde af deres store Trang og Nød gravet udi deres Haver eller Bolsjord dennem til stor Skade og Bræk«. — 1597. [Erklæring fra Læsøboerne om Salt:] »Om Sankte Annes Salt ved vi intet at at sige eller nogen Tid haver hørt. Men Præstens Salt for Fredags Prædiken; ligger én Saltekedel øde vester paa Røn, af hvilken gaves aarligen tre Tdr. Salt, som var af seks Afgærd udi fornævnte Kedel; den anden Kedel haver salig Hr. Kristen Olufs Efterleverske selver at bruge. De fattiges Kedel her paa Landet haver Præsterne at gøre Regnskab for«. Om samme Salt haves en Notits fra samme Aar: »Om Præsternes Salt blev der svaret, at der var en Saltkedel vester paa Røn, som ligger øde, af hvilken der gik tre Tdr. Salt, og haver Præstens Kvinde den anden at bruge; . . . svarede Niels Svendsen, at han havde tre Afgærd af de fattiges Kedel«. — 1597. »Helligdagssalt hører de fattige til i Hospitalet [i Aalborg]«. — 1614—61. I alle de (tilfældigt) bevarede Jordebøger fra Dueholm Kloster — den ældste bevarede fra 1614, den yngste fra 1661 (Rigsarkivet; jf. Hist. Tidskr. V R. 6. Bd.) — er afskrevet en enslydende Liste over »Indkomstsalt af Læsø til Dueholm Kloster: Søren Jensen 1 Tønde, Thames Mogensen 1 Td., Laurits (Laust) og hans Broder i Gyden [»Gieden«, »Gryden« etc.] 1 Td., Anders Nielsen 2 Td. [i Jordebogen 1614 urigtigt: 3 Td.], Mads Nielsen 1 Td., Else Nielsdatter 1 Td., Bertel Pedersen [»Piersen« etc.] 1 Td., Anders Bertelsen 1 Td. [glemt i Jordeb. 1617], Kvist i Ga(a)r-holt 1 Td., Eskild Jensen 1 Td., Laurits Kogler 1 Td., Bertel Lauritsen og Niels Lauritsen 4 Td., Laurits Heffer [eller »Heeffan«, »Herffer«, »Herfoen«] 1 Td., Niels i Thorup [eller »Thorm«] 1 Td., Anders Sørensen og Oluf Pedersens [»Piersens«] Hustru 1 Td., Vidrik Povlsen 1 Td., Anders Kræmmer 1 Td., Jens Eriksen 1 Td., Bartel [»Bertel«] paa Hov(ed)sted [yngre Jordeb.: »Hæfsted«] 2 Td., Niels Vinter 1 Td.« Allerede i ældste bevarede Jordebog staar skrevet nedenunder Listen: »Disse Saltkedler paa Læsø, hvoraf den Salt skulde gives her til Klosteret, berettes nu mesten Parten at være øde« og i 1617 staar »Hvilket der er intet af at bekomme af alt forskrevne Salt«; i 1640 skrives: »Denne Indkomst er ikke at bekomme, formedelst Saltkedlerne ere øde efter deres forrige forhervede Tingsvidnes Bemelding«. — 1616. »Af Kirkens Regnskabsbøger erfares, at Kirkerne [paa Læsø] indtil Aar 1616 har haft Saltkedler at leje bort til Landfolkene og deraf haft aarlig Indtægt«. (Indber. til Thurah.) — 1620. Kapitlets Prokurator noterer, at Saltet for 1619—20 »blev solgt for Pending efter Kapitlets Befaling; uden Skur-Salt, som hver [af Kapitlet] fik sin Part af til Husenes Behov; men Pengene, som bliver over af Landmændene for Saltet, som var en 53 Dl. for hver Tønde (thi da gik Saltet ikke saa meget), blev delt inter Capitulares og andre, som skulde deraf have. Samme Aar blev en ganske ringe Salt brændt for ond Villigheds Skyld«. — Kapitlets Instruks for Landfogden (i »Læsø Ordinants«) ^{28/3} 1631. »Medens efterdi den ganske Kapitels aarlig Udgift til Prælater og Kanniker, som ikke residere, baade pro persona et officio og andre Pen-

sionerer beløber i sig in Summa 153 Tdr. Salt og 164 Sl. Dl. udi Penge, da skal Procurator Capituli til den Fornødenhed opberge af Skur Salt to Læster, af Fogde-boen 16 Tdr., af Helligdags Salt 3 Tdr., derforuden skal hannem betales af sine Colleges og deres Successoribus saa meget Salt og saa mange Penge, som denne hoslagte Tavle og Antegnelse med vores egne Hænder underskrevet om formelder og indeholder [denne »Tavle« mgl. nu], som hannem af vores samtlige tilfornødet Foged paa Klitgaard aarligen, naar han besøger Landet, skal leveres og tilstilles, og han siden paa sin forordnede Steder Kapitulet skadesløs skal igen erlægge. Fragten deraf skal dog udaf Kapitels uvisse Indkomst betales. For Resten af Indkomsten baade visse og uvisse skal bem. vores Foged aarligen gøre enhver af os rigtig Rede og Regnskab«. — 1639 noterer Kapitlets Prokurator at have »forfaret nu i Juli, da jeg var paa Læsø . . . 3) Fem Saltkedler bruges fast. 4) Lovende, at Kapitels Salt skal komme frem straks og paa Sankt Olufs Dage«. — 1650. Af Regnskab ses, at Bol og Græsseter gav baade Salt og Penge i Landgilde, medens Indester blot gav Penge. »Nok Skur Salt og Helligdagssalt af 4 Salt-kedler 43 Td.«. — 1650. Dom paa Læsø Birketing mellem Kapitlets Foged og Fællesfolkene i Anders Nielsens Kedel i Baskær. Da Fællesfolkene paa Grund af Tvist efter Anders Nielsens Død ikke har brugt en Saltkedel, en fri Arvekedel, der ikke ligger til Kirke og Kloster, og da Ejerne ikke har brugt Kapitlets Skov eller Jord til at vælle Salt med, dømmes de til at være fri for Afgift. — 1651. Kapitlets Prokurator noterer, at »af Saltkedler alle fire haver gaaet — førend nu de tvende (af hvilke 2 Kedler gik tilsammen 18 Tdr. Salt) er bleven øde — 43 Td. Salt; af Foged Kedelen: 16 Td.; af de andre tre af hver 9 Td.«. — Regnskab for Læsø 1651—52. Her nævnes: »Salt af Jordebogen 152 Td., Fogedbo Skursalt 16 Td., af Mogens Møllers Bo Skursalt og Helligdagssalt 9 Td. — 1652. Instruks om, at Rasmus Hansen straks skal tage »nøjagtigt Kundskab af de ældste og bedste Mænd paa Landet om Saltkedlerne, hvor mange de haver været i Mands Minde, og at Landmændene meste Parten af samme Saltkedler ikke i langsommelig Tid haver haft i nogen Brug, men derimod haver søgt deres Næring ved Sejlad«. — 1652. Tingsvidne paa Læsø Birketing, »at Kapitels Foged i Dag tilspurgte menige Mænd, om de vilde have Saltkedelen til Gange tilkommende Aar og give de gode Øvrighed deres Rettighed deraf, heller om de vilde have dennem afskaffede, efterdi Skoven kan det ikke taale og give den gode Øvrighed Penge for Saltet, som er af hver Gaard 4 Rd. 4 β, af hver halve Gaard 2 Rd. 2 β, af hver Græsset 3 Rd. 1 M. 4 β, hver Daler til 64 β«. [De menige Mænd vedtog dette Forslag], »og dermed skal Saltkedlen afskaffes, saa der skal ingen bruges enten paa Marken eller i Gaarden«. Fogden lover paa Kapitlets Vegne, at der ikke skal paalægges Gaardene (Bolene) og Græssetterne højere Landgilde efter denne Dag. — 1652. I »Jordebog paa Læsø, hvorefter Landgilden er opbaaret Anno 1652« (Arkiv i Viborg) og lign. 1655, anføres for de enkelte Beboere kun Penge og ikke Salt. I en Jordebog indsendt 1662 til Rentekammeret (Rigsarkivet) bruges derimod den gamle Beregningsmaade med Saltafgift, skønt Saltet da ikke mere leveredes in natura. I denne Jordebog for Læsø, indsendt 1662, nævnes i Byrum Sogn 53 Bol, 6 Græsseter og 36 Indester, i Vesterø Sogn 56 B., 5 Gr., 44 I., i Hals Sogn 32 B., 8 Gr., 48 I., ialt altsaa 141 B., 19 Gr., 128 I. Der angives som Afgift ved hver »Bol« aarligt 1 Td. Salt

(sjældnere anføres 2 Tdr. eller $1\frac{1}{2}$ Td. Salt) samt i »Huspenge« 1 Dl. 4 β (sjældnere mere f. Eks. 2 Dl. 8 β , 6 Dl. 6 β osv.). Græssetter gav 1 Td. Salt og 20 β i Huspenge. Indester betalte ikke Salt, kun 20 β (dog undertiden mere) i Huspenge; en enkelt Indest i Bangsbo staa dog anført for 1 Td. Salt og 2 Mark 2 β i Huspenge. — 1683 angives, at Læsø »skatter til 157 Tdr. Salt«; saaledes at hver Td. Salt (efter Saltafgiftens Afløsning med en Pengeafgift) blot beregnes til en Td. Hartkorn, selv om Arent Berntsen sætter Læsøsalt til højere Værdi. — I Kongebrev fra $10/10$ 1680 anvendes endnu Udtryksmaaden »Salt«, idet der siges, at Domkirken til sin Underholdning maa nyde gamle Indtægter af Læsø, »og saasom 60 Td. Salt af samme Lands Indkomster nu vakuerer, som en Del Prælater og Kanniker hos Viborg Kapitel tilforn nydt haver . . . , og Kirken er brøstfældig . . . bevilger vi, at samme 60 Td. Salt maa herefter være »perpetueret« [fortsat] [til Domkirkens og Skolens Vedligholdelse]«. — 1704 oplyses under en Retssag (Læsø Tingbog) (se udførligere under Afsnittet om Saltværker), at man ved Mathisens Saltværk »tog Sø af smaa Huller, som var kast paa gammel Læsømaner«. ¹⁾

II. Synlige Minder om Middelalderens Saltsydning.

Efter nu at have stiftet Bekendtskab med de gamle Dokumenters paa flere Punkter magre og gaadefulde Oplysninger om Saltsydningen paa Læsø indtil 1652, ligger det nær at spørge, om Salttilvirkningen ikke har efterladt sig synlige Spor, der kan supplere vor mangelfulde Viden. I Indberetning til Thurah 1755 siges, at »paa sydøstre Kant i Byrum Sogn er en Mark eller fælles Jord, som kaldes Bo-Bakkerne. Dér kan man se, hvor Saltpanderne har staaet. Marken kaldes og Bo-bakkerne, fordi de har ligesom haft Bo dér, naar de kogede Salt. Paa Hornfiskrennet og paa Kringelrennet skal ogsaa have været Saltkedler, hvorudi man af det salte Søvand har kogt det skønne Salt«. Indberetningen omtaler ikke disse Levninger nærmere, men der hentydes sikkert til de smaa firkantede Inddigninger (de saakaldte »Salthove«²⁾), som endnu den Dag i Dag ses i stort Antal, dels paa en Kyststrækning fra Bangsbo og syd paa mod Byrum og videre ind-

¹⁾ Efter »Diplomatarium Vibergense«, »Dueholm Klosters Breve«, Mariaer Klosters Breve (De æ. d. Arkivregistraturer V S. 745), Viborg Bispearkiv: Læsø (Landsarkivet) m. m.

²⁾ Udtrykket »Salthov« om disse firkantede Inddigninger har Udgiveren kun hørt af en enkelt Mand i Bangsbo; saa det er uvist, om det virkelig er en gammel Benævnelse. Jf. dog Kalkar: Ordb. III, 668 og Feilberg Ordb.: Hov. 4.

til Hulbæk, de saakaldte Bobakker, dels paa Kringelrøn og Langerøn. »Salthovene« er smaa firkantede Pladser, der har været indhegnede af et Dige af Lyngtørv, af den Slags som endnu opføres omkring Kaalhaverne (Fig. 3). I det ene Hjørne af Firkanten har været en Aabning. Digerne er nu oftest sunket sammen og lynggroede; den inddigede Plads er derimod nu oftest begroet ikke med Lyng, men med frodigt Græs og Hvidkløver. Graver man i den inddigede Plads, finder man ved den ene Side Spor af lidt Stensætning i Nærheden af Diget. Midt paa den inddigede Plads er altid en Forhøjning, og

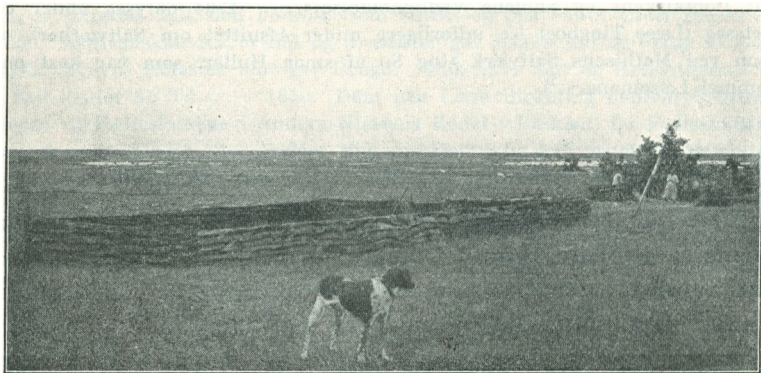

Fig. 3. Kaalgaard indhegnet af et Tørvedige.

her træffes, naar man graver ned, noget rødligt Sand. Jordlagenes Fordeling er i Forhøjningen saaledes: 1) øverst: nydannet Humuslag, 2) Sand, rødgult af Rust paa Grund af Forvitring og Dannelse af Rusthinder paa Kvartskornene, indeholder noget Calciumfosfat, især i nederste Lag, hvilket tyder paa, at der har været indblandet Træaske, hvis andre mere opløselige Bestanddele da er bortvaskede af Regn, 3) sort Sand, strækker sig under hele Salthoven og har været Strandens tidligere Overflade; det er Blysand, bestaaende mest af Kvartskorn indeholdende Rodtrævler og Humus; det er jærnholdigt, men bliver ikke rødt ved Glødning; 4) underst: almindelig hvidt Strandsand. I nogen Afstand fra Inddigningerne ses aflange Forhøjninger bevokset med Græs; disse langagtige Høje viser sig ved Gravning fulde af en Mængde Slakker indeholdende Kiselsyre, Lerjord, Jærn og mindre Mængder af Magnesia, ringe men paa'viselige Mæng-

der af Mangan og Kul, Spor af Titan samt 3,92 % Natriumilte og 3,01 % Kaliumilte. Slakkerne er opstaaet af Sandet paa Stedet ved Brænding med Brænde, hvis kalirige Aske har smeltet disse sammen under formentlig Tilblanding af Salt, hvorfra Indholdet af Natrium. I Nærheden af Salthovene er en Mængde ret store Huller, en Alen dybe og nu fyldte med fersk Vand. I Bobakken ved Bangsbo (Fig. 4) findes 81 Salthove med 238 Huller, desuden findes flere Andtydninger til Salthove uden Dige omkring. Paa Kringelrøn findes 150 Hove med Dige omkring og 100 Huller. Her laa

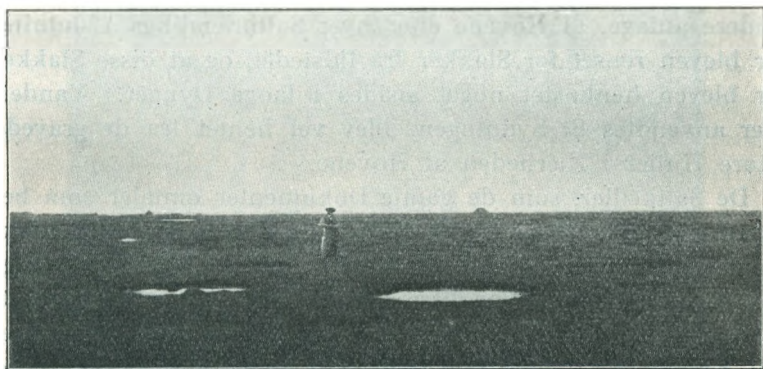

Fig. 4. Bobakken syd for Bangsbo, hvor de inddigede Pladser og de vandfyldte Huller forefindes.

Hullerne midt i den Strækning, hvor Salthovene findes. Endvidere er der paa Kringelrøn mange Salthove, om hvilke Diget mangler, og ligeledes paa Langerøn. Skal disse medregnes, kommer vi sikkert op paa mere end det dobbelte Antal af Salthove. Salthovene er af ret ensartet Størrelse. Tre Salthove ved Bangsbo viste flg. Maal:

	I	II	III
Længde.....	12 m	11 m	11 m
Bredde	8 m	9 m	10 m
Indvendig Længde fra Dige- kant til Dige kant.....	10 m	o. 9 m	8 m
Indvendig Bredde.....	6 m	6 m	7 m

Forhøjningen i Midten med det røde Sand underneden varierede ogsaa noget, var 5 m lang og 3 m bred eller $5\frac{1}{2}$ m l. og $3\frac{1}{2}$ m br. eller 6 m l. og 4 m br. Der er den For-

skel mellem Salthovene paa Kringelrøn og i Bangsbo, at paa Kringelrøn er Stensætningen indenfor Jorddiget meget tydelig og opsat af store Kampesten, medens Stensætning kun svagt spores ved Bangsbo¹⁾).

Det store Antal Salthove vidner om, at Saltindustrien i gammel Tid har været drevet meget intensivt. En Mand i Bangsbo mente (1922) at have hørt fortælle, at man tidligere brændte Salt i Kedler indenfor disse Salthove, og at de firkantede Digers Formaal var at holde Kreaturerne borte. Denne Forklaring — selv om det vel blot er Gætværk, ikke virkelig Overlevering — er højst antagelig. Man maa da videre antage, at Hovene efter hver Saltbrændings Afslutning er bleven rensat for Slakker fra Ildstedet, og at disse Slakker er bleven henkastet noget afsides i lange Dynger. Vandet, der anvendtes til Sydningen, blev vel hentet fra de gravede store Huller i Nærheden af Hovene.

De Saltkedler, som de gamle Dokumenter omtaler som benyttede paa Læsø, har maaske lignet den Slags Salt-Kedler, som er afbildet i Agricola: »De re metallica« 1556 S. 450 (Fig. 5). Noget lignende som disse »Saltkedler« er maaske de »Salt-pander«, der før 1552 anvendtes paa Sæbygaard i Vendsyssel (se Kancel. Brevbøger) og de »lange brede Jærnpander«, ved Hjælp af hvilke man ved Kogning af Søvand fremstillede brunligt Salt i Norge i det 18. Aarh. (Jessen: Norge I (1763) S. 566.

Man skelnede i 17. Aarh. i Danmark udtrykkelig mellem hjemmekogt eller »Læsø Salt« og Tangsalt (Stensalt); de to Slags vurderedes henholdsvis til 1½ og 1 Td. Hartkorn for Tønden (Arent Berntsen: »Danm. og Norg. frugtb. Herlighed« 1655). Læsøsaltet, udvundet ved Kogning af Havvand, var altsaa bedre end det af Tang udvundne Salt. Om Tangsalt-fabrikationen ved vi ellers nøje Besked. Den brugtes i 18. Aarh. i Vendsyssel og skildres meget udførligt i »Oekonomisk Magazin« III 1759; ja, Sydningen af Saltvand udvundet af Tangaske var endnu i Brug o. 1780; dengang kom Bønderne

¹⁾ Undersøgelserne af Jordprøverne og Slakkerne er velvilligst udført for Udg. af Professor Dr. K. Rørdam. Salthovene er undersøgt 1922 af Lærerinde Frk. Anna Johnsen. Jf. Artikel i Vends. Tid. 3. Aug. 1922 ved Lærer Nielsen, Byrum.

fra Dronninglund og tilgrænsende Sogne flittig til Torvs og Marked i Aalborg med Tangsalt i Form af Stene; men da Saltet var urent og graaligt af Udseende og ikke fri for at smage bittert, blev det kun købt af fattige og kunde kun daarligt konkurrere med det udenlandske Salt. Denne østjyske Fabrikation af Tangsalt ved Kogning af Tangaske gaar sik-

Fig. 5. Saltkedler.

(Efter Agricola: »De re metallica«, 1556.)

kert langt tilbage i Tiden, men der foreligger intet sikkert Vidnesbyrd, om, at den har været brugt paa Læsø¹⁾.

III. Læsøboernes Salttilvirkning efter Aar 1652.

Qverenskomsten om Saltafgiftens Afsløsning 1652 standsede ikke fuldstændig al Saltproduktion paa Læsø. Fabrikationen fortsattes i det smaa af Befolkningen selv; i Begyndelsen baade ved Hjælp af Solvarme og Kogning, senere alene

¹⁾ Bemærkningerne i Danske Atlas I, 463, hvor ogsaa Læsø nævnes blandt de Egne, hvor man udvandt Salt af Tangaske, grunder sig næppe paa positive Oplysninger fra Øen.

ved Solvarmens Hjælp. I 1680 omtales, at Læsøboerne paa Kringelrøn ved at grave Huller i Strandferene under Ebben kunde faa en stærk Saltsø, der egnede sig til Saltvirkning ved Kogning, men der manglede det fornødne Brændsel. I 1742 indberetter Andreas Wøldike, at han med stor Forundring haver set den Saltvirkning, som dér paa Landet endnu sker af nogle, dog enkelte, Indbyggere, ej alene ved Kogning, men endogsaa ved Solen og Vinden uden Kogning, som giver det fineste og bedste Salt, der kan ønskes, dog ikke i den Mængde, at noget deraf kunde udføres, som der skete for-
dum, da Skoven endnu var i Stand. (Tidsskr. f. Skovvæsen XI (1899) S. 74.) Denne Salttilvirkning alene ved Solens Hjælp er iøvrigt ikke noget særlig læsøsk. Feltskær Johan Dietz (1665—1738) fortæller saaledes: »Das Salz machen sie auf dieser Insul (Jütland) also: es sind in der Nordsee viele Salzquellen, wie durch das ganze Meer, da geben die Leute acht auf und graben neben der See grosze Teiche. Wenn nun Flut in der See, so tritt die See da hinein. In der Ebbe machen sie den Damm wieder zu und lassen's so stehen, bis durch die Sonnenhitze das Salz gewürket wird. Dergleichen Teiche, haben sie viel«. (Lebensdokumente vergangener Jahrhund. Nr. 11 (1915) S. 151—52). Nogen stor Saltproduktion kunde der dog ikke drives alene ved Solvarme. I Indberetning om Læsø 1743 siges da ogsaa, at Læsø ikke engang producerer saa meget Salt, »som det kan behjælpe sig med, hvortil aleneste kan være Aarsag den Mangel her er paa Skov og tilstrækkelig Ildebrand«. I Indberetning til Thurah 1755 siges, at »der er endnu her paa Læsø en Del, som bor nær ved [Hornfisk- og Kringelrøn] paa den søndre Kant i Byrums Sogn, hvilke fra Rønnerne henter om Sommeren af det stærke og salte Søvand i Tønder, fører det hjem til deres Huse, kommer det i flade Kister, gjort af Furtræ og sætter det saa imod Solen, og naar det saa i nogle Dage har staaet for Solens Varme, saa sætter Saltet sig ned paa Bunden af bemeldte flade Kister. Og saaledes laver de saa meget Salt, som til deres Hus behøves. Her er og en Mand, som til samme bruger en stor Sten liggende paa hans Mark nær ved Huset. Samme Sten er ledet Hul midt udi. Dette Salt ser saa skønt ud som det skønneste spanske

Salt. Naar de tager dette Søvand paa bemeldte Rønner, thi anden Sted kan det ikke faas saa stærk, saa graver de med Spade et Hul paa Strandbredden. Hvilket Hul snart fyldes med Vand, som opvælder. Derpaa kaster de et frisk Hønseæg i Vandet i det gravede Hul: Dersom Ægget da synker til Bunden og kan da ikke flyde i Vandet, saa er Vandet ikke salt nok. Men kan Ægget flyde næsten oven paa Vandet, saa tager de samme Vand og bruger det som før er meldt«. Denne Saltproduktion i Trækister var endnu i Brug i 1802, men man hentede ved den Tid kun Saltvandet fra en rund Sandbanke »Søbod« [Bing har urigtig »Søbad«] mellem Hornfiskrøn og Kringelrøn.

Under Napoleonskrigene, da udenlandsk Salttilførsel til Danmark standsede, genoptog man mange Steder i Danmark den gammeldags Saltindustri. De fleste Steder fabrikeredes dog Tangsalt; i Aarene 1808—9 tilvirkedes paa Hjørring Amts Østkyst, paa Hindsholm og Grevskabet Gyldensten paa Fyen og i det nordlige Sjælland 2000 Tdr. Tangsalt. Enkelte Mænd i Lyngsaa, Albæk Sogn, solgte i Aalborg 5 à 10 Tdr. Salt. Det kgl. Rentekammer lod den landøkonomiske Forfatter Begtrup m. fl. berejse Kysten for at undervise i Salttilvirkning ved Kogning af Tangaske (Brinch-Seidelin: Hjørring Amt 1828). Ogsaa den paa Læsø brugelige Saltfabrikationsmaade blev nu studeret og undersøgt af den udsendte Kommission, og Begtrup skildrer (i »Agerdyrkn.« 1810) selve denne Rejse saaledes: »Den 22. Juni 1808 besøgte Hr. Landfoged Hesselholt, Bergkandidat Münster og Udgiveren Stedet, hvor det salte Vand hentes, som er ved den nordre Side af Hornfisk-Rønne, og kaldes Saltboden. Det er en stor Sandflade paa mange tusinde Tdr. Land, hvor Vandet gaar over om Vinteren, men ej om Sommeren, uden naar stærk Højvande gives. Paa en stor Strækning af denne Sandflade fremkviller Vand ved at kaste et Par Spademaal i Jorden, som er saltere end Havet, men af forskellig Lødighed. I den Omkreds, Beboerne hente Vand af Søen ved at grave Huller, er Søen 9, 10, 11, 12 à 13 lødig efter Lamberts Spindel, og det kan være et Areal af en Td. Lands Størrelse; men Erfarenhed lærer, at man kan grave Huller paa et langt større Arreal og finde Vandet omtrent af lignende Lødighed.

I en længere Afstand er Vandet ej saa stærkt og bliver 7, 6, 5 og 4 lødig. Besynderligt er det, at »Solen« er i aftagende Styrke, jo nærmere man avancerer mod Havet og ligeledes i den modsatte Linje op til Landet. Fra 12 à 13 lødig taber den sig i begge Direktioner tæt ud til Havet og tæt op til Landet, hvor Grunden er stenig, indtil 2 lødig, som er Havets Saltlødighed eller Saltgrad. Saltsøen eller Søboden paa Læsø er stærkest fra det tidlige Foraar til St. Hansdag, siden efter er den svagere. Er Havet nylig gaaet over Fjærene, er Søen slettest. Har Solen skinneth varmt i nogle Dage, er Søen stærkere. Naar Beboerne kører til Søen efter Vand, graver de i den tørre Sand med Spaden et Hul af 2 til 3 Fods Dybde. Vandet kviller frem i Hullet, dets Godhed prøberes med et frisk Hønseæg, om det bærer samme stærkt op, hvis ikke, graves i Nærheden et eller flere Huller, om Vandet skulde være dér stærkere. Vandet har den forønskede Styrke efter Beboernes Udtryk, naar Hønseægget bæres saaledes op af Vandet, at det frembringer en Flade saa stor, som en 10-Skilling kan skjule eller bedække. Det vil sige, at »Solen« er 12 lødig. Dette Vand øses af Beboerne paa Tønder og køres hjem til deres Huse, og mange have 2 à 3 Mil til Saltsøen. Ved deres Bopæl have de Saltkisterne staaende. Det er flade Kasser 2 à 3 Alen lange, 1 à $1\frac{1}{2}$ Alen brede, staaende paa en Fod af 2 til 3 Fods Højde. I Kisten eller Kassen gydes Vand af Tønden, at det staar $\frac{3}{4}$ Tomme højt. Naar Solen skinner varmt i 4 Dage, svømmer 3dje Dag Saltkrystaller paa Vandet, og den 4de Dag havest Salt. Den tilbageblivende Bundlage i Kassen er bitter og bør bortkastes. Dersom man og lader den blive til Salt med det øvrige, faar Saltet en bitter Smag. Det forsømmes undertiden af Beboerne. En slig Saltkiste kan give efter dens Størrelse og Sommerens Varme 2, 3 og 4 Skpr. Salt. Den er forsynet med Laag, som lægges over den om Natten, og om Dagen, naar Vejret er taaget, og det ser ud til Regn. Til Forsøg blev Hr. Lindgaards Saltkiste maalt, den var $2\frac{1}{4}$ Al. lang, 1 Al. bred, 2 Tommer dyb, i den blev gydet 18 Potter Vand af Søen, som var 13 lødig, og af disse 18 Potter Vand havest paa fjerde Dag 3 Pd. Salt. Seks Potter Vand, 13 lødig, giver altsaa 1 Pd. Søsalt eller $\frac{4}{5}$ Potte Salt; thi 1 Potte Salt vejer 40 Lod.

Kisterne gøres bedst af Eg, men sædvanligst af fed Fyrretræ, meget tørt Træ, som tættes med Værk og beges og udvendig tjæres. Grantræ er utjenlig til Kisterne. En slig Kiste med Laag klinket med Jernnagler, staaende paa en Fod, koster dér kun 12 à 13 Mk. Den betaler sig straks det første Aar; jo ældre den bliver og derved gennemtrænges af Salt, desto bedre er den. En gammel Kiste giver mere Salt end en ny. Den Skik at virke Søsalt var efterhaanden gaaet af Brug, der virkedes kun af enkelte Beboere; nu er henvend 200 Saltkister anskaffede, enhver virker til eget Brug og nogle endog til Salg til Jylland. Den fattige hensætter Søvandet i Bakker eller Truge, og paa den Maade virker nogle Potter Salt. Desuden benyttes meget af bemeldte Søvand som tjenlig Lage for Ludfisk, f. Eks. Flynder, Torsk, Kuller, som i dette Vand henlagt en Nattestid er tilbørlig laget for at tørres. Paa samme Maade lægges i dette Vand al Slags Kød, som skal røges, og bliver tilbørlig saltet, om det og var den fedeste Gaas. Af det anførte erfares, at Saltsøen paa Læsø er ikke uvigtig, saa at den i sin nærværende ufuldkomne Tilstand forsyner Landets Beboere, 1500 Mennesker, med det fornødne Salt og afgiver noget til Fastlandet. Ved den værdige Hr. Landfoged Hesselholts Bestræbelser er i Aaret 1809 oprettet et lidet Interessentskab for at drive Salttilvirkningen med mere Kraft; det har ved Søen 40 store Kister og en Mand til at passe det.«

Læsøboernes Salttilvirkning ved Solens Hjælp tabte efter Krigen sin Betydning, men ophørte først o. 1850. Endnu lever enkelte gamle Folk, der i deres Ungdom har været med til Saltfremstilling. En gammel Pige meddelte 1922, at hendes Fader havde hørt fortælle om Manden, der boede paa Kringlelørd, at han gik med sin Krukke fyldt med Salt til Byrum for at sælge det, og saa faldt han og slog Krukken i Stykker og spildte Saltet. Salttilvirkning ved Solens Hjælp har i 19. Aarh. ogsaa været brugt i Ringkøbing Amt, hvor man o. 1808 virkede Salt paa Tipperne af den Saltskorpe, der i varme Somre satte sig paa Sandene ved Havet. Beboerne udledede Salt af Vandet og virkede i 1808 ved Kogning over 100 Tdr. Salt (se Thaarup: Da. Monark. Statist. I S. 33 og Feilbergs Ordb. Artikel: Salt).

IV. Saltværker paa Læsø efter 1652.

Medens Beboernes Salttilvirkning siden 1652 nærmest har været en Bibeskæftigelse, har der dog af og til (ligesom i flere andre Egne af Danmark og Norge) været gjort Forsøg paa eller fremsat Planer om at drive Saltindustri paa Øen i større Stil. I 1680 forhandles saaledes med Kapitlet om Erhvervelsen af »Øen« Kringelrøn til Saltindustri; men Kapitlet svarer afvisende, at »Kringelrøn er ingen Ø, men en Del af Byrum og Vester Sogns Fædrift, og mange samler deraf nogen nødtørftig Ildebrandsskrællingstørv item Møg og Tagtang. Ved samme Kringelrøn er meget gode Strandfere, som ligger flak ud en Del ad Stranden, hvor om Sommeren, naar Tørken og Lavvande er, kan graves Huller i forbemeldte Fere, og deraf bekommes en stærk Saltsø, af hvilken kan koges godt Salt ungefær som Lyneborgsalt, mens her mangler til dets Befordring det bedste, som er Ildebrand«. I 1681 fik alligevel en Kaptajn *Ove Mathisen* Bevilling paa Oprettelse af et Saltkogeri paa »Kringelen«. Mathisens Saltværk synes dog senere at have ligget ikke paa Kringelrøn, men paa Færøn. 1694 noterer Søkortsdirektør *Jens Sørensen*, at »Færøn er en liden Græsholm, paa samme Holm bor Kaptajn *Ove Mathisen*, som dér koger Salt ganske miserabel« (*Jens Sørensens Papirer*). Om denne Kaptajn Mathisen ved vi endvidere, at han ^{22/10} 1692 (bekræftet ^{19/10} 1700) fik kgl. Bevilling paa »Salt af Søvand at koge, dog at han, hvis [o: hvad] Salt, han dér saaledes koger og agter at sælge, i sær Tønder med hans eget Mærke paabrændt indpakker, paa det det desbedre fra andet Salt kan kendes og adskilles« [nemlig fra det norske Salt, som *Jørgen Thormølen* til Møhlenpris havde Privilegium paa]. Mathisen havde ved Saltværkets Indretning laant Penge af en Mand *Fridrich Arfsen Edelberg*, med hvem han senere kom i Proces, da han ikke kunde tilbagebetale Gælden. Efter Mathisens Død søgte bl. a. baade Edelberg (^{25/7} 1705) og Mathisens Enke (^{15/5} 1705) at faa overdraget Privilegiet; den sidstnævnte fik det tildelt ^{14/8} 1705. Endnu i 1707 laa hun i Tvistighed med Edelberg. Angaaende Salttilvirkningsmaaden ved Mathisens og Edelbergs Saltværk faar vi lidt Oplysning gennem en Række Vidneforklaringer ^{19/4} 1704 indført i Læsø Tingbog. Povl Sørensen i Storchauge vidner, »at han udi Aar 98 var ude »paa Rennet« efter *F. Edelbergs* Begæring at tilhjelpe en Brønd efter Kaptajn *Ove Mathisens* Forevisning at opkaste til Saltværkets »Syldt« at tage, og *O. M.* befalede alt dybere og dybere at nedkaste og kastede saa saalænge, indtil de kom til brak Vand eller fersk Vand; og des i midlertid lod *Ove Mathisen* en liden Gaard-Brønd, som han selv havde, kaste dybere, og da ej andet fik end Brakvand, hvorover han befandt at have sig forgravet, og der efter intet videre blev gravet paa den store Brønd til Saltværket, saasom Søen ganske intet duede (»dutte«). Og Vidnet *P. S.* kom tidt der ud og saa, at *F. Edelberg* lod kaste smaa Huller paa Læsømaade og deraf tog Sø«. *Karen Peders-*

datter vidnede, at hun »havde været med at kaste smaa Huller paa gammel Læsø Manér, og aldrig af den store Brønd noget Salt blev langen. Oluf Lauridsen vidnede, at han »haver tilforn tjent F. Edelberg en tre Sommer tid, og des imidlertid tog de Sø af samme smaa Huller, som var kast paa gammel Læsømanér, og mange Gange kunde have brændt Salt, mens ikke kunde faa Sø at koge af, i hvor mange Huller de end blev ved at kaste«. Margrethe Nielsdatter og Oluf Lauridsen vidnede, »at Værket ikke formedelst F. E.s Efterladelse eller Forsømmelse er bleven saa »huillet«, mens ikke Søen af de smaa Huller kunde bekommes efter alt muligt anvendt Flid med store Slæb og Træl Hullerne to Gange om Dagen at opkaste, og af hver Hul fire eller fem Okshovder Fere-Vand opkaste, førend de kunde komme til Søen; kunde de ikke faa mere Sø end to eller tre Okshovder, og videre forfarede de, at naar de havde kastet Hullerne, og de kunde faa Sø én Gang, og der imidlertid enten kom Regn eller Floden opkom, som undertiden gik op i Huset, saa maatte de atter kaste andre Huller paa ny og der efter lede halve Dage, førend de Stedet kunde finde, hvor de Sø kunde bekomme«. Oluf Nielsen Ambrudsen og Peder Kristoffersen vidner, at »han ungefær for en to Aar siden og der over var ude paa Renet ved Saltværket og besaa en Kedel, som skulde være paa 24 Tdr. stor, da befandtes den hel brønden [d: brændt], saa der ikke kunde tages enten lidet eller meget i hannem, førend han blev repareret«. Peder Jensen Smed, der har beset samme Kedel, vidner dog, at han »Kedelen i sig selv hel har befunden«. I Indberetningen til Thurah 1755 siges, at paa Færøen har »for ikke mange Aar siden« været Saltmark; og det er rimeligvis en Levning af Mathisens Saltfabrikation, naar der paa Bings Tid (1802) paa Holmen Færøen saas »32 store Stene i 4 Rader, hvilke siges at have været til Saltpanderne, og ved disse Sten skal ligeledes have været en Brønd med Saltvand indrettet til ommeldte Saltkoger, hvoraf er opgravet Bøgeplanker«. — Efter at Saltfabrikationen paa Færøen var opgivet, kom Turen til Kringelrøn. I Relationen 1736 siges, at »Monopolia ere nu der paa Landet ingen, men for nogle Aar siden 2de udgaane [udgangne], som begge bestod af Salt-Fabrik, og det enhver paa sin Maade efter sin Privilegium, til hvis Afgang [Ophør] ikke vides anden Aarsag end for det ene Mangel af Ildebrand og til det andets Fortsættelse, som ved Solens Operation alene blev forarbejdet, vedkommendes Uformuenhed«. Relationen sigter her vistnok henholdsvis til Pelts og Doktor Bisters Saltværker. Pelts Saltværk omtales i 1728 saaledes: »Mons. Pelt [eller »Pett«], en Fransos af Nation, havde med stor Bekostning indrettet et Saltbrænderi at koge Vand til Salt syd ost paa Landet. Samme med Huse, Kister, Pander og alt er nu ruineret, saa der er kun en Grundstensmur igen. En Jærnpande paa 24 Tdr. staar ved en Bonde Lars Hulbæks Gaard. Endskønt det var kostbart at føre Brænde fra Mariager Fjord til Læsø til denne Saltbrænden, maa dog alle tilstaa, at Mons. Pelt drev det med Profit og

Advantage og med de gode Foranstaltninger, han derved havde. Men hans Vidtløftighed andetsteds og andre Konjunkturer forvoldt, at han opgav det for Vind og Vejr for 10 å 12 Aar siden«. Samme Optegner nævner ogsaa Doktor Bisters Virksomhed: »Doktor Bisters Saltværk har jeg beset, det er foranstaltet dels at brændes imod Solen, hvor til Saltvandstrugene endnu staar hele og holdne, og et Par Snese Kister ere indsatte i det Hus, som, hannem endnu tilhørende, staar sudost paa Landet noget østen for Mons. Peltes Værk. I samme Hus holder han et enligt Kvindemenneske. Men som hun er langt fra andre Folk, har hun ej Hu til der længere at være. Doktoren selv er rejst til England for at tjene sig 20000 £ Sterling med at vise Longitudinem, som han mener sig efter lange Observation at have fundet. Jeg tvivler paa, at han kommer igen, thi enten bliver han saa rig, at han ej vil komme til Læsø, eller fattig at hand ej kan«. Samme Meddeler raader Kapitlet, der har 8 Tdr. Salt til Gode hos Dr. Bister, til at lade ham stævne og gøre Udlæg i hans Hus og Inventar. I Indberetning til Thurah 1755 omtales Bister ret anerkendende: »For 20 til 30 Aar siden har været her paa Landet Doktor Bister, som paa bemeldte Kringel-rennet har haft sit Saltværk og baade ved at koge i Kedler og i Maskiner (med det salte Søvand fuldtø og for Solens Varme satte) har lavet meget Salt her ved Landet. Men fordi han maatte gøre alt for store Bekostninger paa Brændeved at faa til at koge Saltet ved, siden paa Læsø intet Træ var at faa, maatte han med Forlis opgive sit Saltværk«. I Danske Atlas spottes derimod Bister, fordi han har »grebet til de uheldige Projektmageres sidste Raad at gøre sig usynlig; han beskyldes videre for at have »mest ruineret Resten af Skoven«. Endvidere fortælles, at han »havde anlagt Sælhundefangst og et Tran-kogeri, hvilket gik over Styr med Manden selv«. Bisters Saltværk har været et ret stort og i hvert Fald paa Papiret veludtænkt regelmæssigt Anlæg. Det er anlagt paa Kringelrøn, klods mellem to Strømme; der løber tværs over Øen¹⁾. Det bestaar af en meget stor inddiget, nu græsklædt, Plads, der har Form som et Rektangel o. 75 m bredt og 100 m langt. Ved det sydlige Dige ved den sydlige og største af Strømmene er i Midten inddiget en Plads, hvor der har staaet en Hovedbygning og et Par Smaabygninger (Fig. 6). Midt paa Pladsen ligger to store rundagtige Damme og i Forbindelse hermed flere parallelle Rækker af mindre Sten. Uden omkring de store Damme er gravet flere Vandhuller. Syd for Anlægget men paa den anden Side af den store Strøm, er inddiget en Plads til et tilsvarende Anlæg, men der er her ikke Spor af Jordarbejder, og Stedet er nu helt lynggroet; det kaldes i Folkemunde »Dr. Bisters Have«. Lidt nord for Dr. Bisters Saltværk ligger en meget høj Sten kaldet »Doktorens

¹⁾ I Fr. Thaarup: Da. Monark. Statistik I (1812) siges, at »endnu ser man ved den saakaldte Saltsø, hvor Bygningerne til Folket og Saltkogeriets har været«. Bisters Virksomhed sætter han unøjagtigt til omtrent Aarene 1720 til 1739.

Sten«, den er for nogle Aar siden sprængt i to Stykker, men er endnu meget anseelig:

I Aaret 1764—66 havde (iflg. Begtrup: »Agerdyrkn.«) et mineralogisk Selskab i København den Plan at anlægge et Saltværk paa Læsø. »Selskabets Medlemmer i dette Foretagende vare Professor Ascanius, Lærer ved det Charlottenborgske Naturaliekabinet, Cancelliraad Mangor, Peter Volquarts, Peder Bugge, Thomas Bugge, M. Bugge, Gerhard og Morell. Selskabet havde udvirket Cancelliets Tilladelse til at anstille Undersøgelse paa Læsø om denne Sag, som erfares af Gehejmerraad og Greve O. Thotts Brev af 10. April 1764

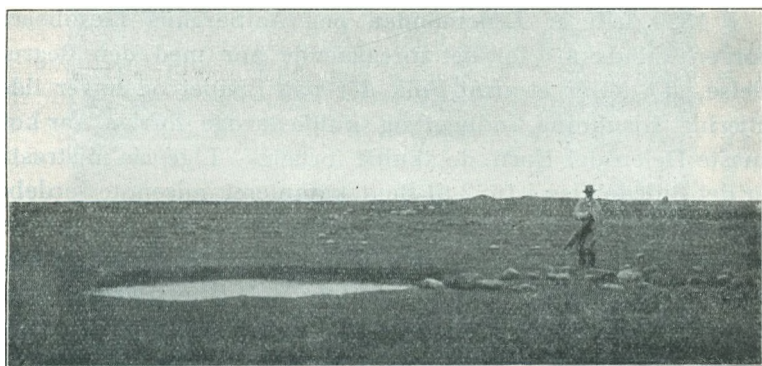

Fig. 6. Bisters Saltværk.

(Billedet viser et af de vandfyldte Huller, samt de kunstig lagte Stenrækker. I Baggrunden til højre ses en ophøjet Plads, hvor Bygningerne har staaet.)

til Domkapitlet i Viborg: endvidere beholdtes Hans Majestæts Medvirkning, som vides af Selskabets Memorial til Kongen af 4. Septbr. 1764. Om den Sag korresponderede Selskabet med Kapitlet i Viborg, med Landfogden Zeuthen og Toldforvalter Thaarup. Professor Ascanius foretog selv i det Øjemed en Rejse til Læsø. De i den Anledning vekslede Breve findes i Afskrift i Landfogdens Arkiv paa Læsø. Det mineralogiske Selskabs Plan var: 1) At erholde Herligheden over Læsø Land, mod at svare Domkapitlet i Viborg den Summa 309 Rdl. 2 Mk. 4 β , som er Landets aarlige Landgilde-Afgift. 2) At erholde af Landets Beboere 2 Dages Arbejde om Aaret til Værket, de med Heste og Vogne, som havde dem, af de andre personlig Arbejde. Det skulde paalægges Beboerne, da de ingen Kongerejser forrette. 3) At anlægge en liden Havn, at sørge for Vejes Anlæg og Forbedring fra Saltværket til Stranden samt at bygge de fornødne Bygninger til 12 à 16 Vaaninger og Pakhus. 4) At have paa Landet en stor Avlsgaard, som kunde underholde 8 à 12 Heste, 50 Køer, med 50 à 60 Tønder Udsæd, og til den Ende at eje de sandfugne Jorder. 5) At eje Fjærene, hvor »Solen« befindes til en Fjerdingvejs

Afstand fra Søen. 6) At forskaffe sig Brændsel til Panderne enten ved Stenkul fra England eller Martørv fra Skagen eller Tørv fra Vendsyssel. At det ikke blev udført, var fordi Indbyggerne med Landfogden satte sig derimod. Indbyggerne følte sig fornærmede over, at man vilde have fri Ægter og Gangdage af dem til Værket, samt berøve dem de sandfugne Jorder til en Avlsgaard og udelukke dem fra Saltsøen.« [Jf. S. 13.]

AGERBRUG.

I 1522 fritager Lensmanden paa Aalborghus Læsøboerne for en »Madskat« for det foregaaende Aar med den Begrundelse, at »det er et armt Folk dér paa Landet og haver liden Bjerling [Bjærgning, Indtægt] og skulde aarlige [forrige] Aar købe meste Delen det Korn, de skulde fortære«. Lige saa mistrøstigt er det Billede, den i 1662 til Rentekammeret indsendte Jordebog over Læsø giver af Landbrugsforholdene paa Øen. Det hedder, at »paa denne Ø findes ingen Gaarde, men er her nogle ringe Boliger, som her paa Landet kaldes Bol, Græssetter og Indester; til en Part af disse Boliger ligger nogle »Endelis« [ø: Sær-eje-] Tofte med Digetørv indelukket, hvilke Indvaanerne hos deres Huse med Bevilling Tid efter anden haver af Felilie [ø: Fællig] og Fort[e] indhegnet og bruges med besværligste og særdeles frem for andre Steder Møje og Trældom, saa længe Sandfog ikke fordærver Jorden«. Noget mere Oplysning faar vi gennem Matriklen 1683, hvor det f. Eks. fortælles om Vesterø Sogn: »Til saadanne Boliger, Græsseder og Indester er fornød[en] Kaaljord. Tørveskær til Brænding haves ej videre end nogle ganske ringe moksen [ø: næsten] utjenlig Sandtørv. Engbund haves ej andet end paa Agrene, som hvile. Jorden saas altsammen i 3 Aar og hviler 6 Aar. Al Vesterø Sogn fælles Fædrift er taxeret for 44 »Høfders« Græsning. Samme Jord maa pløjes med stor Besværlighed saa dybt, at til en Plov haves 34 à 36 Kreaturer«. Indberetningen fra 1743 er holdt i noget mere rosende Stil; den fortæller, at »af Eng er her ganske lidet paa Landet, kan ikke blive mere enten deraf eller Agerjord, eftersom alt, hvad tjenligt er, haver Indbyggerne alt forhen indhegnet og behøver Udmarkerne dels til Fædrift, dels til at grave Tørv paa, deres Gødning dermed at blænde [ø: blande]. Her vokser Rug, Byg og Avre [ø: Havre]

Fig. 7. Dobbeltgaarden Lundsgaard 1849. Akvarel af P. C. Skovgaard. (Kobberstiksamlingen.)

og det i frugtbar Aar til Landets egen Fornødenhed og ikke til Udførsel, da der i Tilfælde af Misvækst bliver bragt meget Korn hertil. Der kan ogsaa vokse baade Ærter og Hvede, men saas dog ikke i nogen Parti. Frugttræer falder aldeles ingen uden ved Fogedgaarden Klitgaard. Tamme Kreaturer bestaar udi Hester, Fæ, Faar, Svin, Gæs, Ænder og Høns, hvoraf enhver Beboer beflitter sig paa at have det meste muligt; er alt for med det første Slags at fortsætte deres Avling og ved de 4 dernæst efterfølgende Sorter indsamle, hvad de til kongl. Skatter og anden fornøden Udgifter behøver. Dyrer eller Bihauger ere her ikke, ej heller noget af slig Kreaturer. Hester falder her maadelig smaa, som ikke kan regnes iblandt Stutterier, men ere dog meget raske, kan og udstaa baade Sult og Kulde, hvortil de fra Begyndelsen og vænnes«. I Indberetningen til Thurah 1755 > Danske Atlas V (1768) gives udførligere Oplysninger paa flere Punkter. Det hedder i Danske Atlas: »Som Mandfolkene finde deres Regning ved at tjene og fortjene Brødet paa Søen og uden Landet, saa bliver Agerdyrkningen, saa godt som den kan, dreven af Kvindekønnet; er det Pløjning, Saaning, Harvning, Gødning, indtil Mejningen, maa de forrette det. Det et derfor ej at undre paa, om Landet ikke bliver dyrket saa vel og ordentlig, som det burde. Rug og Byg saas her i lige Mængde, men mindre Havre, hvortil Jorden ikke er bekvem. De fleste Aaringer have de dog Mangel paa Brød-Korn, og maa leve af tør Hornfisk og Vand, naar Avlingen ikke kan føde dem. Naar de pløje, har de 6 à 8 Par Bæster for Ploven, som køres af 6 eller 8 Mennesker, foruden den som holder paa Ploven, mere af Sædvane end Fornødenhed. De pløje $\frac{3}{4}$ Alne brede Furer, som med Spader prikkes og blive overskaarne, før Jorden saas, hvilket kaldes at jevne, og giver dem meget Arbejde. De afskære Kornet med Segle. Gødning føres aarlig paa Agrene, som bestaar af Aske, Møg, Tang og Grønsvær, som de til Skade skrælle af Jorden og nedhakke i Mødingerne til Forraadnelse. For nærværende Tid nødes de til af Faare-Møg opgravet af Faarestien og Kreaturerne Gødsel at berede sig fornødent Ildebrand, saaledes, at de med en Skovl sammenklappe runde Kager, som brænde meget let, naar de ere tørrede i Solen, dog bruges det mindst deraf som mu-

ligt for ikke at mangle Gøde til Jorden; Asken deraf bliver god Gødning. I Klitterne eller det øde Land har de ellers en Art Tørv, kaldet Knap- eller Skud-Tørv, som graves uden ringeste Orden, men den maa bruges sparsomt, i Fald den i Fremtiden ikke skal mangle. Den er næsten saa god som de bekendte Kul-Tørv, meget svovlagtig, brænder godt og giver stærk Hede, den bestaar af forvitrede Rødder, Kies og deslige. Tørven graves af Kvindfolkene, deres Spader ere korte (Fig. 8) og ialt $\frac{3}{4}$ Alne lange, dem sætte de for Knæerne og grave dermed ligesaa hastigt som Mandfolk paa andre Steder. Grunden er saa beskaffen, (1) Sand $1\frac{1}{4}$ Alne, (2) løs Tørv-Jord $\frac{3}{4}$ Alne, (3) god Tørv-Jord $2\frac{1}{2}$ Alne, blød Tørv-Jord $1\frac{1}{2}$ Alne, siden naar de komme dybere ned, er der graaagtig Sandbund og Sten. Udi denne Tørv-Grund findes en Del Bernstein eller Rav, hvoraf for-dum her maa være fundet meget mere end nu, siden nogle lærde deraf have taget Anledning at drage de gamle Glessaria eller Raunonia¹⁾ til Læsø«. I en Indberetning fra 1728 (> Hoffman: Foundationer) oplyses, at der paa Øen skal være 3500 Stk. Faar, 600 Bæster, 900 andre Høveder og et stort Antal Gæs, men ingen Bier. Samme Indberetning fortæller, at Kreaturerne gaar i Klitterne uden Hyrde; ved en Storm 18de 1727 drev Stormen derfor 76 Fæhøveder af Køer og Ungfæ ud i Stranden, hvor de druknede. Endvidere berettes, at Optegneren har set »16, 18 à 20 Bæster for en Plov, som én Kvinde holder paa, og én Kvinde gaar og kører hver

Fig. 8. Læsøkvinde i Arbejdsdragt. 1849.
Akvarel af P. C. Skovgaard.
(Kobberstiksamlingen.)

¹⁾ Se Plinius: Naturalis historia XXXVII, 42,

to Bæster«; Læsøboerne siger, »at det har altid saa været deres Lands Skik«. »Kvinderne gaar og saar Sæden af deres Forklæde, skærer deres Korn med Segl, kører altid Vognen«.

Saaledes som Jordbruget dreves i det 18. Aarh., holdt det sig væsentlig uforandret langt henimod vor Tid. Om 19. Aarh.s Jordbrug haves udførlige Beretninger ved Bing (1802), Begtrup (1810), Indber. til Landhusholdningsselsk. i »Tidsskr. f. Landøkon.« Ny R. III (1851), Distriktslæge Rasmussen (1858), Lærer Plesner m. m., saaledes at det er muligt at faa et tydeligt og samlet Billede af hele Fremgangsmaaden.

Næppe $\frac{1}{3}$ af Landet var opdyrket, og de opdyrkede Smaastykker laa spredt, gennemskaarne af unyttige Veje, begrænsede af Hede og Kær og i Reglen manglende Indhegninger og Grøfter. Inddeling i Skifter brugtes ikke. Man pløjede og saaede et Stykke, hvor man havde den Tro, at der kunde vokse noget, men sjældent to Agre ved Siden af hinanden. Lige Agre kendtes ikke. De havde mest Facon af et s. Paa en god Gaard staaende for 1 Tønde Hartkorn kunde saas 10 à 12 Tdr. Sæd og holdes 4 Heste, 4 Køer og nogle Faar. Landet blev først udskiftet o. 1850, og før den Tid fandtes overhovedet kun faa Indhegninger; thi da Grunden var sandet og løs, vilde Jorddiger ikke staa og være af Varighed. Enhver dyrkede i Reglen sine bestemte Stykker Jord, som de var vant til at dyrke fra gammel Tid, hvorfor det var usædvanligt at opbrække ny Jord, hvilket mest foretoges af Indflyttere. Jorder, der dyrkedes af flere i Fællesskab kaldtes »Hafeller«¹⁾. Mændene befattede sig ikke med Jorddyrkningen, uden forsaavidt nogle af dem forestod Pløjningen, slog Græsset og mejede Kornet. Ofte lejede man dog hertil jyske Bønderkarle, der fra først af var kommen til Øen for at tjene paa de 3—4 Steder, hvor der holdtes Karle; de havde saa bosat sig som Husmænd og kunde »holde paa Plov«. En saadan Mand drog omkring fra Sted til Sted og fik i Dagløn 2 Mark og en mægtig Pandekage med hjem. Han holdt paa Hjul-Ploven, men fem—seks Kvinder var Plovkørere, hver styrede sit Par Heste. En Kvinde gik ved Siden af med en Pisk for at drive Hestene fremad, og en anden Kvinde gik

¹⁾ o: Havefællig. Have (Hå) = hegnet Plet, Hjemmemark.

bagefter for at rette paa de tykke Plovfurer. Plovene var meget svære, skønt Jordarten var let og tør, og der pløjedes dybt, ofte en 8 à 9 Tommer for at ødelægge Senegræs og Græsrødder. Man pløjede brede Furer. For Plovene spændte man ikke mindre end 10—16 Heste; af den Grund maatte Beboerne, der var i »Plovfælle«, hjælpe hinanden med Heste til Pløjning. Bing fortæller, at man i »gamle Dage« skal have brugt Øksne til at spænde for Ploven. I Almindelighed pløjede og gødede Beboerne om Efteraaret, baade til Vintersæd og Vaarsæd, uden igen at pløje til Vaarsæd om Foraaret, førend man saaede; men i Stedet for gravede man før Saaningen i den vinterpløjede Jord omtrent 3 Tommer dybt, hvilket kaldtes at jævne eller at prikke: man huggede under baglæns Gang med stor Hurtighed (alene ved Bevægelse af Armene) det ene Hul ved Siden af det andet i den opstaaende faste Kant af hver enkelt Plovfure, hvorved Agrene overalt fik mere Jævnhed end det, der kun blev pløjet, og Sæden fremkom langt jævnere end efter Ploven. Man regnede, at en god Pige kunde jævne daglig til 4 Skpr. Bygsæd. De hjærtebladede skarpe Spader var korte, $3\frac{1}{2}$ Kvarter lange i det hele, krummet lidt fra Ende til anden og for oven brede til Haandfang. Kvinderne saaede ofte selv deres Jord, medens en Mand hjalp til med at bære Sædekornet. De gav tykkere Sæd end paa Fastlandet; de saaede tidligere deres Vaarsæd og høstede derfor tidligere end i andre Egne. Sæden nedharvedes paa sædvanlig Maade. Der saaedes Rug, Byg, Havre, lidt Vaarhvede og Ærter. Sæden blev liggende uopbunden, indtil den var tørret; først saa, naar den skulde i Lade, bandtes den i smaa Bind eller Neg, hvoraf 3 udgjorde en Kærv og 20 Kærver en Trave. Der gødedes til den første og tredje Kærvland, og Gødsken udkørtes om Efteraaret paa Grønland eller paa Stubben. Efter fire Aars Brug udlagdes Jorden til naturlig Græsning i 5 à 6 Aar, og disse Græsagre gav en frodig Græsvækst af naturlig Græs med vildtvoksende Hvidkløver. Landets Høbjærgning bestod af godt Baaregræs [o: Græs paa hvilende Ager], som, efter at det var vejret nogle Dage, sattes i Stak. Af Engbund gaves kun et eneste Stykke, som hørte til Klitgaarden. Som Gødning brugtes det saakaldte Hakkemøg, det vil sige, man afskrællede

Jordskorpen et eller andet Sted i Udmarken og sammenkørte med en uhyre Opofrelse af Arbejdskraft denne Hede- eller Grønsværtørv i store Stakke eller Poller. Disse hakkedes da i Billinger og blandedes i Møddingen lagvis med Avlingsmøget. Denne Tilberedelse af Gødning — der iflg. Brinch Seidelin: Hjørring Amt 1828 var almindelig i Vendsyssel — var uheldig, dels fordi Kvantiteten ikke stod i Forhold til Kvaliteten, dels fordi store Strækninger af opdyrkelig Jord paa den Maade blev ødelagt. Som Gødning brugtes ogsaa Jordblanding med Tangmøg, nemlig det i Strandkanten liggende forraadnede Tang og Tangrødder. Til den egentlige Læsødrift hørte endvidere »at raage«, hvorved forstaas den Skik, at »Jorden fra en Rende midt paa Agerryggen spredtes ud over Agrene tilligemed den paakørte Gødning, hvorefter Renden atter fyldtes ved i tvende paa hinanden følgende Aar at vælte Furen indad«. Lignende Skik med Gødningsdyng i Fure tværs over Marken kendes fra Aalborg Amt og Ty (se Feilbergs Ordbog: Artiklen »Roge«). Til at tærskes Kor- net havde de fleste Mænd paa Øen ingen Lyst, men hertil lejedes Bønderkarle fra Jylland, selv om endogsaa voksne Sønner gik hjemme og intet havde at bestille. Havedyrkning spillede kun en liden Rolle. Kaalhaver fandtes fra gammel Tid overalt. Frugthaver og Køkkenhaver indførtes først i 19. Aarh.s Begyndelse af Embedsmændene og fandt efterhaanden Efterligning blandt Befolkningen. Kartoffeldyrkningen blev først almindelig henimod Aar 1800. Kartoffelen blev i det hele til største Nytte for den brødfattige Ø, men dyrkedes dog endnu o. 1851 mere af Indflyttere end af »den egentlige Læsøbo«.

Husdyrene. Hestene var o. 1802 mindre end i Jylland og »helt maadelige med ringe Ben«; de solgtes og købtes af Kvinderne. Hestene røgtes slet. Som oftest blev Halmen ikke skaaren til dem. De græssedes i Heden om Sommeren, og om Vinteren maatte de af Mangel paa Foder gaa ude og leve af Lyng, saasnaart Jorden var bar; undertiden gav man dem af Nød endog Tang at æde. Beboernes Avling var for lille til saa stort et Hestehold, der dog delvis var nødvendigt af Hensyn til Pløjning samt Tørve- og Hakkemøgskørsel. De mange slet fødte Heste fortærede, hvad Køerne burde have,

saa at Beboerne kun kunde holde faa Køer og enkelte Steder ikke engang kunde samle det fornødne af Smør og Ost til Husbrug. Racen af Hornkvæg skildres i Begyndelsen af 19. Aarh. som ganske god. Faarene trivedes godt paa Øen og holdtes paa de allermindste Steder, ja, selv af Husmænd, der ikke brugte Jord. Faarene skildres 1802 af Bing som »middelmaadig store, men ellers i Almindelighed af en temmelig god Art«. Begtrup omtaler (1810) Faarene som en Blanding af en

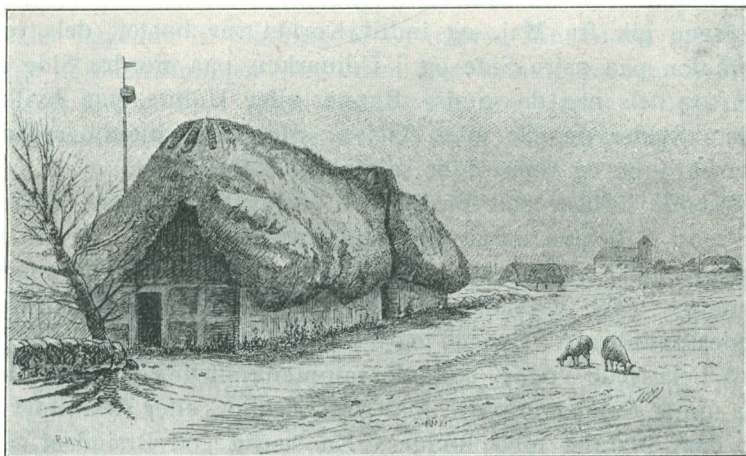

Fig. 9. Byrum o. 1870. Tegning af R. Bissen.

gammel indfødt Race og en nyindført større og langhalet Race. De gik ude hver Dag om Vinteren, naar ikke Sneen hindrede det. Om Sommeren søgte de deres Føde dels i Udmarkerne paa nordre Side, dels langs med Stranden og dels paa de søndre Udholme. De Ejere, som ikke var saa velhavende, at de kunde lade dem vogte ved Hyrde, stod i Fare for at miste alle ved indfaldende haardt Vejr, idet de gik til Søs og kreperede. Faarene gik ellers overalt paa Indmarkerne om Foraaret lige indtil og efter Maj-Dag, hvorved megen Skade skete paa Vinterrugen, idet Faarene opaad de unge Spirer. De, som fødte deres Faar godt, gav dem Rugrivelse, helst skaaren i fin Hakkelse, i de første 6 Uger, og siden gaves dem fint og godt Hø. Mod Skab brugtes at vaske dem i Søvand paa de saarede Steder nogle Gange; andre brugte at vaske dem i en Blanding af Vand og Tobak

sammenkogt. Svinene var iflg. Bing »af temmelig god Art«, medens Begtrup skildrer dem som »smaa og af et ringe Slags«. De opfødtes i Førstningen med Mælk og Rug og siden med Valle og Græs. Svinene gjorde stor Skade paa Agerjorden om Foraaret og Efteraaret, da de gik løse overalt og tildels uringede eller forsynede med saadanne Ringe, som ikke hindrede dem at opgrave Jorden. Ofte holdt Beboerne før Udskiftningen Hunde, der var afrettede til at drive Faar og Svin bort fra Indmarken. Høns, Ænder og Gæs holdtes i stor Mængde. Gæssene gik fra Maj, og indtil Kornet var høstet, dels ved Stranden paa østre Side og i Udmarken paa nordre Side af Øen og dels paa de søndre Rønner eller Holme, paa hvilke sidste Steder de gik uden Tilsyn. Hønseæg, hjemmerøgede Gaasekroppe og Gaase-Fjer solgtes til København.

Brænde købtes paa Fastlandet. Naar Strandinger indtraf fik man i Reglen ogsaa lidt Vragtræ, der egnede sig til at brænde. Til Brændsel brugtes mest Lyng og de sandede Lyngtørv, der gravedes af Kvinderne ude paa de afsides Hedestrækninger. Lyngen og Tørven blev kørt hjem paa to højt belæssede Vogne, som de sammenkoblede. Enkelte Steder under Sandet gravede man lidt »Knap«- eller »Skudtørv«, en Tørv blandet med Rødder. En særlig god Brændsel gav de saakaldte Klåppinger, der bestod af Ko- og Faaremøg sammenklappet med Skovl i runde Kager, der om Foraaret lagdes paa Diger og Banker for at tørres af Solen. Asken af disse Kager, blandet med fin hakket Tørv og dyrisk Gødning, anvendtes bagefter som Gødning til Agerjorden.

Ved Udskiftningen o. 1850 blev ikke alene Rønnerne, men ogsaa hele den øde lyngklædte Nordmark (det tidligere Sandflugtsomraade) udskiftet i Lodder, saaledes at hver eneste daværende Gaard fik tildelt en Lynglod, hvorfra nødvendig Lyngtørv til Brændsel kunde hentes. Denne store Landuddeling var en god Gave til Læsøboerne og kunde — som nævnt S. 16 — kun komme i Stand, efterat Viborg Domkapitel havde givet Afkald paa den Dispositionsret, det ved Højesteretsdom 1785 havde faaet tildelt over Øens øde tidligere sandføgne Jorder, der af Læsøboerne blev benyttet som Fællesjord til Græsning og Tørveskær. Ved Udskiftning-

gen fik et mangeaarigt Stridsspørgsmaal, dengang af Betydning for Læsøboernes Eksistents, en endelig og for Befolkningen gunstig Afgørelse. Noget andet er, at Nordmarkens Udskiftning nu i vor Tid virker hemmende for Øens Udvikling. Store Stykker af Nordmarken er nemlig altfor god Jord til at ligge hen som Hede; men Udstykningen i de mange Smaalodder vanskeliggør for Tiden i høj Grad en planmæssig Opdyrkning og Bebyggelse. Det er i Nutiden ikke mere en Nødvendighed for Læsøboerne at have de store udyrkede Arealer liggende til Skæring af Lyngtørv. En anden uheldig Følge af Udskiftningen var, at en stor sammenhængende Del af Hals Sogns Jord (nml. Lyngheden) nu ejedes — udstykket i Smaalodder — af Beboere af Øens to andre Sogne.

STRANDING.

Det hedder i Jyske Lov (1241) III, 6, at »Vrag, der kommer til Land, uden at noget Menneske følger med, tilhører Kongen, fordi alle Forstrande ere Kongens, og det, som ingen Mand ejer, tilhører Kongen«. Endvidere bestemmes det, »at hvis der sker Stranding, og der er Folk med, har ingen Ret til at tage Gods, saalænge de i Nød stedte selv kan bjærge enten personlig eller med lejede Folk, og hverken Ombudsmanden [Fogden] eller nogen anden maa formene dem at leje Folk. Tager Ombudsmanden eller hans Folk noget fra de skibbrudne, før de selv har opgivet Skibet, skal Ombudsmanden miste sin Bestilling«. Men disse Bestemmelser gjaldt i Praksis kun i Jylland og for indfødte danske. Strandede et Skib af fremmed Nation, tilfaldt det strandede Kongen, selv om der med Skibet fulgte Folk, som var villige til selv at bjærge. Enkelte Nationer fik dog Privilegium paa frit at redde deres Gods.

Retten til Vrag blev en ikke ringe Indtægtskilde for Kongen omend af ret usikker Art. Men paa Læsø er denne Ret tidligt gaaet over fra Kongen til Domkapitlet, idet Kong Valdemar Sejr og hans Søn Kong Erik ^{10/3} 1239 afstaar Vrag og »Kværsæde« (en Ledings-Afgift) paa Læsø til Viborg Domkapitel mod at faa Øen Agerø (i Limfjorden syd for Mors),

der var vurderet til 30 Mark Guld. Denne Vragret beholdt Kapitlet i 400 Aar lige til Enevældens Tid, da baade Vrag og Birkeret blev frataget det i 1666. Til at paase, at Kapitlet fik sin tilbørlige Del af Indtægten af Vrag, og at der ikke skete Købmændene, som ejede Vraget, nogen Uret, havde Kapitlet sin Foged paa Klitgaard. Paa Kong Hans's Tid synes det, som om Kongen har villet franarre Kapitlet dets Vragret ved at paastaa, at Udgrundene, Revene, ikke var landfast med Læsø, og at Strandinger dér derfor tilhørte Kongen. Paa den Maade forklares det, hvorfor 24 Dannemænd den 1. Juli 1485 paa Læsø Birketing maatte sværge paa, at disse efterskrevne Rev og Grunde, som er Syr Rev, Evenak, Stidsrønner og Koge Rev ligger landfast ind til Vor Frue Land Læsø . . saa at der gaar ej »Hollie-dyb« mellem dem og Landet, men der skyder af . . . flak Grund, og alle fornævnte Rev og Grunde er Vor Frue Lands rette Grunde og har ligget til Vor Frue Domkirke og Kapitel i Viborg saa længe, som man nu kan længst minde«. Da der efter Mikkelstdag den 29. September samme Aar strandede et Skib paa Læsø maa (den 3. Februar 1486) igen 24 Mænd sværge paa Læsø Birketing, »at det Vrag, som forgik for Læsø efter St. Mikkelstdag, kom indflydendes paa Vor Frues rette Grund, og ej det stødte paa Trillern (c: Trindelen)¹⁾ eller nogen Steds paa Kongens Grund, men meste Del kom ind saa nær i Land, som man kunde ride og age og gaa til«. Hermed var Sagen dog ikke sluttet; thi Kong Hans lod Kapitlet stævne til at møde efter Paaske i København med dets Bevis paa den Ret, det havde til Vrag paa Læsø. I den Anledning afrejste 3 Kanniker fra Kapitlet til København, og Biskoppen af Viborg og Biskoppen i Ribe lod høfligst Kongen vide, at Kapitlets Bud var kommen med deres Bevis paa Ret til Vrag paa Læsø. Da svarede »hans Naade« at ville høre deres Bevis, og hvad Ret Kapitlet havde dertil. Men imidlertid har Kongen vel faaet at vide, at en nærmere Diskussion var til ingen Nytte. De 3 Kanniker gik hver Dag op paa Raadhuset, hvor Kongen holdt Retterting, og det gjorde de al den Tid, Kongen opholdt sig i Byen,

¹⁾ Stengrund 1 $\frac{1}{2}$ Mil nord for Læsø. Strandinger paa Trindelen tilfaldt i 15. Aarh. Kongen, se Saml. t. jysk H. og T., 3. R. VI. Bd., S. 18.

men Kongen lod dem ikke kalde en eneste Gang. Saa maatte de rejse hjem. I 1628—29 opstod en lignende Tvist om, hvorvidt Kongen eller Kapitlet havde Ret til Vrag, idet Kongens Kommissarius Didrik v. Ahlefeld, der under Krigen opholdt sig paa Læsø med en Afdeling Soldater, havde tilegnet sig 2 Parter af Bjærgelønnen for et hollandsk Skib, som drev med Isen. Ahlefeld fik af den Grund en kgl. Skrivelse af ^{14/3} 1629, om ikke at befatte sig med Vrag ved Læsø, men ^{10/3} 1630 beordrede Kongen dog nærmere undersøgt, hvorvidt Ahlefeld havde været berettiget i sin Optræden. Det endte med en Kommissionsdom af ^{26/1} 1631, afsagt af Befalingsmanden paa Aalborg Slot Jens Jul, samt Otto Skel til Bøvling, hvorved Kapitlets Ret stadfæstedes. Under Enevælden mistede Kapitlet Vragretten 1666.

Kapitlets Ret til Gods, naar Skibe var strandet uden Mandskab, var bleven betydeligt indskrænket ved de Privilegier, der blev givet Hansestæderne ved Stralssundfreden 1370. Valdemar Atterdag maatte love Hansestæderne, at i saadan Tilfælde var Ejendomsretten til Skibet ikke tabt, men Fogden skulde sørge for, at Ladningen blev bjærget og bragt til den nærmeste Kirke og opbevaret dér Aar og Dag. Hvis den rette Ejerman meldte sig, inden Aaret var udløbet, skulde al Godset udleveres ham mod en passende Betaling for Redningsarbejdet (han skulde give »den arbejdesluden redelig lon«). Denne Ordning blev senere adopteret som gældende for søfarende af alle Nationer i Kristian II.s Love, og møder os igen i Kristian IV.s Missive (Skrivelse) 1593 og alle senere Forordninger. For Hansestæderne gjaldt ifølge Stralsundfreden ogsaa den gamle Bestemmelse i Jyske Lov, at et strandet Skibs Mandskab selv havde Lov til at bjærge Ladningen og til at leje Folk til Hjælp ved dette Arbejde.

Bjærgelønnens Størrelse blev ikke nærmere fastsat ved Stralssundfreden. De danske holdt paa, at Bjærgelønnen var ^{1/3} af Ladningen, og dette har været Grundtaksten lige til det 19. Aarh. De fremmede Købmænd ønskede derimod en bestemt Takst, og det er i Overensstemmelse med denne sidste Synsmaade, at Kristian II i sin »gejstlige« Lov (1521) meget detaljeret søger at indføre Daglønsprikket ved Red-

ningsarbejdet uden Hensyn til Skibets Størrelse og Ladningens Værdi. Men dette System trængte aldrig igennem.

Et andet Stridsspørgsmaal ved Strandinger var, at Bjærgerne undertiden pressede den skibbrudne Skipper til at sælge den bjærgede Ladning til Folk paa Stedet, naturligvis for en billig Penge. Eller det kunde hænde, at Bjærgerne som Bjærgeløn egenmægtig tog en Del af Godset, skønt Skibsladningens Ejer netop kunde være interesseret i, at saa meget som muligt af det reddede naaede til det egentlige Bestemmelsessted. Om denne uheldige Tilrænselse af strandet Gods hører vi ideelige Klager. Den 2. Juli 1480 tilskriver Kristian I saaledes Kapitlet, at en Borger i Lybek og Danzig nu nylig har mistet et Skib ved Læsø, og at Takkel og Tov og dertil noget Gods blev bjærget. Kongen beder nu »kærligen« Kapitlet om at lade Skipperen faa alt det igen, som er reddet, og sørge for, at han faar et Skib til Leje til at bortsejle det reddede, dog for »passende Bjærgeløn«. Som Svar herpaa tilbagegav Kapitlet $\frac{1}{3}$ af det Gods, det havde modtaget som Bjærgeløn, idet det udbetalte 50 Mark Lybsk til de lybske og dantzigske Købmænd. Ved anden Lejlighed forordnedes, at Bønderne paa Læsø skulde give Skipperen af en strandet svensk Galliot alt, hvad de havde af den bjærgede Ladning, mod Bjærgeløn. Særlig livligt synes det at være gaaet til i 1560, da Johan von Gelekircken strandede paa Læsø med en Ladning Vin, og Læsøboerne forlangte $\frac{1}{3}$ af Ladningen, før de vilde hjælpe, og oven i Købet begyndte med at opslaa det bedste Fad Vin og drikke det ud. I Kristian IV.s Missive 1593 ²⁶/₁₁ (jf. Reces ³¹/₃ 1615 og ²⁷/₂ 1643) bestemmes da ogsaa vedrørende de Folk, »som med noget Vrag bliver bjærget og selv agter at beholde deres Gods, at Lensmændene skulde paase, at de kunde beholde deres Gods mod en billig Bjærgeløn, saa at de ikke nødes til at afhænde Godset mod deres Vilje«. — Hvorledes Bjærgningen paa den Tid var ordnet paa Læsø kan ses af en saakaldet Ordinants, udfærdiget paa Læsø den 28. Marts 1631. Om Procurator Capituli, der aarlig skulde besøge Øen, hedder det deri bl. a., at »han skal efterforske, at ingen Urigtighed med Vrag bliver begangen den søfarne Mand til Skade og Kapitlet til Præjudicium [o:

Skade], eftersom han for det ganske Kapitel det ville forantvorde«. Om Fogeden hedder det, at han »bør have flittig Opsyn, at den søfarende Mand, naar nogen ulykkelig Hændelse sig tildrager, ikke sker for kort, men af sin yderste Formue henholde Almuen, at de tilhjælper den fattig Skibbruden at bjærge, saavidt muligt formedelst Guds Vejrlig og andre Impedimenter [o: Hindringer] ske kan for en billig Bjærgeløn. Og efterdi Kapitlet er bevilget en Lod af hver Baad af samtlige Landsens Indbyggere, da skal han og have flittig Indseende, at de og, naar Lodderne skulle skiftes, bekommer, hvis dennem bør, uden al Underslag og Afkortning; thi han, saafremt han ikke derfor vil stande til Rette, endeligen skal præsentere sig hos Stranden, baade naar Bønderne med den skibbrudne skal accordere om Bjærgeløn, naar Prisen paa, hvis som bjærges, en hver personlig især bliver sat, og [naar] Bjærgeløn bliver skift; saa med altingest efter Sørensen og kgl. Maj. Reces skikkeligen og forsvarligen kan tilgaa; og straks, naar slig Hændelse sker, skal han Kapitlet paa vores Omkostning avisere om, hvis Gods stykvís bliver bjærget, saa og om Værden, saa de [skibbrudne] dennem straks kunne erklære om, hvis og hvormeget de deraf behøver, saa dertil kan fremskikkes Penge, og naar vi [Kapitlet] haver bekommet vores Grif [o: bestemte Andel], maa det være Landmændene [Læsøboerne] frit for at sælge til hvem de ville; dog skal der have Indseende, at aldeles ingen Købmand eller andre tillades i det ringeste at købe enten af Skipperne eller af Landmændene, ej heller noget af Landmændene at udføres eller bortskibes af fornævnte Bjærge-Gods, førend vi først nyde første Køb efter Kgl. Majest. vor allernaadigste Herres Konning Christian den 4es Reces; sker herimod, da os her om navnlig at tilkende gives. Skulle og alle de, som have Baade og bjærge kunne, tilhjelpe den skibbrudne at bjærge; dog ikke flere paa hver Skude end 12 Personer, paa hver Rors Baad 9 og Skibsbaad 5 Personer mandhaftig Folk, saa Baadene ikke med Børn og utjenlig Folk skulle forfyldes for en ringe Bade Skyld og i saa Maade være den søfarende mere til Skade end Fordel. Skal og vores Tilforordnede have flittig Opsyn, at naar Skippere og Skibsfolkene forlader og

kvitterer Skibet og Vraget, at han da af blind Bund lader bjærge det allermeste menneskeligt og muligt er, hvorudaf Landmændene (saa vel som og af, hvis udi aabenbare Hav bjærges) skal gives Halvparten, Resten at komme os alene til bedste«. Det omtales ikke udtrykkelig i Ordinantsen, at ingen maatte drage til Vrag uden Fogdens Tilladelse, men at et saadan Forbud eksisterede, ses af de Sagefaldsbøder for Overtrædelse heraf, der opføres i Øens Regnskab f. Eks. for 1619—20. I 1642 gøres der Tilføjelser til Ordinantsens Bestemmelser. Det var nemlig hændet, »at de første Baade, som til Vraget ankommer, naar de have deres Baade fulde af Gods, da maa nogle af Folkene sig til Landet begive med Baaden og lade de andre blive paa Skibet mere Gods udaf Lasten at optage paa Overløbet [Dækket], indtil Baaden kommer igen, og dermed forfylder Overløbet med Gods, saa at de andre Baade, som siden gerne vilde kunne bjærge, ikke formedelst Misbrug dermed kunne komme i Arbejde, saa den skibbrudne tit og ofte lider Skade, og foruden dette adskillige Slagsmaal og Bordag [o: Kamp] Indbyggerne imellem deraf foraarsages«. Derfor bestemmes, »at alle Baade samtligen, efter at Baadene er ladede, følges fra Skibet, ikke flere end Ordinantsen formelder«. I 1668 ²⁶/₄ befales det Kapitlet, at »Landmændene paa Læsø strengeligen dertil holdes for en billig Bjærgeløn at bjærge, naar de af hannem [o: Kapitlet] eller hans Fuldmægtig bliver tilsagt, saa og at de hannem [o: Kapitlet] skal være behjælpelig at bygge et Vraghus paa Læsø og dertil bruge, hvis tjenlig Tømmer udi deres Skov her sammesteds dertil kan gøres fornøden og bekommes og Resten paa vores Bekostning at lade forfærdige«.

I det 18. Aarh. glider det ansvarshavende Tilsyn med Bjærgninger efterhaanden fra Landfogden over paa den af Kongen ansatte Birkedommer. I en kgl. Forordning af ²¹/₃ 1705 blev der givet almindelige Regler for hele Landet vedrørende den Assistance, der skal ydes de skibbrudne. Det upartiske Tilsyn bliver fra nu af Amtmandens Fuldmægtig (paa Læsø altsaa Birkedommeren), og det forbødes den strandede Skipper at sælge noget af sit Gods, uden at Tolderen og Retsbetjenten var nærværende ved Købet. — Alligevel skete der paa Læsø en Del Uorden til Skade for de skib-

brudne, idet Læsøboerne sluttede Kontrakt med de skadelidte paa egen Haand og bragte de forulykkede i utilladelige Omkostninger. Endvidere var det saaledes, at Landfogden ikke paa Forhaand kunde antages at være upartisk, da han havde sin Andel i Bjærgelønnen. Det kunde hænde, at der ved Stranding kom et Par Hundrede og flere Mennesker, der fordrede Bjærgeløn, hvor 20 til 30 Mand kunde være nok. Det indskærpedes derfor Læsøboerne i en kgl. Ordre af ²⁸/11 1749, at de ikke maatte gaa ombord paa et strandet Skib, før Strandingen var meldt til Amtmandens Fuldmægtig (Birkefogden). I 1752 udsteder Øens Birkedommer en Plakat, »hvorledes herefter skal holdes ved Bjærgninger, naar her under Land Skibe strander med levende Folk paa«: »Naar efterdags Skibe strander, maa ingen — uden den som efter foregaaende Anmeldelse bliver tilladt at fare ud for at fornemme Skibets Omstændighed, samt hvad Hjælp de strandede maatte forlange — understaa sig til at løbe om Bord paa Skibet, førend den behøvende Hjælp og Betalingen med de strandede er aftalt og determineret, under 5 Rdls. Straf, saasom slig selvraadig Udløben til Datum ikke har sigtet til andet end at føre de strandede i Bekostning. Skal ingen uden Strandingens medførende Omstændigheder være tilladt at komme til Bjærgningen med flere end én hannem tilhørende Baad eller Jolle, saalænge andre, som holder slige til Bjærgning dueilige Fartøjer, ere til Stede, paa det ikke disse skal derved fornærmes i den ved Beregningen faldende Fortjeneste; og skal enhver Baadskipper, førend ham tillades at interessere ved Bjærgningen, give en Specification fra sig under sin Haand paa sine Baadsfolk; paa det at deraf kan skønnes, om ikke iblandt saadanne Folk til Skippernes egen Fordel findes dem, som ere mindre dueilige til det ved Bjærgningen forefaldende Arbejde end andre tilstedeværende Landfolk, samt og at Bjærgernes Tal ikke bag efter ved en og andens selvraadig Indtrængende, andre [i] Selskabet til Præjudice, skal vorde forøget. Naar de til Bjærgningen fornødne Baade ere udnævnte, da skal Baade-Skipperne alene staa for og være ansvarlige til Bjærgningens Behandling og Omgang alt efter de strandendes Forlangende, paa det ikke, naar en eller anden Mislighed indløber, den ene skal skyde paa den anden, og For-

gaaelsen desformedelst skal vorde vanskelig at udfinde og den sandskyldige der til at opdage. Skal Skipperen af en Baad og Skipperen af en Jolle (i Anledning af Forordningen af 21. Marts 1708) den første nyde en hel og den anden en halv Lod mere, end hidindtil har været udtaget, og skal Baadsjollen efterdags, saalænge Bjærgningen varer, i alle optænkelige Maader dependere af Skipperens Ordre og Befaling. Folkene i dette Tilfælde ej ere anderledes at anse end Matroserne og Skibsfolkene paa et Fartøj, hvor Skipperen haver Kommando over dem. Skulde nogen herudi vise sig opsætsig, da skal Skipperen have Magt straks at sætte den eller de i Land, og i Fald nogen formener sig derved at vorde fornærmet, da skal den straks der med melde sig hos mig, paa det Tingen i fersk Minde kan vorde undersøgt og afgjort, men tier han stille, skal han siden ikke vorde hørt med sit Klagemaal. Skal herefter Akkorden om Bjærgelønnen ske i min Overværelse med Baadeskipperen alene og Delingen ligeledes i min og Landfogdens Nærværelse, om han vil, for at forekomme den sædvanlige Trætte, syndige og strafværdige Banden og Trusseler den ene mod den anden, som derved gerne øves. Dernæst skal Baadsfolkene anamme deres Lodder hos Skipperen efter Tilsigelse. Skulde nogen sætte sig op imod denne Anordning, da skal den eller de herefter være udsluttet af Bjærgningen og desuden vorde anset og straffet med anden vilkaarlig Straf for Opsætsighed mod sin foresatte Øvrighed.«

I det 19. Aarhundrede var Bjærgningsvæsenet paa Læsø ordnet i Overensstemmelse med de for hele Landet gældende Bjærgningslove af ²⁸/₁₂ 1836 og ¹⁰/₄ 1895; denne sidste Lov har faaet Tillægsbestemmelser ved Lov af ³⁰/₄ 1909.

Et enkelt Forhold vedrørende Bjærgelønnen fortjener nærmere Omtale. I Ordinantsen af 1631 bestemmes, at Kapitlet foruden Vragret havde en særlig Indtægt af Strandinger, idet »samtlige Landsens Indbyggere havde bevilget Kapitlet 1 Lod af hver Baads Bjærgeløn«. Vi ved ikke, af hvad Grund og hvornaar denne frivillige Afgift — der er uden Sidestykke i det øvrige Land — først er vedtaget. Sikkert er det, at Læsøboerne senere var kede nok af Afgiften, hvilket kan spores af en Viborg Landstingdom af 1683, hvori dog udtales,

»at det ikke alene med tvende gamle Domme udstedt af Læsø Birketing den ²²/₁₂ 1648 og ¹³/₉ 1650, men endogsaa med en Del af Skipperne der paa Landet deres egne underskrevne Udgaaelser de dato Læsø d. ²/₁₁ 1672, klarlig bevises, at de residerende ved Domkirken altid have nydt én Lod, af hvis Bjærgeløn ved Læsø kan falde, formedelst de selver lønner Birkefogden paa Stedet« [se S. 6]. I 1728 berettes, »at Landforvalteren tager 2de Lodder af alt strandet Gods, ja og 2de Lodder af Landfolkets Bjærgeløn (som er ¹/₃ af strandet Skib og Gods). Af den ene Lod betaler han Birkefogdens Løn«. I 1737 havde Birkedommeren gjort Forsøg paa at tilegne sig Kapitlets Andel af Bjærgelønnen. Det hedder herom i en Indstilling fra en af »de residerende« (Domkapitlet): »Bjærgelønnens Lod (som forrige residerende kalder deres og — mod 20 Rdl. 4 M. Afgift til Birkedommeren — har akkorderet [til] nuværende Landforvalter), mener vi ingenlunde at kunne overlades Birkedommeren, som uden nogen Bevis kalder den sin, da [o: skønt] de forrige residerende i deres Kontrakt med Landforvalteren kalder den deres og beraaber sig paa Ober- og Underrettens usvækkede Domme, som — om de ikke nu mellem Kapitlets Brev findes — har været til og i fornødent Tilfælde af behørige Protokoller vel kan faas; hvorfor det synes rettest, at Kapitlet reserverer sig Dispositionen over samme Lod, naar Landforvalterens Tjeneste bliver ledig og ikke til Efterkommernes Præjudice confererer den til Birkedommeren, som vel faar de 20 Rd. 4 Mark som et Slags Løn . . . fra den Tid, da Kapitlet beskikkede selv Birkedommeren [jf. S. 6]«. I 1747 ⁸/₈ indførtes den Beregningsmaade, at Kapitlets Andel bliver ¹/₆ af den hele Bjærgeløn. Det motiveres saaledes: »Kapitlets Del er ¹/₆ Part af den hele Bjærgelod, og Grunden til denne Proportion er, at der først af hver Baad fra ældgammel Tid har tilhørt Kapitlet én Lod. Andet ved et gammelt Reglement af 20. Marts 1631 gjort i Klitgaard er det fastsat, at der paa hver Skibsbaad som bjærger skal være 5 Mand, derved Kapitlets Del af en Baads Bjærgelod ses at blive just ¹/₆ Del af den hele Baads Bjærgeløn. Og en Rorbaad maa have 8 Mand; naar der nu af saadan 1 Baad gives 2 Lodder, udgør de 2 Lodder og næsten ¹/₆ Del af den hele Baads Bjærgeløn. Og det maa være Oprindelsen til de 2de

Lodder, Landsaatterne sige at være Kapitlets Bjærgelod, der i sig selv hverken bør være større eller mindre end $\frac{1}{6}$ Part af Baadens Bjærgeløn, enten den er stor eller liden«. Grunden til, at Kapitlets Andel beregnedes til en Femtedel, har Bing senere (1802) urigtigt ud fra »de ældste Beboeres Indberetning« søgt at forklare saaledes, at i gamle Dage modtog Birkedommeren og Landfogden hver en Lod af hvert Baadselskab; men o. 1700 solgte en af Birkedommerne sin Andel til Landfogden mod aarlig at faa 20 Rd. 4 M. udbetalt. Disse Lodder — forklarer Bing videre — blev meget ulige: Bestod et Baadselskab af 8 Mand fik hver Mand 1 Lod, Baaden 2 Lodder og Birkedommeren med Landfogden 2 Lodder, tilsammen 12 Lodder, altsaa modtog de to Embedsmænd (o: Kapitlet) $\frac{1}{6}$ af, hvad hele Selskabet fortjente. Af en Jolle ført af 5 Mand fik hver én Lod, Jollen $1\frac{1}{2}$ Lod og Embedsmændene 2 Lodder, altsaa fik Kapitlet $\frac{4}{17}$ af hele Indtægten. Af en mindre Jolle ført af 3 Mand fik disse 3 Lodder, Jollen 1 Lod og Embedsmændene 2 Lodder, altsaa fik Kapitlet $\frac{1}{3}$ o. s. v.

I Slutningen af 18. Aarh. var det da ordnet saaledes, at Landfogden modtog den Femtepart af den hele Bjærgelod, som Landets Beboere var Kapitlet skyldig, heraf beholdt Fogden selv $\frac{1}{4}$, og 20 Rd. 4 Mark var Birkedommerens aarlige Tilgodehavende; Resten overførtes paa Kapitlets Indtægtside. Selve Bjærgelønningen bestemtes o. 1800 i Almindelighed saaledes, at Bjærgerne fik $\frac{1}{3}$ af Strandingens Værdi; var det en kostbar Ladning dog kun $\frac{1}{4}$; var det strandede Skib meget havareret, eller blev Godset opfisket paa blind Bund, modtog Bjærgerne $\frac{1}{2}$ Part. I 19. Aarh. blev endelig Bjærgernes Afgift til Kapitlet ophævet. Allerede i 1842 forhandlede (i Overensstemmelse med en kgl. Bekendtgørelse af $\frac{7}{10}$) med Kapitlet (»de residerende«) om Afgiftens Bortfald mod en Erstatning. De residerende angav i den Anledning sin Gennemsnitsindtægt af Bjærgelønsafgiften til 920 Rdl. aarlig, men Læsøboerne vilde ikke yde nogensomhelst aarlig Erstatning for Ophævelse af Afgiften, og Forhandlingerne gik i Staa. I 1852 indgav Læsøboerne selv et Andragende om Fritagelse for Afgiften. Der indlededes nye Forhandlinger, men da de residerende var indbyrdes uenige i denne Sag kunde der hel-

ler ikke nu gennemføres nogen Ordning. Endelig i 1858 kunde Sagen afsluttes. Ved en kgl. Resolution af ^{18/12} 58 ophævedes Bjærgelønsafgiften, og det endda uden mindste Erstatning til Kapitlet. Dette kunde gennemføres, dels fordi Viborg-Bispen iflg. kgl. Resolution af ^{26/9} 1854 nu lønnedes med fast Gage af Staten, og dels fordi Viborg-Stiftsprovsten i sit Kaldsbrev var forpligtet til at finde sig i Forandringer vedrørende Læsø. Regeringen fandt dernæst, at Skolen i Viborg burde give Afkald paa sin Andel, især da Afgiften i sig selv var »mindre passende og derhos lidet stemmende med de Hensyn, der burde vises Strandlidte«; dertil kom, at Kapitlet for en meget væsentlig Del vilde blive holdt skadesløs for Tabet ved Afgiftens Inddragelse, derved at Fogedembedet paa Læsø nu kunde nedlægges, da der ingen Kontrol mere behøvedes fra Kapitlets Side vedrørende Strandinger, saa at den hele personlige Indtægt, Fogden havde oppebaaret, fremtidigt kunde komme Kapitlet selv til Gode. De kongelige Skatter (Statsskalterne) og Landgildeafgiften skulde nu indkræves af Amtsstuen.

Hvilken Betydning, Strandinger økonomisk har haft for Læsøboerne, ses af, at der alene i Aarene 1780 til 1800 indstrandede 86 Skibe. 1858—88 forekom (iflg. Traps Danm.) 624 Strandinger, hvoraf 239 var total Forlis.

En Stranding var paa Læsø en Begivenhed, der optog alles Sind. Alt andet Arbejde forlodes af Mændene for at assistere ved Bjergningsarbejdet. Bing fortæller (1802) herom: »Saa snart et strandet Skib er anmeldt, er i de senere Aar kommen i Brug, at i Klitgaard hos Landfogden hides det saakaldte Strandingsflag, et preussisk Flag, som kan ses over hele Øen, da alle Mand, unge og gamle, indtil smaa Dreng, ja Snedkere og Tømmermænd og saadanne flere Haandværksfolk, forlade deres Arbejde, om de endog have lejet sig [til] andre, og straks begive sig til Strandingsstedet, hvor Kontrakt i Overværelse af Birkedommeren, Tolderen og Landfogden imellem den strandede Skipper og Bjærgerne bliver indgaaet og sluttet«. Bing siger andetsteds: »Enhver retsindig tænkende kan vist ikke uden største Rørelse og Medlidenhed betragte strandede Folk, som ere nødsagede til at flygte fra de stolteste Skibe, der ligesom uduelige Vrag sønderknuses af

det oprørte Hav, hvorved ofte fattige Mænd, som deres hele Livs Tid møjsommelig have arbejdet sig saavidt frem, at de eje eget Skib eller en Del deraf, selv maa være Vidne til deres paafølgende Ruin, naar Skibet uformodentlig støder an mod Havets skjulte Klipper og Banker. Jeg har siden min Ankomst hertil været om Bord paa mange smukke Skibe, som ej have staaet til Redning, et Syn, som ej ligegyldig kan betragtes; ej at tale om, naar de gyselige Tildragelser indtræffer, at Folkene sætter Livet til paa ynkværdigste Maade og siden af Havets Bølger ilde tilhandlede kastes op i Stranden.»

— Læge Rasmussen meddeler 1858 sit Indtryk af Strandingerne saaledes: »Selv for de mere oplyst ansete blandt Befolkningen betragtes Strandinger som aldeles uundværlige for Læsøboens Bestaaen, og det kan heller ikke nægtes, at store Summer ved denne Lejlighed ofte tilflyder Øen. Strandinger er desværre det, hvortil alles Higen og Forventninger staar. At bestige Rygningen af Husene og med Kikkerten i Haanden at spejde hele Kysten, er for en stor Del den første Morgenbeskæftigelse (Fig. 10), og naar da en Stranding observeres, er Læsøboen ret vaagen. Staffet afsendes straks med Anmeldelse til Vedkommende, Strandings-Signalflaget (sort med hvidt Kors) hejses, og paa dette Signal lægges alt tilside for at ile til Strandingsstedet: Ploven standses, Plejlen hænges paa Sømmet, Tømreren kaster sin Øxe, Mureren sin Ske, Skomageren sin Syl, Skræderen sin Naal, kort sagt: kraftige Mænd, Dreng og Oldinge, traske i Slud og Storm over Heder og Vandsiger, og med største Taalmodighed kan de tilbringe hele Dage liggende ved Strandbredden, medens Kommissærer og øvrige Vedkommende forhandle, indtil Øjeblikket kommer, at enten Bjærgningen paabegyndes, eller Akkord er indgaaet til at tage Skibet af Grunden; men, er dette at undres over, naar man betænker, hvor ofte Strandingerne tidligere har reddet Befolkningen for Sult og Mangel, hvor mangel blank Daler, der er tilflydt deres Lommer, og hvor mange nyttige og uundværlige Ting de ved disse Lejligheder ofte erholde til Spotpris. Men lige saa afgjort er det, at Strandingerne ej alene i en meget høj Grad virker demoraliserende paa Befolkningen, men dertil er væsentlig Aarsag til, at Vindskibelihood i alle andre Retninger er uden synderlig

Fremgang og anses som unødvendig.« — Medens man i det daglige Liv aldrig hørte noget om Tyveri eller Indbrud blandt Læsøboerne indbyrdes, var Moralen anderledes ved Stranding. Strandingsgods betragtedes som alles og ingens, som noget, der var Beboerne tilskikket fra Himlen, og hvoraf enhver uden Samvittighedsnag kunde tage, naar man blot kunde slippe godt fra det. Der kunde ogsaa indtræffe mange andre Tilfælde ved Stranding, hvor Ærligheden blev sat paa en saa

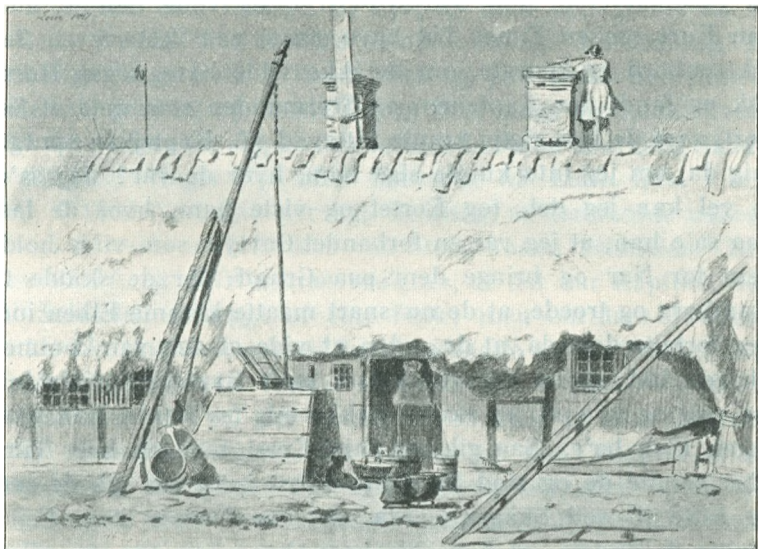

Fig. 10. Paa Udkig efter Stranding. 1847. Tegning af Rørbye.
(Kobberstiksamlingen.)

haard Prøve, at den sjælden kunde bestaa den. Det kunde saaledes hænde Læsøboerne, medens de underhandlede om Bjærgeløn, og Kaptajnen skulde underskrive Betingelserne, at Skibet var lige ved at blive flot; saa gjaldt det om at skynde sig med at faa Skipperen til at skrive under, inden han mærkede, at Hjælp slet ikke behøvedes. Betegnende for Tænkemaaden er en Anekdote fra 1830erne (meddelt i »Orion« 1851): »Lodserne Claus Bovet og Lars Stisholt udmærkede sig meget ved Redningen af Mandskabet fra Kufskibet Harmonie, Kapt. Kloppenborg, d. 8. Aug. 1835, fra Stettin bestemt til St. Malo; de fik begge for deres Uforsagthed Medaljen for Druknedes Redning. Aaret efter laa Øens Mandskab ved Kysten og ven-

tede en Stranding, som var uundgaaelig. Birkedommeren var tilstede for at paase, at alt gik ordentlig til. Som de laa der og talte sammen, raabte En: »Ja, det var dog din Skyld, Claus Bovet, at vi ikke fik den Spaniefarer ifjor!« »Aa Snak, hvad kunde jeg gjøre derved?« »Jo, havde Du ikke været der, var han kommet paa det vestre Rev«. »Ja, jeg vil nu fortælle, hvordan det gik til, saa kan I selv se, om jeg kunde have baaret mig anderledes ad. Jeg laa og fiskede Hornfisk, da Spaniefareren stod Syd-Syd-Øst i, og vilde han jo med den Kurs om en Times Tid have staaet paa Vesterrevet. Jeg gik ombord og spurgte, om de ikke vilde have nogen Hornfisk og fandt der Kaptejnen og Styrmanden staa med et Søkort, som de inte rigtig kunde hitte ud af. Kaptejnen spurgte mig da, om jeg inte kunde sige ham, hvor de var? Jeg sa'e, jo vel kan jeg det, tog Kortet og viste ham, hvor de laa. Saa sa'e han, at jeg var en forbandet Gavtyv, som vilde holde dem for Nar og bringe dem paa Grund; for de skulde til Hamborg og troede, at de nu snart maatte komme Elben ind. Jeg fortalte dem da, at de, uden at vide af det, var kommen Skagen ind og nu var ved Læsø, men Kaptejnen vilde inte tro mig og sa'e, at jeg skulde pakke mig fra Borde, han vilde ingen Fisk ha'e. Saa gik jeg min Kurs, men en halv Time efter vendte de og stod Nord-Nord-Vest i, og saa gik de over og satte til ved Skagen.« »Ja, det var Claus's store Fejl«, raabte de andre, »at han sa'e ham, hvor han var, for ellers havde han gaaet lige paa Vesterrevet, og saa havde vi haft ham!« »Ja«, sagde Claus, »det skulde have været en af jer Andre, I havde kanske sagt det samme; naar det saadan kommer hovedkulds, agter man ikke saa nøje, hvad man skal sige.«

Folkevittigheden har haft stærk Kig paa Læsøboernes svage Side. Man sagde, at deres Aftenbøn i Storm var: »Aa Gu bejr et fo den stakkels Sømand, Guj gi, hvis han ska straj [strande], han saa maa straj po wos. Ja Wohær, gi wos en gue Straj-ing inden i Maa'n«. Det samme sagdes for Resten om Anholterne, thi Holberg fortæller i Peder Paars: »Indbyggerne hver Dag for Søfolk stedse beder at se dem her paa Land, / de ofte blir bønært, thi et og andet Skib blir lykkelig hidført«. Eller man fortalte, at Læsøboerne sagde om de strandede Søfolk: »De skal ha Pik for Panden, saa tar vi det, de har;

ellers kan vi ikke faa det, saa giver de os jo an«. Ogsaa paa selve Øen verserer lignende Historier. Læsøboerne selv siger, at i det gl. Østerby bed Folk Fingrene af »Sødruckerne« [d: Strandvaskerne] for at faa fat i deres Ringe. Endvidere, at Læsøboerne i gammel Tid gik med Lygter paa Strandbredden eller bandt Lygter paa Halen af Kreaturerne, saa Skibene troede, at det var Fyr, og løb paa Grund. Dette Sagn om, at Læsøboerne i gammel Tid har søgt at vildlede de søfarende med Hensyn til Fyr, er ikke helt grebet ud af Luften. I 1619 ²⁸/₁₀ omtales netop i en kgl. Forordning, at adskillige Slags Folk i Vendsyssel og paa Læsø har understaaet »at gøre og op tænde Ild og Blus langs Stranden, hvorover det er hændet sig, at den søfarende Mand mærkelig Skade er tilføjet«. Noget Fyr eller Sømærke fik Læsø først i sen Tid. I 1560 ⁸/₆ udgik der kgl. Befaling, at der skulde udlægges en Søtønde med Klokke ved Stengrunden Trindelen. Det blev 1569 f. og 1578 ordnet saaledes, at det var Kapitlet, der lod Søtønden udlægge af sine Folk; men bortdrev Tønden, skulde Lensmanden paa Aalborghus skaffe en ny Tønde; han skulde altid have to Tønder i Beredskab. I 1651 ¹⁶/₁₁ tændtes paa Øen et Fyr, der bestod af en eller to Glas-Laterner (hvori brændte Talglys), der hejstes op paa Toppen af et Træstillads. Men dette Fyr synes hurtigt afskaffet, enten nu at Aarsagen hertil var Svenskekrigen, eller at det ikke lyste stærkt nok til at kunne holde Skibene borte fra det grundede Vand omkring Øen. Af Søkortdirektør Jens Sørensens Rejsejournaler ses, at i 1692 ikke engang Trindelen nu var afmærket. Endnu i Begyndelsen af 19. Aarh. var der ingen anden synlig Vejledning ved Læsø for de Skibsfarende end Halmviske sat op paa Stænger. Dog var Vesterø (og Hals) Kirke at betragte som en Slags Sømærke. Men 1829 udlagdes et Fyrskib ved Læsø, det første danske Fyrskib, der overhovedet blev indrettet. Det store Fyr paa Nordre-Rønner er bygget i 1880. Dampskibenes Sejr over Sejlskibene og Indretningen af Fyr og Redningsstationer har indskrænket Strandingernes Antal i vore Dage. Selv om en Stranding indtræffer, er det nu Bjærgningsselskaberne, der kommer først til Stedet og tager hele Fordelen. Det højt udviklede Redningsvæsen har ogsaa vanskeliggjort Totalforlis og sat Bom for

den Trafik, der siges ikke have været ualmindelig i 19. Aarh., at Skipperen satte Skibet til for at faa Assurancesummen udbetalt.

Endnu den Dag i Dag maa en Del dertil engagerede Læsøboere tage en haard Tørn ud med Redningsbaaden, naar Skib staar paa Grund. Dog det er vedkommendes private Sag, det er ikke mere en Velfærdssag for hele Øen. Men talte man med en af de ægte gamle Læsøboere om Strandinger, bragte man ham rigtig i sit Es: »Hans Øjne formelig lyser, naar han fortæller om, hvorledes han var med, da »Kaffeskuden« stod paa Nordvestrevet, den Gang han forærede sin Kone Kaffe til et helt Aar, eller da Sukkerskuden stod, og han tjente 500 Kr. for én Dags Arbejde med sin Baad. Han kan fortælle Historie efter Historie og tit, naar han ikke husker, hvornaar et eller andet passerede, udbryder han: »Ja det var i det Aar (det og det) Skib stod paa Sydvestrevet« eller lign. Særlig ved Julegilderne morede det Læsøboerne at opfriske de gamle Strandingshistorier.«

Inden vi slutter Omtalen af Strandinger, maa endnu nævnes de strandede Søfolk. Ogsaa disse var en Indtægt for Øen, idet de naturligvis maatte betale for Kost og Ophold. Det var derfor eftertragtet at have saadanne hos sig. I forrige Aarh. havde man endda staaende særlige Opholdsrum til dem. Det gik vist tit noget livligt til med Drik, Spil og Slagsmaal under saadant Gæsteri. Mange af de strandede Folk blev her og giftede sig. Der var baade Islændere, Amerikanere, Portugisere, Tyskere, Hollændere, Svenske og Nordmænd.

FISKERI.

Fiskeri har sandsynligvis til alle Tider været drevet af Læsøboerne. Paa den kornfattige Ø maatte naturnødvendigt frisk eller tørret Fisk blive et af Beboernes vigtigste Næringsmidler. Det ser ud til, at Viborg Domkapitel foruden Ret til Vrag ogsaa har haft Ret til Told af det Fiskeri, der dreves ved Øen. I hvert Fald hedder det i en Anordning ^{12/7} 1573, at Kapitlet »maa aarlig oppebære den Told, som falder under Nørre Røn ved Læsø af dem som fisker der, hvilken Told efter Kapitlets Beretning

har fulgt dette, indtil for kort Tid siden, da Tolden er bleven optagen paa Skagen«, og i 1597 noterer Procurator Lessoviæ angaaende Fiskeri paa »Nørrøn, Even eller Ormnis«, at der ikke havde været fisket »i nogen Aar men aleneste [ved] Nørrøn, og vare der i Aar tre Selskab«. I Arent Berntsen »Danmarks og Norges frugtbare Herlighed« 1656 omtales Fiskeri som en af Øens Hovednæringsveje. Men i 1688 angives Fiskeriet dog at være af saa forholdsvis ringe Omfang, at det ikke ansættes til nogen Vurderingssum. I en Indberetning fra 1743 meddeles, at »Fisk falder her ikke af i nogen Mængde undtagen et Slags, kaldes Hornfisk, som paa en Tid af 6 til 8 Uger om Sommeren fanges og det somme Aar saa overflødige, at Landet deraf i Henseende til Fisk kan bispises og dog have en stor Parti at sælge, som til et og andet Sted bortføres«. Læsøboerne var ikke altid ene om Fiskeriet ved deres Kyster. I Scheel: »Krigens Skueplads« (1785) siges, at »de Svenske flittig besøge de Læsø omliggende Holme for Østers og Hummerfangstens Skyld saa og formedelst Forprang [d: Opkøb] drage den bedste Fordel af Læsøboernes Fiskeri, som ellers just ikke er disses Hovedhandtering«.

Om Fiskeriforholdene paa Læsø omkring 1800 giver Bing os følgende vidtløftige Redegørelse:

»Fiskeriet ved Øen har i de fleste senere Aar været ringe. Her falder betydelige Hindringer ved de foran ommeldte lange Udgrunde og Sandrevler; thi disse foraarsager, at Baadene, endog smaa Joller, mindre nu end i fordom Tid kan flyde under Landet, saasom de fleste Indløb opfyldes Aar efter andet, hvorefter følger, at naar en Jolle ved Hjælp af Aarerne eller Sejl er bragt under Landet, de fleste Steder paa $\frac{1}{4}$ Mils Distance og derover, maa den stages frem, saa langt muligt med Baadshage og lange Stænger, og siden med Haandmagt trækkes efter den flakke Strand, saa langt op, at den kan ligge sikker for Søbrækningen. Her maa altsaa 4, 5 à 6 Mand være hinanden behjælpelige for at bringe Jollen ud og op fra Søen, hvilket Arbejde ved lavt Vand falder endnu mere besværligt. Dog denne Besværlighed haves ikke uden om Efterhøsten og Foraaret, derimod om Sommeren lader Fiskerne deres Baade ligge bestandig i fladt Vand for Anker

eller Dræg, men de have dog en fatal lang Vej at strabasere i den flakke Sø, før de kan komme til Baadene. Ommeldte Mandfolk, tildels deriblandt Drengene paa 14 à 15 Aar, farer saaledes ud 1 à 2 Mile fra Landet, jævnlig fra den østre og vestre Side, til bekendte Fiskemeder efter Torsk, Kuller og Spætter, dog ikke uden de Dage, Vejret er nogenlunde godt, og Søen ej formeget oprørt. Hals Sogns Beboere, fornemmelig de i det saakaldte Bangsbo og Østerby, driver det meste Torske-Fiskeri, og der er fornemmelig fra sidste Sted ej langt til Fiskemederne efter *Torsk* og *Spætter*. — Om Foraaret fra Februar Maaned, naar Vinteren er mild og Søen fri for Is, faas Kuller, dog ikke meget store, og endel smaa Torsk, hvilke fiskes ved *Bakker* eller *Liner*, hvoraf enhver Mand har 4, hver med 120 smaa Kroge, hvilke *Liner* hæftes sammen, saa at enhver Mands Line indeholder i alt 480 Kroge ved Udsætningen. Paa disse *Bakke-* eller *Line-Kroge* hæftes til Mading *Ler-* eller *Sand-Orme*, som ved lavt Vand opkastes med dertil indrettede Spåder, kaldet *Ormgrebe*. Naar nu denne Mading er paasat, som sker om Aftenen, begiver Fiskerne sig følgende Morgen paa Søen, opsøger Mederne og sætter dér *Bakkerne* langs *Bunden*. Nu opholder de sig omtrent to Timer paa Stedet, derefter optager de den første *Bakke* og vedbliver i den *Orden*, de var satte, indtil alle er optagne, da de igen farer til Landet, hvortil de som oftest ikke komme førend hen mod Aftenen, og kan da have 1 til 5 Snese paa *Lod*. Her bruges tillige at sætte saadanne *Bakker* langs *Strandbredden* ved lavt Vand, som bliver staaende, til Søen har vokset og igen falder ud, hvørved faas tildels en Mængde smaa *Sandflynder*. Disse *Bakker* eller *Liner* er de eneste Redskaber til smaa Fiske, naar undtages at *pi/l/ke*, som det her kaldes, det er med et Redskab, bestaaende af 2 enkelte Snore, hvoraf den øverste Ende er fasthæftet til den Træ-Ramme, Snørene ellers vindes paa, kaldet *Kversel*. Ved nederste Ende af enhver Snor hænger i en *Messingtraad* en maadelig *Krog* og straks ovenfor et *Blylod* for at tvinge Snoren til *Bunden*. Saadant Redskab som kaldes *Pilk*, hvormed enhver Mand paa *Jollen* er forsynet, bruges tildels med god Fordel fra Paaske til Pinsedag og længere ud paa Sommeren efter Torsk 1 à 1½ Mil udfra Øen, helst paa nordre og

nordøstre Side, og ligeledes om Efteraaret, dog bruges da Bakkerne mere almindelig. Herforuden bruges tillige at *dovre*, som det her kaldes, efter Torsk og Makrel, det er med en enkelt Snor forsynet med 2 Kroge, den ene nederst paa Snoren, og den anden et Stykke længere oppe. Straks ovenfor den nederste Krog er en Blykugle for at tvinge Snoren tilbunds. Den øverste Ende af Snoren er ligeledes fastgjort til en Træramme, kaldet Kversel. Paa hver Krog heftes et Stykke Torske- eller Flynderskind, som Fisken søger efter, naar Baaden eller Jollen gaar under Sejl med jævn Blæst; denne Maade at fiske paa bruges kun sjælden. *Lyster*, et bekendt Fiskeredskab, bruges her, fornemmelig paa søndre Side i det saakaldte Alsdyb, efter Aal og smaa Sandflynder. Paa 2 à 3 Mile nær Øen ved Trindelen, kommer ogsaa svenske Fiskere i mange store Baade hen mod Pinsedagstider og bliver liggende langt ud paa Sommeren for at fiske Torsk med Snor eller Snøre, hvilket Fiskeri de tillige drive i samme Tid under Skagen og Holmen ved Fladstrand. De viser derved, at, uagtet de har 7 à 8 Mile at rejse fra deres Hjem og maa udholde paa Søen saavel Nat som Dag, saadan Besværlighed ej gør dem forsagte. Disse Svenskere er blot Fiskere, som ingen Jord eller noget andet har at leve af, og deres Baade er af en meget massiv og stærk Bygning, som kan modstaa endogsaa den haardeste Søgang i stormende Vejr, med hvilke Baade de kan løbe saa nær under den svenske Strandbred eller deres Hjem, at de saa godt som fra Stuedøren kan stige af og i Baaden, i det mindste løbe lige under Landet, hvilket her ej lader sig gøre og allermindst med saadanne svære og dybtstikkende Baade som de svenskes. Torsk og Kuller, som fiskes her, bliver for det meste nedsaltede i Fjerdinger til Vinter-Provision, kun en lille Del vindtørres. Spætter og Rokker tørres i Luften, efter at de har ligget i Salt omtrent 24 Timer. — Øens Hovedfiskeri er om Foraaret at fange de saakaldte *Hornfisk*, som sker ved de saakaldte Bundgarn østen og sønden¹⁾ under Øen; men da paa disse Steder falder de største Udgrunde, er dette Fiskeri det besværligste; thi foruden at

¹⁾ Et af de Steder mod Syd, hvor Bundgarn ofte sættes, hed iflg. Bing »Brændevins-Hagen«.

Fiskerne fra deres Hjemsteder til Stranden har $\frac{1}{2}$ Mil og derover at gaa, fornemmelig paa østre Side, saa maa de siden vade i Søen den anden halve Mil ud til de Steder, hvor deres smaa Joller kan flyde af Grunden. Denne Strabads har de 2 og 3 Gange om Dagen for at røgte Garnene, som det her kaldes, med mindre de bliver liggende i deres større Baade Natten over. I denne Tid, som er fra Medio April og hele Maj Maaned, søger hertil adskillige Svenske, men flere i de senere Aar fra Hornbæk ved Helsingør, som køber saa mange Fisk, som kan faas eller føres i deres Baade, og farer dermed til Helsingør og København, hvilket tillige sker med mange Baade her hjemmehørende; men Hornbækkerne er de, som har forhøjet Prisen paa denne Fisk, da der nu gives 11 à 12 Mrk. pr. Hundrede, hvorimod forhen, da de ikke søgte hertil, Fiskerne ikkun bekom 4 à 6 Mrk.; ja, visse Aar blev Fiskene endog solgte for 24 til 30 ρ pr. Hundrede¹⁾. For denne Fisk, som sælges til Beboernes egen Husholdning, gives nu 4 à 5 Mrk. pr. Hundrede; dog sælges intet til Forblivelse paa Øen, saalænge der ligger fremmede Købmænd ved Fiskepladserne, med mindre en eller anden af Beboerne, som haver købt Fisk for at sejle bort dermed, træffer contrair Vind og inden 24 Timer, efterat han har modtaget Fisken, igen leverer samme tilbage til Fiskerne, som godvillig sker uden videre Erstatning, hvilken Fisk da overlades til Brug i Husholdningen paa Øen. I fordums Tid var Bundgarn ikke i Brug, men derimod Vaad, af hvilke her har været 6 à 7 i Drift om Foraaret, men da til saadan Vaad udfordres 16 à 20 Mand, og Mandskabet forlod Øen [for at undgaa Udkommando til Orlogstjeneste], blev disse Vaad Aar efter andet nedlagte, derimod Bundgarnene tagne i Brug, af hvilke mange i de sidste Aar igen er kasserede, efterdi Indtægten ej har kunnet stoppe Udgiften. I Aaret 1799 blev 2 Vaad paany indrettede, til hvis Drift duelige Folk vanskelig nok var at bekomme, og var da Fiskeriet, fornemmelig formedelst det lange og kolde Foraar, aldeles ringe, saavel med Vaadene, som Bundgarnene. I Aaret 1800 blev nok en Vaad anskaffet.

¹⁾ Hornbækernes Opkøb af Fisk baade paa Læsø og Anholt omtales ogsaa i »Handels- og Industritidende« 1801, S. 358.

— I Henseende til *Bundgarn*: Det hele Redskab bestaar egentlig af 2 Garn, som kaldes Dybsgarn og Grundgarn, hvilke udsættes, og, saalænge Fiskeriet vedvarer, bliver staaende i Søen, saaledes som Fig. 11 udviser. Grundgarnet er det inderste, hvis Stimmel i Almindelighed er 70 til 80 Masker dyb, og Raaen har en Længde af 140 til 180 Favne, saaledes at den Ende, som vender mod Landet, kan omtrent række Grunden for at forebygge, at Fisken, naar den er paa Drift langs Grunden, ej skal passere forbi. Dybsgarnet kaldes det, som staar udenfor Grundgarnet og i Lænke med

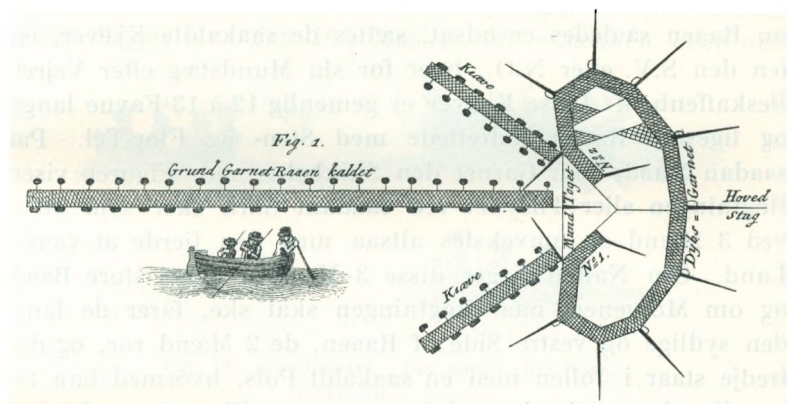

Fig. 11. Bundgarn. (Efter Bing: Læsø.)

samme, saa at det yderste Garns Raa for det meste støder til det inderste Garns Hovedstæg. Dette Garn er 90 til 100 Masker dybt og Raaen 70, 80 til 100 Favne langt efter Stedernes Beskaffenhed, hvor Garnet skal sættes. Stimlet er almindelig 26 til 28 Favne. Naar nu disse to Garn blive udsatte, som almindelig sker ved 4 Mand, der som oftest er i Fællesskab og ejer hver et komplet Garn, bliver først nedsat et af Mundstægene, ligesom Vinden er føjelig, dernæst det andet, og hvorpå Garnet hives eller kastes i Søen. Nu holder Folkene sig med Jollen omtrent til det Sted, hvor Hovedstæget skal staa; men forinden dette sættes, er sat en Stage i Mellem delen af Mundstægene, og i lige Linje med denne sættes benævnte Hovedstæg, i hvilken Strækning Raaen udsættes. Med de øvrige Stæg begyndes enten fra S.V. eller N.O. Krog, ligesom Vinden er, naar Garnet bliver udsat. Indtræffer det,

at S.V. Krogstag sættes først, saa vedblives med de øvrige Stæg af den sydvestlige Side af Garnet hen til Hovedstaget; derpaa fortsættes ligeledes fra N.O. Krogstæg indtil Hovedstæget. Fra Stæg til Stæg er, forinden Garnet sættes, afsat en lige Distance og Stægene forsynet med Stropper. Imellem Mundstægene er omtrent 6 Alen. Naar det egentlige saakaldte Garn er sat, bliver Raaen udsat fra foranbenævnte Stæge, som staar midt i Munden af Garnet. Denne, nemlig Raaen, udsættes ligeledes af 4 Mand, saaledes at 2 staar én i hver Ende af Jollen og stager tværs ind til Grunden, den tredje udkaster Under- eller Sten-Tellen og den fjerde Øver- eller Flor-Tellen. Naar nu Raaen saaledes er udsat, sættes de saakaldte Kjæver, enten den S.V. eller N.O., hver for sin Mundstæg efter Vejrets Beskaffenhed. Disse Kjæver er gemenlig 12 à 13 Favne lange, og ligesom Raaen indrettede med Sten- og Flor-Tel. Paa saadan Maade faar Garnet den Skikkelse, som Figuren viser. Røgtningen eller Tilsynet ved saadant Garn sker som oftest ved 3 Mænd og omveksles altsaa med den fjerde at være i Land. Om Natten ligger disse 3 Mænd i deres store Baad, og om Morgenens, naar Røgtningen skal ske, farer de langs den sydlige og vestre Side af Raaen, de 2 Mænd ror, og den tredje staar i Jollen med en saakaldt Pols, hvormed han bestandig slaar i Søen, saaledes som paa Fig. 11 er aftegnet; af og til kastes tillige med Stene op ad Kjæverne. Ses nu Fisker langs Raaen under denne Fart, saa drives den ved Polsning og Stenkastning ind mod Munden af Garnet; undertiden er den sky og søger ud, men forhindres ved Kjæverne. Naar nu Fiskerne kommer til Munden af Garnet, lægger den forreste Mand sin Pols, tager derimod en saakaldt Røgtkrog, hvormed han nedsætter Mundtovet, saaledes at Jollen kan gaa over; dernæst holder de sig frem i Garnet under Snorpen, indtil agterste Mand i Jollen ligeledes med en Røgtkrog faar fat paa Garnet i Munden, hvorefter de farer med Jollen hen mod S.V. Krog, hvor den forreste og mellemste Mand opfanger Garnets Bund, og hver paa sin Plads, nemlig foran, i Midten og bag i Jollen, forfarer [!] Garnet indtil Røgtkrogen, saaledes at Garnet bestandig holdes op til Rælingen af Jollen, og saasnart de nu kommer til den Del, som kaldes Røgtgarnet, lægger de sammen paa Jollen, og mød en af førrom-

meldte Røgtredskaber tager den i Jollen værende mellemste Mand fat i Stimlet, hvorved Fisken indtages. Inden i Bundgarnet ved Mundingen findes 2 Stykker No 1 og 2, som kaldes Flæger, og er en Del af Stimlet, hver af Længde 3 Alen og med Underkanten fastgjort til Bunden, desuden sammenføjet med Snorpen, hvorpaa Hovedtovet er fastgjort, og derved forestiller en Treangel. Disse 2 Flæge gør den Virkning, at naar Fisken kommer i Garnet, søger den efter Udflugt langs ved Stimlet og ved at støde til Flæget vender igen tvers ind i Garnet. — Betræffende *Vaadfiskeriet*. En Hornfisk-Vaad er almindelig 36 Favne lang. I Midten, som kaldes Brystet, er den 165 Masker dyb. Sækken eller den

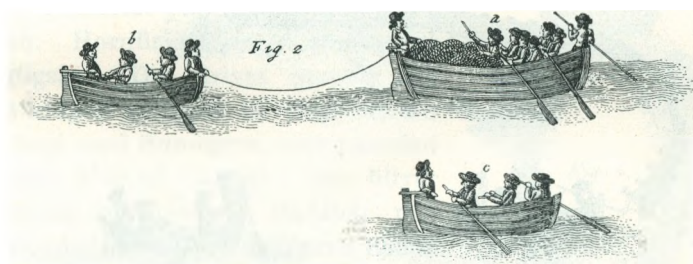

Fig. 12. Vaadfiskeri. Der søges efter Fisk.
(Efter Bing: Læsø.)

saakaldte Kalv, som er anbragt i Midten, bestaar af fine Masker af fire Dele, hver Del holder 126 Masker i den forreste eller bredeste Ende og 72 i den yderste. I denne Sæk eller Kalv er det, at Fiskene samles. Figur 12 viser naar der søges efter Fisk. *a* er den saakaldte Storbaad, som indehaver Vaaden og ligger bag ud, hvor 3 Mænd staar, de 2 kaldes Vaadmænd og den tredje Bussemand. Foran i Baaden staar Bestyreren eller Vaadskipperen, hvor han forbliver, til Vaaden er sat og drages sammen. *b* kaldes Reedbaad. Saalænge der søges efter Fisk, staar én Mand foran og én bag, som kaldes Tellemænd, hver med en saakaldt Pols i Haanden; men naar Vaaden drages sammen, staar de begge bag i Baaden. *c* kaldes Jag-Baad, den forreste Mand med en Pols i Haanden kaldes ligeledes Tellemænd. Figur 13 viser Begyndelsen af Vaadens Sætning. *a* er Vaaden. *b* Storbaaden. *c* Jagbaaden ligger paa indre Side af Storbaaden. Tellemænden

staar foran og polser i Søen for at hindre Fiskenes Udløb, medens Vaaden ringes eller trækkes sammen. *d* er Reedbaaden, som ror Vaaden ud. Figur 14 forestiller, hvorledes Vaaden er sammendraget. *a* er Sækken eller Kalven. *b* Jagbaaden, liggende med Stævnen mod Forenden af *c* Storbaaden, hvori Fiskene indsamles. Her ses Vaadskipperen midt i Baaden polse i Vaadgabet for Fiskenes Udløb. Denne Storbaad ligger nærmest under Landet, og naar den er kommet paa dette Sted, hiver eller udkaster Vaadskipperen Dræggen, saaledes antegnet. *d* er Rédbaaden, som bestandig ligger

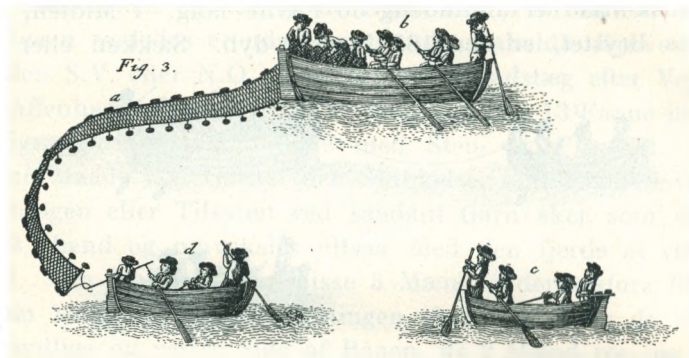

Fig. 13. Vaadens Sætning. (Efter Bing: Læsø.)

bag ved Storbaaden. Her ses bag i Baaden de to førnævnte Tellemænd, som polser Vaaden sammen, og ligeledes en Tellemand bag i Jagbaaden med hans Pols. Dette er saaledes en kort Underretning, hvorledes en Hornfiskvaad drives. En saadan Vaad kan bekostes med 30 à 40 Rdlr., derimod et Bundgarn ej under 50 Rdlr., men 60, 80 ja 90 Rdlr. — Sydvest for Hornfisk-Røn er et Stenrevl, hvor i fordum Tid blev samlet mange vilde Fugleæg. Imellem Revlet og Rønnen har været nogle dybe Huller, hvori om Foraaret inddrev med høj Sø en Mængde Hornfisk, som siden, naar Søen faldt, blev staaende i Hullerne og taget af Øboerne dels med Hænder og dels øst op med Skovler, af hvilken Aarsag Holmen skal have faaet sit Navn. — Sild kan vel en og anden Tid ses under Øen, men bliver ikke staaende, ej heller søger til noget vist Sted især, hvorfor de ikke her kan fiskes enten med Vaad eller Garn; nogle faa magre Sild faas i Bundgarnene om Foraaret. Beboerne maa altsaa købe Sild, dels fri-

ske, dels tørrede fra Sverrig i Aalborg om Foraaret og Høsten. De egentlige Havaal faas ikke her, men nogle smaa Aal kommer ind paa Grundene og bliver tagne med Pig eller Lyster. Fjesing (er) en gulspettet Fisk $\frac{1}{4}$ Alen lang med spidse Pigger, (hvis) Stik foraarsager Pine og Hævelse, som ej saa let lader sig læge. Beboerne haver det Mundheld ved at tale om en vred Person: Han er saa ond som en Fjesing. Af Ferskvandsfisk gives her ingen anden Slags end smaa Aal i Vandsigene paa Øen, tillige med Karusser og Aborrer i dertil indrettede Vandparker.«

Saavidt Bing. I 19. Aarhundrede stod Fiskeriet paa samme primitive Trin. Hornfiskeriet var stadig det vigtigste. »Det drives navnlig fra Slutningen af April til Begyndelsen af Juni med Bundgarn, især paa den søndre Side af Landet. Der bliver formelig opslaaet en Baadlejr paa Fiskepladserne, idet de større Baade fortøjes og ved Stænger og Reb anbringes over hver af disses Forstavn et Telt, hvor de fornødne Bekvemmeligheder anordnes; navnlig Sove- og Kogesteder; og saa længe Fiskeriet varer, kommer Folkene kun sjældent i Land«.

I »Nordisk Tidsskrift for Fiskeri« (Ny Række) IV (1878) S. 212 f. har Jonas Collin givet en udførlig Skildring af Bakkefiskeriet efter Flynder (Rødspætter) og Kuller, samt Pilkefiskeriet efter Torsk, saaledes som det ved den Tid foregik fra Vesterø og Østerby. Fangsten solgtes dengang blot til Øens Beboere og nedsaltedes. Ved Rødspættefangsten var det i Østerby Skik, at Baadens Ejer kun fik Part af de 300 (18 Snese) Bakker af hver Mand; af de resterende 200 (12 Snese), der kaldtes »Hakker«, fik han ingen Part. Det kaldtes en god Fangst, naar man fik 4—5 Snese pr. Mand baade paa Bakker og Hakker. Det fremgaar af Collins Skildring, at Hummerfiskeriet, der i vore Dage spiller en stor Rolle paa Læsø, allerede i 70erne var i fuldt Flor og foregik i Maj,

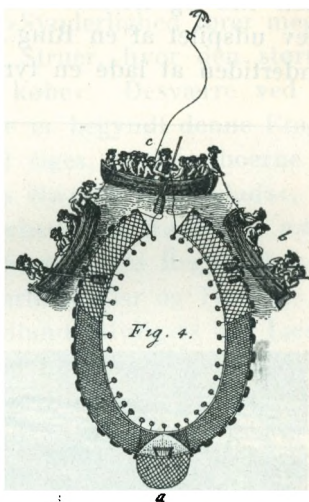

Fig. 14. Vaaden sammendrages.
(Efter Bing: Læsø.)

Juni, August og September. Ligesom nu fangedes Hummeren i smaa rottefældelignende Indretninger »Tejner« eller »Tiner«, der nedsænkedes paa 2—6 Favne Vand med Stenbund og afmærkedes med et »Redskab« (Vager). Tejnerne var bundne af Hampegarn; man brugte (ligesom nu) to Slags, dels med flad Træbund, dels helt cylindriske. Ved hver Ende af Tejnen dannede Nettet en indadgaaende Tragt, der rakte omtrent $\frac{1}{2}$ Alen ind og holdtes i Stilling af to Stræktove. Tragthullet blev udspilet af en Ring. I 70erne brugte man (ligesom nu) undertiden at lade en tynd Jærnpind hænge ned for Hullet;

Fig. 15. Fiskerhytter ved Hornnæsbugten

denne saakaldte »Laas« kunde kun løftes ind efter, saaledes at Hummeren, naar den — lokket af Maddingen — først var sluppet ind i Tejnen, ikke kunde komme ud igen. Tejnerne blev røgtet hver Morgen, og Agnen skulde om Sommeren skiftes hver Dag. Paa Baadene, der anvendtes ved Røgtningen, var i Reglen to Mand; til hver Baad regnedes 30—40 Tejner. — Hummerfiskeriet dreves særlig fra Hornnæs-Bugten (Fig. 15), hvor Fiskerne byggede sig Hytter i Strandklitten og boede dér det halve Aar under meget tarvelige og beskedne Forhold [se S. 129].

Anlægget af Vesterø Havn og Østerby Havn (1872 og 1905), og navnlig Anvendelsen af Motorkraft til Fiskekutlerne og Benyttelse af Snurrevoddet har fuldstændig revolutioneret det

læsøske Fiskeri. Man fisker nu i stor Stil med Eksport for Øje. Navnlig under Verdenskrigen, da Tyskerne købte Fisk paa Læsø, tjentes der Formuer paa Øen. Senere har det vel ofte været smaat med Fortjenesten.

SKIBSFART.

I Arent Berntsen: Danmarks og Norges frugtbare Herlighed 1656 siges om Læsøboerne, at de i »Synderlighed fører meget Bygningstømmer fra Norge ind for Struer, hvor den største Del af Harsyssels Indbyggere det købe«. Desværre ved vi ikke nøjagtigt, hvornaar Læsøboerne er begyndt denne Fragtfart med egne Skibe. Men i 1652 siges, at Læsøboerne »i langsommelige Tid« har »søgt deres Næring ved Sejlads«, og hermed passer godt nok, at Tømmerhentning fra Norge nævnes i 1597 (se S. 34), og at man af Sorø Skoles Regnskab kan se, at Læsøskippere 1610 og 1636 førte Lægter og Tømmer til Skibsholm Havn ved Vaarby Aa, Sjælland. Muligvis har Læsøboerne taget Lære af Vendelboerne, hvis Norgesfarter synes at være i god Gænge i 17. Aarh. (se Klitgaard: »Den vendssyselske Skudehandel«; Vends. Aarb. 1916, S. 280 f.). Første Gang, Læsøflaaden direkte nævnes, er i 1645 efter Thorstensonskrigen, da Læsøboerne klager over, at »denne bedrøvelige Krigstilstand haver gjort os fattige Folk stor Skade paa vore Skuder baade i Aalborg Fjord, Randers, Sæby og andetsteds«. Under denne Krig havde Kongen sendt Sten Rodsten med 120 Soldater til Læsø. Skønt Læsøboerne skulde underholde denne Hær, fik de kun ringe Fornøjelse deraf, idet Svensken »drog her ind i Havnen og borttog en Part af vores Skuder, som Svensken tog Sejl og Redskab fra«. Da Læsøboerne nu mente, at Beskyttelsestropperne burde skyde paa de røveriske Svenske, hindredes dette ved, at Officererne forlangte, at Læsøboerne først skulde betale 1 Rdl. for hvert Skud! Ogsaa under Svenskekrigen 1658—60 har Læsøboernes Handelsfartøjer vistnok lidt Tab, idet mindste meddeles i en Jordebog indsendt til Rentekammeret i 1662, at Læsøboerne har næret sig med deres Skuder og sejlet paa Norge, »indtil samme Skuder i disse ufredelige Tider er bleven dem fratagen«. Uheldet i denne Svenskekrig synes dog hurtigt at

være forvundet, thi en Snes Aar senere naaede den læsøske Skudehandel et meget overraskende Omfang. Det kan ses af Læsø Toldregnskaber (Rigsarkivet), hvori findes nogle Lister over Skuder, Farkoster og større Baade, der ejedes af Læsøboere i Slutningen af det 17. Aarh.; baade Skibenes Størrelse og Antal er imponerende. Eksempelvis skal nævnes:

	Antal		Læst
	i 1670	og 1673	
Skude	1	1	16
»	1	1	14
»	3	6	13
»	3	6	12
»	11	14	11
»	»	1	10 ¹ / ₂
»	4	2	10
»	5	8	9
»	7	2	8
»	»	1	7
»	10	9	6
»	1	1	5
Farkost, Skude, Bojert ...	9	7	4
» » » ...	»	1	3 ¹ / ₂
Farkost	4	5	3
»	1	2	2
»	2	1	1 ¹ / ₂
Baad	4	8	1
»	8	18	1 ¹ / ₂
	74	94	

Havneforholdene har dog været til ikke ringe Ulempe. Ganske vist var der dengang Als Havn (eller Nylands Rende) sydvest for Byrum og navnlig Svelt Havn syd for Østerby, men Besejlingsforholdene var vanskelige; thi i Matriklen 1683 siges udtrykkelig, at »Havn under Landet er ej videre end Sommerhavn, saa Læsøboerne om Vinteren anden Havn maa søge enten ved Aalborg Fjord eller ved Sæby«. Under Svenskekrigen 1675—79 synes Læsøflaaden atter at være bleven stærkt medtaget. Det udtales nemlig 1683, at Øen »i sidste Krigstider er bleven ruineret og forarmet, ikke aleneste idet Mandkønnet er til hans kgl. Majestæts Tjeneste bleven indskrevet og den største Del deraf døde og borte, men endog idet Landmændene (d: Læsøboerne) samme Tid ved Kapere er bleven fratabt deres Skuder og Fartøj«. Sit egentlige

Grundskud fik Flaaden dog først i den store nordiske Krig 1700—1721. Af en Indberetning fra 1736 faar vi at vide, at Indbyggernes »Velstand« nu er ødelagt, dels ved Sandflugt dels ved sidste Orlogs Langvarighed, i hvilken Tid Tallet paa deres Skiberumme meget blev formindsket, saasom de var aabne uden nogen Dæk, aleneste for at føre Tømmerlast dermed fra Sverige [1] her til Danmark og Holsten, og kunde da med andre Fartøjer ikke holde Flaade, men nødvendigt maatte dreje af og søge Havn endog paa fjendtlig Steder, lige som Vinden var til, alt for at bjærge Livet, derefter er de fleste bleven liggende stille, snart fra først til sidst i Krigen, og det udi Aalborg Fjord, hvor de da saavel ved den lange Ubrugelighed som og ved Skade paa Grunden der ved Byen, nu af Stormvinde, nu Isdrift, Aar efter andet, omsider ere geraadede i saa slet Stand, at Ejerne ikke agtede dennem Reparation værd, men lod dennem tilsidst ganske ophugge«. Tiden i det 17. Aarh., da Læsøboerne selv ejede saa mange Skibe, stod med Rette senere i Erindringen med en særlig Glans. I Indberetning 1743 klages saaledes over, at »her ved Landet (Læsø) er af forrige Tider, da det var i Stand og med velhavende Beboere besat, som ejede mere end 50 gode Fartøjer, bleven ordineret et Toldsted, som formedelst Landets slette Tilstand og ringe Tal af Fartøjer ganske lidet importerer«. Mere oplysende om de gode gamle Tider er en Indberetning fra 1755: »Østen for Hals Kirke og i Hals Sogn eller østerst i Landet ere nu nogle Huse, som kaldes Østerby. Før Sandflugten har paa samme Sted været en stor By kaldet Østerby¹⁾. Ganske nær ved og sønden for denne By har været en bekvem Havn for Landets Fartøjer. En Mand, for faa Aar siden død, har fortalt mig, at han kunde huske den Tid, da der i samme Havn laa 60 til 80 store Fartøjer, som alle var Læsø Land tilhørende, nu er her ikkun et eneste Fartøj Læsø tilhørende, og det kan endda ikke ligge ved Læsø om Vinteren, men maa føres til Aalborg at ligge hver Vinter over. Den ommeldte Havn har Sandflugten opfyldt og fordærvet, saa der ikke kan ligge andet end Baade«. I

¹⁾ > Pontoppidans Danske Atlas V (1768), der siger, at der var »østen for Hals Kirke endnu nogle Huse af den store By Østerby«.

Hofmans Foundationer III (1758) S. 406 hedder det endog, at Læsøboerne tidligere har ejet 150 Skibe, men dette Tal er naturligvis overdrevent. Endnu i 1802 saa man (iflg. Bing) syd for Østerby »Ruinerne af et Pakhus og en hosliggende Gaard, Ebbegaard. Begge har ligget ved den gamle Havn ogsaa kaldet Svelt Havn, men blev sløjfede o. 1730«. Dette Pakhus beskrives i 1728 som bestaaende af tre brøstfældige Huse »alle byggt i hinanden«; det »har været forsynet indenfor Havet med et skønt Egebolværk og samme opfyldt med store Sten og Grus, men Havet har undermineret det, saa der kun nu staar de bare Pæle igen. Pakhuset er nødvendig for de søfarende til at bjærge sig og noget Gods ved paakommende Skibbrud«. I Ebbegaarden skal Tolderen have boet; Gaarden har dog næppe tilhørt Kongen, saaledes som Bing angiver. I det 18. Aarh. ejede Læsøboerne selv saa godt som ingen Skibe: i 1736 kun 4 Skuder, i 1768 kun 1 Skude, ellers blot Baade, hvormed man sejlede bjærget Strandingsgods til nærmeste Købstad. I 1798 ejede Læsøboerne 14 Baade, tilsammen blot 14 Læster drægtige, hvilke Baade brugtes til Fragtfart samt ved Fiskeri og ved Bjærgninger; desuden havde de 59 smaa Joller, hvilke ligeledes brugtes til Fiskeri og ved Bjærgninger. De mindste Joller var for største Delen købt ved Strandinger, de største for det meste bygget paa Øen, derimod var de fleste af de største Baade købt i Sverige, men senere ombygget. Endvidere havde man en Del andre smaa Baade, der brugtes til at losse Varerne af de store Baade. I det 19. Aarh. havde Læsøflaaden nogen Fremgang, idet den i 1859 bestod af 26 Fartøjer (tilsammen af 80^{1/2} Læsters Drægtighed) foruden 16 ikke maalte Baade, og i 1898 var der 79 Fartøjer og maalte Baade, derimellem 1 Dampskib. Den mest benyttede Ankerplads paa Læsøs Østside var i 19. Aarh. »Krogen« syd for Østerby; her fandtes en lang flad Forstand med fast Sandbund ud til Dybet; her kunde Baade lægge til, og det var muligt at køre med Vogne fra Land ud til Baadene og afhente Varer og Strandingsgods. Det er Udsigten over denne Havn, der er gengivet af Maleren P. C. Skovgaard i det smukke Billede (Fig. 16), der er reproduceret her i Bogen paa omstaaende Side.

Læsøflaadens delvise Undergang efter den store nordiske

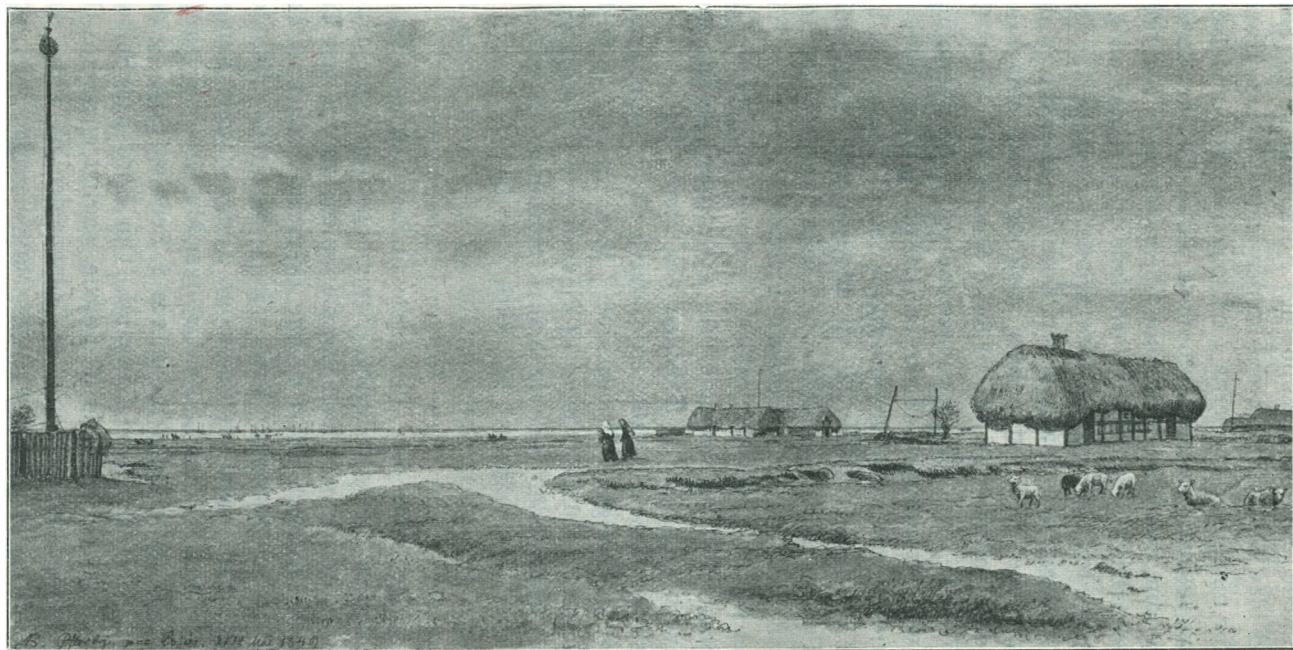

Fig. 16. Østerby. Udsigt til »Reden, hvor Læsøernes Jagter ligger. Vognene kører ud i Lavvandet for at hente Strandingsgods«. 1849. Akvarel af P. C. Skovgaard. (Kobberstiksamlingen.)

Krig svækkede langt fra Læsøboernes Forkærlighed for Søen, tværtimod blev Skibsfart om end under andre Former Hovederhverv for mange af Beboerne i de følgende 200 Aar. Læsøboerne lod sig nu hyre med fremmede Skibe. Det kunde ikke betale sig om Sommeren at slide med den usle Sandjord; det var et Arbejde, man kunde overlade til Kvinderne og til Tjenestekarle fra Fastlandet. Øen kunde i daarlige Aar ikke brødføde sig selv ved Hjælp af sin Kornavl, og det blev derfor en fastslaaet Skik, at enhver rask og rørig, enten han var ung eller gammel, skulde til Søs i Sommerhalvaaret. Om Vinteren kunde han saa være hjemme og passe Bjærgningsarbejdet ved Strandinger. Naar en Læsøbo skulde have sit Hus repareret, var det den naturligste Sag af Verden, at han tog Hyre og derved tjente de til Reparationen nødvendige Penge. For ret at faa Klarhed over, hvor betydelig en Rolle Søfart har spillet for det læsøske Erhvervsliv i ældre Tid, lønner det sig at se paa den ældste bevarede Folketælling fra Byrum Sogn 1787 og sammenstille i Grupper de Personer, hvis Erhverv angives. Se Tabellen paa næste Side.

I Krigstider maatte Læsøboerne afgive stort Kontingent af Mandskab til Kongens Orlogsskibe. Men ogsaa i Fredstid kunde de aarlige Udskrivninger til Tjeneste ved Orlogsskibene være højst generende, især da mange udkommanderedes det ene Aar efter det andet. I 18. Aarh. var det saa slemt, at mange søgte Hyre ved Koffardiskibe og blev helt borte fra Øen i flere Aar for at slippe for ny Udkommando.

De mandlige Læsøboere, der rejste til Søs, tilegnede sig en vis international Sømandskultur. For mange nulevende gamle Læsøboere stammer vel deres største Oplevelser fra den Tid, de drog paa Langfart, snart til øde Polaregne, snart til Troperne. Naar en Sømand første Gang passerede Ækvator, skulde han gennemgaa en Ceremoni. Først skulde han op til Tops og »kaste Linen (Ækvator) over Masten«, saa skulde han »salves«, det vil sige indsmøres i Fedt og Sod, og derpaa »døbes« i et Kar med Saltvand. Om Bord paa Skibene lærte Læsøboen en Mængde fremmede, særligt engelske, Udtryk. Og mange Sømandsord og Talemaader gik ind i daglig Tale. Naar det rumlede i ens Mave, sagde man: »det

 Byrum Sogn 1787: 654 Personer (271 Mænd, 383 Kvinder).

1. Jordbrugere, Husmænd
og Arbejdere.

Bolsmand	38
Bolsbeboer	28
	66
Inderst (Mænd)	8
Inderst (Kvinder)	4
Inderst og Arbejdsmand	1
Husmand	6
Huskone	4
Husejer	1
Sidder til Huse og gaar i Dag- leje	1
	25
Ialt..	91

2. Søfolk og Fiskere.

Skipper og Bolsmand	11
Styrmand og Bolsbeboer	3
Bolsmand og Matros	14
	28
Skipper	8
Styrmand	2
Matros	32
»Enrouleret«	2
	44
Bolsmand og Fisker	6
	6
Ialt..	78

3. Haandværkere.

Bolsmand og Smed	3
Bolsbeboer og Tømmersmand	1
Husejer og Væver	1
Husmand og Væver	1
Bolsmand og Skræder	1
Skræder	2
Bolsmand og Skomager	1
Ialt..	10

4. Embedsmænd m. m.

Sognepræst	1
Birkedommer	1
Landfoged	1
fhv. Tolder	1
Degn	1
Bolsmand og Skoleholder ...	1
Skriverkarl	1
Skriverdreng	1
Ialt..	8

5. Almissenydende ..	2 Kvinder
Delvis arbejdsløs. 3 Arbejds- karle (fremmede)	
Betler	1
Ialt..	6

manøvrerer i Maven«. At gaa til Sengs kaldtes »å gå te Køjs«, og at staa op om Morgen kaldtes »å tørt u(t) a Køjen«. Naar man lagde Skaglen (Hammelrebet) to Gange om Svingeltræet, kaldtes det »å slå tow Tørn paa Skaglen«. Lysten til Sømandslivet var naturligvis ikke altid lige stærk. Man sagde, at naar Sømanden kommer hjem om Efteraaret, har han »lång Piv å krøl Tobak, å Skoen siger knirk-knak«, men om Foraaret, naar han skal ud igen, har han »kårt Piv å engen Tobak, å Skoen siger slisk slask«.

Dengang man endnu brugte Sejlskibe til Langfarter, var Sang almindeligt — eller rettere sagt nødvendigt — under det

kedsomme Arbejde ved Gangspillet. For en halvthundrede Aar siden bestod disse Opsange væsentlig af dengang landskendte Almueviser, samt Viser i halvt engelsk halvt dansk Sprogform¹⁾; det vigtigste var, at Visemelodierne egnede sig til at marchere efter i taktfast Gang. Gamle Sømænd paa Læsø husker endnu som tidligere almindelig brugte Opsange bl. a.: »Mallebrok«, »Napoleon« og »Fatter Nagel«. Naar et Skib kom hjem fra Vestindien med Sukkerladning, blev »Kongesangen« (»Kong Kristian«) altid sunget, naar den første Sukkerfustage blev hejst i Land. Undertiden var Opsangene hjemmelavede og af temmelig plat Karakter. Meget kendt paa Læsø ved Pælenedramning og ved Gangspillet var saaledes Visen:

Min Broder var Maler, han maler saa flot, men det ersgu Kaffe, det gør hansaa godt.

Visen fortæller videre om den øvrige Familie: Søsteren²⁾, Faderen, Moderen osv. Paa Melodien: »Vort Fødeland var altid rigt paa raske Orlogshelte«, sang man en plat Opsang om Fiskerkonerne ved Gammelstrand³⁾. — Men ikke alene ved Arbejdet, ogsaa i ledige Stunder under den lange Sejlads, var der rig Lejlighed til Sang. Naar Læsøboerne skulde søge Hyre, tog de til København og boede dér nogle Dage i et af Logihusene i Smaagaderne. Under dette Københavnerophold købte — for en halvthundrede Aar siden — de sangduelige af Søfolkene meget ivrigt de smaa Skillingstryk med Træsnit paa Forsiden, der udgaves paa Julius Strandbergs Forlag i Holmensgade. Det var morsomt at have saadanne nye Sange at forkorte Tiden med under den lange Sejlads. En stor Del af de Strandbergske Skillingsviser synes udelukkende baseret paa et Sømandspublikum, og Titlerne

¹⁾ Jf. Oscar Jensen: Internationale Sømands-opsange. 1923.

²⁾ En yngre Søster, nu ogsaa jeg har, hun sitter paa Potten, og ryger Cigar. osv.

³⁾ Ved Gammelstrand, ved Gammelstrand, der sad de Fiskerkoner, med . . . vendt mod Kristianshavn og Rumpen mod Trekroner; osv.

var saa tillokkende og spændende, at der næsten skulde Overvindelse til at lade være med at købe. Der var en »Vise om Matrosen og Bonden, eller, Hvorledes Bonden vilde have Søgutten til Far for Husarens Barn, og hvorledes Matrosen narrede dem allesammen. En lystig Opsang for raske Matroser«; endvidere »Ole Begtamps uheldige Landgang paa Toldbodtrappen, hvor alle hans forhenværende og baghenværende Kærester var opsejlede«; endvidere »En Sømands ulykkelige Skæbne, hvorledes han blev forslaaet af sin Kurs, og han tilsidst i skrækkelig Nød blev slagtet og fortæret af sine Kammerater d. ²⁸/1 1878«; endvidere »Lystig Matros Opsang, eller, Matrosen der faldt fra en Brig ved Plymouth, men var saa heldig at falde ned i en Skonnert, hvor han kom til at ligge ved et Fad Rom og siden gjorde fejl Bestik ind i Kapitajns Kahyt«; endvidere »En sandfærdig Visé om den danske Sømænd der kom i Trampemøllen i England, fordi han og fire Kammerater vilde smugle Tobak, og hvad Nød de led dér«; endvidere »Visé om Matrosen, der gik i Land hos en Justitsraad paa Købmagergade, og blot ved en lille Lyd drev et helt Selskab paa Flugt. En lystig Opsang«. Undertiden anslaaer Viserne de rørende Strenger, som f. Eks.: »Nej, Ingen kan tænke, og Ingen kan tro, hvad ondt dog en Sømænd maa døje, dog elsker han Havet det flygtige Bo, som ilde tit lønner hans Møje (osv.)«; eller »Den Sømænd er saa lidet æstimeret, / fordi han er udaf saa lav en Stand, / han maa sit Brød paa Søen surt fortjene / og døje ondt saa mangen, mangen Gang. / Den Sømænd maa paa Havets Bølger pløje / og tumle om paa fremmed Kyst og Strand, / han ser saa mangen Pige for sit Øje, / men aldrig han sin Ven forglemme kan. / Hvor skal man Troskab blandt de Piger finde, / mens man paa Havets Bølger tumler sig, / det stadigvæk den Sømænd er i Sinde, / min Ven, sig vil du være tro mod mig?« Meget kendt af ældre læsesøke Sømænd (og tidligere benyttet ved Gangspillet) er Visen om »Matrosens Rejseæventyr, samt hvorledes han elskede de smukke Piger og Koner, hvor han kom hen i Verden«; den lyder i sin Helhed saaledes:

1. Jeg har sej - let i Ve - ster og Ø - ster, jeg har sej - let i Syd og i Nord,
 jeg har lan - det paa In - di - ens Ky - ster, jeg har spist ved en Grøn - læn - ders Bord.
 Det vil si - ge, paa Gul - vet vi nok sad, og Tran - net var Sov - sen til vor Mad,
 og de yn - dig - ste Pi - ger var dér, som de al - ler - æld - ste Kæl - lin - ger her.

2. Saa i Kina jeg prøved min Lykke,
 der en smuk lille Pige jeg saa,
 men paa den Slags man ikke kan bygge,
 de med Snørliv paa Fødderne gaa.
 Rotter spiste de der som Lammesteg
 og drak Tøvand, men Snaps det fik man ej,
 da jeg mærkede, jeg var kommen fejl
 vendte jeg dem gesvindt mit Agterspejl.
3. Se, i Hamborg var der mange skønne,
 og de holdt af de danske min Tro,
 jeg fik Kærester tre og de var kønne,
 der jeg tænkte er ret et Sømandsbo.
 Men da al denne Kærlighed slap op,
 havde jeg ikke Skjorten paa min Krop,
 splitternøgen med Hat jeg kom ombord,
 og de skønne de grinte højt i Kor.
4. Til New-York vi en Morgen mon styre,
 haled ind og blev saa mønstred a',
 og da jeg ikke kunde faa Hyre,
 stak jeg Aftenen efter derfra.
 Ud paa Stepperne kom jeg da tilsidst,
 Indianerne fanged mig med List,
 men den vilde rødhudede Mø,
 frelste mig fra paa Baalet at dø.
5. Da paa Kysten Guinea jeg landede,
 saa forloved jeg mig med en Sort,
 men hun elsked mig altfor forbandet,
 jeg blev mat og saa rendte jeg bort.
 Saa til Rusland jeg styred mit Ror,
 der er Piger, ja I kan tro mit Ord,
 vi sad altid i Mørke, ja tys,
 for de aad alle vore Tællelys.

6. Baade franske og engelske Piger
har jeg^elsket saa mangen en Gang,
og de spanske — tro mig hvad jeg siger —
de har spillet Guitar, mens jeg sang.
Men det er nogle Pokkers slemme Folk,
vil man kysse, saa stikker de med Dolk.
Sverrigs Flickar de skriger højt: hu ha,
men de vil dog saa gerne holdes a'.
7. Og de græske er yndige alle,
Tyrkepigerne ta's efter Vægt,
Italienernes Piger de falde
i det brune, som om de var stegt.
Men de danske, det er Kærne-møer,
og hvis jeg skal giftes, før jeg dør,
skal jeg vist som en ærlig Sømandsgut,
ta' min danske, min trofaste Glut.

I Tiden fra Slutningen af 1840erne og indtil 1880erne foretrak mange yngre Læsøboere, i Stedet for paa gammeldags Vis at lade sig hyre, at udvandre til Amerika eller Australien for senere efter at have tjent sig nogen Formue at vende tilbage til den kære Hjemstavn. Denne Udvandrertype er skildret af Theodor Müller i »Dania« III, S. 16 f.

Omtalen af Læsøboernes Farter paa Havet kan maaske passende afsluttes med en Skipperhistorie, der i det humoristiske Tidsskrift: »Den forkerte Mercurius 1728 Nr. 7« — forøvrigt rent vilkaarligt — er bragt i løs Tilknytning til Læsø. Der fortælles: »Først i denne Maaned udgik en Skipper fra Anholt og Læsø, paa én Gang havende inden Børde sine Skibsfolk og en Person, som agtede at gaa ad Nordsøen. Men efter kort Udlæg fra Landet overfaldt dem saadan en Storm, saa at de i deres Tanker var visse paa Døden. Derfor gav Matroserne sig til at raabe og bede, som de ellers ikke var vant at gøre, men ovenbemeldte Person sad ganske stille inde i Kahytten ligesom i dybe Tanker. Denne Tavshed mishagede Skibsfolkene, som derfor siger til ham: »Hvad sidder du der og lurer efter, her ud paa Dækket og gør Bøn, ser du ikke, hvad Fare vi er udi«. »Jo, jeg ser det vel, sagde han, men jeg raader eder, at I krybe ned i Rummet allesammen og lader eder ikke mærke, thi om Søguddommen faar at vide, at I ere her, som ere saa uregerlige paa Landet, saa er der ingen Naade for eder paa

Vandet«. Skipperen, som fuld af Angest vilde krybe i Kaghytten, bliver senere var, at Kokken sidder dér og spiser en Potte Grød; »hvad«, siger Skipperen, »sidder du her og spiser, og vi andre er færdig at drukne og undergaa«. »Jeg ved det vel«, sagde Kokken, »men jeg kan ikke taale at drikke fastende«.

POSTFORBINDELSE MED SÆBY.

Øens Forbindelse med Jylland beroede ligetil 1792 kun paa Tilfældigheder; i dette Aar oprettedes paa privat Initiativ, særlig af Øens Embedsmænd, en fast ugentlig Post- og Passagerforbindelse mellem Læsø og den nærmest liggende Købstad Sæby, og ved Resolution af Rentekammeret ²⁰/₁₀₀ 1800 fritoges Postbaaden for at betale Havne- og Liggepenge i Sæby. Først ved kgl. Forordning ²⁰/₁₀₀ 1811, (se Vends. Land og F. IX, S. 14) blev denne Postforbindelse officiel. Man sejlede i aaben Sejlbaad, og naar denne løb paa Land i Nærheden af Vesterø Kirke, gik en Matros op paa Klitten og rejste en Aare, paa hvilken han hængte en Trøje; kort efter indfandt sig 5—6 Fiskere og tog fat i Baaden, som blev trukken langt op paa Strandbredden for ikke at bortskylles af første Storm. Passagererne blev baaret i Land. Efter Aabningen af Aalborg—Frederikshavnbanen (1871), varede det ikke længe, inden Postforbindelsen flyttedes fra Sæby til Frederikshavn, og efter Vesterø Havns Anlæggelse i 1872 blev Sejlbaadene afløst af en Damper. For Tiden sejler der alle Hverdage Damper mellem Læsø og Frederikshavn, og i Forbindelse hermed kører der Postvogn (siden 1923 Automobil) mellem Vesterø, Byrum og Østerby.

HANDEL.

Læsø var i ældre Tid uden nogen samlet Bebyggelse, og et Handelscentrum manglede helt. Handelsforbindelsen med Fastlandets Købstæder og Handelspladser var af tilfældig Art, afhængig som det var af Aarstid og Vind og Vejr. Nogen egentlig Handelsstand fandtes ikke paa Læsø; til Gengæld

dreves — som det angives i Relationen 1736 — »smaa Høkeri, idet at en og anden af Landets Indbyggere undertiden kan tage af Købmændene i Aalborg, Sæby eller Fladstrand en liden Del grove Varer, som igen paa Landet udsælges«. Endnu 1802 var der kun 3 paa Øen, boende i Byrum Sogn, for hvem Handel var saa godt som eneste Erhverv. Læsøboernes gamle Sædvane at drive Handel med hinanden indbyrdes var stadfæstet ved flere Forordninger (Forordn. ^{9/10} 1680; Reskr. ^{23/6} 1740). I Reskr. af 1740 hedder det, at »Indbyggerne paa Læsø, som dertil have Ævne, maa købe i nærmeste Købstad af Salt, Humle, Sæbe, Tjære, Beg, Jern, Tobak og andre deslige Ting, som til daglig Brug behøves, saadan Kvantitet, at de ogsaa kunde sælge deraf til andre«. Denne Bestemmelse indskrænkedes dog senere (^{28/6} 1828) til ikke at gælde for Kolonialvarer. Allerede under Kristoffer af Bayern i 1446 fik Læsøboerne Ret til i alle Rigets Egne at købe Korn til deres Lands Behov »alle Vegne i vore Riger«, og i Fordn. af ^{25/10} 1769 fik de Frihed til at sejle til Stæderne under Fladstrand (og fra ^{16/7} 1772 ogsaa Aalborg) Tolddistrikt og hjembringe Brødkorn, Brændevad, Tørv o. l. uden at gøre Anmeldelse til Toldvæsenet. For at fremme Omsætningen fik Øen fra ^{25/6} 1798 efter Indstilling af Birkedommer Bing en Bevilling til Afholdelse af et aarligt Marked i 2 Dage, nemlig 9. og 10. Oktober, med Heste, Kreaturer, uldne og fede Varer. Markedet holdtes opr. udenfor Vejgaard, senere ved Byrum Kirke. Udførslen fra Øen bestod o. 1800 væsentlig i Kreaturer, Kød, Flæsk, Ost, Pølser, Skind, Fjer, Dynevaar, Æg samt Strandingsgoods. Og naar der indtraf Auktioner over strandede Varer og Skibstakelage, var mange af Beboerne ivrige til at byde, og Varerne blev derved højt betalt. Køberne rejste siden med det købte Gods dels til Helsingør og København, dels til jyske og fynske Købstæder. Tovværk, saasom Ankertove, Stag og Vanter, optoges for det meste til Kabel, hvorefter de igen lagde Tyr-, Reb- og Tømstrenger til eget Brug og til Salg. Der indførtes o. 1800 ikke ringe Mængder af Skraa-Tobak, Kaffe, Sukker og Klædningsstykker. I daarlige Aar maatte man indføre Korn. De fleste Varer hentedes fra Aalborg, men en stor Del Kornvarer fra Sæby. Hvis Kornet slog Fejl, saa der ikke var nok til Brændevinsbrænding, forvoldte ogsaa Indkøb af Brændevin

fra Fastlandet en Del Udgift. Læsøboerne havde iflg. Forordning ^{28/3} 1738 Privilegium til Brændevinsbrænding til Hjemmets eget Forbrug; derimod naturligvis ikke Tilladelse til Udsækning og Krohold (jf. Rentekamm. Skr. ^{4/11} 1770). Det aarlige Forbrug af Brændevin regnedes til 13 Potter pr. Hoved. Denne Fritagelse for Brændevinsafgift hævedes ved Lov af ^{7/2} 1851 § 4 og 5 mod en Erstatning, der senere (Indrm. Skr. ^{2/10} 52 og ^{9/1} 55) fastsattes til 5000 Rdl. og anvendtes bl. a. til Anlæg af en Baadehavn ved Vesterø.

HUSFLID OG HAANDVÆRK.

I Pontoppidans danske Atlas V (1769) ankes over, at Læsø Mandfolk »hendrive Tiden om Vinteren med Lediggang og Tobaksrøgen«, men Bing indvender herimod i 1802, at »vel kan det være passende paa de Matroser, som kommer hjem om Vinteren og andre enkelte Mænd, som ikke gider arbejde, men ikke paa alle i Almindelighed«. Bing fremhæver, at »Mandfolkene af Naturen er meget kunstnemme. En og anden forstaar godt Billedhuggerarbejde; flere er gode Snedkere og Tømmermænd, Baadebyggere, Bødkere, Hjulmænd og Smede; ja, kort at sige: mange kan gøre næsten alt, hvad man vil forlange, naar de først have Model eller Tegning at se efter. Her har været forfærdiget mange Ottedages Stue-Ure; adskillige reparere tillige Slag- og Lomme-Ure; Maler-Professionen forstaa ogsaa nogle, dog ere de deri ej meget fuldkomne, fornemmelig i Henseende til Farvens Tilberedning. Sejlmager-Professionen forrette de ogsaa selv til egen Fornødenhed.« Til Landbrug og til Skrædder- og Skomager-Professionen havde Mændene derimod ingen Lyst. Mændenes Fingernemhed gav sig derimod Udslag i saadan Slags Husflid, som Forfærdigelse af mange nydelige smaa Skibe, der foræredes til Venner og Bekendte eller skænkedes til Sognekirken. Nogle af Figurerne til Altertavlerne i Byrum og Vesterø Kirke og flere udskaarne Mindetavler sammesteds, samt udhugne Ligsten, siges at være forfærdiget af Øens egne Beboere. Kvinderne var indendørs dog langt mere driftige. Ikke alene havde de foruden almindelig Husgerning ogsaa travlt med Brygning, Bagning, Spinding og Færvning til Hu-

sets Behov, men de drev i 18. og en Del af 19. Aarh. en formelig Hjemmeindustri til Udførsel, nemlig af Lærred, Olmerdug, Dynevaar, Filt (der farvedes), Oste, røget Gaasekød og Faarekød og Pølser. I Begyndelsen af 18. Aarh. udførtes disse Varer særligt til Norge; o. 1736 var Afsætningsforholdene slette, idet der i en Indberetning siges vedrørende Hjemmeindustrien, at »største Delen her paa Landet slides, og lidet eller undertiden intet udføres, da dog samme er udi lige Stand som tilforn«. Senere bedredes dog Afsætningen.

VEJE.

Øens nuværende Hovedvej fra Vesterø til Østerby i en Bue tværs gennem Øen er anlagt 1798 af Beboerne selv. Før den Tid var endog denne Vej (iflg. Bings Beretning 1802) »meget ujævn og besværlig at rejse, ja, paa sine Tider, helst For- og Efteraar, ufremkommelig, formedelst at ingen Broer har været over Vandgrave og Strømme undtagen én i Hals Sogn, Møllebroen kaldet«. I 1798 blev Vejen forsynet med 11 Broer og desuden opsat Mile- og Fjerdingspæle af Eg. Beboerne havde desuden mange Kirkeveje, der blev holdt i saadan Hævd, at ingen maatte køre derpaa, og selvom Kørevejen faldt ved Siden af Kirkegangstien, skulde denne sidste vedligeholdes, hvilket om Sommeren var til Skade for Græs- og Kornmarkerne. I det hele havde Læsøboerne, og har endnu, en Overflødighed af Gangstier og Markveje.

FØDE.

Læsøboernes daglige Maaltider i ældre Tid gav sandelig ingen Grund til Misundelse. Distriktslæge Rasmussen skildrer i 1858 Levevisen saaledes: »Om Morgen Kaffe med eller uden Fløde og Sukker, et Par Timer derefter Frokost, som oftest tørt Brød og tør Fisk; om Middagen ligeledes den tørre Kost for dem, som ikke have Mel; i modsat Fald spises først Grød eller Vælling og deroften paa tørt Brød og Ost eller tør Fisk; om Eftermiddagen Kaffe; Kl. 5 atter tørt Brød og tør Fisk, og (naar haves) Ost og lidt Smør. Om Aftenen Kl. 7 à 8 det egentlige Hovedmaaltid, for en Del varm Mad, som

enten bestaar i Kaal eller Ærter, kogt, med lidt røget Kød (naar haves), ellers med Gryn eller Mel og kogt røget Fisk eller (naar haves) fersk Fisk, kogte Kartoffler med Meldyppe af Mælk, eller Vand, og Mel med lidt Petersille, og undertiden derefter Kaffe, hvorpaa alle begive sig tilsengs. Det hændes, at den lævnede Mad bliver staaende Natten over paa Bordet til om Morgen, og Resten fortæres da som oftest af Børnene. Saadan gaar det Dag ud og Dag ind, og kun ved højtidelige Lejligheder sker Forandring, idet Beværtningen bestaar af tykt skaaren Smørrebrød af Rug- og Sigtebrød med salt røget Kød og Pølse, Ost, Kaffe og Brændevin. Ved højtidelige Lejligheder, f. Eks. Bryllup, beværtedes tidligere udelukkende med Smørrebrød, men i de seneste Aar hos de mest velhavende med varm Mad, afkogt Saltmad, stegt Lam eller Gaas, vel tillavet Kaffe, diverse Drikkevarer af Brændevin, Rom, ja, endog Vin og Kage, naar Honoratiores er til Stede. Men den almindelige daglige Levernaade er ens saavel for de Ældre som Børnene. Endnu uheldigere stillede ere de Spæde, d. v. s. Barnet i dets første Livsperiode. Naar Moderen giver Bryst er dette da nogenlunde hjulpen i Forhold til, naar det ikke sker, som ikke saa sjældent er Tilfældet. I første Tilfælde næres de da, som oftest ene med Modermælken i de første Uger, men efter denne Tid blive de til dels propede med en Melvælling, kogt af ublandet Mælk og Mel, og desforuden gjort tilgode med Tyggemad, d. v. s.: Rugbrød, Kartoffler, etc., tygges af Plejersken, førend det bringes i Munden paa Barnet, og er Moderen længe fraværende om Dagen, gives det tillige ublandet Mælk at drikke, enten af et Horn eller endnu oftere af en Blikflaske med Sugeapparat af Svamp og Læder, hvilken Indretning sjældent renses og egentlig kun, naar den er saa forstoppet, at den ikke kan give Mælk. I stadig Brug er dertil Suttet, som bestaar af sammentygget Rugbrød og Sukker, bunden i en linned Klud, der ovenikøbet sjældent skiftes og er ofte mørkere end dens Indhold. Undersøges Læsøboernes Forraadskamre, findes vel nogen, men ikke megen, Forskel med Hensyn til den mere eller mindre Velstaaende, og man forefinder: Rugbrød, Byggryn, Bygmel. I knappe Tider blandes Rugen med Byg, eller Byg alene tilberedes som Brød ved at udrøre Melet med Vand, og

det bages paa en Pande, ja, endog i Asken. En isoleret lille Plet Sommerhvede kan undertiden findes dyrket, men kan ikke komme i Betragtning til Vinterforraad. Ved tilfældige Hvedestrandinger findes hos enkelte Hvedemel, hvorimod de fleste benytter denne til at drøje paa den som oftest knappe Rug. Desuden haves tørret Hornfisk, der minder om de af de sjællandske Bønder tidligere benyttede Piskeskaffer af det indtørrede Lem af Tyr [ɔ: Tyremi(g)e]; for at kunne tygge denne, bliver den skaaren i Skiver. Fisken, der er saa stiv og haard som Træ, fattes i den ene Haand; af den anden Haand sættes Tømmelfladen mod den ene Side af Fisken, medens en skarp Kniv, fattet med de øvrige fire Fingre og den hule Haand, føres paa tværts igennem den i saa tynde Skiver som muligt, hvorved Kød og Ben samtidig gennemskæres og derpaa fortæres til det tørre Brød. Endvidere tørrede og nedsaltede Torsk, tørrede og røgede Rødspætter, kun lidt Kød af Faar, Lam og endnu mindre Flæsk, begge Dele røget, Kartofler — for enkelte om Sommeren noget Smør og Ost, Æg, Mælk og om Vinteren nogle Steder Øl (tidligere brugtes Pors som Tilsætning ved Brygning, ikke Humle), fersk Fisk af og til, men fersk Kød kun i Slagtetiden. Den fattigere Del af Befolkningen derimod har hverken Mælk, Kød, Smør eller Ost, følgelig kun det tørre Brød, Kartofler, Gryn og Mel af Byg, tørret og røget Fisk og, saafremt Manden selv fisker, af og til fersk Fisk. Kaffe er den almindelige Yndlings-, ja, man kan sige Nødvendighedsdrik, og konsumeres af alle. Af Grøntsager benyttes i Almindelighed kun Grønkaal, lidt Hvidkaal, Løg, Ærter. Ærterne benyttes mest grønne, da det paastaas, at de her indavlede Mærker ikke lader sig koge møre. En stor Sjældenhed er Gulerødder og Petersille; og, hvad der kommer uden for disse, er fremmed og ukendt for Læsøboen. Brændevin nydes sædvanlig til Måltiderne samt Øl, om just ikke af det bedste, for saa vidt Huset er forsynet dermed. Af Betydning for Husholdningen er de havarerede Varer. Disse bliver uden Undtagelse konsumerede af Befolkningen i en ofte yderst bedærvet Tilstand. Her er Eksempler paa, at den havarerede aldeles af Søvand opblødte Hvede — som i flere Dage og i store Dynger har ligget sammenhobet ved Strandkanten og i den Grad bleven

bedærvet, at den ikke alene har været aldeles blød og vællingagtig ved at trykkes imellem Fingrene, af et næsten sortegrønt Udseende og betydelig i Gæring — at denne Vare ikke desto mindre er benyttet som Fødemiddel af Befolkningen og navnlig iblandt andre Kornsorter anvendt til Brød. Ved Søvand havarerede Ærter taber altid efter Tørringen Evnen til at lade sig koge møre. Ser man hen til, hvorledes Læsøboerne lever, det vil sige, hvad de forsyner Huset med af Levnedsmidler, da maa man i høj Grad forbausnes og beundre, hvad Vane og Natur formaar at udholde, ligesom det ogsaa viser, hvor mange af Livets Goder (o: andetsteds uundværlige Ting!) Øens Befolkning maa renoncere paa, for at tilvejebringe de faa rede Penge, som nødvendigvis maa tilvejebringes til Dækning af uundgaaelige Udgifter, og derfor maa afhænde alle Naturalier, som maa betragtes som Luksusartikler, saasom: fersk Kød og Flæsk, Æg, Smør, Ost osv.«

Saaledes var Levemaaden o. 1858. Et halvt Aarhundrede før synes den at have været endnu tarveligere; man synes mest at have brugt at lade Fisken vindtørre (saadan som endnu Brugen er i Vestjylland og paa Færøerne) og i mindre Grad at lade den røge. Bing meddeler i 1802 flere interessante Træk om Læsøboernes tarvelige Levemaade paa hans Tid: »Den daglige Føde blandt Beboerne i Almindelighed bestaar fornemmelig i Rugbrød, hvortil spises tørre Flynder og vindtørret tildels røget Hornfisk og tørre Sild. Sjældent og aldrig mere end én Gang om Dagen bruges varm Mad, som er om Vinteren Kaal, undertiden Ærter med lidt Kød, og om Sommeren Mælkevælling og Mælkegrød, men de fleste, især Fattige, leve som sagt ikkun af tør Kost, hvortil de drikke Vand eller tyndt Øl og Mandfolkene Brændevin. Rugbrød bages dels som Rugbrød i Almindelighed aflangt og lige tykt til begge Ender, som her kaldes blødt Brød, og dels i store runde Kager, som kløves og steges ganske haarde, hvilke kaldes Kavringbrød. Naar Mandfolkene farer paa Søen at fiske eller opholder sig som Bjærgere ved Strandinger, skal man sjældent se, at de tager andet med sig end en liden Flaske paa omtrent $\frac{1}{4}$ Pot med Brændevin, en Kavring og tør Fisk, lidet Smør i en Æske og tildels en liden Drik Øl,

men oftere Vand, fornemmelig ved Fiskeri. Denne tarvelige Føde bruges tillige, naar enten Mand- eller Kvindfolk lader sig leje til Daglejerarbejde og selv skal holde sig med Kost; men skal den, som lejer, give Kost, fornemmelig Embedsmænd, fordres varm Mad to Gange om Dagen, desuden Brød, med Smør og Kød eller Ost paa, to Gange, samt Brændevin og Øl 2 à 3 Gange. Det meste Kød, Flæsk, Smør og Ost, som forbruges hos Beboerne, er i den Tid, de skal have deres Jord pløjet, da intet maa spares, og Plovmanden faar tillige en Kavring, noget Kød, Flæsk og Ost med sig hjem hver Aften foruden hans Dagpenge. Det samme faar ogsaa de, som lader sig leje til at slaa Græs og meje Korn; ligeledes ved Tækningen de saakaldte Tækkemænd og Indsættere; men Fruentimmerne, som behøves ved en saadan Lejlighed, faar ingen Betaling og intet med sig hjem, med mindre det kan være en eller anden fattig. Til Brændevin og Øl forbruges en Del Korn her paa Øen; thi efter den Tilladelse, som Beboerne have ved de kgl. Resolutioner af ²⁸/₃ 1738 og ⁴/₁₁ 1770 [først ophævet i 1851] bruger næsten hver Familie at brænde, som er dem til megen Hjælp ved Kreaturerne Føde om Vinteren, og undgaas derved tillige meget fremmed Brændevin, thi Brændevin maa Sømanden have, og udfordres virkelig her fornemmelig under Strandingen om Efteraaret. Man kan ellers faa mere udrettet for en Dram eller et Glas Brændevin end for firedobbelt i Penge. Dette er saaledes Mandfolkenes kæreste Drik, hvortil endog kommer ét Glas Punsch eller flere, endog imellem unge Matroser; hvorimod Fruentimmerne, ja, tillige adskillige Mænd, fornemmelig blandt de mindre formuende og fattige, forøder deres Penge og Varer lige til Klæderne til Kaffe, som i de senere 20 Aar er bleven ej alene almindelig, men endog til urimelig Ødselhed, thi Kaffe saa stærk som Lud drikkes 1, 2, 3, ja, 4 Gange om Dagen, hvilket fornemmelig i disse Tider, da denne Drik er saa meget kostbar, aldeles ruinerer mange Familier; thi det er ikke nok, at de anvender Penge til Kaffe, bønner og Sukker, men hos mange forbruges al den Fløde, de kan samle af Mælken af deres Køer, hvoraf følger, at Smør er rart (sjældent) at se hos saadanne Kaffe-Elskere. Mange Skæpper Korn, endog det højt behøvende til Føde, sælges for Kaffe. Det skal ikke

være over 30 Aar siden [altsaa o. 1770], at denne Drik var her aldeles ubekendt blandt de almindelige Familier; ja, der fortælles, at da et Skib omtrent paa den Tid forliste her under Øen med en stor Del Kaffebønner, hvoraf Bjærgerne fik deres Del in Natura, vidste Fruentimmerne ej at benytte dem anderledes end til at koge dem som Ærter, og de skal have beklaget sig, at de kunde ej faa dem møre eller spise-lige, hvilket de nu ej behøve. Besøger man en eller anden Familie i Byrum Sogn, trakteres med Kaffe, fransk Brændevin, Vin eller Punsch, men sjælden med Spise, som (da) be-
staar i skaaren Smørrebrød og aldrig varm Mad, uden ved en eller anden Højtidelighed. Hos andre, endog tildels mere formuende, er en Dram Kornbrændevin og et Krus Øl den hele Beværtning, hvilket for det meste sker overalt i de andre (mere fattige) Sogne.«

Som man vil se, kunde i tidligere Tid kun den kaldes fat-tig (eller rettere kvalificeret til Hjælp af Fattigvæsenet), som manglede det tørre Brød i Ordets strengeste Betydning. I vore Dage er endnu bevaret mange Erindringer om den ældre ofte primitive Husførelse. En Kone spiste saaledes altid med en Muslingeskal, fordi hun ikke ejede en Ske. Et andet Sted saltede de Faaret i et Hjørne af Køkkengulvet. Noget uapetitlig var det, naar en Kone, der gik med Skindkjole (Skindrok), brugte at slaa Æg ud i sit Skød og røre rundt her i Stedet for at benytte Fad.

STEDNAVNE¹⁾.

Langs Hovedlandevejen, fra Vesterø Havn og indtil Byrum, er i den sidste Snest Aar efterhaanden bygget en Række uan-selige Smaahuse af moderne Udseende, og Begyndelsen til en samlet Bebyggelse findes allerede nu ved Vesterø Havn, ved Vesterø Mejeri og i Særdeleshed i Byrum. Men ser man helt bort fra disse Nybygninger, forefinder man den gamle Bebyg-gelse væsentlig som den har været i de sidste hundrede Aar, og det samme gælder da endnu, som meddeles i en gam-mel Indberetning fra 1755, at »paa Læsø er ingen Byer, men hele Læsø maatte snarest anses for én By, saasom Ste-

¹⁾ Meddelt af Stednavneudvalgets Sekretær cand. mag.^o Gunnar Knudsen.

derne ligger saa jævnt skilt fra hverandre, at der er næsten lige langt imellem alle Steder. Stederne har deres Navn af Folkene, som bor paa dem«. Nogle faa Ord om Læsø Stednavne og hvad disse beretter om Øens Bebyggelseshistorie kunde mulig være paa sin Plads her.

Selve Øens Navn *Læsø* kaldes i Skáldskaparmál i Snorres Edda for *Hlésey*; i danske Kilder er *H* altid bortkastet, i Overensstemmelse med Sprogets alm. Udvikling, og den islandske Form giver derfor, forudsat dens Rigtighed, et Fingerpeg om, hvordan Navnet maa have set ud i sin ældste Form. Man er tilbøjelig til deri at se Gudenavnet *Hlér*, der paa Dansk vilde hedde *Læ*, og som er et Tilnavn til Havguden *Ægir* (saaledes O. Nielsen, i Blandinger I, S. 172). R. K. Rask nærede den Anskuelse, at Forleddet var et kymrisk Ord, som betød Vand, men dette hænger sammen med en Teori om Fremmedelementer i Stednavne, som nu er forladt.

Læsø indeholder egentlig ingen Landsbynavne af de paa Fastlandet og de store Øer gængse Typer: Navne paa *-lev*, *-løse*, *-inge*, *-sted*, *-by*, *-torp*, *-rød* osv., og er allerede derved noget for sig; en Undtagelse kunde Navnet Østerby synes at danne, men det er ikke overleveret fra Middelalderen. Derimod har Øen Eksempler paa Navneendelsen *-rum* (Byrum, Brarum, Børum, Rumby, Lorum Sig). Denne Endelse er ikke udbredt i Danmark og forøvrigt undertiden vanskelig at udskille med Sikkerhed, idet den falder sammen med den Del af de saakaldte *-um* Navne, hvis Forled ender paa *-r* (f. Eks. Hamrum, Ørum). Men en Klasse paa *-rum* er ret udbredt i Sverige, navnlig langs Østersøen, i Öster-Götland, paa Gotland og til Dels i Blekinge og Skaane, ligesom den ogsaa har fundet Vej til England, hvor Vikingerne har bragt den med til Lancashire og Yorkshire. Prof. Hjalmar Lindroth, der har behandlet denne Navnetype i sit Værk »De nordiska ortnamnen på -rum« (Göteborg 1916), mener, at Typen hører hjemme i Danmark, og derfra i Tiden omkr. Aar 400—800 har bredt sig videre. Hvad Betydningen af den angaar, har vi jo Ordet levende endnu i *Rum*, der betegner »Plads«, »aaften Plads«. I Stednavne synes det at betyde »ryddet Plads«, i Modsætning til omgivende Skovterræn. Navnet Byrum er det hyppigst forekommende Navn paa

-rum; det findes flere Steder i Sverige og synes at betyde noget i Retning af »Rydning for at faa Plads til Grundlæggelse af en By«. Ogsaa Steenstrup har i Indl. Studier, S. 319, udtalt sig i samme Retning med Hensyn til Navnenes Betydning.

De to andre Sognavne er rene Naturnavne, *Hals*, der egl. betyder en langstrakt Naturformation, f. Eks. om en Landtange eller et Bakkeparti, og i dette Tilfælde tydelig sigter til Formen af den Halvø, paa hvilken Stedet ligger. *Vesterø* forklarer sig selv. I øvrigt er der jo ikke egentlige Landsbyer; Bebyggelsen er spredt ligesom paa det overfor liggende Fastland, hvor jo Dronninglund Herred fremviser en meget karakteristisk Bebyggelse af denne Art. Bebyggelsesnavnene er derfor mest *Gaardnavne*, og Gaardene er aldeles overvejende benævnte efter Naturforhold. Navnene er ikke helt unge; de forekommer i stort Tal allerede i Matriklerne i 17. Aarh., og i omtrent de samme Former som er gængse i vore Dage. At de i Jordebøgerne forekommer med foransat Præposition (f. Eks. Matr. 1664 Jennsz Smed i Storhaffue, Pedersz Kone pa Bachen, Lauritz udj Lund, Laurs Jenszen paa Sigen, Jennis Kone wed Kirchen) betyder sikkert ikke, at Præpositionen er sammenvokset med Gaard- eller Husnavnet til et Hele, saaledes som oftere i Norsk-islandsk, men enten, at der i visse Tilfælde endnu ikke har fæstnet sig noget egentligt Gaardnavn, saaledes at Gaarden blot benævnes efter de omgivende Lokaliteter, eller ogsaa er disse egentlig naturbetegnende Navne (Skoven, Lunden, Rimmen, Putten, Bovet, Dyet) virkelig allerede gaaet over til at blive Gaardnavne, ligesom paa det overforliggende Fastland, hvor usammensatte Navne af denne Art med efterhængt Artikel forekommer i Mængde. Hovedparten af Gaardnavnene er let forstaaelige. Det er Navne som Klitgaard, Toldergaarden, Vejgaard, Lindenlyst, Gydensgaard, Østergaard, Langstrædegaard, Brarumgaard, Pilgaard, Krogbæk, Mariesminde, Kokvad, Holmelund, Nygaard, Højensgaard, Slottet, Bakkensgaard, Stoklund og Bakkenshuse, for at nævne alle de Beboelser i Byrum Sogn, der findes anførte i den nugældende Matrikel. Naar det nu f. Eks. kan vises, at Gydensgaard i 1683 kaldtes »[i] Gyden«, og Vejgaard kaldtes »[paa] Vejen« — noget, der meget ofte kan lade sig gøre,

faar man det bestemte Indtryk, at den ældre Betegnelse virkelig har været forstaaet som Gaardnavn, og at den nugældende blot er en Tillæmpning efter almindelig Navneskik.

Naturnavnene er de hyppigste. Bakker er der ikke mange af, enkelte Vandløb findes — et af de ældste kendte Stednavne paa Læsø er saaledes *Starbæk*, der nævnes i Beg. af 13. Aarh., i øvrigt kaldes de fleste Vandløb for »Strøm« — men Navne paa Øer, Holme, Grunde og Næs er det dominerende. Der er mange »Rønner«, lave, stenede Øer og Holme; Ordet *Røn* udtales nu med æ-Lyd. *Hornnæs Odde* udtales og skrives gerne *Hornex*; Jens Sørensen skriver 1694 *Ohrenæs*. Skovnavne findes ikke, undtagen »Lunden«, men der er talrige Minder om gammel Trævækst, saaledes *Furnes* (1219), »under Furren« (1664). Stoklund, Lovskov Bakke, Birkemose, Lundegaard, Østerlund, Jegens (=: Egenæs), Hyldebusken og mange andre Navn, og de støtter den foran antydede Formodning, at den nuværende Bebyggelse, hvis mest karakteristiske Bestanddele enten er rene Naturnavne eller ogsaa overvejende Navne paa -rum, skyldes et Indhug i gammel Skov. Af navnehistoriske Grunde er der intet i Vejen for at antage, at det kan være begyndt i Vikingetiden, men Rydningen er antagelig fortsat op igennem Middelalderen. Ved at antage dette vil vi bedre forstaa, hvorfor saa mange Gaardnavne bærer dette temmelig sene Præg, og hvorledes et gennem lange Tider fortsat Indhug har affødt en typisk spredt Bebyggelse af en særlig Art.¹⁾

BYGNINGSSKIK.

Den læsøske Byggemaade er noget ganske enestaaende her i Landet paa Grund af de vældige, ludende Tangtage, der ligger hen over Bindingsværklængerne. Men før vi nu ser nærmere paa de læsøske Tanggaardes nuværende Udseende, vil

¹⁾ Fra Matrikler og Jordebøger m. m. kendes Stedbetegnelser i Hals Sogn før Sognets omtrent totale Ødelæggelse af Sandflugt. Vi finder nævnt: Bangsbo (Bongsbod 1486), Præstehaugen (1683), Klitten (1683), Østerby (1683), »paa Slotted« (1688), »paa Ihren« (1688), »paa Slette(n)« (1688), »(ved) Damgaard«, Bov (1688), »under Furren« (1664), Høllit [= Helvede] (1683), Himmerig (1683).

der være Grund til først i kronologisk Orden at høre de ældre Beretninger om Bygningsmaaden. I Danske Atlas V (1769) siges, at »Husene ere alle tækkede med Tang af 1 til 1½ Alens Tykkelse, der kan ligge, saalænge Tømmeret varer. Dette Slags Tang ser ved første Øjekast ikke meget vel ud for fremmede, men giver tætte og varme Boliger, og Ilden kan ikke lettelig fænge derudi. Paa deres Vaanings-Huse er Istræk Navnet [Bing (1802) har: »en Længde Indhus kaldes Istræk«; Ordet hed i 1690 paa Læsø: Ildsted-Raling (jf. »Ildstedrad« i Viborg Amt), er vist en Forkortelse af I-viste-rad ɔ: Opholdslænge], men Fæhusene kalde de Fæ-Nøsteret [= Nødesset ɔ: Nødhus].¹⁾ Stuerne ere næsten overalt panelede

Fig. 17. Sammenbyggede Gaarde: Bangsbogaard.

med Alkove-Senge, og Hylderne med hollandsk Stentøj pynkede«. I 1802 meddeler Bing: »Her findes ingen samlede Byer, men mange Steder, hvor 2 à 3 højst 4 Familiers Huse ere dels sammenbyggede, dels staa tæt ved hinanden, og nu have de fleste af disse deres Jordlodder i Fællesskab. De enkelte Steder ligge ogsaa meget nær hinanden, dog i Almindelighed inden egne Indmarker, hvilket giver den Del af Øen, som er beboet, en ganske behagelig Anseelse, fornemmelig fra søndre Side, hvor langs Bakken ses Byrums Kirke og mange Steders Huse forestillende en liden Landsby. For en fremmed, som første Gang kommer til Øen, falder Husbygningerne meget besynderlige; thi den største Del, fornemmelig Udhusene, have Udseende som store Høstakke, anlediget af, at de blive tækkede med et Slags Søgræs eller Tang, som aldrig raadner. Dette Tang lægges 1 à 1½ Alen

¹⁾ I 19. Aarh. benævntes Stuehuset undertiden »Rollingi«, Høloftet hed »Raajen« og Spisekammeret undertiden »Tjællen«, Tallerkenrækken benævntes Kaajhjældt.

tykt paa Taget, hvoraf følger, at Husene maa bygges meget lave og kun én Etage, foruden Loftet, og naar et Hus nylig er tækket, kan lidet eller intet ses af Væggene, thi Tangen hænger næsten lige ned til Jorden; saaledes maa det staa nogen Tid for at faa den fornødne Fasthed, hvorefter paa Indhusene skæres fra med en dertil indrettet lang Kniv til midt paa Væggen, eller nu i Tiden noget mere, ligesom det fornødne fra Vinduer og Døre, men paa Udhusene lader Landfolkene [o: Øens Folk] det hele Tang blive hængende, alene for Indgangen gøres Aabning. Med dette Tangs Indsamling

Fig. 18. Husmandshus i Østerby.

og Paalægning paa Tagene er meget, ja næsten utrolig Arbejde. Efter Beboernes Indberetning skal nu i nogle Aar ikke have faldt saa meget af dette Søgræs eller Tang som forhen, hvorfor til Dels endog er Mangel derpaa; altsaa om For- og Efteraaret, naar Tang ved stormende Vejr og høj Sø formodes at være inddrevet paa Stranden (det som falder i Maj, Juni, Juli og August Maaned kaldes »Ormetang« og skal være utjenligt) indfinder Beboerne sig med Heste og Vogne, de som dermed ere forsynede, og andre alene med Haandmagt og kappes ofte med hinanden, endog paa Nattetide, at bringe Tangen i adskillige smaa Dynger saa langt op fra Stranden, at Søen ikke igen kan tage det ud, hvor det tyndt udspreddes; derefter tørres og køres det hjem. Naar det nu skal lægges paa Huset, maa en stor Del Folk være samlede, som mest bestaar af Fruentimmer, de saakaldte Tække-

mænd og Indsættere undtagne, som forestaar Tækningen, hvilke maa være dertil veløvede Mandfolk. Fruentimmerne vriver Tang sammen, tykt til den ene Ende og smalt til den anden, saa lange, at de kan hæftes til 1., 2., 3. og 4. nederste Lægt paa Taget og hænge med den tykke Ende ned til Jorden, hvilke kaldes Vadsker. Saadanne sendes op paa Taget ved Høtyve, hvor de modtages af Indsætterne, som vriver den smalle Ende om Lægterne saa tæt til hinanden

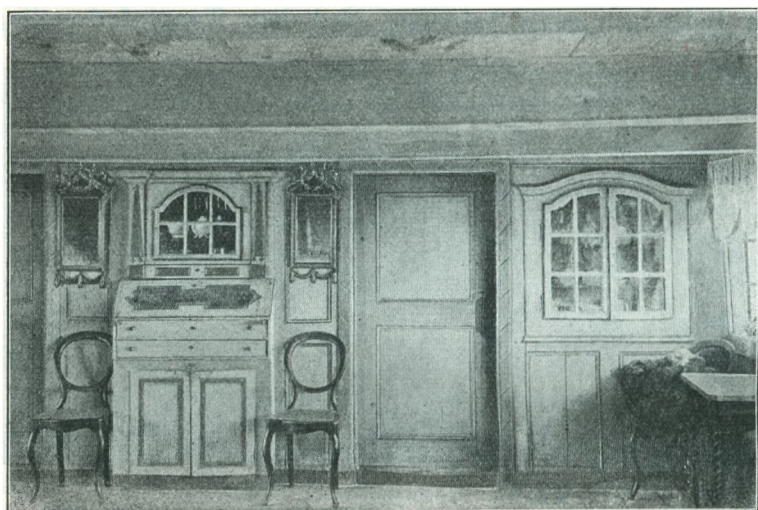

Fig. 19. Storstue. (Fot. Chr. Axel Jensen, Nationalmusæet.)

paa hver Lægt som muligt, fornemmelig paa begge Ender af Huset, hvilke ere de vanskeligste Steder at belægge; hvorefter en stor Del løs Tang anbringes øverst paa Taget, og da er det de saakaldte Tængemænds Sag at paase, at Dækket faar sin rette Dannelse, og til Slutning lægges nogle lange smalskaarne Græstørv. Ved denne Tækningsmaade har i forrige Tider været brugt omtrent 15 Læs Tang til hvert Fag Hus og 20 Læs til hver Ende, men nu i disse Tider noget mindre. Under Arbejdet udfordres 8 à 9 Mennesker ved hvert Fag, og den hele Længde af Huset, om det saa er 20 Fag og derover, bliver tækket paa én Tid. Det er morsomt at se, naar et Hus, endog kun paa 10 à 12 Fag, bliver tækket, da

80 til 100 Mennesker ere samlede og i Bevægelse¹⁾. En Maanedstid efter første Tækning, naar Tangen er synket sammen, lægges mere Tang op, hvortil ej udfordres uden nogle faa Arbejdere, og Aaret efter (eller Aaret derpaa) bliver almindelig Tækningen sluttet med atter mere Tangs Oplæg, da Taget først faar sin rette Anseelse, hvilket kaldes at mønne; og samme Tid belægges Taget overalt ovenpaa Røstet med lange smalle tyndskaarne Græstørv, som kaldes Mønnings-tørv. Saadanne Tag udholder den stærkeste Regn, kan ligge overmaade længe, staar sig godt for Stormvinde, gør Husene varme og fænger ikke saa let Ild som Straatag; men kommer først Ild i Tangen er ingen Redning for Huset. Straatage ses ikke her paa Øen, uden paa et lidet Udhus i Vesterø Sogn, aarsaget af, at al Rughalm forbruges til Foder for Kreatu-

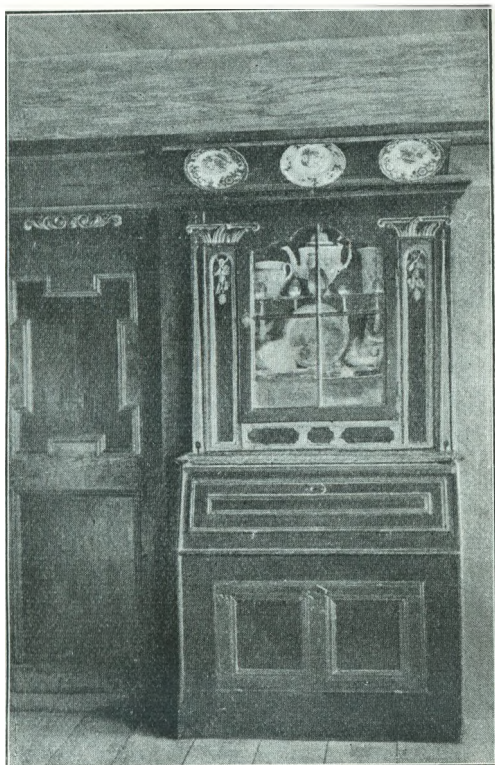

Fig. 20. Skab med Porcellæn i en Storstue.

rerne, og Stentage haves ikkun paa Kirkerne. Nu [c. 1800] er (man) begyndt med (at opføre) hel Gavl sammenpløjet af

¹⁾ Iflg. Tyge Becker (Orion 1851) var 100—150 Mennesker i Arbejde paa éngang ved Tækning, og der anvendtes 10 Læs Tang til hvert Fag Hus og 15 Læs til Gavlene. Theodor Müller meddeler i Dania III (1895), at »til Lægning af Taget og Klining af Væggene samledes undertiden 50—80 Mennesker fra Naboskabet (mest Koner) og beværtedes. I gamle Huse har de hjælpende ofte med Fingeren indskrevet Navn, Dag og Aarstal i det fugtige Ler, saa at en hel Væg kan være fyldt dermed.«

Fjæl eller Brædder for Enderne af Huset; saadanne Fjæl-Gayler koster en Del, men samme ser bedre ud, og spares derved en stor Del Tang og Arbejde under Tækningen. Saa-vel Ind- som Udhusene ere opførte af Bindingsværk. Væg-gene paa Indhusene hos de fleste mures op med Murstene, som dels indbringes ved strandede Skibe, og dels købes paa fast Land, og Udhusvæggene klines op med Ler, hvoraf paa Øen findes alt det fornødne. Men ligesaa besynderlige som

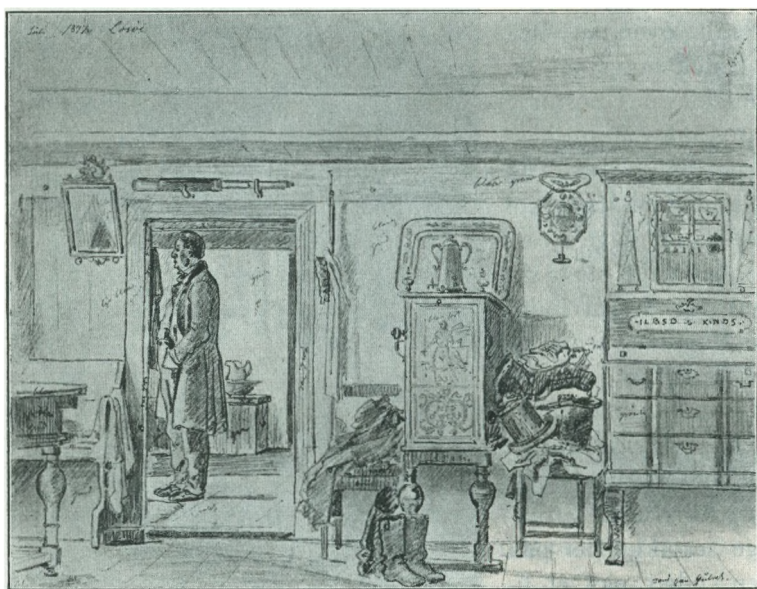

Fig. 21. Læsøstue. 1847. Tegning af Rørbye. (Kobberstiksamlingen.)

Husene forekommer udvendig, saa smukke ere Indhusene i Almindelighed indvendig og begge Slags opførte af godt og suffisant Eg og Fyr-Tømmer. Mange Familier ere forsynede med adskillige Stuer og Kammere, som ere panelede og ma-lede, og hos de nogenledes formuende har det Anseelse, som de kappes med hinanden, at indrette smukke Værelser efter Købsteds Maade, saasom Messing-Skilter for Laasene paa Dø-rene, store Vinduer med Kronglas Ruder o. s. v. Kakkellovne, mest Bilægger, ses i hver Mands Stue, ja, der ere de, som ere forsynede med 2 à 3 saasom i Dagligstuen, Storstuen, Senge- eller Gæstkammeret. I Almindelighed ses Slag- eller

Viser-Værk i Stuen, og i hver Mands Stue Stentøjs- og Tin-Tallerkener opsatte rundt om under Loftet paa Hylder eller Rækker, samt i Bostuen to à tre Sengesteder opfyldte med gode Sengeklæder. Mange have tillige disse Stuer zirede med smukke Spejle, Skilderier, Dragkister og Chatoller. Ildste-

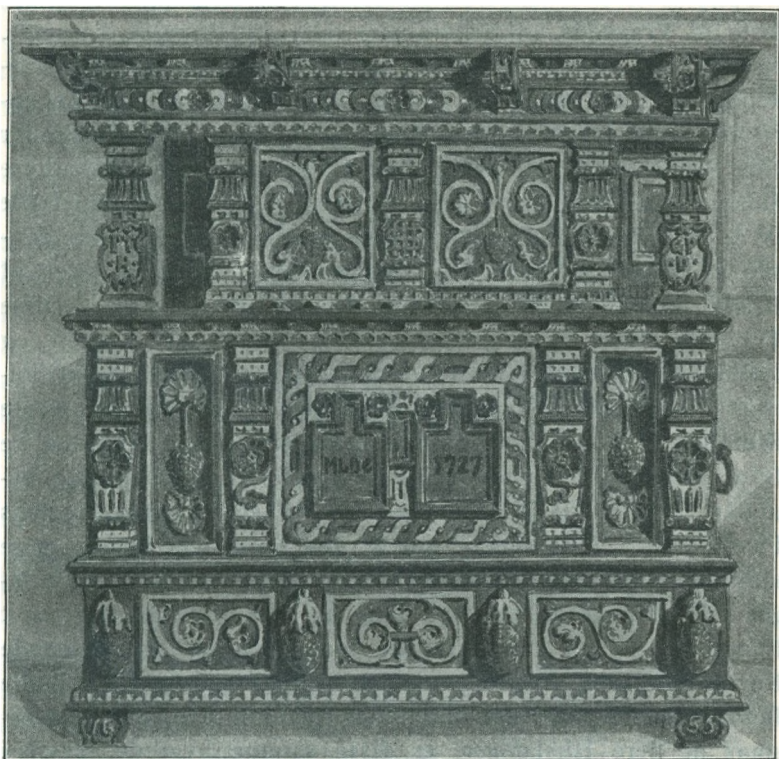

Fig. 22., Skab, der o. 1850 fandtes i en Stue i Byrum. Tegning af F. C. Lund (i Folkemusæet). Af samme Skab findes Tegning af Rørbye (i Kobberstiksamlingen).

derne have i Almindelighed været meget daarlige, men ere siden min Ankomst hertil storlig forbedrede; thi de fleste have nu opsat nye og gode Storstene saavel i Bryghuset som i Køkkenet. Siden 1795 har jeg sørget for, at over 100 for-svarlige Skorstene ere opførte. Det vigtige Gavn at kunne assurere ethvert Steds Bygninger indser Beboerne endnu ikke, thi hidtil ere ikkun 13 Steder assurerede, Embedsmændenes iberegne-« —

Fra 1858 haves Distriktslæge Rasmussens Beretning, der dog ofte maler med lidt for mørke Farver: »Almuens nuværende Beboelseslejligheder er alle Bindingsværkshuse med klinede eller af raa Sten opmurede Vægge, som hos nogle af de mere velhavende er forsynet med Træpanel indvendig i Opholdsværelserne. Den største Del af Bygningerne er opførte af Vraggods (Skibstømmer) eller indstrandet Tømmer, og selv ved disses Opførelse viser Økonomien sig fremtrædende, og i mange af de ældste Huse forefindes kun de opret og langt fra hinanden staaende Stolper uden Løsholter eller Skraastiver, som bærer hele Overdelen af det med uhyre Masser Tang paahængte Tag. Husene er i Almindelighed alle lave; og forsaavidt Tangtaget ikke er afskaaren, for ikke ganske at tildække Vinduerne, hænger dette ned paa Siden af Huset, ja flere Steder ikke over 1 Alen fra Grunden. Disse Tangtage have en betydelig Tykkelse fra $1\frac{1}{2}$ til 3 Alen, og forhindrer saaledes for en Del den gavnlige Indflydelse af Sollyset i Værelserne; hvørimod det unægtelig frembringer større Kølighed i Huset om Sommeren og afholder i langt højere Grad Vinterkulden end Straatag, hvorfor Læsøboen ofte benytter Lofterne til Opbevaring af Kartofler etc. mod Frostens Paavirkning. I de senere Aar er dog Straataget bleven mere almindelig ved nye Huses Opførelse; men Grunden hertil ligger dels i Mangel af brugbar Tang og dels at Taghalm (renset Langhalm) lettere kan erholdes, som Følge af den tiltagende Kornproduktion. Bygningsmaaden er meget ensformig ved alle Beboelsessteder, og naar disse efter Ejendommens Størrelse bestaar af flere Huslænger, er disse sammenbyggede, enten i Kvadrat $\square$, i Trehug $\square$, eller i Vinkel $\square$; saavel Gaarde som Huse ligger adspredte, og kun enkelte af Ejendommene er Dobbeltegaarde, d. v. s. en tidligere større Ejendom, som er bleven delt, og ved Tilbygning indrettet til to Familier¹⁾. Boligerne, hvoraf største Delen er opførte paa den lavere Del af Øen, er saagodt som uden Grund, d. v. s. paa den flade Jord anbringes saa mange Grundsten i en enkelt Rad, ja undertiden kun for hver enkelt Stolpe, som er uundgaaelig nødvendig til

¹⁾ [Meddelerens Antagelse er tvivlsom. Tvillingegaardene skyldes vist en gammel Bygningsskik.]

Støtte for denne; Leddningstømmer forefindes slet ikke ved mange Bygninger, men Enden af Stolpen hviler umiddelbart paa Grundstenen, og følgelig er Gulvet næppe et Kvartér over Jordfladen, hvoraf naturligvis Følgen maa være, at Fugtighed fra Grunden lettere paavirker Værelserne, især om Vinteren, eller rettere sagt i Foraar og Efteraar, naar Jorden ej alene er gennemtrukken af Vand, men dette endog findes staaende i de utilstrækkelige Grøftafledninger og i større eller mindre Vandsiger overalt paa Marken i Husenes umiddelbare Nærhed, dog er dette nu langt fra Tilfældet i den Grad, som for nogle faa Aar tilbage, da der i de senere Aar ikke lidet er virket hen til Afledningen af de paa denne Aarstid overflødige Vandmasser. Indretningen af selve Beboelseslejligheden er ligeledes meget ensformig. Igennem en, flere Steder Gaardene tilbygget, Karnap [c: Bislag], kommer man ind i en større eller mindre Forstue, som, naar denne er midt i Huset, hvilket hyppigst er Tilfældet, er forsynet med Dør til begge Sider, der fører til Opholdsværelserne ved den ene, og de sjældnere afbenyttede Værelser ved den anden Side; er det derimod et mindre Sted med tilliggende Jord, gaar den ene Dør gerne ud til Stald og Lo, og i de jordløse Huse er Forstuen i Almindelighed i den ene Ende med en Indgangsdør. Værelserne, som daglig benyttes, er med faa Undtagelser mørke og triste, med Vinduer til én undertiden to Sider, og sjælden er mere end ét eller to Værelser i Brug i denne Henseende, hvilket især gælder Vintertiden. Et saadant Værelses almindelige Størrelse er gerne 2 til 3 Fags Vidde, fra 5 til 7 Al. Dybde og fra $2\frac{3}{4}$ til 3 Al. Højde, naar kun ét Værelse afbenyttes, men som oftest mindre, naar to, eller som sjældent sker, flere er i Brug til Stadighed. Gulvene er næsten uden Undtagelse Bræddegulv; Vinduerne smaa og af meget forskellige Dimensioner, selv undertiden i samme Værelse; Rammerne hyppigst af Træ. Et Fag Vinduer varierer fra 1 Al. til 1 à 4 Tom. Højde, og 1 Al. 8 Tom., til 1 Al. 20 Tom. Bredde. Ruderne fra 4 til 6 Tom. Bredde, 6 til 9 Tom. Højde; hyppigst er kun 1 Vindue med Beslag til at aabne, sjældnere et helt Fag, og for en stor Del er slet ingen forsynede med Beslag og Hængsler. Forsaavidt Huset er indrettet med flere

Værelser, hvilket er almindeligt ved de større Gaarde¹⁾, staar disse gerne ledige, og afbruges kun ved Bryllupper, Barne-daab, til Dands etc. etc. Flere Steder, navnlig de som ligger nærmere Søkysten, er de overkomplette Værelser sikkert nok for en Del indrettede for at kunne erhverve en Bifortjeneste ved at tage strandede Søfolk i Logi, og benyttes desforuden til Oplag for det i mindre Grad havarerede, men dog af Saltvand gennemtrukne, Korn, for Pakkuslejens Skyld. Læsøboens Møblement er meget tarveligt og simpelt, kun hos nogle enkelte findes i den større, ikke afbenyttede, Stue et noget bedre Bohave. Foruden de nødvendige, rundt om et simpelt Bræddebord, til Væggen fastgjorte Bænke og nogle enkelte faa Træ- eller Læderstole, findes undertiden Væven som et uundværligt Møbel til at fylde op i det forud indskrænkede Rum; de nødvendige Hylder og Rækker ved Bjælkerne og paa Sidevæggen og smaa indmurede Skabe, dels til Oplag af Rekvisiter, dels til Fødevarer, mangler aldrig, og i Baggrunden af Værelset er Alkover indrettede til Sovesteder: én, to eller flere efter Familiernes Størrelse. Kakkellovnen er Bilægger, paa hvilken foroven er anbragt en Slags Beholder med en bred Træramme, og forneden en Skuffe, for om Vinteren, naar Kakkellovnen er ophedet, deri at kunne tørre havareret Korn, Malt etc. etc. Spisekammer og Køkken staar gerne ved en Dør i umiddelbar Forbindelse med Opholdsværelserne, og fra dette, eller, naar tillige et særskilt Rum er indrettet som Bryggers til Bagerovn og Grubekedel, da er herfra atter Udgang med Dør til Gaarden, eller den modsatte Side af Huset, og indvendig, umiddelbar aaben, Forbindelse med Udhusene til Lade og Stald. Er der kun lidet Hensyn taget i hygiejnisk Henseende til Opholdsværelserne for selve Befolkningen, finder dette endnu i en mindre Grad Sted med Kreaturerne, som sammenhobes i mørke, snevre Staldrum, der ovenikøbet, som Følge af Mangel paa Skillevægge og Aflukker, er udsatte for Træk og Kulde. Ventilation af Værelserne er ikke Læsøboens Sag. At se et aabent Vindue om Sommeren er en stor Raritet, men, det forstaar sig, ogsaa ofte mindre nødvendig, da Husets hele Personale saagodt som er i Aktivitet

¹⁾ Gaardenes Størrelse er her almindelig kun fra 1 til 2 Tdr. Hartkorn.

ude, fra Morgen til Aften, og dertil i Almindelighed Dørene aabne til alle Sider, naar Vind og Vejr ikke nøder til det modsatte, men om Vinteren bliver de desto omhyggeligere lukkede, og jeg tvivler om, at den friske Luft faar synderlig Lejlighed til Adgang til Værelserne, uden naar den ved Personers Ind- og Udgang kan stjæle sig derigennem. Jeg vil udkaste en lille Skizze, og, for at holde Middelvejen, tage Hensyn til Lejlighed af Middelgodhed hersteds. Og ved at fore-

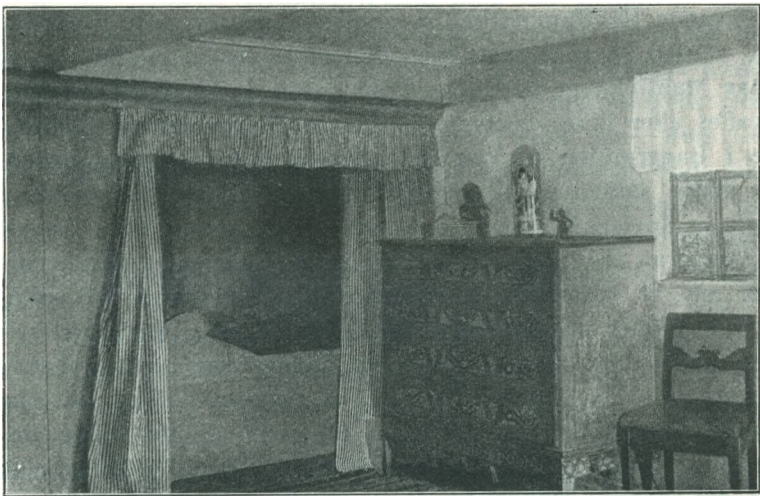

Fig. 23. Alkove i Stue for strandede Søfolk. Vesterø.

stille sig den som Følge af Omstændighederne deri værende Atmosfære og den huslige Hygge paa en Vinteraften, naar Dagens sidste og vigtigste Maaltid er tilendebragt, vil man meget undre sig, hvad Vane og en kraftig Konstitution formaar at udholde. For altsaa at gøre sig nogen Idé herom maa man tænke sig et Værelse, som tilsteder ca. 250 kbf. Luftrum og 8 à 10 □ Al. Fladerum til Bevægelse inklusive det opfyldende Bøhave, hvor Familien har bænket sig under de ikke tildækkede Vinduer (undtagen det lille Barn i Vuggen og Hunden under Kakkelovnen) med en Tranlampe hængende i Loftet, eller et tyndt Tællelys i en tarvelig Stage midt imellem de fremsatte Retter paa det i Almindelighed for Dug blottede Bord; et rødt Lerfad med tørret eller røget kogt Fisk, et ditto med kogte Kartoffler, Meldyppen, Ølkruset og Brændevinsflasken (naar

haves), samt tørt Brød, der ligger spredt omkring efter enhvers Bekvemmelighed; hvor alle Fingre, baade store og smaa, er i Aktivitet, for at tage Munderingen af Kartoflerne og pille Fisken fra Benene, dels: ved Hjælp af Kniv, dels: med de blotte Fingre. Den varme Mad udsender sin mindre behagelige duftende Damp, hvori den i fuld Maal assisteres af den stærkt ophedede Kakkelovn, som foroven, forneden, og ved Siderne er belemret med maltet Byg eller havareret Korn, og behængt med Børnetøj eller fra Dagsarbejdet gennemvaade Klædningsstykker, som skal tørres. Alt er Aktivitet — den smaa kappes med den store for at mætte sig, og naar Maaltidet er til Ende, hvad enten da Levningerne bortskaffes eller ikke, begiver en Del af Personalet sig til Ro i de i Baggrunden af Værelset værende Alkovesenge; medens de ældre sætter sig til Arbejde, nemlig Fruentimmerne med Rok og Karter, Mændene med deres tjærede eller ikke tjærede Hampegræs til Foraarsfiskegarnene; men uden at nogen tænker paa at bortskaffe de sammenhobede Dunster ved endog for et Øjeblik at skaffe den frie Luft Adgang, da naturligvis den gode og i rigeligt Maal fra Bilæggeren udstrømmende Hede vilde gaa spildt. Skønt den respirable Luft alt saaledes om Aftenen er betydelig forurennet, finder dette dog endnu i højere Grad Sted om Morgenens ved Uddunstninger fra det sovende Personale. Men, skønt en stor Del endog er under slettere hygiejniske Betingelser og bryder Staven over alle hygiejniske Hensyn, viser sig dog Sandsen for det noget mere hyggelige fremtrædende for en ikke ringe Del af Befolkningen, og vilde sikkert nok faa større Indgang, naar disses økonomiske Forfatning var bedre. Som forud bemærket er Ventilation ikke Befolkningens Sag. Af 442 Lejligheder findes endnu 119, i hvilke intet Vindue er indrettet til at aabne, ved 210 forefindes et enkelt Vindue, og ved 87 et dobbelt do., eller et helt Fag, forsynede med Beslag og Hængsler; blandt Resten, hvor $1\frac{1}{2}$ til 2 Fag er til at oplukke, findes kun 8 Beboelseslejligheder, i hvilke alle Vinduer er til at aabne; og dog er der i denne Henseende for faa Aar tilbage gjort et stort Fremskridt; jeg mener, da der i Aaret 1851 kom Paabud i hygiejnisk Henseende; thi før den Tid, er kun af meget enkelte blandt Almuen tænkt paa et saa unødvendigt

Offer, som at sætte Hængsler paa Vinduer, og det er næppe formeget sagt, at Paabudet i denne Retning har fremtvungen Forandringer ved alle enkelt Vinduer og vistnok største Del af de dobbelte; thi hvor 2 Vinduer er til at aabne, forefindes de hyppigst i to forskellige Værelser med ét i hvert. Ej en Gang Vindovn benyttes for at bøde noget paa Lufttrækket, og denne forefindes ikkun i 3 af forannævnte Lejligheder, hvilket vel for en Del ligger begrundet i det her brugelige Brændsel (Lyngtørv), som ikke kan benyttes i smaa Vindovne. Generalrensning holdes kun én eller to Gange om Aaret. Priveter bruges rigtignok ikke; som den simple Landalmue i Almindelighed har Befolkningen en særdeles Forkærlighed for at forrette deres Nødtørft i det fri. Men desværre indskrænker Pladsen for disse Fornødenheder [sig] ikke ene til Bygningernes allernærmeste Omkreds, da saavel almindelig befærdet Landevej, som især befærdede Gangstier, rigelig er forsynet med Kendinger af den Art fra baade Voksne og Børn.«

Til disse ældre Beretninger kan der tilføjes en Del andre Oplysninger. Først og fremmest maa mindes om, at de nuværende læsøske Tanghuses ærværdige Udseende i vore Dage ofte skyldes Forfald, og at mange af Husene ikke er ældre end det 19. Aarhundrede. Alene i Tidsrummet 1801 til 1858 angives at være opført ikke mindre end 115 nye Beboelsessteder [mest Tanghuse] paa Øen, nemlig 74 Selvejersteder og 41 Fæstehuse eller Huse, der udlejedes paa 50 Aar. I den Del af Hals Sogn som kaldes Klitten, der laa øde hen efter Sandflugten, opførtes det første Hus efter Nyopdyrkningen ikke før end i 1816. Man maa ogsaa erindre, at selv om en eller anden af de nuværende Læsøgaarde kan føre sin Tilværelse langt tilbage i Tiden, er dette dog kun partielt. De læsøske Storstuer, den fine Del af Beboelseslejligheden, er altid yngre Tilbygninger, efter Beboernes Sigende mest fra Tiden o. 1800, enkelte vel noget ældre; saaledes antages Storstuen i Lars Degn Gajs Gaard i Hals Sogn at være opført i 1754; i hvert Fald er dette Aarstal indhugget i en Brosten, der ligger op ad Storstuens Stolper. Bygningsmaaden i lukket Firkant maa betragtes som et yngre Fænomen opstaaet ved Tilbygning. Det er tit og ofte i nyere Tid iagttaget paa Læsø

under Tagreparationer, at Taget næsten aldrig er tæt i Hjørner af sammenbyggede Længer, og at det ser ud, som om man har bygget Længerne sammen lidt efter lidt, efter som man har haft Raad dertil. I den firlængede Gaard i Bangsbo, hvis Grundplan er givet i Fig. 24, er vestre Længe (til højre i Grundplanen) yngre end de andre Længer; og den søndre Længe er sikkert den ældste, da man for nogle Aar siden, da Tangtaget fjærnedes, fandt Lægterne strøede med Granris eller Fyrreris maaske fra Øens forsvundne Skov. Typisk er vist saaledes den af Anton Sørensen tidl. ejede Gaard i Vesterø, der nu i Firkant omslutter en idyllisk Gaardsplads beplantet med Frugttræer. Thi heraf er kun en ringe Del af Stuehuset virkelig gammelt; Storstuen er en Tilbygning fra 1814, beregnet som Opholdsstue for strandede Søfolk, og Resten af Bygningerne er endnu yngre. Oprindeligt bestod Gaarden af to parallelle Bygninger: Beboelseshus og Udhus, samt derimellem en Smedje. Og saadan skal det have været ved de fleste mindre Gaarde i ældre Tid. I Klitten har man fundet Grundstenene af en Gaard fra før Sandflugtens Tid ogsaa blot bestaaende af to parallelle Længer (i Retning Sydøst og Nordvest); imellem Længerne laa en Brønd, og der var Brolægning ud til Brønden. Noget andet er det, at man i flere af de nuværende Læsehuse (ogsaa de firelængede) finder interessante Levninger af Husbygning fra ret fjærn Tid. Saadanne gamle Husrester er meget lave og er bygget uden Søm og Spiger; i Stedet for er Lægterne sat fast med firkantede Pinde, og ogsaa Spær og Bjælker er sammenføjede dermed, saa at der i hele Huset ikke findes Spor af Jærn. I saadanne Huse er der ikke flettet Tangbaand over Lægterne for at hindre Tangen i at drysse ned gennem Aabningerne mellem Lægterne, men der er over Lægterne strøet Fyrrekviste (i noget yngre Tid baade Fyrrekviste og Løvtræskviste), og disse Kviste stammer sikkert fra den Tid, da der endnu var Fyrreskov paa Øen, thi at saadanne mindre Kviste skulde være indført fra Norge er ikke ret sandsynligt. Disse Kviste er ofte forbavsende velbevarede, fordi de er helt sorte og gennemtrukne af Røg, hvilket hidrører fra, at Husene før Aar 1800 ofte manglede muret Skorsten op over Taget, men Røgen steg frit op gennem en Aabning i Taget. Bygningstømmeret

siges ofte at være meget gammelt. Ved Langstræde var indtil for faa Aar siden en Gaard, hvor der i Loftet i en tidligere Mælkestue var nogle runde Egebjælker, og efter stedlig Tradition stammer disse Bjælker fra Ege, der har staaet i Jegins (Egenæs), altsaa før Aar 1650. Mindre Tiltro maa man have til en Bjælke i en anden Gaard, hvori angives at være hugget Aarstallet »1086« eller »1158«! — I de gamle Huse synes

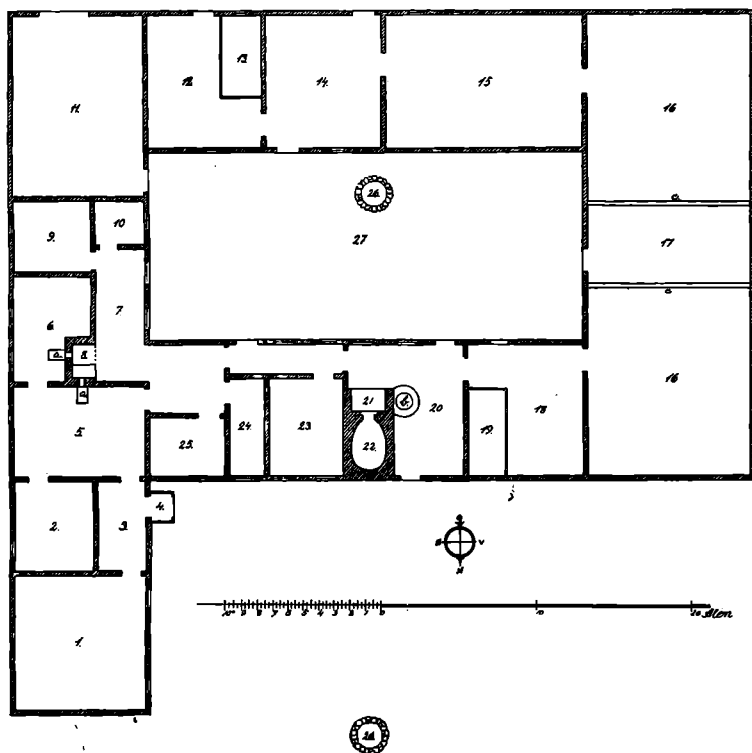

Fig. 24. Grundplan af »Bangsbohøve« i Bangsbo, Hals Sogn, ved Tiden omkring 1885. Udarbejdet af Arkitekt H. Zangenberg efter Tegning af Frk. A. Johnsen.

- 1) Støverstaaue (Storstue). 2) Snaakammer (Sovekammer). 3) Faastaaue (Forstuen). 4) Bislæ (Bislæg). 5) Midterstaaue (pæn Stue). 6) Davlestaaue. 7) Tjækken (Køkken). 8) Tjækkenskaastjen med Ildstøet. 9) Pigekammer. 10) Hønseshus. 11) Lynghus og Vognport. 12) Hakkelselo. 13) Fuostli (Faaresti). 14) Hestestald. 15) Nøjes (Kostald). 16) Laaen (Kornlade). 17) Lø'i (Tærskelo). 18) Tørrehus (Tørvehus). 19) Kartoffelbing. 20) Brøges (Bryggers). 21) Skaastjen (Skorsten). 22) Bageraa'n. 23) Bagerstoue og Temmerhus (Tømmerhus). 24) Mjælkekammer. 25) Spisekammer. 26) Tjollen (Brønden). 27) Gaarri (Gaardsplads).

a) Kakkell (Bilæggerov). b) Gruen. c) Lobuolki.

Tømmerværket ofte at have været opstillet lidt skraat for bedre at kunne modstaa Tagets Tryk. Saa sent som i 1875 var der endnu i Østerby 3 Huse uden muret Skorsten. En »Skaastjen« naaede i gamle Dage kun et Stykke over Storebjælkerne. Lige over var der lavet et Hul i Taget »Lyerhoult« (= Lyrehullet) til Røgen at trække igennem. I dette Huls Sider var indstukket nogle Pinde, der kaldtes »Lyrepeij« (= Lyrepinde). I Regn- eller Snevejr stoppede man et Halmknippe fra oven af ned paa disse Pinde for at holde det værste ude. Indvendig i Skorstenens Sider var anbragt Kroge, »Røgkroge«, hvorpaa der hængtes Kød til Røgning. Bunden af Bagerovnen benævntes »Aaren«. Stangen, hvormed man ragede rundt i den brændende Lyng under Ovnens Opvarmning, benævntes »Aa'nswaai« = Ovnsvaand. Denne Ragen rundt i Ilden kaldes »at røgte« Ovnens. »Du maa endelig »røjt« Ovnens godt«, hed det altid, naar man skulde lære »at ild' i Aa'n« (at ilde en Ovn). Naar Ovnens saa var hed nok, skulde »Puslingerne« (= Gløderne), rages ud med »Ragen«, og derefter fejedes »Aaren« med »Kvasti« (= Kvasten), en mindre Halmdusk bunden fast til Enden af en Stang. Munden af Ovnens kaldes »Aa'nsmuji«, og det lille Lufthul oven over denne kaldes »Snuthwol't«. Ovnsmundens lukkedes (og lukkes maaske enkelte Steder endnu) med tykke Græstørv, Aa'nstykker, der var skaaret til samme Brug, og for yderligere at tætte, stoppede man Aabningerne mellem disse og Ovnmundens Sider ud med drivende vaad Tang. Redskabet, hvormed Brødene sættes ind i Ovnens, kalder man »Skjøden«. For at pynte paa Brødene, oversmurte man dem, inden de sættes i Ovnens med et Lag af en lind Grød sammenrørt af sigtet Mel og Vand blandet med Kommen eller Annis. Denne Blanding kaldes »Dræ'i«. Et Fag Hus benævnes »jet Gaalle Hus«. Rumfanget fra Storebjælk og til øverste Spids, »Pig-i«, benævnes »Tavl«. Spurgte man f. Eks. om, hvor meget Hø, der var avlet, kunde man faa det Svar: »To eller tre Tavl«. Eller, hvis Rummet var fyldt fra Gulv til Pig, to eller tre Gaalle Hø.

En Levning af et gammeldags Læsøhus med Lyreaabning i Stedet for Skorsten findes beskrevet paa flg. Maade i en Indberetning til Nationalmusæet ved Kunstmaler Alfred Larsen.

»Paa en Rejse til Læsø, Sommeren 1900, som jeg foretog sammen med Direktøren for Nationalmusæets 2den Afdeling, Hr. Dr. phil. W. Møllerup, blev vi opmærksomme paa

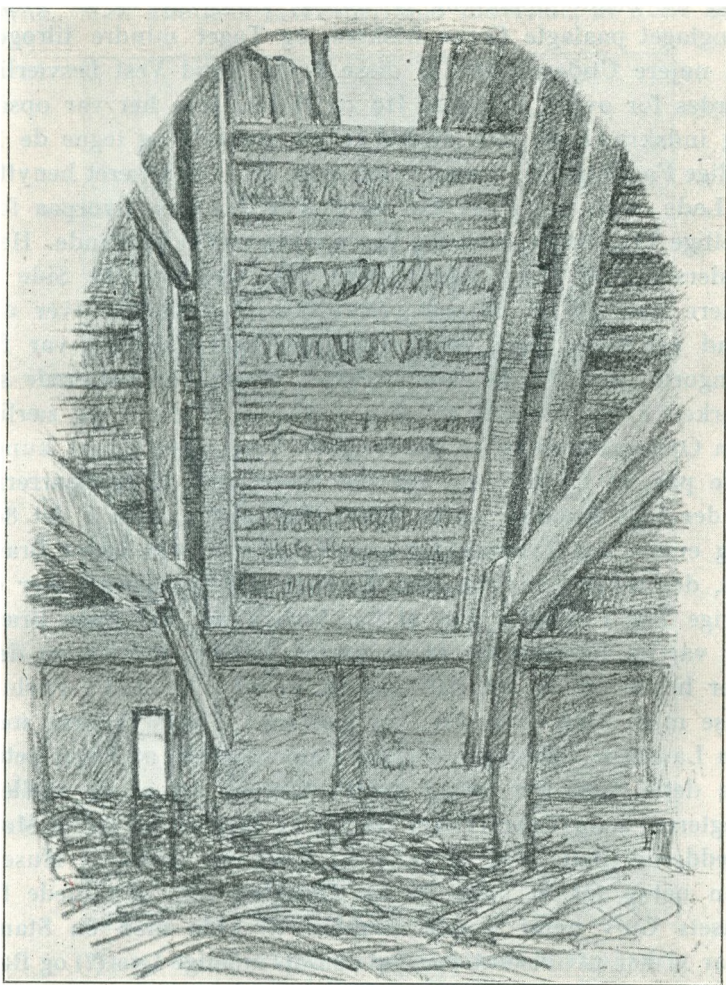

Fig. 25. Tagkonstruktion med Spor af Lyreaabning.
Tegning af Alfred Larsen. (Nationalmusæet.)

en gammel Gaard i Vesterø, tilhørende Gaardejer, fhv. Sømand, Lars Andersen Degn, og da vi begge fandt, at navnlig den nordre Længe af Gaarden var meget karakteristisk, gav Direktør Møllerup mig det Hverv nærmere at undersøge

og gøre Tegninger af nævnte Længe. Længen, der nu benyttes som Lade, gaar fra Vest til Øst og bestaar af 16 Fag, hvoraf de 6 vestlige utvivlsomt er yngre end de andre 10 Fag, da baade Sparrerne er højere, Lægterne og de andre Tangtaget paalagte Grene friskere, og Taget mindre tilrøget. En nøjere Undersøgelse af disse 6 Fag mod Vest besværliggjordes for øvrigt ogsaa af Hø og Halm, som her var opsat. Jeg indskrænkede mig derfor til at opmaale og tegne de 10 østlige Fag (Fig. 25). Længen har ikke alle Dage været benyttet til Lade, men har i sin Tid været Vaaningshus, hvorpaa forskellige Ting tyder, som jeg her nærmere skal begrunde. Hele Undersiden af Taget paa nordre Side (den sydlige Side er senere paalagt) er tilrøget, men ikke lige stærkt over alt, hvad vel vilde have været Tilfældet, hvis det kun var for Tangorm, man havde ladet tilryge. Soden koncentrerede sig stærkest i det 8de Fag fra Øst, herpaa henvendte jeg særligt min Opmærksomhed og fandt ogsaa Ting, som stærkt kunde tyde paa, at Lyren i sin Tid har været her. Over Sparrerne er der lagt Brædder, som bære Mønningen, men i det 8de Fag er der lagt Tværstykker over Lægterne, som bærer Brædder, der løber i samme Retning som Mønbrædderne over de øvrige Fag i Huset. For at faa Vished for, om disse Brædder var en Fortsættelse af de øvrige, lod jeg Mønningen derover bryde op, og det viste sig da, at de ikke stod i Forbindelse med disse, men var lagt løse over Tværstykkerne mellem Lægterne. Naar jeg derfor sammenholder, at Taget netop paa dette Sted var særlig stærkt tilrøget, og at de mellem Lægterne lagte Tværstykker næppe er lagt for at støtte Mønbrædderne (dette Fag er ikke en Gang det bedste i Huset), men netop for at bære en løs Overdækning, som nede fra Husets Gulv nemt kunde skubbes til Side med en Stang, staar vi her utvivlsomt overfor den oprindelige Lys-(?) og Røg-aabning. Da Lergulvet, hvoraf der findes Rester ved Væggen, er brudt op, rimeligvis for at gøre Huset højere, fandt jeg desværre ingen Antydning af Fundament til Arnestedet. En anden Ting, som beviser mig, at Huset har været brugt til Beboelse, var, at en Del af Bjælkerne havde Spor af Farve, ganske vist kun svagt, men ved Støvets Fjernelse og ved Vask fremkom der dog paa flere Steder en bestemt Dekora-

tion, rigtignok meget primitivt gjort, men dog nok til at bevise mig, at Huset har været brugt til Beboelse for Mennesker, thi i en Lade har man næppe brugt at dekorere Bjælkerne. Man kunde maaske herimod indvende, at disse Bjæl-

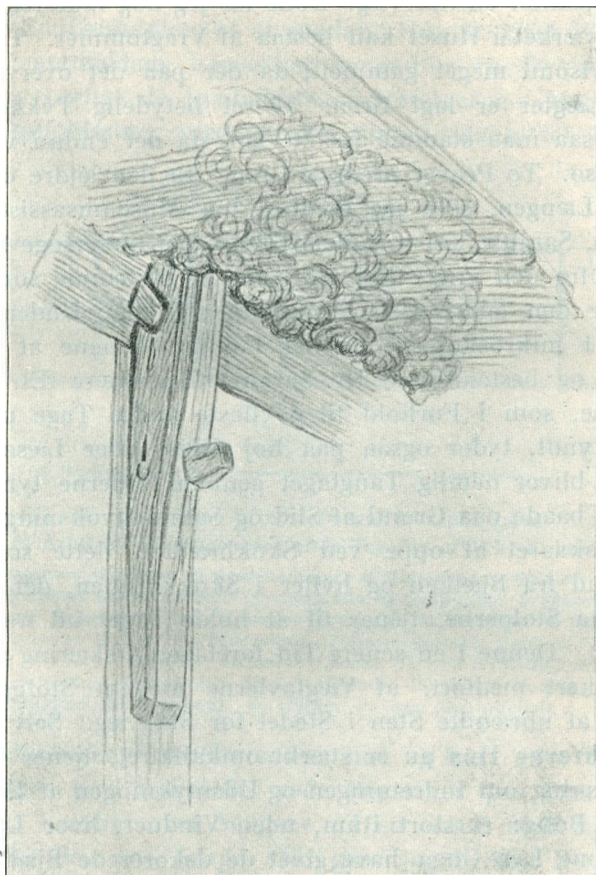

Fig. 26. Afskaaret Tangtag samt Skokbrædt og Skokknægt.
Tegn. af Alfred Larsen. (Nationalmusæet.)

ker kunde være fra et nedbrudt Hus, men derimod taler, at de er anbragte i Rækkefølge og ikke spredt rundt i Bygningen. I Følge Troels-Lund: »Danmarks og Norges Historie i Slutningen af 16. Aarh.« II Bd., S. 40, brugte man jo ved højtidelige Lejligheder at smykke Bjælkerne med Farvedekoration: »Stræger og Figurer af opløst Kridt«, netop saaledes er

Bjælkerne her dekorerede. Paa den mørke sodede Grund er der lagt Skyer og Stjerner af Kalkfarve. Paa den vestlige Bjælke i Faget med Lyren er der paa den underste Flade gjort en Række Indhug, som muligt hidrører fra, at her har været opstillet en Stavvæg. Dette tør jeg dog ikke regne med, da Træværket i Huset kan bestaa af Vragtømmer. Tangtaget er utvivlsomt meget gammelt, da der paa det overvældende Antal Lægter er lagt Grene af ret betydelig Tykkelse, og som altsaa maa stamme fra en Tid, da der endnu var Skov paa Læsø. To Prøver af disse Grene fra den ældre og yngre Del af Længen, som jeg medtog, har Museumsassistent Hr. cand. G. Sarauw vist mig den Velvillje at undersøge for mig. Prøven fra den yngre Del var nem at bestemme som Skovfyr; for den ældre Dels Vedkommende blev Undersøgelsen foretaget mikroskopisk, og her fandtes Grenene at være af Løvtræ og bestemtes af Hr. Sarauw til at være Æl. Tagets Tykkelse, som i Forhold til de fleste andre Tage paa Øen er ret tyndt, tyder ogsaa paa høj Ælde, efter Læsøboernes Udsagn bliver nemlig Tangtaget gennem Tiderne tyndere og tyndere baade paa Grund af Slid og Sammenvoksning. Taget er nu skaaret af oppe ved Skokbrættet, dette som gaar skraat ud fra Bjælken og hviler i Skokknægten, der er fastgjort paa Stolperne, tjener til at holde Taget ud fra Muren (Fig. 26). Denne i en senere Tid foretagen Afskæring af Taget har sikkert medført, at Vægtavlerne mellem Stolperne nu bestaar af ubrændte Sten i Stedet for Stavvæg. Selv om det her beskrevne Hus nu er stærkt omkalfatret, tjener det dog til Oplysning om Indretningen og Udsmykningen af Fortidens Almues Bolig: et stort Rum, uden Vinduer, hvor Lyset fra den aabne Lyre maa have givet de dekorerede Bjælker, der havde det mørke sodede Tag til Baggrund, et vist festligt og hyggeligt Præg. Jeg anstillede en Prøve med Lyset ved at lukke, hvad der var af Døre og Luger paa Bygningen og kun bruge Lyset fra den afdækkede Lyre, og jeg fandt, at dette ingenlunde var ringe og oven i Købet ganske behageligt at arbejde ved.«

Sammenbyggede Gaarde træffes meget almindeligt paa Læsø. I Reglen er det Tvillingegaarde (se Fig. 7); Bangsbogaard i

Hals Sogn bestaar dog af ikke mindre end 4 sammenhængende Gaarde og udgør et ret indviklet Komplex (se Fig. 17).

En særlig, og vistnok gammel Hustype, paa Læsø er de mindre Huse, hvor Beboelse og Stald ligger i én Længe i Flugt med hinanden; Indgangsdøren er i Reglen i Husets ene Hjørne. En Grundplan af et saadant Hus er givet Fig. 27.

Af de gammeldags Læsøstuer er endnu en Del bevaret, naturligvis særligt de pynteligste af Storstuerne. Men ogsaa enkelte Opholdsstuer med ganske simpel, blaamalet Panele-

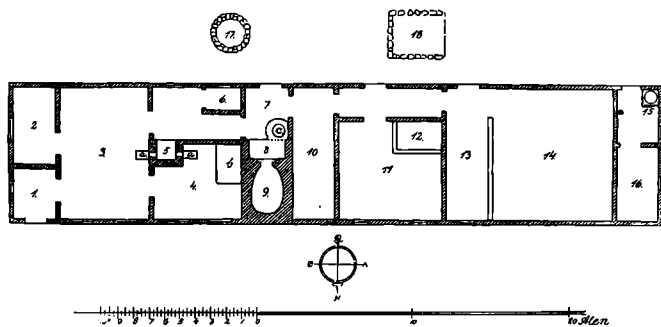

Fig. 27. Grundplan af et én-længet Hus paa Læsø.

Udarb. af Arkitekt H. Zangenberg efter Tegning af Frk. A. Johnsen.

- 1) Faastaauwen (Forstue). 2) Gæstekammer. 3) Midterstaauw (Midterstue).
- 4) Saaukammer og Davlestaauw (Sovekammer og Dagligstue). 5) Skaastjen (Skorsten). 6) Spisekammer. 7) Brøges (Bryggers). 8) Skaastjen. 9) Bageraan (Bagerovn). 10) Tørrehus (Tørvehus). 11) Nøjes (Kostald), Høns og Faar.
- 12) Svin. 13) Lo'i (Tærskelo). 14) Laaen (Laden). 15) Kvæ'n (Haandkværn).
- 16) Temmerhus (Tømrehus). 17) Tjol (Brønd). 18) Møngi (Mødding).
- a) Kakkel (Bilæggerovn), b) Alkove. c) Grue (Grubekedel).

ring og Alkovesenge træffes endnu hist og her. Ofte var der Inskriptioner med ophøjede, røde Bogstaver paa blaa Bund snittet paa Brættet over Sengene. I en Gaard stod saaledes snittet over den ene Seng: »Nu gaar jeg til mit Sengeleje, bered du selv for mig dine Veje«; over den anden Seng stod: »Jesus paa din Pine og Død, hjælp mig af al min Nød«. Der var ogsaa Levning af den Mode at beklæde Væggene med hollandske Fajancefliser, hvorpaa der er malet Billeder. Trods deres uhygiejniske Indretning havde det 19. Aarh.s Læsøstuer et hyggeligt Præg. Der var sædvanlig god Plads om end temmelig lavt. Stuens fornemste Pryd var Bilæggerovnen med de allegoriske Billeder og skinnende Messing-

kugler. De mange Nipsgenstande fra Kina, Ostindien eller andre fjærne Egne paa de altid omhyggeligt malede Møbler bragte ligesom et Pust ude fra den store Verden.

Gik man gennem en Læsøgaards Udhuse, vilde man ofte mindes det graadige Havs Nærhed, idet forhenværende Kahytsdøre, Lyskasser, Mastetræer osv. var taget i Brug paa forskellig Maade; grønmalede Lukafer fandt Anvendelse som Lysthuse. En Forfatter i det 18. Aarh. siger da ogsaa meget drastisk, at Læsøboernes Huse er som »Stormens Trofær«, da »de er udzirede med Vrag af alle Nationers Skibe« (1785). Det var i ældre Tid meget almindeligt at se Gallionsfigurer over Portene. Ofte blev et strandet Skibs Navnebræt ophængt paa Husets Gavl, saa man skulde tro, det var Husets Navn. Men den Slags Navneskilte ophængtes vel blot som en Erindring om Strandingsbegivenheden, undertiden vel ogsaa som en Slags Høflighed overfor det skibbrudne Mandskab. I en Gaard i Vesterø boede saaledes engang en strandet svensk Skipper, han svor paa, han tog ikke fra Gaarden, før Navnebrættet paa hans Skib blev ophængt paa Husgavlen; det blev da ogsaa slaat fast dær.

De gamle Tangtage var ofte bevoksede med frodigt Græs, og da Væggene paa de ældste Huse sjældent var ret høje, og der ofte stod enten en Tørvestak eller en »Hakmøgspold« (se S. 55—56) nær op til Taget, var det en let Sag at komme derop. En Gang havde Folkene i et saadant Hus tøjret deres Trækdyr, en stor Stud, udenfor, men den klatrede op ad Hakmøgspolden og videre op paa Taget og gjorde sig til gode med det saftige Græs. Konen kommer tilfældigt ud og ser pludselig, hvor Studen er kommen hen; aldeles forfærdet raaber hun ind til Manden: »Simmen, Simmen, sejer a dæ, Stui æ paa Husen, Stui æ paa Husen!«

En særlig tarvelig Art af Beboelseshuse var de saakaldte Jordhytter, hvor Væggene bestod af tykke, faste Græstørv. I 1858 var der endnu paa Læsø 4 af den Slags Huse, men nu er de alle jævned med Jorden. Om én af disse Hytter, den laa i Østerby, fortælles i 1858, at Vandet en Vinter steg saa højt op i Hytten, at Beboerne maatte opføre en Vold rundt paa Gulvet af Lyngtørv, paa hvilken de havde deres Stade om Dagen. Morgen og Aften hoppede de med et Spring fra

Sengen til Forhøjningen og fra Forhøjningen til Sengen og det i nogle Uger, uden at lade sig anfægte af denne Besværighed. Der levede endnu i 1922 en 69aarig Kone, der som Barn har boet i et saadant Jordhus i Østerby. Da hendes Fødehjem brændte, havde Faderen ikke Raad til at bygge det op igen, men lavede et Jordhus. Det var tækket med Tang og havde én Skorsten. Væggene var Bindingsværk udfyldt med Græstørv, men paa den indvendige Side var Væggene klinede med Ler og kalkede. Der var kun tre Rum: en Op-

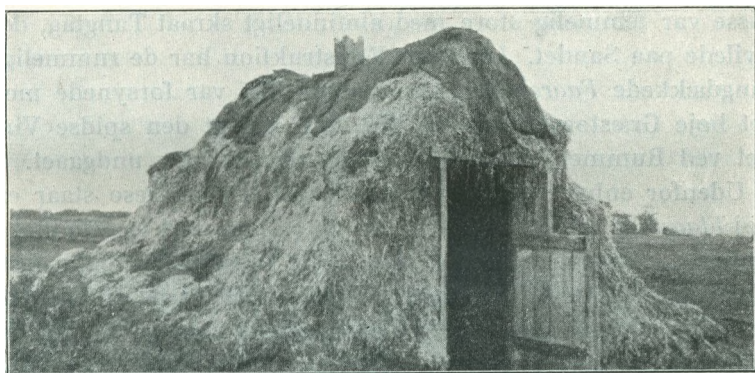

Fig. 28. Faarehytte.

holdsstue med Bilæggerovn, et Spisekammer og et Køkken. Der var 3 Fag Vinduer, 2 sønden ud og 1 vesten ud.¹⁾

Medens Talen er om Beboelseshuse, maa ogsaa nævnes de primitive *Fiskerhytter*, der ligger samlede i Bugten ved Hornnæs (Fig. 15), og hvor Fiskerne under Hummerfiskeriet ofte overnatter. En saadan Fiskerhytte er bygget ind i Sandet i Klitten, saa den staar godt fast. Taget, der er dækket med Tang, hviler paa Sandet og ikke direkte paa Sidevæggene. Væggene er opført af Græstørv eller store Sten. I nogle af Fiskerhytterne er Rummet gjort helt komfortabelt. I andre bestaar Udstyret blot af en lav Græsbænk paa den ene Side og i Bagsiden af Værelset en bred Hylde af Træ, der kan bruges som Køjplads. Rummet oplyses svagt af en ganske lille Rude ved

¹⁾ Saadanne Jordhuse kendes ogsaa fra andre Egne, se H. P. Hansen: *Fra gamle Dage* (1921) S. 160, og H. Ussing og K. Graves: *Fra Halleby Aa* (1921) S. 64.

Siden af Indgangsdøren. I ældre Tid gravede man blot et Hul ind i den stejle Brink og lagde Træstykker og Tang over som Tag; to Dørstolper og en Dør blev sat op som Indgang, og saa var Huset færdigt. Indenfor blev sat en lille Kakkelovn; Folkenes Skibskister udgjorde Stuens eneste Inventar. En Planke, sat paa Kant i et Par Alens Afstand fra Væggen, afgrænsede Halmsengen, hvor Folkene sov. I disse Hytter boede man fra Maj og til Efteraaret og fiskede efter Hummer [se S. 84].

Ogsaa paa Norderrøn var der i ældre Tid Fiskerhytter; disse var temmelig store med almindeligt skraat Tangtag, der hvilede paa Sandet. Lignende Konstruktion har de rummelige tangdækkede *Faarehytter*, der i ældre Tid var forsynede med ret høje Græstørsvægge (se Fig. 28), saa at den spidse Vinkel ved Rummets Sider (indvendig) derved blev undgaaet.

Udenfor enhver gl. Gaard, ethvert Hus paa Læsø staar en høj *Flagstang* (gerne af 25—27 Alens Højde) med en Vindfløj i Toppen. Stangen er ved Hjælp af en massiv Jærnbøjle fastgjort til og støttet af en stærk Egeblok. Det første, en Læsøbo saa efter om Morgenens, var Vindretningen, thi deraf var saa meget afhængigt for ham. Allerede i »Danske Atlas« 1768 omtales, at der »ved de fleste Gaarde er oprejste Flag-Stange, hvorpaa ophidses Flag, naar der holdes Brylluper eller andre Højtideligheder paa Landet [ø: Øen].« Det var ikke altid Dannebrog, man flagede med, thi »Flagene blev indkøbte fra strandede Skibe« (1802). Endnu i 1870erne berettes, at »man ser med Forbavselse alle mulige Nationaliteter repræsenterede ved deres Flag, altsammen Strandingsgods; med Kuløren tages det nemlig ikke saa nøje, naar der blot er noget«. Senere saa man mere paa Flagets Art, og det var et smukt Syn, naar ved festlige Lejligheder hundrede af danske Flag vajede paa de høje Stænger. Der flagedes gerne ved alle mulige Lejligheder. »Den Dag, et Hus skal takkes, vajer Flag paa Stedet, hvor Tækningen sker. Forsømmes dette, anses samme for en Slags Fornærmelse. Videre sættes Flag til den Dag en eller anden af Beboerne agter at gøre en Rejse fra Øen med deres Baade, og den Dag de kommer tilbage eller agter at losse« (1802). Ved Brylluper skal man have flaget 5 Gange: 1. Gang om Tirsdagen, naar Karlen flyttede til Pigen, 2. Gang

om Torsdagen, naar de gik til Præsten for at melde Lysning, 3. Gang den Dag, der bades til Bryllupsgilde, 4. Gang Bryllupsdagen, 5. Gang paa anden Bryllupsdag, naar Gæsterne kom hjem, de flagede da som Tak for Mad. 1. og 2. Gang flagede alle og enhver blandt Venner og Bekendte; 3., 4. og 5. Gang flagede naturligvis kun de indbudte. Man flagede aldrig for sig selv, hverken ved Bryllup eller Begravelse. Flagstangen tjente tillige som optisk Telegraf. Ved at hejse Kurv eller Flag paa hel eller halv Stang ved en eller to Riskurve, kunde

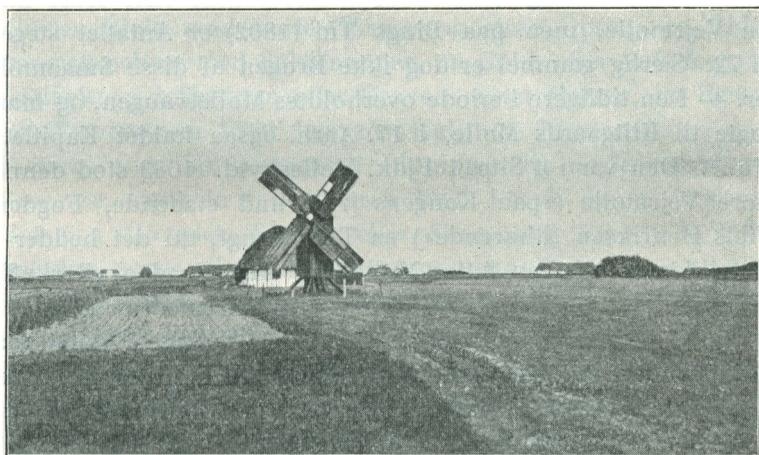

Fig. 29. Gaardmølle i Østerby.

man i et Øjeblik sende Bud over den hele Ø om hvad som helst, naar Signalet blot var aftalt i Forvejen. Man signaliserede for Stranding, eller for at Amtmanden eller Indrulleringschefen var kommen til Øen, eller at Postfærgen var ankommen, saa Breve kunde afhentes i Postgaarden, eller for Tilsigelse til Snekastning, for at Præsten gik til Kirke, saa det var Tid at gaa derhen osv. Undertiden havde Tegnene en mere privat Karakter, f. Eks., at Folk skulde komme hjem fra Marken, at Hyrdedrengene ude paa Rønnerne skulde hjem at spise, at Fiskerne skulde ud at fiske osv.

Der er nu kun faa af de smaa, sorttjærede *Stubmøller* tilbage, de som for en hundrede Aar tilbage var saa almindelige ved hver Gaard. Disse Møller kostede ubetydeligt at bygge. Begtrup angiver (1810) 50—100 Rdl., idet Tømmeret

erhvervedes for en lav Pris ved Strandinger, og Møllestenene var smaa. Møllen var netop saa stor, at en enkelt Mand ad en 5—6 Fod høj Hønselige kunde krybe ind i den. En enkelt Mand kunde dreje hele Møllen for Vinden. Møllevingerne beklædtes med tynde Fjæl til Vindfang i Stedet for med Sejl. I 1863 skal 36 af disse Stubmøller være blæste ned, og senere blæste ved en Storm fra modsat Kant flere af de opførte ned og blev ikke senere opbyggede. I Pontoppidans Atlas (1768) angives Antallet af Stubmøller (»Vejrmøller«) blot at være 34, der siges, at »hver 2. à 3. Gaarde eller Huse har sin Vejrmølle, men paa Bings Tid (1802) er Antallet steget til 72. Særlig gammel er dog ikke Brugen af disse Smaamøller. — I en tidligere Periode overholdtes Mølletvangen, og man søgte til Klitgaards Mølle, i 17. Aarh. ogsaa kaldet Kapitlets Mølle. Den var i 4 Skp. 1 Fjdk. Mølleskyld. 1683 stod denne store Vejrmølle (»paa Kongens [?] Grund staaende, Fogden Niels Henriksen tilhørende«) en Tid ubrugt, thi det hedder i Matriklen, at Møllen fattes Møllesten, men Fogden vil skaffe dem til Veje »og siden det ganske Land dermed at betjene«. Endnu i 1728 siges udtrykkelig, »at der er ingen Mølle paa Landet uden en Vejrmølle tilhørende Fogden, købt ved Auktion.« Paa Bings Tid (1802) havde denne Vejrmølle et Par Møllesten, men Klitgaards Beboere betalte da ikke længer alene Mølleskylden, idet denne var fordelt paa de mange Smaamøller.

Tangtagene, Stubmøllerne og Masteskoven af Flagstænger med Vejrfløjene udgjorde det mest karakteristiske i det flade, næsten skovløse Læsølandskab for 100 Aar siden.

KLÆDEDragt.

I. Mændenes Dragt.

Denne frembød i 1802 endnu forskellige Ejendommeligheder. Bing skriver herom: »De indfødte Mandfolk have i forud Tid meget brugt hollandsk Dragt, men nu for største Deel Klædes Kiøle, Tøis Vester og Beenklæder af Skiæg, Plyds, Carmosin og Nanqvin, for det meeste forfærdiget i Kiøbenhavn og Aalborg efter nyeste Mode, hvilke Klæder endogsaa smaae Drengene bære til Stads, naar de ikkun have giort en

eller to Reiser til Søes; men ellers daglig, naar de gaae i Byen, som det her kaldes at gaae et eller andet Ærinde, korte Trøier med Cavaj over om Vinteren, samt lange Matrosbuxer af Klæde, Fildt eller Seildug, og i Almindelighed runde Hatte, Støvler paa Benene eller Skoe med store moderne Sølvspender; ei at tale om de her boende Skippere og Styrmænd, hvis Dragt, endog Linned, er ligesaa god og kostbar, som fornemme Borgeres i Kiøbstæderne; thi de ere ærekiære i høi Grad. Nogle faa af de Gamle viise sig endnu til Stads med hollandsk Dragt, saasom i brun eller blaae Klædes Kiøle med korte Ærmer og store Opslag, en ulden Damaskes Vest med Sølvknapper, en Guld- eller Sølv-forgylt Lænkeknep i Skiorten eller Kraven under Halsen, og ligesaa for Ærmene, en hvid Lærreds Halsdug, Klædes Buxer med 3 store runde Sølvknapper i Linningen og nogle smaae ved Knæerne, samt en rundskaaren hvid Paryk og en trekantet Hat paa Hovedet, Støvler eller Skoe med firkantede Sølvspender, sorte eller graae Strømper paa Benene, og et ægte Spanskrør med suffisant Sølvknep. — Endnu i Slutn. af 19. Aarh. vidste man Besked om, at Mændene tidligere til Stads gik i »Fløjelsjakke, hvid Vest med Sølvknapper, Knæbenklæder og sølvspændte Sko.« Gamle Mænd erindrer endnu fra deres Barndom, at Mændene gik med Fløjelshuer med en Silkedusk, der hang ned ad den ene Side, eller med spragledede strikkede Huer med Dusk. Det var vel egentlig Nathuer, men flere gik ogsaa med dem om Dagen. Nogle gik med Knæbukser og med Sølvspænder over Knæene. — I sidste Halvdel af 19. Aarh. var Mændene mest iført »almindelig Sømandsdragt, som oftest særdeles pynteligt«, eller sorte Klæder »en gammel Spidskjole, der forlængst er gaaet af Mode andetsteds«, naar de slentrede rundt til Venner og Bekendte, og de var bevæbnede med »en fin Silkeparaply, som de altid havde med, undtagen naar det regnede, da den saa maa-ske kunde tage Skade«.

II. Kvindernes Dragt

var i gammel Tid forskellig alt efter Lejligheden. Mest pragtfuld var naturligvis Højtidsdragten. Typisk for denne var i ældre Tid den kostbare Fløjelshue. I Resk. af ²¹/s 1738 om-

tales udtrykkelig Kvindernes »sorte Pul Huer («halvt af Fløjel, halvt af Plyds») og Pande-Smekker«, som en ældgammel nedarvet Hovedbeklædning, der af Læsøboerne henførtes til Dronning Margrethe [se S. 243]. I Virkeligheden er denne gammeldags Beklædning ikke noget særlig ejendommelig for Læsø, men brugtes ogsaa almindeligt i Vendsyssel (se Lønborg Friis: »Vendsyssels Nationaldragter« (1902), S. 151). Festdragten skildres (1802) af Bing saaledes: »*Fruentimmernes Dragt paa Høitidsdage* eller andre Høitideligheder, saasom ved Bryllupper og Fadderskab, er: en Fløiels eller Damaskes Hue, knyttet under Hagen med et Silkebaand, derover et fiint Netteldugs (Kammerdugs) Klæde, som skiuler Nakken, bunden oven paa Hovedet med to opstaaende Flipper, en sort Fløiels eller Plydses Trøie med runde Opslag for Ærmene og foran Sølvfilegrans Knapper eller Hager, og derover 2 à 3 meget store Knapper, kaldet Braaser, paa hver Side, deels af Guld, deels Sølv forgyldt og deels blot Sølv, allerøverst et Par Hager af Guld eller Sølv. Naar denne Trøie er tilknapet, have de et Sølvbælte om Livet, at sige de givte Fruentimmere, besat med mange forgyldte Bukler og Zirater; men er den aaben, have de derunder et Livstykke af Damask eller andet Silketøj, med Filegrans Sølvknapper og udarbejdede Sølvhægter, hvori førmeldte Sølvkiæde er hæftet, item en Guld- eller Sølvknap i Kraven under Halsen, et brunt Klædes- (og tildeels blaat eller grønt, andre sort Stoffes, ja nu tildeels couleuret) Silkeskiørt, som er lagt i mange dybe Folder bagenfor paa Hofterne, og ei længer, end at jo Skoene fuldkommen kan sees; item et couleuret Damaskes Forklæde, kantet med brede Silkebaand, Guld- eller Sølvkniplinger, og en couleuret Silkebaandsløife paa hver Side, samt hvide Strømper og Sko med Sølvspender paa Benene, og et couleuret Silketørklæde knyttet om Halsen. Brudekonen, Kirkegangs-Konen, og den Kone, som bær Barnet over Daaben, have istæden for førmeldte Flipper, to bag over Nakken, to ned over Skuldrene hængende Hængler af fiin Netteldug som ere hæftede bag paa Hovedet«. Denne Dragtbeskrivelse er stilistisk set ikke Bings egen, men en udvidet Form af den kortfattede Skildring i Pontoppidans Danske Atlas (1768). Trods Udvidelsen har

Bing vist ikke faaet alt med. Han har glemt at omtale Pandesnippen (el. Pandesmækket), der dog nævnes i Resk. 1735 og har været brugt til Festdragten endnu i 19. Aarh., han har glemt at nævne, at Livstykket fortil er aaben som en Herrevest, skønt dette jo er nødvendigt, for at Snørekæden overhovedet kan være af nogen Virkning som Pynt. Heller ikke nævner Bing Silketørklædet, der dækker Livstykkets Aabning. Værd at lægge Mærke til er Pontoppidan (> Bings) Omtale af Kammer-(Nettel-)dugs Hovedklædet, der blev knyttet foroven i en stor Knude, hvis Ender gik ud som to brede Vinger; thi denne Hovedbeklædning er helt ukendt fra senere Tid paa Læsø, men den er aabenbart identisk med det »Hovedklæde«, der (iflg. Lønborg Friis: Vendsyssels Nationaldragter S. 5, jf. Billedet sst. S. 2) »før 1835« blev brugt i Vendsyssel, og som ganske skjulte Huen. Dette Hovedklæde er paa Læsø i 19. Aarh. helt bleven fortrængt af Søndagsdragts Hæklæde.

I det 19. Aarh. var Festdragten paa Læsø saaledes: *Hovedtøjet* bestaar af 1) Huen, 2) Pandesnippen, 3) Hæklædet, 4) to Hæklædebaand. Heraf var 2—4 af klart eller halvklart hvidt Tøj. Disse fire Hovedbeklædningsgenstande har følgende Udseende:

1) *Huen* er kyseformet med Baand, der bindes om Hagen. Huens Stof var i 19. Aarh. ikke længere af Fløjel, men af Damask eller Flonel, eller af gul, lys Silke (mønstret) eller af Kattun, hvidt med blaa Smaablomster. Af Hovedtøjet paa-satte man først Huen; den kunde ikke undværes, men var nødvendig til Paasætning af Hæklædet.

2) *Pandesnippen* (æ Snip, Pandeklædet) er et lige Stykke,

Fig. 30. Læsøkone i Festdragt.
(Tegning af H. Olrik.)

1½ Alen langt og 4 Tommer bredt. Det lægges stramt over Panden, saa Pande-Haaret ikke ses, og bindes i Nakken. Det ansaas for upassende, hvis Pande-Haaret saas. Paa det Stykke over Panden er syet en Blonde i Kanten. Naar denne Blonde manglede, og Stykket kun bestod af glat Lærred, brugtes Benævnelser *Pandesmæk*.

3) *Hæklædet* (3: Pynteklædet, Ordet bruges ogsaa i Torslev, Vendsyssel, som Navn paa et Hovedtørklæde). Det er et firkantet Tørklæde o. 1¾ Alen i Kvadrat. Det lægges først sammen i Trekant, dog saaledes, at den ene Spids blot naar o. ½ Alen ned, den anden naar derimod meget langt ned. I Kanten er en smal Blonde, desuden ofte et Broderi. Hæklædet lægges om Hovedet med Trekanten paa Ryggen. Enderne føres forbi hinanden under Hagen og føres derefter opad og fæstes med Knappenaale bag i Nakken paa Huen. Hæklædet skal staa løst ud over Pandesnippen og sættes med skarpe Kanter; sætter man en spids Fold ovenover Panden, kaldes det at »sætte i Hyw«; den skarpe Fold, der sættes ved hver Tinding kaldes derimod »Kriig« (i Flertal: »Kriger«); disse Kriger giver Hovedtøjet en stærk firkantet Facon. Den firkantede Facon bliver yderlig fremhjulpet ved, at Haarflet-

Fig. 31. Læsøkone i Festdragt.
Fot. Chr. Axel Jensen.
(Nationalmusæet.)

ningen sættes op oven paa Hovedet som en firkantet Krone. Bagtil gaar Hæklædet næsten ned til Skørtet.

4) *Hæklædebaand* brugtes kun ved særlige festlige Lejligheder (Bryllup og Daab). Det er to ulige lange Stykker o. 1 Alen lange og 10 Tommer brede; for den nederste Ende er en Blonde eller noget Broderi. Baandene (der undertiden er sammensyet) bliver lagt ovenpaa hinanden og derefter i Læg og fæstet (med Knappenaale) oppe paa Issen ovenpaa Hæklædet og hænger fladt ned ad Nakken og Ryggen, saa de

naar Blonden paa Hæklædets Hjørne. Men Baandene kan ogsaa være sammensynet med Hæklædet og bundet i Sløjfe i Nakken over Tørklædet, saa Baandene staar ud i to brede Vinger. Dette sidste var meget i Brug i ældre Tid.

I Stedet for Hæklædebaand brugtes ved mindre festlige Lejligheder de saakaldte *Vipper*. De var noget mindre og smallere end Hæklædebaandene; var lige lange, dog skulde den ene hænge lidt over den anden, saa man kunde se, at der var to.

For at beskytte Hovedtøjet i daarligt Vejr paa Vejen til Kirke, havde man et stort Lærreds- eller Silketørklæde med Frynser, som man bandt ovenpaa Hæklædet. Dette *Tørklæde* tog de af, naar de kom ind i Kirken. Det hang gerne paa Kanten af Kirkestolen.

Foruden Hovedtøjet bestaar Festdragten af:

*Livstykke*t, der foran er kantet med en Bræmme af kulørt Silkebaand; har i Brystet Form af en aaben Herrevest, hvis Aabning et Silketørklæde udfylder. Den med brede, kulørte Silkebaand klædte Bræmme er i Yderkanten pyntet med Sølv-maller, og derigennem trækkes en flere Alen lang Sølvkæde, *Snøren*, ligesom et Snørebaand fra neden opad tværts over det under Livstykke t paa Brystet bredte Halstørklæde. *Snøren* er o. 3 Alen lang med to *Snørenaale* (s: Snørepile) af Sølv, der skal hænge ned ovenpaa Trøjen. I Stedet for de nævnte paasyede Silkebaand paa Livstykke t anvendtes undertiden to Stykker Guldbrokade. (Livstykke t paa Festdragten er let at kende fra *Søndags- og Dagligdragtens Livstykke*, der er pyntet med Filigransølvknapper, men mangler Maller og Snørebaand; for at dække Aabningen bruges da i Stedet den saakaldte *Snel*, der er forfærdiget af Silkebaand og ligner et Herreslips, bestaaende af et firkantet Tværstykke og to

Fig. 32. Læsøkone i Festdragt.
Fot. Chr. Axel Jensen.
(Nationalmusæet.)

nedhængende Baand lidt fra hinanden. Tværstykket hæftes med Hægter foroven til hver Side af Livstykket og Baandene hænger frit ned.)

En *Blondekrave* (»Krave«), bestaaende af en 2 Tommer bred Blonde med Bændler i Enderne, bindes tæt om Halsen

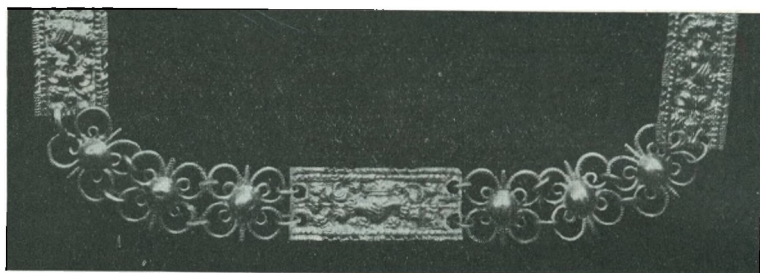

Fig. 33. Lende-Brudstykke. (Folkemusæet.)

og Bændlerne bindes i Nakken. I Kraven er syet to Trendser, og det er gennem disse Trendser de to Ender af Snøren trækkes efter Snøringen. Fra disse Trendser hænger Snøren og Snørenaalene frit ned over Trøjen. Undertiden sammen-

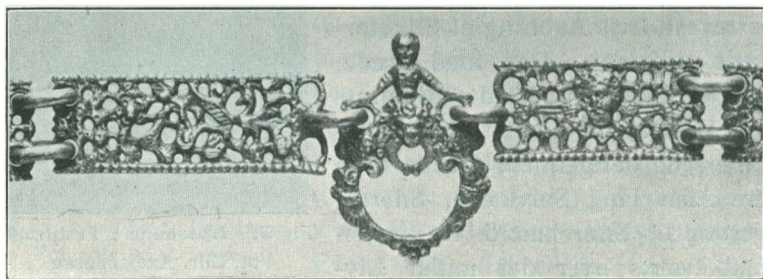

Fig. 34. Lende-Brudstykke. (Nationalmusæet.)

hæftes Blondekraven foran i Midten med Halstørklædet ved Hjælp af en Brosche.

Halstørklædet er et temmelig stort, rødt (eller rødt- og blaablomstret) Silketørklæde, hvis Ender tillige dækker Brystet foran under Trøjen. Det lægges krøllet, altsaa ikke i bestemte Folder, gattes dog lidt forneden.

Skørtet (Nederdelen) er af kornblaat eller grønt Damask eller Silke af o. 7 Alens Vidde. Det er lægget til Linningen,

og Læggene er strøget skarpe gennem hele Nederdelen (altsaa bredt plisseret). Det øverste halve Kvarter er Læggene holdt paa Plads ved Syninger paa Vrangen. Foran under Forklædet to Wienerlæg; 1 Tomme fra Nederdelens nederste Kant

Fig. 35. Brystbukler (»Brasere«). (Folkemusæet.)

sidder kulørte Silkebaand eller f. Eks. et 3 Tommer bredt rødt Silkebaand med gule og grønne Blomster.

Forklædet er næsten altid af Silketøj, sjældnere af Ulddamask. Alle Farver kan bruges. Det er meget vidt, og gaar et Stykke over Hofterne. Det er rynket hele Vejen til en Linning. Forneden en Bort (lige i Kanten) af et 2—3 Tommer bredt,

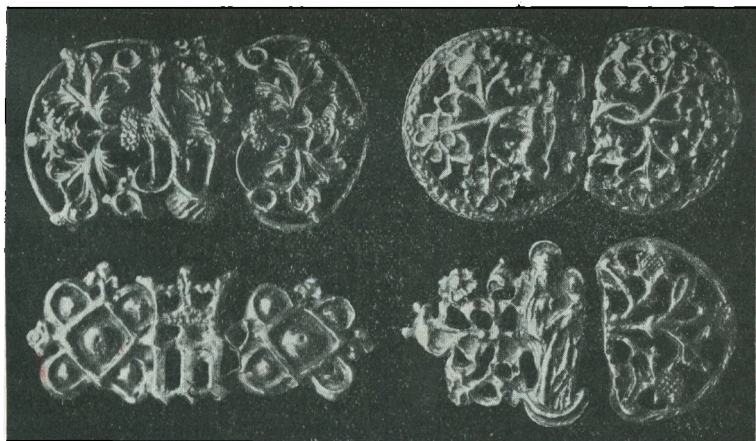

Fig. 36. Spænder. (Folkemusæet.)

- 1) Kristoforus bærende Kristusbarnet, 2) St. Jørgen med Sværd,
- 3) kronet Minuskel M [Mariategn], 4) Madonna med Barnet, trædende paa en Halvmaane.

blomstret Silkebaand. Forklædet maa ikke være længere, end at man kan se Borten paa Nederdelen.

Forklædebaandene sidder bagpaa og kan være af sort blomstret Silkebaand med Markbuketter eller lign. (ved Sorg bruges sorte Baand). Bestaar af fire Ender lige lange $\frac{1}{2}$ Alen lange Baand, der er lagt ved Siden af hinanden og fastsyet til et Bændel.

Trøjen er af sort Silkefløjel eller Silkeatlas, syet ganske glat med en Søm i Ryggen; et lille Skød, der gaar ned i en Spids for og bag, er forneden kantet med en sort Perlefryndse. Trøjen er foroven forsynet med en sort Silkekantning og er nedskaaren lidt mere end Livstykke, saa man ser dettes Baand og Sølvtoj. Der er to Brystbaand. Livet sættes udenpaa Nederdelen og Forklædet. Ærmets Facon har i 19. Aarh. skiftet meget efter Moden. Er undertiden et Skinkeærme, hvoraf det øverste halvandet Kvarter er syet godt fast paa Foret med mange Tværrynkninger; paa den nederste Rynkning er en sort Perlefryndse. For Haanden er en hvid Blonde, der bøjes om paa Retten. Langs med Nedskæringen er paa hver Side sædvanlig befæstet 2 eller 3 store udbuede Sølvbukler (»Braser«), der nærmest kan lignedes med flade Kane-klokker, hvis konvekse Side vender udad, og paa deres Midte er gerne befæstet en lille Kugle, eller et Par smaa skaalformede Plader eller et Kors, som hænger frit ned og dingler ved hver Bevægelse; alt er af ægte Sølv, men ofte forgyldt. Fortil er Trøjen fra Udsæringen lige ned til Spidsen besat med Sølvhægter og Maller, der ofte med brede Plader breder sig over Tøjet. Det hvide Sølv fremhæves af det sorte Tøj.

Til en fuldstændig Dragt hører endelig en saakaldt *Lende* [gammeldansk: Linde, o: Bælte], det er en omtrent 1 Tomme bred Sølvkæde bestaaende af mange Led, ofte kunstnerisk udførte med Englefigurer eller sligt og saa lang, at den kan naa om Hofterne (udenpaa Fløjelstrøjen) og hænge løst ned for og bag. Paa Bings Tid (1802) synes saadanne Kæder kun at være Prydelse for gifte Kvinder; i 19. Aarh. blev de baaret af enhver, der havde Raad til at anskaffe sig saadanne; og de blev ofte laant ud til Brylluper og Begravelser. I vor Tid eksisterer der paa selve Øen kun et eneste Eksempel af en Lende (se »Dania« Bd. III), et andet

Eksemplar findes i Folkemusæet (Fig. 33), et tredje i Nationalmusæet (Fig. 34).

Sko med Sølvspænder hørte i ældre Tid ogsaa til Festdragten. Ligeledes *Handske*; i ældre Tid brugtes mest Vaske-skindshandske, senere sorte Skindhandske, undertiden endog gennemsigtige Silkehandske.¹⁾ —

Forskellig fra Festdragten var *Søndagsdragten* og *Dagligdragten*. Disse skildres saaledes af Bing:

»Paa de *almindelige Søndage*, eller naar Fruentimmerne gaar et eller andet Sted hen, have de en blaa, nogle enkelte grøn, Klædes *Trøie* kantet med Silkebaand af samme Couleur, dog noget lysere end Trøien: andre igien (blaa) Sirtzes eller Katuns *Trøie* med lange Ærmer, kantet for Ærmene med (lysere) Silkebaand (Florentinbaand) og desuden to Silkebaandssløifer foran, et *Livstykke* af Kramtøi, begge Dele med Sølvknapper og Sølvhæfter, og couleurede Filtes *Skjorter*. Saa have de tillige et fiint Lærredsklæde, kaldet

Hei- eller Hæk-klæde for Munden, som knyttes bag i Nakken, hvilket tages af, naar de komme til Kirken og indvikles i et Silke- eller smukt Flors-Tørklæde, som bæres i Haanden. Deres Vanter ere deels af Bomuld og deels af Skind, meget

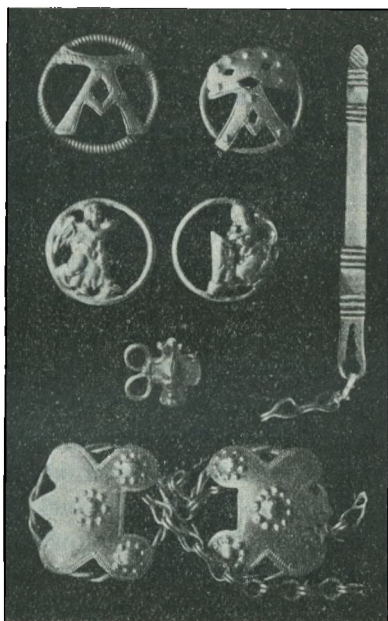

Fig. 37. Snøremaller. (Folkemusæet.) De øverste to Maller er Mariategn (forestiller et Majuskel A). De to Maller derunder forestiller Mariæ Bebudelse: til venstre ses Engelen Gabriel, til højre Maria ved Bedepulten. Malleren nederunder er et ligesidet Kors med et Menneskeansigt. Til højre ses en Snøreepil og Snørekæde.

¹⁾ Efter en Beskrivelse af Festdragten ved Frk. Aase Meier i Folkedansforeningens Arkiv, men suppleret med Oplysninger dels mundtlige fra Læsø (Fru Juul-Hansen), dels fra Tidsskriftartikler af Tyge Becker, H. Olrik og Plesner, dels fra Dansk Folkemusæum (Frk. E. Mygdal).

fine og smukke. Naar de gaae *hiemme i Huset* eller arbeide i Marken, bruge de simplere Klæder: *Skiørterne* meest af Skind eller grov Fildt, som kaldes Rokker, og *Trøier* deels af Skind og deels af grovt Klæde; nogle bruge røde eller hvide strikkede Trøier, et hvidt grovt Klæde af hjemvirket Lærred om Hovedet, som tillige skiuler Næsen og Hagen (Fig. 8); det er derfor ei mueligt at kiende et Fruentimmer, med mindre Mund- eller Hækkklædet trækkes ned, hvilket de altid gjøre, naar de hilser eller taler til en Fremmed. Fruentimmerne gaae ualmindelig smukt og hurtig, sætte Benene i velpassende Stilling, og holde den hele Krop ordentlig og lige. De Unge, og især de som synes vel om sig selv, thi Ambition hersker ligesaavel hos Fruentimmerne som Mandfolkene, udmærker sig i Særdeleshed ved at krumme Hænderne fra Albuen, og sagtelig røre dem frem og tilbage i deres Gang, samt vende med Hofterne ved hvert Skridt.« I 1858 skildres samme Daglig-Dragt saaledes: »Hjemmevirket Tøj træder til Dels i Stedet for det broderede saakaldte Hæklæde; det nederste trækkes op til over Næsen, saa at Ansigtet derved beskyttes mod Sol og Blæst, naar der arbejdes i Marken. Trøjen, der vel har Sølvhægter eller Knapper, men ingen Kæde, har korte Ærmer, og paa Armene bæres lange Handsker. Skørtet er af simpelt uldent Stof, og Forklædet sædvanligvis Bomuldstøj.« Set fra et Lægestandpunkt var Læsøkvindernes Arbejdsdragt i høj Grad uhensigtsmæssig og uhygiejnisk, naar f. Eks. om Sommeren Hovedet var hermetisk tilhyllet selv under de sværeste Arbejder, medens Fødderne var blottede, og Underkroppen kun var bedækket af Linnedet og et tyndt, uldent Skørt, som tilmed ved Hjælp af et Baand om Livet var opskørtet til Knæene for ikke at være til Hinder under Gang og Arbejde. Mange fattige har lige til nyeste Tid brugt den af Bing omtalte *Skindrok*, et Skørt af Skind, der holdtes fast med en Sølvhægte bagtil. Det havde brede Læg bagtil og forneden en $\frac{1}{2}$ Alen bred Bræmme af grønt Vadmel. Saadan en Skindrok var meget stiv og ogsaa kold at gaa med; de havde intet Undertøj under Skindrokken. Man fortæller, at en Gang ved et Bal var der en Læsøbo, der dansede med en Pige, der havde saadan en Skindrok. De dansede Hvipdansen. Under Runddansen

løste han Pigens Hægter paa Ryggen, og da han saa senere skulde løfte sin Meddanser højt i Vejret, løfted han hende op af Skindrokken, der var saa stiv, at den blev staaende paa Gulvet, men hende selv satte han ved Siden af i den bare Chemise. — Ved Siden af Skindrokken brugtes som Arbejdsdragt ogsaa den gammeldags *Særk*, den saakaldte »Opplaa« (udtales med Eftertryk paa »aa«, der skal lyde ligesom i Udraabet »Naa«!) [ɔ: Oplod, norsk »Upp-lut«]. »Forskellen mellem den og en almindelig Særk bestod navnlig i, at den midt paa Livet var delt i en Nederpart, som var af simpelt Lærred og blev baaren i ét eller to brede Baand over Skuldrene, samt en øvre Del af finere Lærred. Ærmerne, der i Reglen foroven var udstyrede med smukke Længdelæg og Tværstikninger, naaede sædvanlig til midt paa Underarmen (sjældent til Hænderne, som paa F. C. Lunds nydelige Tegning af en Pige fra Læsø i »Danske Nationaldragter«; det lille, spraglede Tørklæde, hun bærer over Halsen under Livstykke, skulde for Resten have udfyldt Aabningen i samme foran fuldstændig). Paa de to øverste Knapper i Livstykket er ofte fæstet et kulørt Silkebaand [Snæl] lagt i Piber, fra hvilket to Ender hænger ned over nævnte Tørklæde. Læsøkvindernes Overtøj var og er ikke væsentlig forskellig fra Vendelboernes, og Mændenes Klædedragt forandrede sig samtidig med disses og paa samme Maade.« (Lønborg Friis: Vendsyssels Nationaldragter 1902, S. 158 [med flere gode Billeder af læsøske Kvindedragter].)

I Stedet for Træsko brugtes paa Læsø almindelige *Tøfler* af Træ, der kaldtes Træbøjer (ɔ: Træbunde).

Ved at gennemgaa læsøske Skifteprotokoller kan maa faa en Del Oplysninger om Dragter og om de mange Sølvsmykker, som Kvinderne ejede. I en Protokol fra 1719 nævnes i et Skifte efter Jørgen Pedersens Kone i Løvskovbak(ken) [syd for Vesterø Havn], at den salig Kvinde ejede flg. Gangklæder: »1 Snørliv med 6 Par Sølv Maller udi for, 1 sort Klæde Trøje, 1 grøn Bay do., 1 grøn »rye« Skørt, 1 blaa hjemmegjort do., 1 gl. sort fifskafte do., 1 broget Bastes Tørklæde, 1 hvid Lærreds do., 2de Hæklæder, 1 Par foret Handsker.« Altsaa formodentlig et Eksempel paa et jævnt tarveligt Udstyr. — —

Som saa mange andre Folkedragter er ogsaa Læsøboernes dannet af ældre Tiders »Overklassemoder«, som er bevarede i Brug og efterhaanden tildannede og omformede efter Landbostandens Behov, og selvom det her kun kan gøres i groveste Hovedtræk, har det sin store Interesse at efterspore Oprindelsen og Alderen af den særegne Læsødragts ældste Bestanddele.¹⁾

Naar Traditionen vil knytte Dronning Margrethes Navn til de gamle Kvindehuer, er dette vel kun et Sagn. Men rigtigt er det, at den gifte Kvindes Hue (lige saa vel som Jomfruens bare Haar og Brudens Brudekrone) er Dragtskik, der bunder i den middelalderlige Katolicisme. Endnu i 16.—17. Aarh. levede saadanne Skikke i de højere Stænder, og Læsøkvindernes Puldhuer er ganske vist paavirkede af Renæssance-tidens Huer, men Grundlaget er sikkert middelalderligt.

Fra Reformationstiden og de nærmest følgende Tiaar, da Middelalderens udelte Kvindedragt deltes i Liv og Nederdel, stammer den Mode at bære Snøreliv over det egentlige Kjoleliv, og i god Overensstemmelse hermed har Smykkerne bevaret sent middelalderlig Karakter [Fig. 33—37]. Spænderne kan være støbte i sentgotiske Stilformer med Datidens karakteristiske Blomsterornamenter, og at virkelig enkelte af disse Stykker kan stamme fra Tiden før 1536, eller i al Fald er støbte i sent middelalderlige Forme, fremgaar bl. a. deraf, at de kan være smykkede med Fremstillinger af Jomfru Maria og af den katolske Helgen St. Kristoforus, Kæmpen, som bærer Kristusbarnet paa sine Skuldre. Ogsaa Snøringene og de andre Smykker kan have Sengotikkens Stilpræg, saaledes »Brasernes« vedhængende Raslesølv. Noget yngre Stilkarakter har derimod de enkelte bevarede Eksemplarer af de tunge Sølvbælter, Lenderne, som er støbte i Renæssance-Former fra Christian IV.s Tid. Ganske tilsvarende Bælter kendes fra Sølvskatte, som jyske Borgere og Bønder har nedgravet i Ufredstiderne under Christian IV og Frederik III.

Fra det 16. Aarh.s fornemme Dragt (nøjere betegnet Moden ved Aar 1550) stammer ogsaa den Skik at lægge Skørterne i foldede Læg, et Træk, der maa have vundet særlig Yndest

¹⁾ S. 144—45 efter Meddelelse fra Museumsinspektør Chr. Axel Jensen.

i Underklasserne, og som har holdt sig i Brug flere Steder i Landet.

I Enkelthederne at gennemgaa det 18.—19. Aarhundredes Moder og deres Indflydelse paa Læsøkvindernes Dragt skal ikke forsøges. Derimod maa det fremhæves, at Udviklingen af Hæklædet med dets Tilføjelser, Hæklædebaand og Vipper, synes at være ganske særegen for Læsø. Grundlaget er vel nok, som forud nævnt, det almindelige, praktiske Hovedklæde, og Tilføjelserne kan maaske sættes i Forbindelse med visse af det 18. Aarh.s Overklassemoder, men meget tyder dog paa, at Folkedragten her, som i andre Tilfælde, ikke blot kan bevare en Overklassemode, men ogsaa stundom udvikle den til en selvstændig Modeform.

FOLKEKARAKTER.

Samfundsforholdene paa Læsø prægedes i de sidste to—tre Aarhundreder af den Arbejdsdeling, at Kvinderne ikke alene raadede for Husvæsenet, men ogsaa udførte al Arbejde vedrørende Landbruget, medens Mændene væsentlig gav sig af med Søfart (foruden Fiskeri og Bjærgningsarbejder). Denne Arbejdsdeling stammer vel fra det 16.—17. Aarh., da Saltfabrikationens gradvise Ophør (af Mangel paa Brændsel) og Jordbrugets Vanskeligheder (paa Grund af den daarlige Jord og Sandflugtens Ødelæggelser i Hals Sogn) gjorde Søfart til Læsøboernes Hovederhverv. Lignende Kvinderegimente træffes andet Steds i Danmark i Skipperbyer, men mærkeligt for Læsø blev Kvindernes store talmæssige Overvægt overfor Mændene. Efter den store nordiske Krig (1721), da Læsøboernes egne Handelsfartøjer var ødelagt, synes nemlig største Delen af Øens mandlige Befolkning, dels at være gaaet til Grunde under Tjenesten til Orlogs, dels ligefrem at være udvandret. I en Indberetning fra 1728 (> Hofman: Foundationer) angives, at »af Øens 1400 Sjæle, var der vistnok 5 à 6 Kvinder for hver Mand«, og »paa Landets 140 Tdr. Hartkorn sad henved 100 Opsiddere og Familier uden Mandfolk, bare Enker og Faderløse, Pige- eller Kvindfolk«. Indbyggerne sagdes dengang at leve af tør Hornfisk og Vand, »siden Avlingen ikke

kan føde dem«. Og dog synes Lavpunktet endnu ikke at være naaet, thi i en Indberetning fra 1743 angives Indbyggerantallet blot at være »ungefær 1200«, og der fortælles, at Landet [ø: Øen] kan ikke ernære flere end dem der er, »hvoraf en Del nu paa nogle Aar haver taget mærkeligen af, hvilket forskrækker ikke aleneste mange af det unge Mandkøn til at sætte sig ned og bo her paa Landet, men venteligen, som er at befrygte, forarsager nogle af de allerede bosiddende til at flytte herfra med det lidet, de endnu kan have tilovers fra Processer, medmindre en bestandig Enighed og Rolighed igen [bliver] stiftet«. I 1768 angives der i Pontoppidans Danske Atlas at være en Tredjedel mer af Kvindeend af Mandkøn (»dels fordi mange Mandfolk gaa ud af Landet i fremmed Tjeneste og komme aldrig igen, dels og fordi mange omkomme paa Søen«), og der siges, at der er 900 à 1000 Communicanter [ø: Altergæster] og omtrent 900, der svarer Ekstraskat. Det samlede Indbyggerantal angives i Danske Atlas meget overdrevét at være »2 à 3000 Sjæle«; hvilket Tal næppe kan være rigtigt, da Folkemængden ved Folketællingen 1787 blot var 1471 Personer, nemlig 603 Mænd og 868 Kvinder (i Hals S. 120 M. 177 Kv.; i Vesterø S. 212 M. 308 Kv.; i Byrum S. 271 M. 383 Kv.); og i 1802 angiver Bing, at Folkemængden ialt var 1561 af unge og gamle, de fraværende Søfolk dog ikke medregnet. I 19. Aarh. stiger imidlertid Folkemængden; var i 1845 2347 Personer (nemlig i Hals S. 329 M. 373 Kv., 162 Familier; i Vesterø S. 400 M. 454 Kv., 181 Familier; i Byrum S. 343 M. 448 Kv., 143 Familier), ialt 1072 Mænd og 1275 Kvinder. I 1855 bestod Folkemængden af ialt 2553 Personer (1200 Mænd og 1353 Kvinder).

Nøjagtig Oplysning om Forholdet mellem indvandrede og indfødte paa Læsø i ældre Tid kan først faas gennem Folketællingslisten fra 1845 (Rigsarkivet) Man ser af denne Liste, at i Byrum, hvor der da ialt var 143 Familier, var, i ikke mindre end i 33 Familier, ganske vist Konen født paa Læsø, men Manden var født udenfor Øen; i blot 3 Familier var omvendt Manden født paa L., men Konen født udenfor L.; i 4 Familier var baade Mand og Kone født udenfor L.; endvidere var der i Sognet 7 Enkemænd eller ældre ugifte Mænd, 9

Enker eller ugifte Kvinder, 4 Tjenestepiger og 11 Tjenestekarle, der alle vár født udenfor L. Saa godt som alle nævnte Personer født udenfor L. stammede fra Vendsyssel eller fra Aalborg Amt. Enkelte stammede fra Norge (4), København (1), Stege (1) og Schweitz (1). Ikke medregnet er Sognepræst, Kapellan, Distriktslæge, Skolelærer, Forpagteren paa Klitgaard og Jordemoderen, samt disses Familie og Tjenestefolk. En enkelt Gaardmand (Strandingskommissionær) har »Gouvernante« fra København.

I Pontoppidans Danske Atlas skildres (1768) Befolkningen som i det Hele meget arbejdssom: »Mandfolkene ere mesten altid om Sommeren paa Søfart og ere dygtige Søfolk, de bruge hollandsk Skibsdragt og ere af Naturen sunde, føre og velskabte Folk. Kvinderne ere friske, vel voksne og se godt ud uagtet deres meget og grove Arbejde, de ere og stærke og leve længe, formedelst den stærke Motion og det idelige Arbejd. Kvinderne forrette alt Landarbejd, ja naar Mand og Kone age til Kirke, da kører Konen for Manden, som sidder bag i Vognen« [delvis efter Indberetning til Thurah 1755 (Landsarkivet)].

En udførligere Karakteristik af Øens Befolkning giver Bing (1802) i sin Læsøbeskrivelse: »Den gamle Læsø-Familie er nu saa godt som uddød; thi der ere ikkun faa Familier tilbage af Mand og Kone, som paa begge Sider vide, at de nedstamme fra indfødte Oldefædre eller Tipoldefædre; derimod bestaaer den øvrige Deel af en Blanding af Danske, Norske, Svenske og Tydske, hvilket er foraarsaget og aarlig foraarsages deels ved strandede Matroser, hvoraf mange her blive givte og bosatte, og deels ved de aarlig fra Vendsyssel kommende Bønderkarle, hvilke tage Tieneste om Vinteren som Tærskere, hvoraf mange, fornemmelig i de senere Aar ere blevne givte. At saadanne Givtermale med fremmede Mandfolk her ere saa meget almindelige frem for andre Stæder, kommer deraf, at en stor Deel af de indfødte Mandfolk oplæres til Søevæsenet, og aarlig fare af Landet, hvoraf vel en Del omkomme paa Søen, men flere begive sig i fremmede Nationers Tieneste, mange som Skippere og Styrmand, efterdi de blive her hiemme i deres Opvæxt informerede i Styrmands-Videnskaberne. Saaledes boe ogsaa adskillige Skippere og

Styrmænd paa Øen, som fare fra Aalborg og andre danske Kiøbstæder, hvilke i Almindelighed ikkun ere hjemme 2 à 3 Maaneder om Vinteren, ja tildeels aldeles udeblive 1, 2 à 3 og flere Aar. Der ere paa saadan Maade langt flere Fruentimmer end Mandfolk. De paa Øen indfødte Mandfolk ere sunde, føre og velskabte, og Fruentimmerne ei mindre; endskiøndt de have idelig svært Arbeide (fornemmelig om Sommeren), fra de Aar de kan føre Spaden, see de dog i Almindelighed temmelig godt ud, have en frisk Coulør, ere altid muntre og raske og leve længe. Den frie eller friske Luft her paa Øen afværger ellers megen Sygdom, ligesom Beboerne ere selv meget forsigtige i deres Omgang med Syge, allerhelst, ifald de troe, at Sygdommen er smitsom. Indbyggerne ere ellers i Almindelighed venskabelige, tjenstagtige og af en god og redelig Tænkemaade; men uagtet de ere vel oplyste i deres Christendom, ere de dog hengivne til at bande, som Søfolks Feil i Almindelighed er; ja Fruentimmerne give Mandfolkene i den Deel ikke stort efter; de ere tillige noget mistroiske i Omgang med Fremmede og nysgierrige, det er at sige, de ville, fornemmelig Qvindeskiønnet, gierne vide Nyt. Løsagtighed gaaer meget i Svang. De have været og ere endnu meget udraabte for Tyverie og Utroskab, i Særdeleshed ved indfaldende Strandinger. De ere ellers, fornemmelig Fruentimmerne, meget arbeidsomme, og Mandfolkene af Naturen meget kunstnemme. En og anden forstaaer godt Billedhugger-Arbeide; flere ere gode Snedkere og Tømmermænd, Baadebyggere, Bødkere, Hjulmænd og Smede, ja kort at sige: mange kan gøre næsten alt, hvad man vil forlange, naar de først have Model eller Tegning at se efter. Her have været forfærdiget mange Ottedages Stue-Uhre; adskillige reparere tillige Slag- og Lomme-Uhre. Maler-Professionen forstaaer ogsaa nogle [osv.; jf. ovf. S. 98]. Fruentimmerne ere i Almindelighed mere duelige: paa dem hviler ikke alene, som foran sagt, alt Markarbeide om Sommeren, men de røgte endog Hestene og Creatureerne om Vinteren, ja nogle tærskes tillige Kornet, desuden ere de ogsaa gode Vævere til at spinde og strikke. . . . Beboerne ere meget hyppige til at bortskiøde deres faste og løse Eiendele, endog i deres bedste Alder, ligesaa snart til ugitte Fruentimmer som Mandfolk, for en ringe

Sum Penge, imod, efter aparte Contract, at have Huusværelser, Kost og al fornøden Pleie hos Kiøberen eller Kiøberinden for en vis Betaling aarlig, som afgaaer paa Kiøbesummen, og om denne ikke strækker til, skal dog Kiøberen være forbunden at forsyne den eller de Sælgende med alt Behøvende, saa længe de lever, ja endog besørge Begravelsen efter Landets Brug ved Dødsfald uden videre Erstatning. Saaledes eksisterer her mange Testamenter og Gavebreve paa alt hvad en Mand eller Kone eier, naar ingen Livs-Arvinger haves, som ventelig skeer for at forekomme Skiftebehandling.« — Hermed kan ogsaa sammenstilles Distriktslæge Rasmussens indgaaende Karakteristik fra 1858: »Læsøboen er af Naturen i Almindelighed begavet med et kraftigt Legeme og megen Udholdenhed, en over Middelhøjde værende Vækst, og et forholdsmæssig stærkt udviklet Knokkel- og Muskelsystem, navnlig er dette Tilfældet med den gamle Læsø Race, for saavidt der kan være Tale om Race, saasom lokale Forhold og Levevis vistnok for en Del har influeret paa Udviklingen. Enkelte forefindes af en ikke almindelig Højde, kraftige Lemmer, brede Skuldre og er i Besiddelse af megen Legemsstyrke. Dog alt langt tilbage i Tiden er Befolkningen blandet med Fremmede, dels med fra Fastlandet indvandrede, dels med fra forliste Skibe tilbageblevne Søfolk af andre Nationer, eller disses Afkom. Herved har naturligvis det Naturelle undergaaet nogen Modifikation, som dog indtil de senere Decennier vel neppe vil have været af stor Indflydelse, da det lokale Forhold, den særegne Levemaade og Betingelser, som ere staaende paa Grund af Øens Isolation, snarere vil have præget Fremmede med Befolkningens Karakter end omvendt; hvorimod denne efterhaanden nu maa tabe sig mere og mere, da ingen ringe Del af den nuværende mandlige Befolkning bestaaer af indvandrede Bønderkarle fra Fastlandet, navnlig fra den nordlige Del af Jylland (Vendsyssel) [jf. S. 146], og blandt andre, desværre, ogsaa Individer have nedsat sig her, som, dels paa Grund af tidligere overgaaede Straffe for Forbrydelser, dels af mindre rosværdige Motiver, have søgt et Asyl paa Læsø. Men ogsaa en Del retsindige og flinke Mænd, findes blandt de Indvandrede, og som nu besidder Ejendom hersteds; men i legemlig Henseende kan disse i det hele

taget ikke maale sig med Læsøboen med Hensyn til Udvikling og kraftig Konstitution. Af Fruentimmer er derimod kun faa indvandrede, og disse ere da sædvanlig fulgte deres Mænd; thi at Læsøboen søger sig en Kone udenfor Øen er af de største Sjældenheder, naar han selv agter at nedsætte sig hersteds. Fruentimmerne, som i Almindelighed ogsaa er over Middelstørrelse, ere af Naturen godt byggede med tilsvarende Uddannelse af Knokkel- og Muskelsystemet og besidder m. H. t. Kønnets stor Udholdenhed, som vistnok især hidrører fra Øvelser og Brug af Legemskræfter. Modsat Mændene, med deres af Sol og Vind barkede Hænder og brunede Ansigt (som bærer Udtryk af Selvtillid og Mandighed), har største Delen af Fruentimmerne et blegt sygeligt Teint, fin, hvid Hud og et tilbageholdende, men iagttagende og med et livligt Blik begavet Ansigtsudtryk. Det zarte i Fruentimmernes Ansigt og Hud hidrører fra den vedholdende Bedækning af saagodt som hele Ansigtet og Halsen med et stort, hvidt Hovedklæde (Hæklæde kaldet), hvorved ofte, selv under de strængeste Arbejder i Marken og i den strængeste Varme, ikkun saa megen Aabning bliver tilbage, som er højst nødvendig til Øjets Brug. Ligeledes ere Hænderne dækkede med tykke Handsker. Den voksne Mandsperson vil (som Følge af de herværende Livspotentsers Indvirkning, en ren, kølig og let respirabel Luft, hans sunde, kraftige Legemsbygning og hvælvede Bryst med det rolige dybe Aandedræt og deraf følgende fuldkomnere Oxydation [o: Iltning] af Blodet, hans ofte store Legemsanstrengelser, hans kraftige Fordøjelse, som rigtig sættes paa Prøve ved den vel nærende men haarde og svær forfordøjelige Kost, og i det hele hans raske Livsenergi, forbunden med et kolerisk-sangvinsk Temperament) snarest maatte henregnes til den arterielle Konstitution. Ved Fruentimmerne, som vel ere omgivne af de samme heldige Livspotentser, og har en i Forhold til deres Køn vel udviklet og kraftig Legemsbygning, falder den legemlige Konstitution under en anden Art, sandsynligvis betinget af den mindre kraftige Fordøjelse og Nydelsen af haarde, svær fordøjelig Kost, forhindret Indaanding af den frie, friske Luft, paa Grund af at Næse og Mund bestandig om Dagen er tildækket af tætte linnede eller uldne Klæder, saa at den engang udaandede Luft atter og

atter indaandes, den deraf følgende mindre fuldstændige Oxydation af Blodet, Forstyrrelse i Blodcirkulationen og mindre Velbefindende, Overanstængelse med legemlige Arbejder, og ofte trykkende ikke lidet indgribende Sindsaffektioner, bidrager til, at disses Constitutio Corporis nærmest vil kunne henføres under den atrabilære [galdesyg, vrantne] og disponerer meget mere til sygelige Affektioner end Mændene. En analog Forandring undergaar Konstitutionen for den kraftige Mand i Oldingealderen, eller naar han af en eller anden Grund træder tilbage fra Livets Virksomhed. De ydre paa Velbefindende saa kraftig indvirkende Livspotentser unddrager han sig til Dels ved længere eller stadig Ophold i de smaa, aldrig ventilerede, men ofte stærkt opvarmede Værelser med den i disse af urene Dunster blandede mindre surstoffoldige Indaandingsluft; følgelig slappes hans Livsenergi, hvortil ogsaa bidrager hans Mangel paa Bevægelse, samt fortsat Nydelse af svær fordøjelig Kost, og Følgen er, at den atrabilære Konstitution udvikler sig mere og mere i en temmelig kort Tid. En stor Del af Befolkningen opnaar en høj Alder. Dødeligheden navnlig fra 7. til 50. Aar er ringe. Men i de to første Leveaar er Dødeligheden stor paa Grund af de uhygiejniske Forhold. — Med Hensyn til Kønnene finder det omvendte Forhold Sted af fødte og døde, idet Kvindekønnet er det overvejende blandt døde, Mandkøn blandt fødte. Af levende fødte Børn findes Drengene at overgaa Piger med 10,6 %. I de enkelte Decennier viser Forholdet stor Difference, den højeste i Decenniet 1802—12, den laveste 1822—32 med 0,3 %. Det synes, som Naturen arbejder paa at udjævne Differencen mellem Mand- og Kvindekøn hersteds, og skønt dette Forholdet ved den sidste Folketælling (1855) endnu udviser et betydeligt Overskud af Kvindekønnet, nemlig: 1200 Mdk. og 1353 Kvdk., eller 12,7 % flere Fruentimmer end Mandfolk, er Lighedsforholdet dog betydelig udjævnet i indværende Aarhundrede, saasom der i dette Tidsrum til 1857 inkl. er døde 1020 Mdk. og 1201 Kvdk., eller 17,7 % flere Kv. end Md., og derimod fødte 1914 Mdk. og 1730 Kvdk., 10,6 % mindre Kv. end Md., og følgelig har ved Begyndelsen af 1802 Kvindekønnet oversteget Mandkønnet med 41 %. At dette Misforhold ikke har været uden Indflydelse

saavel paa Befolkningens Moralitet som øvrige Levemaade, er ikke usandsynlig, og Misforholdet stiller sig endnu mere uheldigt, naar fradrages Gamle og den Del af den mandlige Befolkning, som fjærnt fra Hjemmet tilbringe den meste Tid af Aaret paa Søen. Fruentimmerne ere saaledes, saagodt som overladte til sig selv, blevne tvungne af Forholdene til at overtage alle Beskæftigelser af Hus, Mark og Hede, styre og regere saavel ude som inde, ere blevne selvraadige og har paa Grund af deres ofte svære Legemsanstrengelser og upassende Beskæftigelser ikke lidet tabt det sande kvindelige i Væsen og Tænkemaade. Sansen for det hyggelige i Hjemmet er med faa Undtagelser saagodt som fremmed for dem, og følgelig Forholdet i Familie-Livet mindre heldigt. Desværre er Uenighed mellem Mand og Kone, Forældre og Børn, eller Sødskende indbyrdes ingen Sjældenhed. Misundelse, Skinsyge og trange Kaar rækker gensidig hinanden Haanden til disse Forhold, som for en Del hidrører fra deres hele materielle Levevis. Jeg vil fordriste mig at gaae nærmere ind paa Undersøgelse af disse Omstændigheder ved særskilt at fremhæve Befolkningens Beskæftigelser, Levemaade og Moralitet, hvilket ikke destomindre er et kildent Thema at berøre, saalænge man selv skal leve imellem vedkommende. Skøndt der naturligvis her som andetsteds findes Gradationer med Hensyn til Familiens materielle Velstaaenhed og disse bedømmes: Fattige, Velstaaende (eller om man vil Rige), da er Benævnelsen Velstand og Rigdom her meget imaginær, sammenlignet med Udenforstaaende. Kun Befolkningens simple Levemaade, faa Nødtørftigheder samt heldige Omstændigheder har bragt enkelte Familier saa vidt, at de, uden eller med kun liden, paahvilende Gæld, ja endog enkelte med nogle faa Hundrede Daler paa Rente, besidde deres smaa, men iøvrigt højst forsømte, og i de nuværende Besidderes Hænder mindre værdifulde værende Ejendomme, men denne tilsyneladende Velstand vilde paa et Par Aar være forsvunden, saafremt de Nødvendigheds Artikler til sund og nærende Føde, som af andre i lignende Stilling værende Familier uundværlig mente, skulde anskaffes og konsumeres, og Armod og Elendighed blive deres Lod. Angaaende Mændenes Beskæftigelse kan her bemærkes, at disse om Vinteren benytte

en stor Del af Tiden til at spinde Hamp og danne Fiskergarnene til Hornfiskeriet om Foraaret; det eneste Fiskergarn, som finder Anvendelse for Tiden. Den kvindelige Befolknings Aktivitet staar langt forud for den mandlige, skønt det ikke kan nægtes, at der ogsaa blandt disse findes mange driftige og arbejdsomme Mænd; men desværre ikke en ringe Del hendirve Tiden i Butiker, paa Gæstgiversteder og Smugkroer, og navnlig ser man sjælden den yngre Del af den mandlige Befolkning at befatte sig med Arbejde, naar de, som ofte sker, i flere Maaneder opholde sig i Hjemmet; at besøge Pigerne eller Kammeraterne, spadserie fra Morgen til Aften, gaa til Dands og anden Lystighed er disses største Tidsfordriv, og det synes næsten, som de ansaa det for Skam at lette Forældre eller Sødskende i deres ofte anstrængende Arbejde. Husholderiske ere Fruentimmerne ikke, men hvor kan de ogsaa være det? Hele Sommeren, ja, saasnart Jorden om Foraaret er tjenlig at bearbejde, ere de i Marken eller Heden fra den tidlige Morgenstund; og næppe er Pigen konfirmeret, førend hun maa deltage i disse Arbejder, som der-til endog fordrer betydelig Legemskraft og Øvelse. Men at se disse kvindelige Væsner arbejde med deres plumske, krumme Spade, dels: ved den saakaldte Prikning af de fast sammenfaldne Plovfurer, dels: ved Afskrælling af Hedernes Overskorpe til Kompostgødning, dels: ved Tørveskæring, som sker paa den bedre af Paars, Krageklo, Lyng og andre Væksters tyndere og tykkere Rødder gennemvoksede tørveagtige Maarjord, kan næsten faa ens Rygmuskler til at skælve. Alle disse Arbejder foretages i en stærk foroverbøjet Stilling, alene ved Armenes Kraftanstrængelse; ligesom Læsøboen selv ved almindelig Gravning aldrig bruger Foden til Hjælp, men ved en huggende Bevægelse støder Spaden i Jorden, hvilket maa-ske for en Del hidrører fra den almindelige Skik at gaa barfodet om Sommeren, eller rettere sagt, saalænge Sne og Frost ikke nøder til det modsatte; og lægger man Mærke til dem, under deres korte, men hyppige Ophold under Arbejdet, fremtræder Trætheden i den anstrængte Ryg; de staa da gerne aldeles stille meget foroverbøjet, hvilende med Hænderne paa den mod Jordskorpen stillede Spades Skaft. At Musklerne derved efterhaanden i Almindelighed hærdes,

Udholdenhed og legemlig Styrke forøges og giver deres Bevægelser et mere mandigt Præg, er jo naturligt, og man maa i Sandhed beundre den Kraft og Behændighed, de udvise ved disse anstrængende Arbejder, ligesom det er paa-faldende at se Fruentimmernes Gang, hvilken disse forslidte Væsener iværksætter med en Hurtighed og Lethed, hvortil man vanskelig finder Lige blandt Landalmuen. Kreaturets Røgt, saavel Heste, Køer og Faar, som Fjederkræ etc. paa-hviler ligeledes Fruentimmerne; alle Kørsler med faa Undtagelser besørges af disse; de spænde selv for og fra og udfører Kudskens Forretninger ved højtidelige Lejligheder: naar Præsten afhentes til den Lidende, Lægen til den Syge, saavel som til Sjoeverarbejde i Mark og Hede, med Korn- og Tørvekørsel, Paalæsning og Aflæsning, som ved Strandinger, ved hvilken sidste Lejlighed de ofte Vinterdage maa holde i Timer med Heste og Vogn ved og i Søen, i Regn og Blæst, Frost og Sne, og finder sig deri med den største Ufortrødenhed, uden at lade sig anfægte af tilstødende Uheld eller Viderværdigheder, kort sagt: alle udvendige svære og lette Arbejder besørges med faa Undtagelser af Fruentimmerne. I Vintertiden derimod er Arbejdet lettere, og naar Tid er tilovers for Kreaturernes Røgt, sidder Koner og Piger ved Karterne eller Rokken i det vel tillukkede og stærkt ophedede Opholdsværelse, gaa sjælden til Ro før Kl. 9—10 om Aftenen, og er selv om Vinteren atter i Aktivitet Kl. 4 à 5. Som Eksempel paa Ufortrødenhed og Udholdenhed følgende Tilfælde: en 40-aarig i 4. à 5. Maaned frugtsommelig Kone kører selv Hestene en Dag i Dcbr. Maaned for at være behjælpelig ved Opkørselen af Strandingsgods fra Baaden, ved hvilken Lejlighed maatte tilbagelægges $\frac{1}{2}$ Kvartmil i Søen, som paa Grund af den daværende Frost, var belagt med en tynd Isskorpe, der maatte brydes af Hestene. Noget af Vognen gaar itu; men ikke raadvild, springer hun af i det iskolde Vand til langt over Knæerne, faar uden Assistance Vognen bunden sammen og fortsætter først sin Tur til Pakhuset for at aflæse Varerne, forinden hun begiver sig hjem for at overlade Kørselen til Datteren, gaaer da tilsengs med en god Portion Brændevin og en dygtig Skraa, og befinder sig Dagen efter fuldkommen vel, uden at det i mindste Maade inficerede paa hendes

Svangerskab eller senere paa hendes øvrige Velbefindende. Det er desaaarsag intet Under, at den indre huslige Gærning, Kvindens egentlige Beskæftigelse, betydeligt lider derunder. Husets Rengørelse, Madlavning etc. ere Biting, og dog forefinder man i Almindelighed Beboelsesværelserne i taalelig Orden: Gulvet fejjet, Bordet aftørret, Sengen opredt; og, sammenlignet med mange Landsbyboliger andetsteds, maa Læsøboerne i denne Henseende sættes forud. Hvad den personlige Renlighed angaar, tillader Tiden ikke at anvende stor Opmærksomhed paa Legemets Pleje, og skønt Ansigtet er den Del, der hyppigst underkastes en Renselse, om just ikke hver Dag, maa det ofte nøjes med at overtørres med en vaad Klud. Haarets Redning og Rensning foretages højst hver 8. eller 14. Dag, ligesom Linned paa Kroppen sjældent skiftes uden hver 14. Dag. Skønt man som oftest træffer Læsøboerne i deres Hjem i en mindre tiltalende Costume, og deraf maatte formode deres totale Mangel paa Orden og Hygge med Hensyn til deres Jeg, saa er dette dog ikke ganske Tilfældet; det generer dem at antræffes saaledes i Hjemmet, og naar de forlader dette, hvad enten det er Fruentimmer eller Mandfolk, til deres smaa Udflugter, hvad enten det er Byærinder etc., træder Sansen for det hyggelige eller takkelige i det mindste udvortes tilsyne. Ved Fruentimmerne maa det rene, hvide Hovedklæde, den grønne »Rok« (et tykt uldent Skørt) og rent Forklæde holde for; Hænderne ofte bedækkede med Handsker, rent Lommetørklæde i Haanden, og selv om Sommeren oftest Strømper og Sko paa Fødderne; ja, med Hensyn til Pynten udenfor Hjemmet gaar Forfængeligheden endog saavidt, at naar en Læsøpige mangler en eller anden Del af sin iøvrigt meget pyntelige Søndagsdragt, eller til Højtid, kan hun ikke besøge Guds Hus ej heller møde ved andre højtidelige Lejligheder, forinden hun er fuldstændig udstyret dermed; ligeledes pudser Mandfolkene sig, Søndagsklæderne maa paa, den hvide Krave skinner i Frastand, og den lille, korte Kridtpibe, der, som uundværlig for de fleste, sender sin bedøvende Røg forud, i Forbindelse med den ranke noget stive Gang, bebuder, at vedkommende føler sig tilfreds med sig selv. Af Børnene tages liden eller saagodt som slet ingen Notits; men disse overlades aldeles til dem

selv. Under Forældrenes Fraværelse overdrages de smaa Børns Pasning til de større, af hvilke sidste gerne en Del drive omkring paa Hederne for at have Opsigt med derværende løse Kreaturer, og er da foruden deres tarvelige tørre Kost (tørt Brød og tør Fisk) gerne forsynede med brændt Kaffe, som de selv koger og tillaver i Hederne. At sørge for disses Renligholdelse, er der ingen Tanker for; som de staa op om Morgen, gaa de atter om Aftenen. I moralsk Henseende staar vistnok meget tilbage, som burde være anderledes; Øens afsondrede Beliggenhed og deraf følgende Mangel paa Kommunikation for den allerstørste Del af Befolkningen med andre saavel i materiel som i aandelig Henseende mere oplyste Egne, er vist nok Aarsag til Ensidigheden i deres Tænke- og Handlemaade og indbildte Selvklogskab; ligesom ogsaa Maaden hvori (efter saagodt som alles Anskuelse) deres Hovederhverv bestaar, nemlig Strandinger, i høj Grad bidrager til at virke demoraliserende paa hele Befolkningen. Ved disse Lejligheder er Tanken ofte henvendt paa Smaarapserier: at kunne tilegne sig en eller anden brugelig Ting, anses aldeles ikke for urigtig, og saavel Mandkøn som Kvindekøn, Gamle som Unge, findes i denne Henseende og aktiv. I det hele er Sans for Ejendomsret meget ringe, fra Arilds Tid er Befolkningen vant til Fællesskab, og skønt hver enkelt ikke godt taaler, at andre i den Henseende gaar dem selv for nær, er dog det modsatte Tilfældet, naar vedkommende kan se sin Fordel, om end nok saa ubetydelig, ved Benyttelsen af andres Brugsret. Dette viser sig tydelig siden Udskiftningen, og det er ikke alene Ufreden med Hensyn til Kreaturet, men man har endog Eksempler paa, at en Besidder kan køre Tørv hjem af sin Hedelod, som andre uden Tilladelse har været saa fri at skære dersteds til egen Afbenyttelse, naar det var lykkedes at blive upaaagtet; men vist er det, at Nøden driver mange til at være om sig, ligesom ogsaa denne Omstændighed, skønt ikke i den Grad nu som tidligere, er Grunden til, at Misundelse er et Grundtræk ved Befolkningen, som endog de, der ikke trænge, ere inficerede af. Andres Fejl lægges meget Mærke til, Sladderens og Bagtalelsens Tunge hviler da ikke, men forøger endog det passerede i høj Grad, ja ofte uden at nogen virkelig Aar-

sag er tilstede. Letsindigheden er især fremtrædende ved den kvindelige Befolkning, navnlig i erotisk Henseende; at erhverve sig en Kærest, er med faa Undtagelser en stadig Tanke for disse, og Sanseligheden, som er udpræget i deres hele Færd, faar naturligvis Næring ved at maa deltage i og besørg Forretninger, der ikke alene er ukvindelige, men ofte direkte maa bryde Staven over Blufærdighed. At blive gift er et Hovedformaal, og Forbindelser indgaas hyppig med den største Ubetænksomhed: ingen Mandsperson anses for ringe; men desværre er (som tidligere bemærket) et mindre hyggeligt Hjem den uundgaaelige Følge. De uægte Fødslers Hyppighed, gifte Mænd udlagt som Barnefædre, hvoriblandt desværre Mænd, som skulde regnes blandt de mere oplyste og dannede Klasser, ja selv Embedsmænd ikke fritagne, viser tydeligt disse Forhold. Ved deres Forsamlinger og andre Lejligheder, som oftest en Følge af Incitation ved Spirituosa, sker i Mellemstunde Udbrud af gammel Vikingenatur; Haanden løftes og blodige Pander vanker. Læsøboen er i det hele taget let fornærmet, en Fornærmelse tilgives ikke saa hurtigt, og som Følge af det let opbrusende Blod gør Nævetten sig gældende; næsten den eneste Lejlighed, hvor de ganske frivillig giver kontant Betaling. Læsøboen overser gerne, og er ikke fri for at føle sig bedre og dygtigere end andre udenfor deres egen Ø; som ej heller er saa meget paa-faldende, da de, for største Del ubekjendt med Forholdene andetsteds, vant til i alle Livets Forhold at hjælpe sig selv, øve Modet og Snarraadigheden ved deres Sømandsliv; hvilket tilsammen maa give Læsøboen en Selvtillid, som ikke let lader sig rukke. Alle Fastlandsboere har derfor det betegnende Navn Klunter, betyder vel egentlig Klodrian. Mod Fremmede, den mere oplyste, eller Embedsmanden, ere de i Almindelighed tilbageholdne.«

Læge Rasmussens Omtale af Læsøboernes Sømandsforagt for de træge Bønder skal suppleres med en enkelt Historie. Saaledes stod under Krigen i 1864 en Del Læsøboere forsamlede foran Kirken og drøftede Krigens Begivenheder. Dannevirke var lige rømmet. »Hvad skal det blive til«, sagde en af dem, »Soldaterne ere Klunter, Officererne ere Klunter!«

Efter en Meddelelse af en tidligere læsøsk Læge (i »Hver

8. Dag« 1910—11, S. 818) har der paa Læsø eksisteret »en særlig og besynderlig Pariakaste, de saakaldte Mætter, der sandsynligvis er af Zigøjnerafstamning. Mætterne er en Slags Mindremænd, der lever under en usynlig Kokardes Forbandede og ikke regnes lige med andre Mennesker. En kendt og velagtet Mand giftede sig med en Mætte. Han havde hidtil nydt stor Anseelse, var designeret til Sogneraadsmødem etc. Men efter sit Giftermaal sank han med et tilbage i den dybeste Ubemærkethed.« Efter andres Udsagn beror denne Skildring paa en Misforstaaelse. Mætterne var blot fattige Folk (den ene spaaede i Kort og Kaffegrums) og havde faaet det besynderlige Navn, fordi de havde købt deres Hus af en der hed Mette. En Rakker-kaste erindres aldrig at have eksisteret paa Øen. Noget andet er, at Øen paa Grund af sin afsides Beliggenhed i gammel Tid var et Tilflugts- og Skjulested for mange mislykkede Individuer, ja ogsaa et Forvisningsted for mislykkede Embedsmænd og bedre Folks uheldige Sønner.

Folkevittigheden gav sig ofte Udslag i Læsøboernes Navneskik. Øgenavne har lige til nyeste Tid været meget almindelige, som f. Eks. Bitte Søren, Gale Ingeborg, Else Røv. Mere ugennemskuelige er Navne som Kartoffelpræsten (en Mand, der beskyldtes for at stjæle Kartoffler), Marschendisærpræsten, Faaresmeden, Hr. Kaffegrums osv. Mange indvandrede Jyder benævntes efter den By, de stammede fra, f. Eks. Ole Helle (fra Hellum), Kristen Bitteby, Erik Vormstrup, Kristen Ase. En Mand, Per, der tjente hos Præsten, kaldtes Per Præst; hans Datter hed Stine Præst.

TRO, SKIK OG DIGTNING.

Bing siger (1802), at »Overtro har hersket meget og i mange Dele blandt Beboerne her paa Øen i gamle Dage, hvoraf endnu haves nogle Levninger«. Desværre nævner Bing kun faa Eksempler paa disse »Levninger«, der nok ikke har været saa faa, som han vil give det Udseende af. Til Gengæld meddeler Bing mange gode Oplysninger om hævdvunden Skik ved Bryllup og Begravelse. Det er imidlertid et Held, at det

ud fra læsøsk Nutidstradition er muligt paa mangfoldige Punkter at supplere vor Viden om de gamle Læsøboeres overtroiske Meninger og traditionelle Skikke. Naar det paa Læsø hidtil indsamlede Folkemindestof i det følgende fremlægges i sin Helhed, systematisk ordnet, maa man dog ikke tro, at det er Udgiverens Mening derved at have rekonstrueret en særlig Læsømytologi, en primitiv Aandskultur, der alt til Hobe skulde stamme fra fjærne Tider og have været fælles for alle Læsøboere. Thi naar den materielle Kultur paa Læsø — som tidligere paavist — har været ret skiftende i Tidernes Løb og stærkt paavirket udefra, er det usandsynligt, at Nutidstraditionens folkelige Forestillinger altid skulde være gamle paa selve Øen. Meget kan være indført i 19. Aarh. af indvandrede nordjyske Bønderkarle, eller lært under Sejlads af fremmede, eller fortalt paa Øen af strandede Søfolk. En klog Kone, som L. M.s Kone i Byrum, hvis magiske Kunster har spillet en stor Rolle paa Læsø, siges at have faaet sin Viden under sit Ungdomsophold i Jylland. En Mængde Stof er meddelt af nylig afdøde gamle Mænd og Kvinder, der har henlevet deres Ungdom under gammeldags Forhold, og været saa indlevet i primitive Forestillinger, saa at det, de meddeler om det overnaturlige, er Selvoplevelse, men virkelig ældgammel Overlevering er det paa ingen Maade. En Del Magi er fortalt af en gammel Kone (Ane Madsdatter), der en Tid i hendes Liv har været meget søgt som professionel klog Kone; meget af det, hun har meddelt, er sikkert individuelt og ikke typisk læsøsk.

Kun undtagelsesvis vil det i det følgende blive nævnt, om en læsøsk Trosforestilling og Skik genfindes andetsteds i Danmark. Som Regel haves ret nærstaaende Paralleler, men Oplysning herom vil let kunne findes ved at slaa efter i H. F. Feilbergs Ordbog over Jyske Almuesmaal. En særlig Opmærksomhed til Belysning af Folkekarakteren paa Læsø fortjener saadanne overtroiske Forestillinger, der i Nutidstradition fremtræder i særlig Fylde og særlig rigt varieret, saa det er tydeligt, at de har deres Rod i gammel Tænkemaade paa Øen og beror paa lokale Forhold. For Eksempel skyldes de utallige Fortællinger om »Sødrucker« (Strandvaskere) de mange ilanddrevne Lig som Følge af Skibsforlis, men finder

ogsaa sin Begrundelse i Læsøboernes onde Samvittighed i ældre Tid over den ofte mindre redelige Tilegnelse af de druknedes Gods, samt over den lidet pietetsfulde Behandling af Ligene ved at begrave dem paa Stranden i Stedet for at jordfæste dem i indviet Jord. Men vi skal nu se nærmere paa de forskellige Trosforestillinger og Skikke, der er truffet paa læsøsk Grund.

Dværge var der nok af paa Læsø. De boede i Høje, og man kunde høre dem smede derinde. En gammel Pige har endog hørt dem musicere inde i en Høj. Hun var oppe for at slaa Lyng ved østre Hoved af Højsandene. Da hun havde spist sin Middags-mellemmad fandt hun en rund Tue, hvor hun kunde lægge sig til at sove. Men just som hun havde lagt sig, hørte hun fra Højens Indre den nydeligste Musik. Saa begyndte de at danse derinde; hun hørte tydeligt Danse-trinene. Hun hørte ogsaa, at en Vugge blev sat i Gang. Men i det samme gik det op for hende, at det var Dværgenes Hjem, hun laa paa. Hun rejste sig og fandt en anden Tue, og her sov hun endelig roligt. — Andre har, naar de var kørt i Marken for at slaa Lyng og lagde sig til Middags-hvile, hørt Dværgene tumle sig og banke nede under Jorden. Hvis Dværgene var fornærmet paa én, væltede de Lynglæset, naar man kørte hjem. Det hjalp derimod, naar man tog det ene Hjul af Vognen. — Lige ved Vesterø Kirke ligger en Klit, der hedder Dværgeklitten (Fig. 38). Her holdt mange Dværge til. En Kone fortæller, at hun som Barn tit har leget med sine Søskende i Dværgeklitten, medens hendes Fader, der var Kirkeværge, havde Ærinde inde i Kirken: »Mine Forældre kunde tit se Dværgene gaa mellem os Børn; men kaldte de paa os, forsvandt Dværgene.« Samme Kone fortæller en natlig Oplevelse i samme Dværgeklit saaledes: »Det var, medens jeg var lille Pige. Jeg havde været henne hos min Onkel en Aften. De ældre sad til henad Midnat og spillede Kort. Da jeg skulde hjem, sagde min Onkel, at min Fætter skulde følge mig et Stykke paa Vej. Det gjorde han, men da vi var naaet i Nærheden af Dværgeklitten, sagde jeg, nu kunde jeg godt gaa alene; for jeg vilde se, om der virkelig viste sig Dværge dér ved Midnatstid. Da jeg var bleven alene, saa jeg tre eller fire smaa guldlukkede

Børn i hvide Skjorter. De dansede rundt. Der var saa lyst dér omkring. Då Dværgebørnene var forsvundne, og jeg gik videre forbi Stedet, faldt der pludselig et Æble ned paa mig. Jeg tog det med hjem. Det var et ualmindeligt stort og dejligt Æble. Moder havde lært mig, at vi ikke uden videre maatte spise saadan noget. Hun havde sagt, at vi først skulde skære et Kors i Æblet og saa skære hele Korset væk. Jeg skar da ogsaa et Kors i mit Æble. Det smagte udmærket. Det syntes de andre ogsaa, som fik Lov til at smage deraf, da jeg kom hjem.« — Det kan hændes, at Folk, der hver-

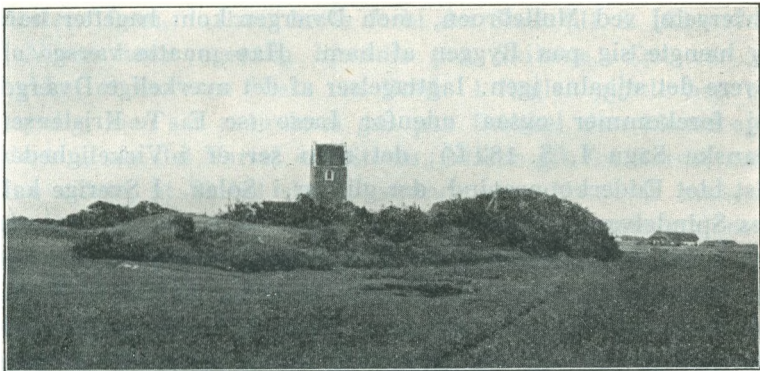

Fig. 38. Vesterø Kirke og Dværgeklitten.

ken har set eller hørt selve Dværgene, dog har set deres Spor, idet de har fundet Dværgenes Tøj ligge fremme til Tørring. En gammel Pige fortæller, at hun som 12-aarig gik oppe i Nordmarken og vogtede Køer, der gik løse. Det var i Middagsstunden. Køerne var rolige, og hun gik derfor hen til Brømbærrisene ved Helsemænds Bræmmer for at søge efter Bær. Hun saa nu alle Buskene behængt med det nydeligste Smaabørnstøj. Der var Huer, Svøbelister, alt sammen rødt. Hun fik Lyst til at tage en af disse Ting med sig hjem. Men som hun tænkte derpaa, var pludselig det hele forsvunden; og da hun skulde se sig om efter Køerne, fandt hun dem græssende langt borte. Andre Steder, hvor der er set Dværgetøj, er bl. a. ved Kirkebuskene neden for Vesterø Kirke, ved Dværgeklitten sammesteds, ved Møllebroen og i Svinehaaen. Tøjet karakteriseres altid som »Smaatøj«, »smaa Lap-

per«, undertiden ser man baade Skjorter, Bleer og Naglebind. Tøjet siges en enkelt Gang at have »alle Slags Kulører«. Det forsvinder, naar man rører ved det, eller ogsaa »ligner det ingenting«, naar man tager det med hjem til sig selv. Stikker man en Stoppenaal i Tøjet, tør Dværgene ikke tage det. En Kone, der engang kom kørende med et Læs Tørv ved Kirkebuskene, saa noget Dværgetøj lagt frem, nogle smaa Lapper. Konen gik da hen og stak en Stoppenaal gennem den ene af Lapperne. Da hun senere kom forbi samme Sted, var alt Tøjet væk undtagen denne ene Lap. Undertiden blev Dværgene vrede, naar man tog Tøjet. En Mand havde taget noget Dværgetøj ved Møllebroen, men Dværgen kom bagefter ham og hængte sig paa Ryggen af ham. Han maatte værsøge aflevere det stjaalne igen. Iagttagelser af det mærkelige Dværgetøj forekommer ogsaa udenfor Læsø (se E. T. Kristensen Danske Sagn I, S. 182 f.); det man ser er i Virkeligheden vist blot Edderkoppespind, der glitrer i Solen. I Sverige kaldes Spindelvæv: Dvärğa-nät. — Mindre Børn maatte tage sig lidt i Agt for Dværgene, der undertiden kunde være temmelig nærgaaende. Saadan var der en Dværg, der holdt til ved Galgebakken ved Svinehaa. Engang havde nogle Folk Markarbejde dér og tog deres lille Dreng med sig. Medens de spiste, løb Drengen lidt for sig selv. Dværgen greb ham saa. Han var lodden over hele Kroppen. Han slap dog straks Drengen, idet han sagde: »Han er døbt«. — Og ved Dværgeklitten ved Vesterø Kirke, hvor der er noget Krat, hvor Dværgene holder til og bor inde, var der engang en Dreng, der vilde drille Dværgene og løb hen til Dværgeklitten og raabte: »La-dum! La-dum!« saadan som Dværgene plejede at raabe, naar de vilde ind i deres Bolig. Men da han havde raabt det, var Dværgene straks ude efter ham. Drengen stak i Rend, men Dværgene forfulgte ham, og det var lige akkurat, at det lykkedes ham at smække Døren i efter sig, da han naaede til sin Moders Hus. Og da havde han løbet saa rask, at Blodet stod ud af Næse og Mund paa ham. — Engang tog Dværgene i Dværgeklitten en bitte Pige paa 5—6 Aar, da hun gik dér ved Klitten ved Vesterø Kirke. Men hun fik Lov af Dværgene til at gaa hjem og besøge sine Søsken. Naar der viste sig en Finger og vinkede,

skulde hun dog straks gaa igen. Den lille Pige gik hjem. Forældrene var i Kirke. Kun hendes Smaasøskende var hjemme, og dem legede hun lidt med. Da Fingeren viste sig, vilde hun af Sted igen, men de andre Børn sagde: »Det skal du aldrig bryde dig om.« Hun blev der derfor en Tid endnu, og gik saa. Men nu blev hun helt væk. Man ledte efter hende, og et Par Dage efter fandt man hende ikke langt fra Klitten, klemmt ihjel af Dværgene mellem to Fjæle. — I Svinehaaen, hvor Dværgene saa tit havde deres Tøj ude til Tørring, var der desuden noget Spøgeri. Endnu i 1890erne hændte det en Kone, at hun næsten ikke kunde faa Hestene frem, da hun kørte forbi det Sted. [Jf. S. 169—174.]

Nisser hørte egentlig hjemme paa Skibene. Det var en Lykke, at have en Nisse om Bord. I Reglen gjorde han sig usynlig, men saa man ham gaa paa Dækket eller klavre op i Masten, var det Varsel om Storm. Nissen gik fra Borde, naar han vidste, at Skibet skulde strande. — Mærkede man, at man havde en Nisse i sit Hus, skulde man være god mod ham og sætte Grød til ham hver Aften. Havde man glemt det, gik Nissen til Gengæld ud og malkede ens Køer, eller han tog andre Folks daarlige Køer og ombyttede dem med ens egne gode. — Mangfoldige ere Beretningerne om Folk, der har set Nisser (»Gaardbo-Nisser«). En Kone fortalte, at en Aften hun laa i sin Seng, og Maanen skinnede ind ad Vinduet, saa hun Nissen. Hun kunde se hans hvide Tænder og skulde lige til at sige: »Du fryser Maj (Mand), du maa hellere komme i Seng«, men lige da hun vilde sige det, blev hun bange og puttede Hovedet under Dynen. — Ofte ses Nissen rygende sin Pibe, naturligvis en af de gammeldags lange Kridtpiber. En Kone saa engang gennem en Lem en Nisse, der stod og røg. Han saa ud som en bitte Dreng med stort Skæg og var saa mærkelig rød og hvid i Ansigtet. — En anden Gang gik nogle Folk ved Stranden og fiskede. De havde en lille Dreng med sig. Da saa Drengen pludselig en Nisse staa ved Siden af og ryge sin Pibe. — Undertiden taber Nissen Piben. I et Hus paa Nissebakken ved Vesterø Kirke knagede det engang paa Loftet. Folkene lod som ingenting, de vidste godt, at det var Nissen. Men pludselig faldt der en Pibe ned fra Loftet; den røgte endnu. De tog saa Piben og gemte

den. Det var ellers en Kridtpibe af almindelig Facon. — Sommetider interesser Nissen sig for Sølvtoj. En Kone gemte sine Sølvsmykker i en Kiste i Storstuen. Men ikke sjældent kunde Konen, naar det var Maaneskin, se Nissen gaa inde i Kammeret og se paa Sølvet. Han sagde blot »haa, haa« og gik saa igen. Samme Nisse vaskede op om Natten. Folk kunde se om Morgen, at Tallerknerne var stablet anderledes op, end dengang de gik til Ro. — Nissen gjorde ofte Gavn. Han meldte Folk, naar en Ko skulde kælte, kom og pikkede paa Ruden og raabte dem ved Navn, for at de skulde komme ud. Naar der var strandet et Skib, kom han travende hen ad Stenbroen. Manden paa Gaarden vidste saa, hvad det betød. Nissen passede Folks Kreaturer, saa de trivedes bedre end andre Steder. — Ja, det kunde være en hel Lykke, at have saadan en Nisse til Huse. Et Sted havde de en Nisse, men Konen var ked af ham, fordi han altid skulde have Grød til hans Nætter (Nadver). Saa en Dag kom hendes Søster dér i Besøg, og hun fik Nissen med sig hjem og havde ham i lang Tid; men senere blev ogsaa hun ked af ham, og derfra kom Nissen over til Naboen, en Købmand, der gav sig af med Landbrug. Her skar Nissen baade Hakkelse og tarsk Kornet, røgtede Hestene, og alting trivedes vel, endskønt Købmanden var slem til at spille Kort og mange Gange forsømte sine Sager. En Aften sad han et Sted og spillede Kort, da det, allerbedst som han sidder, pikkede udenfor paa Vinduet, og en Stemme sagde: »Skynd dig at komme hjem, den røde Kvie er ved at faa Kalv«. Manden smed Kortene og løb straks hjem, og det forholdt sig godt nok, som Nissen havde sagt. Købmanden vilde sgu ikke af med ham for aldrig det. — Muligvis er det ogsaa en hjælpende Nisse — muligvis dog Sødrukker — som en gammel Kone (paa Evbakken syd for Østerby) tænkte paa, naar hun fortalte, at der undertiden blev banket paa hendes Rude om Natten, og at hun da hørte en Stemme, der sagde »Heruj, heruj, her østen uj, der staar en Skuj«; næste Morgen stod der saa altid en Stranding ude paa Bløden. — Lige saa tit hører man dog Fortællinger om Nissens Drillerier. Det var ikke altid helt behagelig at have faaet Nissen i sit Hjem. En gammel Mand fortæller som aldeles paalideligt følgende Hændelse:

»Dengang de byggede Toldhuset i Vesterø hentede de Sten og ulæsket Kalk fra Randers med en Jagt, der hed Hellig Marie. Paa en af disse Ture forliste Jagten, og der gik Ild i den. Kaptajnen og fire Mand slap i Land og kom op i D.-gaarden, hvor min Far boede. Det var netop 2 Dage før Mortensaften, for dér sad netop 5—6 Fruentimmere og plukkede Gæs, som skulde sendes til København. Medens nu Kaptajnen boede hos min Far, sad de engang og snakkede sammen, og Kaptajnen siger: »Det værste er, at jeg mister min Nisse«. »Ja«, sagde min Far, »men han kan godt være hos mig«. I det samme hørte de en Lyd, som om Bagerovnen kunde været styrtet sammen. »Nu, har du ham sgu«, sagde Kaptajnen, »nu kan du beholde ham«. Siden var der dér i Gaarden i mange Aar altid Spektakkel til et vist Klokkeslet. Undertiden kunde en af os se Krikkerne ligge i Stalden med Hovedet ned ad, men naar vi saa løb hen og hentede en Kniv for at skære Dyrene løs, var der intet i Vejen, de laa i rigtig Stilling. Det var ogsaa saadan, at man ikke kunde gaa over Gaarden ind i Stalden med tændt Lygte, uden at Lyset gik ud. Men engang havde vi en Karl, der sagde, han skulde nok faa Lygten til at brænde. Han bar sig da saadan ad, at han vendte Lyset i Lygten ved at stikke den spidse Ende nedad og derefter tændte han i den tykke Ende.« I en anden Gaard ved Stranden, henad Vesterø Havn til, kunde Manden knapt nok være i Sengen for Nissen, han rev altid Dynen af ham. Meddelelsen heraf var af den Erfaring, at det mest var de Folk, der boede ved Stranden, der var plaget af »saadan noget Skidt«, og Aarsagen hertil var, at disse Folk i særlig Grad gav efter for Fristelsen til Ligrøveri og Uærlighed ved Strandinger. Af andre Eksempler paa Nissens Drillerier kan anføres, at det i en Gaard hændte en Mand, der stod og tærskede, at hver Gang han lukkede Døren, lukkede Nissen den op igen. Et andet Sted var der en Nisse, der var Skyld i, at de aldrig kunde have deres Ko bunden hverken Nat eller Dag. De kunde binde den, saa tit de vilde, den viste sig kort efter altid i Køkkendøren. Det var Nissen, der løste den. Naar en Ko skulde kælte, og Folk trods samme Nisses Kalden ikke kom straks ud, kunde det hælde, naar de kom hen til Køen, at der laa noget bag den, som de an-

tog var en Kalv, og naar de saa bar det bort, viste det sig at være selve Nissen. Han løb saa væk og lo af dem. Det hændte mange Gange, at de saadan slæbte ham. Undertiden sprang Nissen paa Ryggen af Folk. En gammel Kone beretter: »Engang gik jeg ovenpaa Diget ved Klitgaard. Jeg mærkede, hvordan noget tyngede paa mig; jeg blev tungere og tungere. Tilsidst faldt jeg ned paa Næsen over Diget. Saa gik det væk. Det har vel været Nisserne, der hængte sig paa mig.« — Der fortælles ogsaa om grovere Spilopper: Engang en Kone kogte Pølser i Gruekedelen, kom der en Krog ned fra Loftet og fiskede en Pølse op. Det var Nissen, der gjorde det. Konen kunde høre, hvordan han stod oppe paa Loftet og grinede af hende. — En Mand, der var Skibsbygger, havde en Medhjælper til sit Haandværk, og Konen gik selv og passede Bedriften paa Gaarden. Saa en Aften var Konen i Færd med at røgte Kreaturerne, og da Mandens Medhjælper netop var til Stede, fik hun ham til at gaa »opaa æ Laij« for at smide noget Hø ned. Lidt efter siger Medhjælperen ned til Konen: »Hvad, er du ogsaa kommen herop«; han syntes jo, at han kunde mærke nogen ved Siden af sig. »Nej«, sagde Konen, »jeg staar hernede, kommer du ikke snart med det Hø.« »Jeg har jo kylet to, tre store Børne ned, har du da ikke snart nok.« »Nej, det har jeg ikke, for der er ikke kommen det mindste.« Men saa med ét kom der saa meget Hø, at det fyldte hele Gangen, og de hørte begge to nogen som grinede. Konen sagde senere, at »det var Nissen, der saadan havde holdt paa Høet«. — Det var ikke behageligt at faa en Nisse af den Slags, han lavede for meget Spektakel. Man maatte da optræde med Strængthed overfor dette Uvæsen. En Kone fortæller herom: »En Aften i mit Barndomshjem sad Bedstefader og saa ud af Vinduet. Pludselig ser han en lille usselig Skikkelse gaa udenfor. Han sagde da: »Hvem sender dog Børn ud i saadant Vejrs.« Hele Natten derefter hørte vi, hvordan det rummesterede oppe paa vort Loft. Det var Nissen, der nu var kommen til Huse. Han røgtede vor Ko om Natten, og den trivedes meget bedre end Naboens Kreaturer. Men samme Nisse gjorde ofte en Del Støj. Engang blev det for galt for Bedstefader, og han raabte højt: »Jeg har betalt mit Hus

med Sølv og Guld og vil bare have Lov til at have Ro.« Spektaklet hørte ogsaa straks op. En ganske lignende Oplevelse fortaltes saaledes: »En forlængst afdød Kone i Byrum Sogn laa en Aften i Mørkningen ved Siden af Kakkelovnen paa en rød Kanapé for at hvile sig. Pludselig begynder det at rulle oppe paa Loftet, som kørte man med flere Vogne, og Kanapéen begyndte at bevæge sig. Hun tænkte da ved sig selv: »Kan man da ikke faa Lov at sidde i Ro i sit eget Hus«, tog sit Mangeltræ og gik op paa Loftet og slog omkring sig, og sagde, at her havde ingen onde Aander noget at gøre, hun havde selv betalt sit Hus med Sølvpenge, saa det var hendes; og pludselig hørte hun, hvordan det hele for ud af Lemmen i Husgavlen med et stort rulende Rabalder, og fra den Dag af havde hun Fred.« Paa en anden Gaard havde de en Nisse. De gav ham Mælk og Brød til enhver Tid. Den fulgte med Manden alle Vegne. Engang kom der et Par fremmede Folk i Besøg, og de vilde ikke tro, at han havde en Nisse, men bankede med deres Stok paa Loftet og sagde: »Spil op Musikanter, og lad os høre, om du kan noget.« Der blev da saadan en Buldren og Trampen paa Loftet, at man troede, Huset skulde falde ned. Andre siger, at det var Manden i Huset (og ikke Gæsterne), der bankede i Loftet og sagde: »Spil op Musikant, saa skal jeg danse.« Samme Nisse var de noget ked af og snakkede om det engang til en Kone, der var paa Besøg. Men Konen vilde gerne have Nissen og sagde: »Kom, du maa godt gaa hjem med mig.« Hun bredte i det samme sit Forklæde ud, og saa selv Nissen hoppe ned i Forklædet. Folkene i Gaarden sagde dog senere, at de havde ikke selv kunnet se Nissen. Men Konen bar Nissen hjem til sit Hus og beholdt ham siden. — Et Sted gjorde Nissen saadan Spektakel en Aften, at Folk samledes for at opdage, hvor han var. Konens Søster stod paa Loftstigen og saa Nissen løbe rundt om Skorstenen. Hun raabte idelig: »Nu er den derom, nu er den derom«, og Folk løb saa bag efter med Lygten, alt det de kunde, men de kunde ingenting opdage. »Ja, nu skal jeg tage den med mig hjem«, sagde Søsteren tilsidst. Det gjorde hun saa og havde den et Par Aar, men saa forærede hun den til Naboen, fordi hun blev ked af at føde

den. Den skulde nemlig altid have Grød. — Undertiden gik Nissen sin Vej frivillig. Paa en Gaard havde de saaledes en Nisse, der mentes at være kommen i Land ved Stranding. Han var en meget tjenstagtig lille Fyr, og var der noget i Vejen med Kreaturerne, som han ikke selv kunde greje, gav han det tilkende ved Banken paa Døren. Da Sønnen dér i Gaarden skulde giftes, maa dette Parti ikke have været efter Nissens Ønske, for han viste sig aldrig i den Gaard siden. Der var flere, der havde set ham. Hans daglige Dragt var af graat Tøj, men til Højtiderne var han klædt i sort Tøj med en hvid Krave. — Man skulde passe paa ikke at drille en Nisse eller gøre Nar af ham. Det hævnede sig. Engang var der i en Gaard Kartegilde med Dans bagefter. Nissen kom ind i Stuen og stod og saa paa Dansen. En Karl vilde drille Nissen og lagde en Kniv paa Dørtrinet i et Øjeblik, da Nissen var gaaet bort. Da Nissen vilde ind igen i Stuen, kunde han det ikke, fordi han ikke kunde gaa over Staalet. Om Natten blev Karlen imidlertid syg; den gamle Kone i Gaarden sagde da bebrejdende til Karlen: »Du kunde jo have ladet Nissen gaa ind.« — En ældre Kone husker en anden Historie om en Nisses Hævn: »En ung Mand var engang hos min Bedstefader for at laane et Ølanker. Under Besøget gjorde han Nar af Nissen i Huset. Bedstefader sagde da: »Jeg skal nok faa Nissen til at følge dig hjem.« Da den unge Mand bar Ølankeret hjem, blev det saa tungt, at han knapt kunde slæbe det, og da han kom ind i Stuen, begyndte alting at gaa rundt for ham. Han blev helt forfærdet. Hans Søster, der laa i Stuen, mærkede nok noget, men blev liggende og brød sig ikke derom. — Et nærmere og fortroligt Forhold mellem Mennesker og Nisser omtales næsten aldrig. En gammel Kone fortalte rigtignok om, at en Kvinde paa Øen havde haft to Børn med en Nisse. Men en saadan Forestilling synes paa Læsø at staa helt isoleret. Nu i vore Dage mærker man næsten ikke noget til Nissen. »Det maa være, fordi der nu er mere Kristendom«, mente en af de gamle.

»Ellefolk« bruges (som det vil ses i de flg. Afsnit) paa Øen engang imellem som Benævnelse paa Underjordiske. De stjæler, ligesom disse, udøbte Børn, spøger under en Stad, forhindrer Vesterøs Kirkes Bygning osv. Ellefolk synes ellers særligt

at holde til paa fugtige Steder, saaledes i Svinehaa, nord for Vesterø Kirke, et Stykke sumpet »Bund« (Jord), hvor Vandet altid staar og siver. Her groede altid et tykt Lag Mos, som Svinene gerne vilde æde. Desuden var der saa mange Insekter eller andet Kryb i Bunden af Mosset, saa Svinene kunde leve deraf hele Sommeren. Men man maatte tilsidst lægge Svinene øde, da det viste sig, at der var Ellefolk her. Stedet kom saaledes til at ligge ubrugt hen, endskønt det var baade indhegnet og beplantet med Træer rundt omkring. Mange har i taagede Aftener set Ellefolkene danse i Svinehaa. De vare smaa og vimse, men hule i Ryggen. — Ellefolk boede ogsaa under Folks Bagerovne. Var der en Revne i Bagerovnen sagde man til Børnene, at de skulde kigge ind til »Elle«-folkene.

Underjordiske volder Fortræd i Menneskers Bolig. Naar de underjordiske har slaaget sig ned for tæt ved Menneskers Bolig, kan dette Boligfællesskab volde adskillig Skade. Om saadanne Gaarde, hvor de underjordiske fra Tid til anden særlig huserer, kan gamle Folk fortælle mange selvoplevede Historier. En gammel Kone meddeler saaledes, at R.-gaarden i Byrum var et berygtet Sted, fordi Dværgene boede der. Manden havde givet Dværgene Lov til at bo i Gaarden, og der var en hel Stue til Bolig for en Dværgefamilie. Derfor passede de til Gengæld Mandens Kreaturer, der af den Grund var mere velrøgtede end andres. I en af Stuerne hørtes nogen sigte Mel og Gryn hele Natten. Det skal have været to Dværgekællinger, som udførte dette Arbejde. I Skorstenen stod ligeledes to Kællinger og skændtes. Da Meddeleren fødte sit første Børn i R.-gaarden, satte hendes Moder en Kniv og en Saks i den yderste Sengekant, for at ikke Dværgene skulde gøre Skade. Da samme Meddelers Moder i sin Tid købte Huset, var der en hvid Kat, som ikke vilde ud. Hun kunde nok se, at det ikke var en rigtig Kat, saadan som den gloede paa hende. Saa købte hun sig en hel ny Kost, der ikke havde været brugt før, gik ind i Stuen til Katten og sagde, at hun havde købt Huset for Penge, hun vilde være her, og de skulde ud, hvem saa end det var. Saa gav hun sig til at feje Sandet paa Gulvet sammen i et Kors. Da forsvandt Katten og kom ikke senere, men uden for Huset kunde man

i Maaneskin ofte se Dværge danse. Ved Bilæggerovnen fandtes en Hulning i Muren, hvor der stod en Morter og en Peberkværn. En Aften, da Meddeleren var ene hjemme, gav Kværnen sig pludselig til at gaa tre Gange rundt. Hun kunde ikke lade være at le deraf, men da lød der i det samme et højt Brag ude i Køkkenet, saa hun blev helt bange og løb ind til Naboens. Da der engang senere skulde bygges en ny Bagerovn dér i Gaarden, og den gamle blev brudt ned, og Grunden blev ryddet, fandt man en Skaal med levret Blod. — Samme gamle Kone fortæller, at da hun tjente paa Klitgaard, saa hun en Aften en »bitte Dævl« i graat Tøj staa og kigge ind ad Vinduet. Han havde en Lygte i Haanden lige saa stor som han selv; i den brændte der 5 Lys med blaa Flamme. Hun rejste sig og gik hen til Bilæggeren, men da hun gik hen til Vinduet igen for rigtig at se ham, var han borte, og i det samme lød der et Rabalder, som faldt der en Bjælke ned ude i Køkkenet. Hun blev da meget bange, eftersom hun var ene hjemme og løb hen, hvor hendes Madmoder var. Men næste Dag »satte Grisen sig paa sin Røv« og var helt rundtosset. Saa blev den kloge Mand hentet. Han kom med en Nøgle og gjorde nogle Kunster, men intet hjalp, før Grisestien blev flyttet og et dødt Faar, liggende paa Ryggen med Benene opad, var lagt ned i et Hul under Dørtrinet. En anden klog Mand gav andre Steder det Raad, at de skulde grave en levende Høne ned. — Der var ogsaa en Gaard i Vesterø, hvor der var noget i Vejen. Herom fortæller en nu 60aarig Mand, at de var saa Fandens plagede med Ellefolk; disse boede i lang Tid neden under Hestestalden, men Folkene kunde aldrig have deres Heste i Ro. Ellefolkene plagede bestandigt Hestene, saa de hverken fik Lov til at æde eller hvile, og tilsidst døde de. Saa holdt Manden Stude, de kom til at staa ovre i Nødset hos Køerne; dem kunde han godt have, og saa lavede de Hestebaasen om til Svinesti. Det blev nu akkurat det samme. Svinene døde snart ligesaa rask, som han kunde faa dem. En Dag kom en Nabomand i Besøg, og han sagde, at der var Ellefolk neden under, og derfor kunde de ingen Kreaturer have dér, fordi Ajlen løb ned til Ellefolkene og forstyrrede dem. Manden kunde se, at der løb en lille Pusling bag ved Krea-

turerne og piskede løs paa dem af alle Kræfter, saa de aldrig havde Ro, hverken til at æde eller hvile. Saa blev Svinestien revet ned, og de lavede Vognskur paa Stedet. Siden kunde Manden have alle sine Kreaturer i Ro og mistede aldrig nogen af dem.

Underjordiske forbytter udøbte Børn. Det gjaldt om at faa Børnene tidligt døbt; thi inden Daaben søgte Dværg og Ellefolk at faa fat i dem og forbytte dem. Til Beskyttelse før Daaben skulde Børnene derfor have Staal eller Arvesølv paa sig i Vuggen. Der skulde helst altid være et Menneske i Stuen hos de smaa, og der skulde altid brænde Lys, saa snart det mørkned. — Der var nogle Gaarde, hvor Dværgene var særligt slemme efter Børn, saaledes i en Gaard der hed Trolld-mosen. Men for Resten har man da allevegne paa Øen gjort Iagttagelser vedrørende de underjordiskes Efterstræbelser af Børn. I en Gaard skulde saaledes en Kone passe en Nabokone i Barselseng og særlig da vogte Barnet. En Dag hen ad Mørkningen gik Konen ud i Køkkenet for at faa tændt Lys og skyndte sig alt det, hun kunde. Men da hun kom tilbage til Stuen, saa hun et lille blaaligt Lys hoppe ind under Bænken og forsvinde. Konen skyndte sig hen til »æ Ug«, og kunde straks se, at det ikke var det samme Barn, som før. Men hun tav stille med det, for hun turde ikke sige det. — Et andet Sted kom en af de underjordiske i Skikkelse af en So og forbyttede et Barn. For at hindre den Slags Ting skulde man, saasnart Barnet var født, binde Kristenmuld om Halsen paa det. — Undertiden kan de underjordiske blive forstyrrede midt under deres Bortførelse af Barnet. En Kone fortæller saaledes: »Et Sted min Moder tjente, havde Folkene et spædt Barn i Vuggen. Engang, da de sad i den anden Stue ved Siden af den, hvori Barnets Vugge stod, hørte de en dump Lyd. De udbrød da: »I Jösse Navn, nu faldt Barnet af Vuggen.« De løb ind til Barnet og fandt det liggende paa Gulvet ved Dørtrinet. De mente, det var en Dværg, der havde villet bortføre Barnet, men da de tilfældigvis nævnte Jesu Navn, havde Dværgen maatte slippe Barnet ved Døren. Siden forlod Moderen aldrig Barnet uden først at sætte en Stoppenaal i dets Tøj. Efter en anden Version, der vel omhandler samme Begivenhed, er Situationen saaledes, at Bar-

selkonen og Barnet ligger i samme Stue. Konen hører noget pusle saa underligt i Stuen; hun raaber saa: »I Jösse Navn, hvad er det«, og de fik saa Lyset tændt og opdagede, at Barnet laa ved Dørtrinet. — En lignende Hændelse indtraf i en Gaard, der laa i Nærheden af en Høj. I det Hus manglede ofte snart en Karklud, snart en Ildrager. De underjordiske laante disse Sager, men de blev dog altid senere bragt tilbage. Engang, mens Datteren laa ene i Værelset efter at have født en Arving, blev Tranlampens Flamme pludselig blaa, saa den næsten sluktes. Da gav Barselkonen i det samme et Skrig fra sig. Hendes Søster kom ind og saa Barnet ligge paa Tærskelen. Højfolkene vilde nemlig have slæbt Barnet bort, men nu brændte Tranlampen atter klart, saa de blev hindrede deri. De kom saa noget Kviksølv i en Pose, der blev bundet om Halsen paa Barnet. Troidene kunde da nok tumle med Barnet i Vuggen, saa det kunde ligge med Hovedet i Fodenden af Vuggen om Morgenens, men de kunde ikke slæbe Barnet bort. Naar den nyfødte var døbt, havde Troidene ingen Magt over det, heller ikke over Konen, naar hun først havde været i Kirke. Engang vilde samme Kone vove sig ud inden sin Kirkegang. Manden raadede hende fra det, da han vidste, hvad for Naboer de havde. Da hun alligevel gik ud, saa hun Højen staa paa fire Pæle, og Højfolkene rykkede ud imod hende og vilde have fat i hende. Men hun skyndte sig at komme tilbage indenfor Døren. — Den over hele Landet gængse Historie om Konen, der fik Skiftingen til at snakke, fortælles ogsaa paa Læsø. Den muntre Begivenhed skildres her saaledes: »Der var en Kone i Vesterø, der var vis paa, at hendes Barn var forbyttet til en Skyvting; den laa alletider til Sengs og vilde ikke snakke. Saa siger hendes Nabokone til hende en Dag: »Det er da sært, at I ikke faar det rigtigt opdaget, om det er en Skyvting eller ikke.« »Ja, hvordan skal a bære mig ad«, spørger den anden. »Jo, du skal købe en bette Gris, og den skal du saa koge hel og holden og sætte den ind til ham paa en Trætallerken, put noget grønt i Munden af den og sig saa: »Der har du den Pølse«, list dig saa ud bag Ovnens og lyt efter, om han ikke siger noget, saa skal du nok faa at vide, om han kan snakk'.« Nu, den her Kone gjorde jo saa, lige-

som det var bleven hende paalagt, og hun stod lidt og holdt Ovnén paa Klem.' Da hørte hun tydeligt, at Skyvtingen siger henne i Sengen: »Nu haar a sjet Raald Skov oprunden og opbrunden, og oprunden igen manne Gang, men aldrig haar a sjet soen en Pøls' som dæ.« Saa kunde hun høre, at han kunde snakk', og saa kunde hun forstaa, at han maatte være møj' gammel, siden han havde set Raald Skov opbrændt og opgroet saa tit. Den eneste Maade at blive en Skyvting kvit paa, var at være ond ved den, saa kunde det være, at Ellekonen hentede den igen og smed det rigtige Barn ind ad Døren, idet hun raabte: »A haar væt bejer ved din, end du ved min, a haar væt bejer ved din, end du ved min!« Samme Fremgangsmaade brugte nu ogsaa den omtalte Kone over for den snakkende Skifting. Nogle siger, at hun lagde ham udenfor Døren og fejede al mulig Snavs hen over ham. En mere usvædvanlig Form af samme Sagn fortælles ogsaa paa Læsø: B. B. havde en Søn, der stadig laa i Vuggen og blev madet som et lille Barn. Han vokste vel op, men var uhyggelig grim og kunde ikke tale. Han var en lille Tyran, som for-drede at blive vugget hele Tiden. Manden og Konen kunde f. Eks. aldrig komme til Alters sammen, for Naboerne troede, at Sønnen var en Skifting og turde ikke give sig af med at passe ham. Engang tog dog en Nabo Mod til sig og tilbød at vugge Drengen, saa at Forældrene fik deres Ønske opfyldt. Konen blev saa glad, at hun lovede Naboen »Lat te en Skjåwt« [ɔ: Lærred til en Skjorte] i den Anledning. Da de var gaaet sagde Barnet i Vuggen: »Du tjener ellers let Lat te en Skjåwt«, hvilket Naboen berettede, da Forældrene kom hjem fra Kirken, hvorpaa Skiftingen rakte Tunge ad Naboen. Dagen efter ophedede B. B. Bagerovnen og vilde kaste Skiftingen ind. Men saa kom Dværgemoderen med den rigtige Søn og sagde: »Vi har ellers været bedre mod eders Søn, end I mod vor.« [Men Manden svarede:] »Vi har heller ikke bedt eder om at bytte.« — Undertiden bliver Børnene forbyttede i en ældre Alder. En Mand i Vesterø havde en Søn paa 5—6 Aar, der undertiden legede med Dværgbørnene fra en Bakke tæt ved Huset. Niels og Kone saa ofte disse Dværge, men brød sig ikke videre om det. Men en Dag ser de Dværgene bytte Tøjet paa Sønnen og en

Dvæргеunge. De løb til, og da var Dværgene lige i Færd med at trække Sønnen ned i Bakken. Han var ikke sunken længere end til Knæerne, hvorfor det da ogsaa lykkedes at trække ham op igen. Hvis han var kommen ned til Bæltetstedet — mente Fortælleren — kunde de ikke have reddet ham. Manden solgte sin Ejendom og flyttede bort; han turde ikke bo dér efter den Tid.

Vesterø Kirke og de underjordiske. Man fortæller, at Vesterø Kirke oprindeligt skulde have ligget ved Landevejen, hvor Bebyggelsen er tættere, men alt Tømmer og Træ, som blev sat op, blev om Natten flyttet hen til et bestemt Sted nærmere Stranden. Det skete 3 Gange. Saa lod de Kirken opføre paa det Sted. — Andre siger, at da Arbejdet paa Vesterø Kirke var færdigt, kom en Dag en lille Kone ind til nogle Folk, der boede tæt derved, for at sige dem Farvel, og sagde, at før havde hun og hendes haft det saa godt dér, men nu maatte de flytte hen paa den anden Side af Kirken, da de ikke kunde være i det gamle Hjem for Kling Klang. Ogsaa Dværge, der boede ved Kirkebuskene, blev kede af Kirkeklokkelyden; der skal være en Fortælling om, at en Mand sejlede dem over til Sæby.

Havfruer, Havmænd, Havhest. Havfruer er Fisk for neden at se til. En Kone i Vesterø fortalte, at hendes Fader, som tit havde været paa Søen, engang havde set en Kvindeskikkelse dukke op flere Gange ved Siden af Baaden. Kvinden havde sit lange, sorte Haar hængende ned ad Nakken. En gammel Sømand har set et lignende Syn i Passaten paa Vejen hjem fra St. Croix. »Havet var roligt og helt glat. Alle paa Skibet saa da en Skikkelse, som en Dame med langt Haar, hun holdt Hovedet i Vejret. Kaptajnen sagde, at det var en Havfrue.« — Ogsaa Havmænd er set ved Læsøs Kyst. En Mand var ude at fiske ved Knotten (en lav Sandbanke ude øst for Ankerpladsen Krogen). Da viste der sig en lille blaa Flamme paa Vandet, og en Mand rejste sig op paa samme Sted og stod paa Vandet. Den gamle Fisker mente, det maatte have været en Havmand. — I de store Have findes Havhesten, den har Hoved som en Hest.

Mare. Man brugte at bære et Staalkors paa Ryggen for

at ikke Maren skulde ride én. Der fortælles ogsaa, at naar en Mand bliver elsket af en Kvinde, kan hun komme i Skikkelse af en Mare og sætte sig paa Brystet af ham (»Mare-ridt«).

Pind'-Niels (udtales: Pej-Niels) kendes kun fra Læsø; han viser sig som et Lys og er i den Henseende identisk med Lygtemanden. Han opfattes ellers paa Læsø ikke blot som et mytisk Væsen, men ogsaa som en historisk Person. Man fortæller, at Pind-Niels en Dag gik paa Klitgaard og slog Græs sammen med en anden Karl. Pind-Niels var lidt af en »Trolldkat«. Medens de nu arbejder, syntes Niels, at den anden kom ham temmelig nær med sin Le og siger til ham: »Kom mæ ikke for nær«, men Manden blev ved at hugge som før. Pind-Niels siger igen: »A sejer dæ, kom mæ ikke for nær.« Da nu Manden stadig huggede lige nær, vender Pind-Niels sig om til ham og siger: »Saa skal der ogsaa fare en dum (stum) Dævel i dig!« Og fra den Dag af blev Manden stum. Men Pind-Niels blev anklaget for Trolddom og dømt til at brændes. Først blev han rullet ned ad Galgebakken (ved Dønsigen, nordvest for Klitgaard) i en Pigtønde, og derefter blev han brændt. Paa det Sted ved Galgebakken, hvor han blev brændt (paa et Vognhjul), er der en vissøn Plet, hvor der aldrig gror Græs. — Man fortæller ogsaa, at Pind-Niels var saa stor en »Trolldkat«, at han kunde lave et Dejtrug om til en Skude. Naar Pind-Niels skulde hente Træ i Sverige, tog han blot Dejtruget under Armen og gik ned til Stranden, skabte Dejtruget om til et Skib og sejlede af Sted. Naar han var naaet tilbage til Læsø med Last, tog han igen Skibet under Armen. — Pind-Niels kan ikke faa Ro efter sin Død. Han skal være manet ned et Sted, men viser sig dog enten som et enkelt Lys (»hopper som et Lys«, »hopper omkring som en blaa Flamme«, »et farende Lys, der ilsomt flytter sig fra Sted til Sted«) eller som en Lyskreds (»søm et Ildhjul, der gik i mange Gnister«, »render ad Marken som et lysende Hjul, der kører omkring«) eller som et svingende Lys (»han gaar med et Strandtræ og svøver rundt med, saa Ildgnisterne staar omkring ham«, »han svinger med en Lygte«). Særlig Jule- og Nytaarsnat er han paa Færde

og skræmmer Folk. — En gammel Kone skildrede et Møde med Pind-Niels paa følgende Maade: »Det var en Aften, at jeg som tolvvaars Pige fulgtes med mine Forældre oppe ved Holmelund for at gaa hjem. Da pludselig ser vi et klart Lys staaende oppe paa Klitgaards Bakke. Vi vidste, at der var intet Hus paa dette Sted, saa Lyset kunde ikke stamme derfra, og desuden hvirvlede Lyset ogsaa saa underligt. Da siger min Mor: »Det er ikke noget rigtigt Lys, det er da vist Pej Niels.« »Aa, det skal vi snart blive klar over«, sagde min Stedfader, og saa pegede han efter Lyset med Haandtaget af sin Stok. Aldrig saa snart havde han gjort det, før Lyset pludselig kom farende og stod foran os. Det saa nærmest ud som et Ildhjul, der snurrede rundt. Jeg blev saa bange, at jeg for ind mellem de to gamle. Men min Stedfader vendte i Hast den anden Ende af Stokken mod Lyset, der da straks for bort hen efter Bakken til. Men da vi kom hjem, blev min Stedfader syg og kastede saa forfærdeligt op. Det blev sidste Gang, han pegede efter Pind-Niels. Man skal tage sig i Agt for at spotte Pind-Niels. Engang sagde en Kone, at hun skulde nok køre over Pind-Niels's Grav ved Galgebakken, saa Tænderne kom til at klapre i Hovedet paa ham. Hun kørte ogsaa over Graven, men kom galt derfra, for hun faldt ned af Vognen mellem Hestene. Konen sagde bagefter, at hun ikke mere skulde forsøge derpaa. — Pind Niels nævnes allerede i Læsø Tingbog 13. Aug. 1686 i et Forhør over to Kvinder, Anne og Else, der havde været oppe at skændes om Trolddom. Anne havde beskyldt Elses Moder for at være en Troldkvinde, men Else paastod, at Moderen kunde intet mere, end det hendes (o: Elses) Fader havde lært hende; »han var Moders Raadmester, fordi de kunde begge lige meget, og det var intet!« Efter denne Oplysning slog Anne til Else med et Mangeltræ og tog hende i Haaret, spyttede hende i Ansigtet og sagde: »Tag din Moder var, din Taske, Pind-Niels røvet (»røffuit«) hende.« Else svarede: »Du løgst, indtil du det beviser«, og Anne sagde: »Du skal have Hug og Slag, ihvor Hug langer, om det end skulde ske inden Stok (o: paa Tinge)« osv. Om Pind-Niels har levet samtidigt med Elses Moder, eller om hun blot har haft at gøre med hans

Genfærd, kan ikke ses af Sammenhængen, og Tingbogen giver ikke yderligere Oplysninger.

Lygtemænd. Foruden Lysfænomenet Pind-Niels kender Læsøboerne ogsaa Begrebet Lygtemænd. »Nogle mener, at det er Dunster fra Jorden. Det ser ud, som om nogen gik med en Lygte. Det er ligesom Straaler, der ses ved Jorden.« Man kan undertiden ogsaa se andre Slags mærkelige Lysfænomener, som man ikke véd noget Navn paa. I Lunden er der »noget i Vejen« et bestemt Sted, saa man let farer vild: »Vi boede engang dér i Nærheden og vilde aldrig tro det, naar Folk fortalte derom; men engang, en Aften, da vi gik igennem Skoven, saa vi et Sted — hvor Vejene krydses — et blaat Lys, og det var os ikke muligt at komme videre den Vej fremad, derimod kunde vi nok komme tilbage. Vi vendte derfor om og gik hjem ad en anden Vej.«

Ild dragen havde Hoved med Takker ligesom en Krone; den havde Vinger og en Hale af Ild; viste den sig, betød det Hungersnød.

Spøgelsesdyr. De fortalte, at der gik en hovedløs Kalv i Vesterø, »men det var vist mest for at skræmme Smaabørn fra Damme og lignende Steder.« En hovedløs Kalv siges at have holdt til ved Nordsiden af Vesterø Kirke. I gammel Tid har man ogsaa talt om Kalve med to, tre Hoveder. — Paa et Stykke Lynghede (Lyng-rimmerne) ved Stranden i Bangsbo gik Rimmesoen; den var ikke god at møde. Den gik med sine 11 Grise; »det var vistnok 11 Grise, det skulde i hvert Fald altid være saadant et ulige Tal«.

Lokkes Havresæd. Naar det dampede fra Jorden om For-aaret inden Frosten endnu helt var tørt af den, sagde man: »Lokki saar Havre paa Klag-i [den frosne Jord].«

Nedgravede Skatte. Naar man ser blaat Lys brænde, betyder det, at noget er gravet ned dér. Man skulde saa kaste Staal paa; Lyset gik ud, og man kunde bagefter finde Skatten dér, hvor Staalet laa. Meddelerens Tantes Moder saa saaledes engang Lys udenfor sit Vindu og kastede sit Strygejærn ud efter Lyset. Hun fandt ogsaa nogle Penge nedgravet dér paa Pletten. — Skattens Tilstedeværelse kan ogsaa give sig til Kende paa anden Maade: »En Karl tjente i By-

rum Præstegaard. Engang han var ude i Marken at pløje, hørte han en Stemme, der sagde, at han skulde pløje tæt op til Hjørnet af Huset. Da han havde pløjet derhen, sagde Stemmen, at Præstens Søn Vilhelm skulde grave dér. Karlen gik saa ind til Præsten og sagde, hvad han havde hørt. Præsten sagde da: »Vilhelm skal grave.« Vilhelm gravede og fandt i Jorden 300 Kr.! — nej, 300 Daler var det nok i den Tids Penge.«

Store Sten. Da Hals Kirke blev bygget, var der en Jætte i Skaane, som blev vred derover og kastede 3 store Sten efter Kirken. Den første Sten kom for langt, den kom paa Fiske-røn, det er Øgelstenen. Den næste Sten, Baandstenen, kom for lidt ud, den faldt paa Nordsiden uden for Krimandsdal. Den tredje Sten er Halfarstenen i Bovet. Man kan se Mærker af Jættens Fingre i den Sten. Man siger, at 60 Fod fra Øgelstenen skal der være nedgravet en Skat. Om Halfarstenen fortæller Bing (1802), at man her ofte fangede Sæler ved Hjælp af en Jærnbøjle med store Kroge, som fastgjortes til den flade Side af Stenen ved indminede Huller; Sælerne gik op paa Stenen ved høj Sø, og naar de atter gik ned, blev de hængende i Krogene, som var vendte opad. — I ældre Tid skal der paa Læsø have været en stor Sten, lige saa meget under Jorden, som over Jorden. Den har Dronning Margrethe i sit Strømpebaand slynget efter Kong Albrekt. Men Sagnet synes ukendt i vor Tid. — Paa Kringelrøn ligger Bette-pigestenen og Stor-pigestenen. Man siger, at to Piger bjærgede sig op paa disse Stene, da to gale Tyre var efter dem. Kreaturerne gaar jo løse paa Kringelrøn og kan ofte være farlige. Paa samme Røn ligger »den blaa Sten«, og i Nærheden af Dr. Bisters Saltværk [se S. 48] ligger »Doktorens Sten«, som delvis er sprængt i Stykker, men endnu er ret anselig. — Af mærkelige Stennavne kan ellers nævnes Lerstenen og Luvbakken ude i Vandet øst for Hals.

Aarets Fester. Det daglige Liv gled ikke hen i graa Ensformighed Aar ud og Aar ind. Heldigvis var der jo baade de kirkelige og verdslige Festdage, og til disse Dage var der knyttet en Mængde faste Skikke og Morskaber, disse sidste dog altid i al Tarvelighed efter Øens fattige Forhold. Dog er det næppe for meget sagt, at kun faa af de læsøske Fest-

skikke er særlige for Øen eller har noget særligt lokalt Præg, saa for den Sags Skyld kan de hver for sig være indvandret naarsomhelst fra andre Egne. Adskillige af Skikkene har dog sikkert Aarhundreders Hæyd paa Øen. Vi begynder med den vigtigste Højtid *Julen*. Man mente, at »alt Skidteri er paa Færde ved Højtiderne«. Derfor maatte man iagttage mange Forsigtighedsregler. Alt, hvad der var laant ud, skulde saaledes bringes tilbage inden Juleaften, ellers blev man fattig. Beholdtes det af fremmede den Aften, kunde der let hæfte nogen Skade derved. Samme Aften skulde der sættes et helt Neg ud til Spurvene, for at de næste Aar skulde lade Kornet være i Fred paa Marken. Julenat ved Midnatstid skulde Gæssene lukkes ind i Bagerovnen, saa ynglede de godt næste Aar. Julemorgen (og for Resten ogsaa Paaske- og Pinsemorgen) maatte man ikke bære Aske ud eller slaa skident Vand ud, saadant noget skulde være gjort forinden. I hele Juleugen maatte Bor og Navr ikke drejes rundt, og der maatte ikke vindes, tvindes, slibes o. l., derfor blev Rok, Garnvinde og Strentetræ sat paa Loftet. Gik noget Hjul rundt i Julen blev man syg, og Vædderen i Huset blev stings (∴ vilde stange); man sagde ogsaa, at Gæslingerne blev tосede i Hovedet og kom til at løbe rundt; eller ogsaa sagde man, at Gæslingerne ikke kunde komme af Ægget. Men for det sidste var der dog Raad, og det bestod i, at 8 Dage før Gæslingerne skulde komme af Skallen, skulde der for hvert Æg med et Navr drejes tre Gange mod Solen. Et Mundheld lød: at naar man sliber Knive om Julen, skal man flaa om Fasten, hvorved mentes, at der i saa Fald vilde dø et eller flere Kreaturer. Man sagde ogsaa, at Faarene fik Drejesyge, naar man spandt, og at man fik buldne Fingre naar man syede. Man kendte et gammelt Rim om en Kvinde, der havde spundet Juleaften, og som fik daarlige Hænder: »Se, hvad jeg har vunden / fordi jeg Juleaften har spunden.« Juleaften og Nytaarsaften maatte Lys og Lampe ikke tages bort, saa at det blev mørkt i Stuen, thi den, der gjorde det, skulde dø inden næste Jul, derfor maatte man være forsigtig, naar Lyset skulde »brandes« (∴ Vægetanden fjernes). Juleaftensmaden var helst Gaasesteg og Grød. *Julemorgen* og *Nytaarsmorgen* maatte der ikke gøres rent under Kreaturerne;

og der maatte overhovedet ikke køres (o: føres) noget ud af Huset, ellers gik det ud over *Gæssene*, de fik Navleunger. Man sagde ogsaa, at hvis man Julemorgen bar Aske ud, kunde der komme Sygdom til Huse, og man bar Julen ud. Og hvis man kastede Fejeskarn ud af Huset, smed man Lykke og Held bort med det samme. Til Højmessen Julemorgen i Kirkerne mødte naturligvis saa mange som muligt af de ældre og lagde det skyldige Juleoffer paa Alteret. *Anden Juledag* (Stefans Dag) var det fast Skik, at de gamle skulde have Ost og Brød og Brændevin paa Sengen. Den, der sov længe den Morgen, kunde være sikker paa, naar han aabnede sin Dør, at faa en Støvsky af Aske i Ansigtet, thi de, der opdagede hans Sendrægtighed i at komme op, skulde nok sørge for at faa skovlet al Asken op ad Døren (eller Gødningen op mod Stalddøren), saa det væltede ind mod ham, naar Døren aabnedes. I Juletiden gjorde man Folk bange med *Julebukken*. Den bestod af et Hoved som af et Faar eller af en Vædder med Træ indvendig og saaledes indrettet, at man ved Hjælp af en Strikke kunde bevæge Kæberne. Den kunde ordentlig slaa Klap med Gabet. Hovedet sattes paa en Stang, som man bar over sit eget Hoved, der blev tilhyllet med en Sæk. Armene blev forlænget med et Par Stokke, saa Bukken ligesom fik 4 Ben; den havde ogsaa Hale, og var i det hele udmajet saa frygteligt som muligt; der var indsat i Gabet en lang Tunge lavet af rødt Klæde. Man løb omkring i Gaardene ved Juletid og skræmmede Folk med den Buk. Inde i Stuen kunde Bukken gøre forskellige Kunster, saa der skulde megen Behændighed og Øvelse til at gaa med saadan en Buk. Bukkehovedet blev gemt fra det ene Aar til det andet. Der blev ogsaa undertiden lavet en Julebuk af Halm, og var der nogen, man vilde have Løjer med at skræmme, blev Bukken listet ind hos vedkommende og altid sat saadan, at han maatte løbe paa den. Gik man *Nytaarsaften* udenfor Huset og saa gennem Vinduet, medens Folk sad ved Bordet og spiste, kunde man se, hvem der skulde dø inden Aaret var omme, vedkommende saas da gerne siddende uden Hoved og spiste med sin Ske. Den Aften skulde man »slaa paa Dar«. De unge løb fra Sted til Sted og buldrede paa Dørene, eller tog en Krukke fyldt med tør Aske, bankede saa paa Døren,

og naar Folk kom og lukkede op, kastede de Krukken mod Stenbroen, saa Aske og Støv fløj til alle Sider. Man brugte ogsaa at larme med Rumlepotten, og en Blikspand eller tynd Træfjerding, hvorover var spændt et Stykke Skind med et Rør eller en Pennepose stukket igennem i Midten af Skindet. Naar man saa trak Røret frem og tilbage, lavede dette Instrument en farlig Rummel. Ved Midnatstid løb Karlene rundt i Gaardene og skød Nytaar ind; beværtedes saa med Brændevin og Kaffepunch. Undertiden hændte der jo Ulykker ved den Skydning; engang blev én skudt, og en anden mistede en Haand. Intet Redskab maatte staa ude den Nat, thi saa skulde det nok blive flyttet for Løjer af de unge. Arbejdsvogne kunde man hitte paa at skille ad Stump for Stump og bære den op paa Tangtaget og samle den dér, saa den Nytaarsmorgen fandtes staaende oppe paa Huset. Man morede sig ogsaa den Aften med at drille Folk ved i al Hemmelighed at bytte Hestene i Stalden, ja endog Børnene i Vuggen. De unge Piger, der ønskede at blive gift i det ny Aar, skulde Nytaarsaften slaa et Æg itu i et Glas og lade Glasset staa Natten over. Hvis der om Morgenens fandtes en Tegning deri af Form som et Skib, skulde de faa en Sømand, men fik de en Bonde, saa var der en Plejl. Ogsaa paa en anden Maade kunde Pigerne faa Besked om, hvem de vilde blive gift med: Nytaarsaften, naar de gik i Seng, lagde de et Klæde over deres Hoved og sagde: »Her lægger jeg mine Klæder Dæk paa Dæk, den Hellig-Aand skal mig i Søvnen vækk', og sende mig over saltens Sø herind, den som skal vær' allerkærest' min.« Den tilkommende viste sig saa for dem i Drømme. Nytaarsaften (nogle sige ved Nytaarsny) kunde man faa at vide noget om, hvad Aaret vilde bringe, hvis man i Mørke slog op i Salmebogen. Var det ene Bryllupssalme, skulde man giftes, var det en Begravelsessalme, skulde man dø. — Gik man med et brændende Lys Nytaarsnat paa Slaget tolv og raabte sit Navn tre Gange, vilde man faa sig selv at se. *Hellig tre Kongers Aften* havde man staaende tændt paa Bordet et Lys støbt i tre Grene. Ogsaa den Aften kunde Pigerne faa Oplysning vedrørende Fæstemand. De skulde gaa baglængs til Sengs, saa Hælen af Trætøflerne vendte mod Sengen, naar de tog Tøflerne af.

Medens de gik til Sengs, skulde de i Tankerne sige (det maatte ikke fremsiges højt): »Jeg beder jer hellige Konger tre, at I i den Nat mig lader se, hvis Seng jeg skal rede, hvis Dug jeg skal brede, hvis Brud jeg skal være, hvis Navn jeg skal bære.« De saa da i Drømme deres Tilkommende. Hvad man havde i Hænderne, første Gang man saa *Nytaarsny*, kom man ikke til at mangle i Aarets Løb. Det gjaldt derfor om ved Nytaarsnyet at have noget i Hænde, som man kunde ønske Fremgang med [f. Eks. Penge eller Brød].

I Juletiden levede man saa overdaadigt som muligt; derfor sagde Mundheldet: Julen er en Fraadser, men Paaske en Tigger. Ved Juleindkøbet var Romflasken og Brændevinsdunken noget af det vigtigste. Juleaften morede man sig med Kortspil; Pebernødder maatte ikke mangle, og man kunde ogsaa finde paa at spille om dem. De fattige kom noget før Højtiden og bad om »en bette Ting te Jul«.

Fastelavns Søndag skulde man have Flæsk at spise, ellers blev man sort. Den Søndag slog man Katten af Tønden, saaledes at der blev sat en udstoppet (under Tiden ogsaa en levende) Kat ind i en gammel Tønde, der blev hængt op i en Stang. Deltagerne i Legen blev stillet i en 100 Alens Afstand fra Tønden, blev bundet for Øjnene og fik en Stavre i Haanden. Derefter blev de snurret nogle Gange rundt, vendt med Ansigtet i Retning af Tønden, og skulde saa prøve at finde den og slaas den i Stykker. Der maatte kun slaas 3 Slag for hver Omgang. Den, der var saa heldig at slaas Tønden i Stykker, var Kattekonge og drak hele Aftenen frit ved Gildet eller ved Legestuen, der fulgte bagefter. Man havde ogsaa om Søndagen Ringridning. Som Steder, hvor Ringridning afholdtes, nævnes »ved Pjaltensborg ved Byrum« og »ved det gamle Brevsamlingssted i Vesterø Sogn«. Ringen var hængt i et Stillads. De voksne Mænd og Karle, en 20—30 Stykker, der deltog i Legen, havde hver en Kæp med en Krog i Enden. De skulde nu ride i Gallop under Stilladset og se at faa fat i Ringen. Karlene var iført hvide Skjorter pyntet med rødt og gult og al Slags Papir. Hestene var udstafferet med Papirblomster. Den, der tog Ringen var Konge, og hans Kæreste eller Kone blev Dronning. Bagefter havde man Fastelavnsridt; det vil sige, de red i Flok fra Gaard til Gaard og

sang; til Gengæld fik de Penge. De red fra Kl. 10 om Morgen og blev ved, til det var mørkt; om Aftenen holdt de Gilde paa Kroen eller i et privat Hjem. Der blev ofte indgaaet Væddemaal ved Fastelavnen. Saadan vilde Posten, kaldet »Jerusalems Skomager«, engang vædde med Mølleren om 1 Flaske Brændevin, at han kunde løbe forud for ham. Mølleren gik ind paa Væddemaalet, ja vilde endog give 2 Flasker. De stillede sig nu op, og der blev talt »1, 2, 3«. Jerusalems Skomager stak af Sted, men Mølleren gjorde straks omkring og løb modsat Vej. Paa den Maade vandt Mølleren. Maaske var det ved Fastelavn, maaske ved en anden Lejlighed, at samme Jerusalems Skomager paatog sig indenfor en bestemt Tid at løbe den lange Vej ad Landevejen fra Byrum til Østerby. Før han startede fik han en Bitter, men uheldigvis var der kommet engelsk Salt deri. Da Skomageren havde løbet en Tid, begyndte Saltet at virke, saa han af visse Aarsager maatte sætte sig lidt ned paa Vejen; da dette gentog sig et Par Gange, blev det dog ham for megen Tidsspilde, og han tog derfor Bukserne paa Armen og bandt Skjorten op og løb saadan afsted. *Hvide Tirsdag* skulde man stjæle nogle Tørv fra sin Nabo, Tørvene skulde brændes, og Asken strøs paa Kreaturerne *Askeonsdag*; det skulde befri dem fra Utøj. *Skærtorsdag* maatte man passe paa ikke 'at banke med noget, saa blev Lammene tossede. *Skærtorsdag* om Aftenen skulde man udsaa Kirkemuld paa Skellene mellem Agrene for at fremme det kommende Aars Afgrøde. *Langfredag* maatte man ikke beskæftige sig med Syning, saa fik man buldne Fingre. *Paaskeaften* skulde man gaa Marken rundt og udsaa Hørfrø i Enden af Agrene, der skulde saa blive god Grøde. I Paasken gik Børnene rundt i Husene og bad om »Stjærn's-æg«; fik gerne et Æg eller to hvert Sted; saa kogte Børnene Skræller af Løg og brugte Vandet til at farve Æggene gule. *2den Paaskedag* (og særlig da Fastelavnsmandag) skulde man have Læsø Nationalret: Flæsk, Kaal og Kropping (Boller som en stor Kartoffel, lavet af Gryn og Mel, Løg og Flæsk), ellers skulde man med Heksene til Møllebroen, eller Husmoderen skulde til »Haand-tjar« (ɔ: Haandkær), et øde Sted vest for Klitten nær Landejen. Den, der kom først op *Pinsemorgen* kaldtes »Fandenjageren«; han skulde »jage Fanden bort af

Reden; den næste, der stod op, var »Morgenstjernen«. Udtrykkene synes at have symbolsk Betydning.

St. Hansaften brændte man Blus, saaledes paa Bakken ved Byrum. Den Aften maatte man endelig faa alle Kreaturer samt Hunde og Katte i Hus, ellers tog Øens Hekse dem og red paa dem til Møllebroen, oppe ved Skoven, hvor flere Veje krydser hinanden. Heksene paa Øen samledes nemlig den Nat ved Møllebroen. Efter en, øjensynlig yngre, Version skal de have Samlingsplads ved Ruinerne af Hals Kirke. Der siges ogsaa, at Heksene red paa Folks Ovnsrager, derfor skulde disse Redskaber holdes inden Dørs St. Hansaften. Ved Møllebroen holdt Heksene (som sagt) Fest St. Hansaften, og de festede lige til den lyse Morgen. Den, som kom dér forbi, kunde se Heksene drikke af skinnende Guld- og Sølvbægere. Men hvis Folk tog Kirkegaardsmuld paa Hovedet kunde Heksene ikke se dem. Der fortælles, at et Par Mænd engang fik Lyst til at se den Fest paa nærmere Hold. De tog Kirkegaardsmuld paa Hovedet under Huen, og ganske rigtigt kunde de, selv uset, betragte Heksene, og de kendte flere af dem. De kunde nu ogsaa se Tingene som de var, og det som man ellers saa som Guld- og Sølvbægere, var blot Hestehove. Da de to Mænd havde set paa det en Tid, gik Maanen ned, og det blev saa mørkt, at de nær aldrig havde fundet hjem. Andre fortæller, at Heksene, naar de samledes ved Møllebroen, kærnede det Smør, de havde taget fra Folk. — L. M.s Kone fortalte, at M. T. flere Gange vilde have haft hendes Mand med til Møllebroen St. Hans Nat. Han vilde ikke; saa fik M. T. overtalt S. M. til at gaa med. Man sagde jo, at Heksene red paa Ovnsvaand den Aften, og det var det, de skulde se. Først skulde de hen og grave en Tørv paa Kirkegaarden; naar de tog Tørven paa Hovedet, kunde de se Heksene uden selv at blive set af disse. Den ene af de to Mænd saa nu sin egen Datter i Selskab med Heksene, hvorfor han besvime. — Mange Ting, der udførtes St. Hans Aften, havde en særlig Kraft. Var en Mark fuld af Tidsler, skulde man den Aften gaa ud paa Kirkegaarden og finde Splinter af en Ligkiste (det var ikke saa svært at finde saadanne Splinter i gammel Tid), man skulde saa gaa hen og sætte en Splint i hvert Hjørne af Ageren. St. Hans Aften skulde man ogsaa ud og plukke

Perikum, der anvendtes til Trolddomskunster. St. Hansmuld mentes at have særlig undergørende Virkning; det er Muld, som man tager med hjemme fra St. Hansnat; Kl. 12 Midnat skal man gaa op paa Kirkegaarden og lægge Mulden paa et voksent Mandfolks Grav; naar det har ligget dér lidt, tager man det med hjem og gemmer det til senere medicinsk Brug. Det har stor Kraft.

Høst. I gammel Tid, dengang der endnu gjordes Hoveri til Klitgaard, tog Landfogden hvert 10. Neg. Man maatte ikke tage det indhøstede ind, før Landfogden var redet rundt og havde talt Negene. I Høsten maatte man passe, naar man efter endt Arbejde lagde Leen fra sig, at stryge den af med tre Strøg. Leen hvilede saa bedre om Natten og bed bedre næste Dag, idet Strygningen bevirkede, at onde Mennesker eller de døde ikke brugte Leen. Det sidste Neg paa Marken kaldtes Stodderen, og man sagde til den, der høstede det sidste Neg: »Du skal ha den gamle Mand.« Saasnart man var færdig med Opvejningen, og det sidste Neg var bundet, gik Høstfolkene hjem til Gaarden, stillede sig op foran Køkkendøren, og Karlene slog nu med Strygestikken paa Leerne, indtil Husmoderen kom ud med Æbleskiver og Snapse, som saa under stor Munterhed blev fortæret ude i Gaarden. Mere højtideligt gik det til, naar »Stodderen« og det sidste Læs Korn blev kørt hjem. Det gjaldt først og fremmest om, at Læsset blev saa lille som muligt, da alle, der havde deltaget i Høstarbejdet, skulde op i Vognen. »Stodderen« fik Klæder paa, og Vognen blev pyntet med Flag og Frugtgrene, og hvis det var muligt, sørgede man for, at faa en til at spille Harmonika. Under Musik, Sang og Hurraraab kørte man, alt hvad Hestene kunde løbe, forbi Nabogaardene, hvor man ligeledes raabte Hurra for Stodderen. Ved Hjemkomsten skulde Kusken helst se at faa Vognen til at vælte. Om Aftenen holdtes et mindre Høstgilde, der i Reglen endte med en Svingom. Stodderen stod paa Vognen Natten over; der foretoges intet særligt med den, efter at den var kørt hjem. Naar der var indhøstet [og alt bragt i Hus] skulde enten en Kone eller en Pige gaa rundt og lukke alle Døre og Luger paa Laden. Det skulde være et kvindeligt Væsen, der gjorde det, thi saa opnaaede man den Fordel, at der blev født flest

Dyr af Hunkøn. Naar man havde faaet Høet samlet i Hus, var det en fast Skik, at Ungdommen samledes og *sov i Høet*. De unge løb rundt og sov snart i den ene Gaard, snart i den anden. Den Dag Tærskeren fik »optaarsken« (optærsket) trakteredes han med Toddy, dette Traktement kaldes »Mus-kå'j« (c: Musekande), og var en Belønning, fordi Tærskeren slog de Mus ihjel, der viste sig, naar de sidste af Negene blev fjærnet fra Musenes Skjulested i Laden.

Bryllup. Vi gaar nu over til at behandle Familiefesterne. Før Brylluppet holdt man Jagilde, og efter det flyttede Kæreste-Parret straks sammen. Det kunde vel hænde, at Parret ret hurtig blev ked af hinanden, saa at det slet ikke blev til noget Bryllup. Nogle siger, at Jagildet blev holdt om Tirsdagen, andre slaar det sammen med den Dag, man gik til Præsten for at bestille Lysning, hvilket i hvert Fald i en længere Periode i 19. Aarhundredes sidste Hålvdel har været en Torsdag. Den Dag, man gik til Præsten, kaldtes Paraplydag, thi saa var Mændene pyntede og havde hver sin Paraply med, hvad enten det var Solskinsvejr eller klar Frost. De Søndage, der blev lyst fra Prædikestolen, skulde Brudeparret alletider selv være til Stede. Bryllupsgildet holdtes mest Tirsdag eller Torsdag eller Søndag og varede kun én Dag. Brudens Fader (om han var levende ellers en nærmest paarørende) og Brudgommen gik selv omkring og indbød til Bryllup. Der skulde altid være to, der indbød. Naar de kom ind i et Hus, stillede de sig beskedent indenfor Døren. Og medens Husets Beboere alvorligt og med Andagt hørte til, holdt Brudens Fader en Tale: »Jeg har en venlig Begæring til dig og din Kone fra min Datter og denne unge Fyr, som her staar ved min Side, om I vil være saa venlige at komme til Kirke førstkommande (Tirsdag) Kl. 4^{1/2} og høre paa deres Brudevielse og ofre et Par Skilling og følge med til vores Hjem og spise og drikke af, hvad Huset formaar, og more jer lidt sammen.« Efter at Indbydelsen var modtaget, blev man bænket til Kaffe, og imens sneg en af Husets Folk sig ud ad Bagdøren til Flagstangen og hejsed Flag i Top, saa det vajede, naar Indbyderne kom ud. Folk paa Øen kunde altsaa i Løbet af Dagen se, hvem der skulde med til et Bryllup. Gæsterne sendte — som deres Tilskud til Gildet — Madvarer en

Dags Tid eller to i Forvejen til Brudehuset. Det kaldtes »Send«. Derimod gav man ikke Brudegaver. Paa Bryllupsdagen mødtes Bryllupsfolkene ikke i Brudegaarden, men først ved Kirken, og Brudeparret tog lige fra deres Hjem til Kirken og maatte ikke komme i fremmed Hus, men skulde vente i Kirken til Tjenesten gik for sig. Hvis det regnede Bryllupsdagen eller den Dag, Forloverne (Parrets Fædre) gik til Præsten for at faa lyst Ægteskab, mente man, at en af Parret blev drikfældig, særligt Manden. Dobbeltbryllup blev ogsaa anset for uheldigt, saa vilde en af de fire snart dø. Under Vielsen kunde der af og til hænde mærkelige Tegn. Saadan da en Pige skulde vies i Vesterø Kirke. Hun havde i 7 Aar været forlovet, men havde slaaet op og vilde nu giftes med en anden. Da Præsten stillede hende det Spørgsmaal, om hun havde givet en anden Ægteskabslofte, som kunde være til Hinder for Giftermaalet, svarede hun »Nej«, men i det samme gav det et stort Skrald bag Alteret. Præsten saa senere efter, men kunde ikke forstaa, hvordan Skraldet var fremkommet. Det var ikke Torden, for det var lyst og klart Vejr den Dag. — Ved Offringen i Kirken deltog alle Venner af Brudefolket, selv om de ikke kom med til Gildet bagefter. Efter Vielsen tog hver til sit, først senere mødtes de indbudne i Brudehuset. For Bruden gjældt det om hurtigst muligt efter Vielsen at komme til sit nye Hjem for at fodre Hønsene. Hun tog nogle Haandfulde Byg i Forklædet, gik ud i Gaarden og strøede Kornet for Hønsene, idet hun kaldte: »Tip, tip, tip.« Der var bagt nogle store Kager (Søsterkager) og de blev sat foran Brudeparret, naar de fik Kaffe efter Vielsen. Naar Bryllupsgæsterne kom, stod der to Musikanter, én paa hver Side udenfor Døren, og spillede hver af Gæsterne ind. Musikanterne skulde ogsaa senere spille dem ud paa samme Maade. Hver af Gæsterne gav under Gildet en Skærv til Spillemandene. Der kunde ialt samles o. 50 Mennesker ved saadan et Bryllup. Paa Bordet brændte to Lys, ét for hver af Brudeparret. Den, hvis Lys først gik ud, skulde dø først. En gammel Mand erindrer, at hans Fader har foræret mange Brudelys bort; Faderen sejlede nemlig paa Rusland og købte dér russiske Stearinlys. De kunde brænde en hel Nat. Der blev drukket ikke saa lidt. Der var to Mænd til

at være Skænker, én gik med Brændevinsdunken og én med Ølkruset. Dansen indlededes med en Dans (Brudevals), hvor Bruden dansede med sin Fader, og Brudgommen med sin Svigermoder; de byttede saa Damer midt under Dansen. Paa selve Bryllupsdagen havde der vajet Flag overalt, men saa snart man kom hjem Dagen efter fra Gildet, skulde Flaget hejses igen et Par Timer som Takkehilsen, og man kunde derfor se, naar de forskellige Familier kom hjem. Det var derfor en Æressag, at Gæsterne holdt længe ud. Gildet kunde trække ud til Middagstid paa Brylluppets Andendag.

Ufødt Barns Køn kunde man faa at vide i Forvejen. Under Slagtningen af Gris, Lam o. l. tog man en bestemt Lap af Kødet og kastede mod en Væg eller Dør, idet man sagde: »Er det en Dreng saa stat, er det en Pige saa drat«. Blev Lappen hængende, blev det selvfølgelig en Dreng; faldt den, blev det en Pige. Ofte var det Milten af Dyret, man kastede. Var det en Gris, der slægtedes, tog man Mellemgulvet (en Hinde) og brugte til at kaste med.

En frugtsommelig Kone havde de utalligste Ting at tage sig i Vare for, ellers resikerede hun, at det Barn, hun gik med, tog Skade. Kom hun i »Baad« [Bad?], skulde hun spytte 3 Gange deri, ellers fik Barnet Bylder (Bing 1802). Hun maatte ikke holde et fremmed Barn over Daaben, thi saa fik enten dette Barn eller hendes eget Barn Mangel i sin Vækst. Hun maatte ikke slibe Knive eller gaa over et Hareleje eller drikke af en skaaret Kop; i de to sidste Tilfælde fik Barnet Hareskaar. Hun maatte ikke gaa baglængs. Naar hun stod og favnede en Dør med én Haand paa hver Dørstolpe, saa fik Barnet »Dørspænd«, o: Kneb i Maven. Barnet fik ogsaa Dørspænd, hvis Moderen kom til at se gennem tre lige for hinanden aabentstaaende Døre. Hun maatte ikke træde over noget-somhelst, der var spændt ud, f. Eks. et Tov eller et Garnnøgle, der trillede paa Gulvet. Hun maatte aldrig gaa under en Snor, thi saa fik Barnet Navlesnoren om Halsen. Skrævede hun over en varm Ildrager fik Barnet en rød Rumpe. Hun maatte helst ikke være til Stede ved Slagtning og i hvert Fald ikke røre ved Blod, saa fik Barnet Blodmærker (o: Modermærker). Hjalp hun til ved Slagtning og fik

et Stænk Blod i Ansigtet, skulde hun hurtigt tørre det af med Haanden og gnide det af paa sin Bag. Slog man f. Eks. en død Mus i Ansigtet paa en frugtsommelig Kone, fik Barnet paa sit Legeme en Tegning, der lignede en Mus, og paa samme Sted, hvor det ramte Moderen. Et Dryp fra Tangtaget var det værste til at fremkalde Modernærker paa Fosteret. Krøb hun over et Dige og faldt der en Sten ned, skulde hun tage den op og lægge den paa samme Sted, ellers vilde Barnet faa Krampe eller Faldesygge. Naar hun kigede gennem en Dørsprække, et Klinke- eller Nøglehul blev Barnet skeløjet. Hvis hun tog et eller andet op fra Jorden, som hun fandt, og stak det ind paa Barmen, blev Barnet Kleptoman.

Fødsel. Naar Barnet var født, skulde det Vand, som Barnet første Gang blev vasket i, kastes paa en hvid, glat Sten, thi saa fik Barnet et kønt, glat Ansigt. Efterbyrden maatte ikke smides væk hvorsomhelst, men skulde graves ned ved en af Syldstenene (Grundstenene) i Huset. Undertiden gav man det nyfødte Barn Saltvand i Stedet for Sukkervand, for at det skulde opnaa den Egenskab at kunne taale Søen.

Barnedaab. Ved Barnedaab bruges altid uden Forskel to Fruentimmer- og tre Mandfolke-Faddere. Det Fruentimmer, som holder Barnet over Daaben, gaar ikke først til Offer, men det andet Fruentimmer, som da bær Barnet, og dette er i Almindelighed ugift, hvorefter de tre Mandfolk-Faddere ligeledes ofre¹⁾ (1802)¹⁾. Gudmoderen maatte passe paa, naar hun bar Barnet til Daaben, ikke at tabe noget, for saa blev Barnet dratfingret. Gudmoderen (eller Fadderne) skulde i Kirken »løs'« (læse) bag efter Præsten, saa blev Barnet lærenemt til at læse. Hvis en Dreng og en Pige skulde døbes paa samme Dag i Kirken, skulde man staa til højre med Drengen, og Drengen skulde gaa først til Offers, ellers fik Pigen Skæg. En frugtsommelig maatte ikke staa Fadder; skulde det endelig være, maatte hun tage en 4 Skilling i Skoen. Græd Barnet, medens det døbttes, fik det Sangstemme. — Efter Daaben var Barnet beskyttet mod de underjordiske.

¹⁾ Senere brugtes undertiden 14 [!] mandlige Faddere og 2 Kvinder, men de blev naturligvis ikke alle indførte i Kirkebogen.

Men inden det blev døbt, skulde det altid have Staal (Saks eller Kniv) i Vuggen hos sig, ellers kunde det let blive forbyttet af de onde Magter [jfr. S 171].

Moderens Kirkegang. Efter en Fødsel betragtedes Moderen i ældre Tid for uren i en seks Ugers Tid, og hun skulde i denne Tid holde sig for sig selv. Første Gang hun igen besøgte Guds Hus, skulde hun ligesom tages til Naade igen af Menigheden, idet hun højtideligt modtoges af Præsten i Vaabenhuset og lededes ind i Kirken. Den Ceremoni gik o. 1802 saaledes for sig: »Naar Barnets Moder holder sin Kirkegang, følger med hende en stor Del Fruentimmer til Offers, hvilke Fruentimmer komme alle paa éngang ind i Kirken efter Kirkegangs-Konen [o: Moderen], naar hun er indlyst. (Saavel Brudfolk som Kirkegangskoner, ja endog Fruentimmerfadere blive staaende i deres Stole, efterat de have ofret og sætte sig ej, førend alle de øvrige have ofret, da de straks sætte sig, som er Tegn, at Ofringen er forbi).« Skikken har været i Brug lige til o. Aar 1900.

Barnets Sygdom. Havde et Barn »engelsk Syge«, troede man, at det var »skøgeset«, det vil sige set paa af en Pige (eller Mand), der havde et uægte Barn eller skulde have et saadant. Navnlig var det galt, naar de saa paa Barnet, mens det var nøgent. Man skyndte sig derfor altid at lægge et Klæde over Barnet, naar der kom uventet Besøg. Man maatte i det hele passe paa, at ingen saa med onde Øjne paa Barnets Bryst. Kom nogen ind i Stuen, var det sikrest at vende Barnets Bagdel mod den indtrædende. Mod engelsk Syge var der ikke mindre end 3 forskellige Raad: 1) Barnet trækkes gennem en Græstørvskrans, der opgraves paa Kirkegaarden. Det skulde helst foregaa en Torsdag Nat Kl. 12 og i fuldstændig Tavshed. Aabningen i Græstørvskransen skulde lige være saa stort, at Barnet kunde puttes derigennem nøgent, tre Gange. Man kunde ogsaa tage Græstørvskransen hjem og trække Barnet derigennem hjemme, men Kranse skulde dog altid efter Brugen lægges ned paa Kirkegaarden paa samme Plads som før. Denne Skik har holdt sig lige til Nutiden. Endnu i 1894 kunde man i Græset paa en af Læsøs Kirkegaarde se Spor af ikke mindre end 3 Kirketørvskranse. Meningen med denne primitive og overalt meget kendte

Ceremoni er vist den, at Barnet ved at trækkes gennem et Hul ligesom genfødes og faar sin Sygdom afstrøgen; hertil kommer jo den særlige magiske Indflydelse, som den indviede Kirkegaardsmuld er i Besiddelse af. 2) En noget lignende Ceremoni er den, at Barnet trækkes 3 Gange mellem et Ligs Arme. Man tog det syge Barn og gik hen et Sted, hvor en Mand eller Kone var død. En tog den dodes Hænder og foldede dem forom og løftede dem i Vejret, og Barnet blev først ført én Gang under Kisten og derefter 3 Gange gennem den dodes Favn. Var det en lille Pige, skulde hun til en død Mand; var det en Dreng, skulde han til en død Kvinde. 3) Kunde alt andet ikke hjælpe, var det sidste Raad at gaa Kl. 12 om Natten ind i Kirken og gaa rundt omkring Alteret og sætte sig foran Alteret (eller i Degnestolen) og tage 3 Gange Sand og putte i en Klud, som bagefter lagdes paa Barnets Bryst. Men Sandet skulde bringes tilbage til det Sted, hvorfra det var taget, inden Solen stod op. — I Tandskiftningsperioden skulde Barnet, naar det mistede en Tand, kaste denne ind under Sengen og sige: »Giv mig en Bemand for en Guldmand.«

Forvarsel om Død. Ofte var der forskellige Tegn der tydede paa, at der snart vilde indtræde Dødsfald. Skred ved en Begravelse Jorden sammen, betød det, at nogen snart vilde følge efter. Og det betød Dødsfald i Familien, naar man fik lutter sorte Lam, eller naar der kom hvid Grønkaal mellem Kaa-len. Lys kunde ogsaa undertiden være Dødsvarsel. En gammel Mand fortæller, at engang laa hans Moder vaagen i Sengen, hun saa da et Lys, der kom ind ad Vinduet og blev staaende udenfor Vuggen. Kort efter døde Barnet. Det var altsaa et Varsel. Det var heller ikke godt, hvis en kogende Kedel gav sig til at fløjte højt paa en bestemt Tone, thi det varslede Storm og Ulykker paa Søen.

Set Ligskare. Undertiden kunde man om Natten møde en »Ligskare«, det vil sige en Skare af Folk, der bar eller kørte et Lig. Det var Varsel om nært forestaaende Dødsfald. Forestillingen om at møde en Ligskare er ens over hele Landet; men opleves overalt paa ny. Her er et Par gamle Læsekoners Selvoplevelser: »Engang saa jeg en Ligskare. Folkene havde Silkehatte paa, men der var kun én af Personerne, jeg

kendte. Kort efter døde en af min Familie, og jeg lagde Mærke til, at der ved Begravelsen netop var lige saa mange Vogne (seks), som jeg saa i Ligskaren. Ser man en Ligskare, skal man kaste sig tværts over Vejen. Det gjorde jeg ogsaa. Jeg mærkede da, ligesom en Flok Gæs gik over mig. Har man set en Ligskare, kommer man altid til at kaste op og bliver syg bagefter. Man siger, at en Ligskare ikke kan gaa paa en Rugager. Møder man en Ligskare kan man derfor undgaa den ved at træde ind paa en saadan Ager.« En anden Kone fortæller: »Engang jeg kørte med mine Forældre, mødte vi en Ligskare. Medens vi kørte, sagde min Moder: »Kør af Vejen, der kommer en Masse Mennesker, de gaar lige ind mod Vognstangen.« Min Fader saa ingenting, men Hestene var urolige og var engang lige ved at springe i Grøften. Jeg selv laa bag i Vognen og sov, men vaagnede ved det Stød. Moder mente, at det var en Ligskare. Moder var født en Søndag Nat mellem 12 og 1, og alle, der er født paa den Tid, kan særligt se Gengangeri.« — Paa Steder, hvor der har gaaet mange Ligskarer, spørger det. En Kone fortæller, at »helt ude, øster i »Tyrkeriet« laa en Bro [smalt Gangbræt], naar man var midt ude paa den, stod man somme-tider fast og kunde ikke komme af Stedet. Der har vist gaaet saa mange Ligskarer hen over den Bro. Det var især om Natten, det var galt. Der var dog et Middel derimod. Man skulde tage sin Lanterne og slukke den, vende den og tænde den omvendt, saa hjalp det, og man kunde komme over. Jeg har selv prøvet det.«

Død. Det hænder undertiden, især for gamle Folk, at de kan ligge i ugevis, maaske i Maaneder og drages med Døden. Ifølge Folketroen har der saa i Reglen været et eller andet i Vejen med den døende, saa vedkommende ikke kan finde Fred. Særligt Folk, der har øvet Heksekunster, har vanskeligt ved at dø. Heldigvis kunde Døden fremskyndes ved kunstige Midler. Der blev sat brændende Tjære ind under Sengen, eller der blev tændt Ild i en Tjærespaan, som man holdt for den døendes Næse. Da S. P.s Moder laa og ikke kunde dø, gik S. P. op til Gæstgiver B. for at faa hans Karl, Trold-Hans, til at gaa med sig hjem til »vor Mor«, »for Verherre vilde ikke have hende, og Fanden, vilde ikke tage

hende«. Trolld-Hans fulgte ogsaa hjem med S., og de tog nu den døende og lagde hende paa en Stige og tændte Ild neden under. Saa døde den gamle da endelig. — Man har ogsaa brugt at sætte en brændende Lysestump under en døendes Seng. Naar Lyset er brændt ned, slukkes ogsaa Mandens Livsflamme. Endnu i Begyndelsen af 1890erne anvendtes det paa Fattiggaarden mod en gammel Mand, som havde ligget i ugevis uden at dø, skønt han aldrig kunde komme sig. Den gamle vidste straks, hvad det gjaldt, da han saa dem komme med Lysstumpen. Han vilde ikke dø og søgte forgæves at forhindre de andre i at sætte Lyset under Sengen. Men han var for svag og døde ogsaa, da Lyset var brændt ned. Nogle sagde, at naar en Heks er ved at dø, skal man tænde Lys (stryge en Svovlstik o. lign.) ellers kan hun ikke dø. Man sagde ogsaa, at »paa Hønsefjer kan de gamle ikke dø«, derfor søgte man altid at have Dynner med anden Slags Fyld til Leje for den døende. — Det er en almindelig primitiv Forestilling, at Sjælen ved Dødens Indtrædelse skal have fri Adgang til at forsvinde fra Legemet. I flere Egne her i Danmark har det derfor ligefrem været Skik at aabne Vinduerne, naar et Menneske drog sit sidste Suk. Samme Tankegang, der ligger til Grund for denne Skik, træffes ogsaa paa Læsø. Om en nu afdød velhavende Læsøbo fortælles saaledes, at han gik nødig i Kirke, fordi han »havde hørt de Evangelier saa tit«; han mente endda nok, han kom i Himlen. Kun én Gang mærkedes nogen Angst hos den ellers rolige Mand, det var da han erfarede, at en Brøndgraver paa Læsø var kommen af Dage, derved at en Brønd var skredet ned over ham og havde kvalt ham. Da Konen trøstede med, at Brøndgraveren jo nu havde det godt hos Vorherre, sagde Manden: »Men hvodden ska' Aanden komme op til ham.«

Dødsmedling. At et Menneske i Dødsøjeblikket kan give sig tilkende ved et eller andet Tegn (Slag i Loftet, Banken paa Vindu osv.) overfor Paarørende, der er fjærnt fra Dødsstedet, er en vidtudbredt Tro, der da ogsaa har stærk Rod paa Læsø, hvis Beboere jo saa ofte har lidt en ukendt Død ude paa Havet. Et Par af den Slags Historier kan være nok som Prøve. En 50aarig Kone i Vesterø fortæller: »Min Onkel havde engang laant en Høvlebænk af en Mand. En Aften

da Onkel var ude, hørte vi alle Spektakel i den Stue, hvor Høvlebænken stod. Bedstemoder troede, at det var Onkel, der gjorde Støjen og sagde: »Er det ikke Bjørn, der hører i Aften.« Da min Onkel senere hørte herom, vilde han ikke mere have Høvlebænken i sit Hus. Manden, han havde laant Høvlebænken af, kom aldrig siden til Læsø. Han maa være druknet.« Mere typisk for Arten er følgende Oplevelse: »N. N. og Hustru i Vesterø laa en Nat i deres Seng og sov, Pludselig vaagner Manden og ser ved Siden af Sengen en hvid Skikkelse, som han genkendte som sin Søn, der for Tiden var ude at sejle. »Hvad er du, min Dreng«, spurgte Faderen. »Jeg er Skok [!], svarede Skikkelsen. »Er du af de onde eller de gode?« »Jeg er af de gode.« »Hvornaar er du død?« »Nu i dette Øjeblik i Nordsøen.« Den gamle Mand læste sit Fadervor, og Skikkelsen forsvandt. Manden vækkede straks Hustruen og sagde til hende: »Nu er Peter død.« »Sikke noget Snak«, sagde Konen, »hvor kan du vide det fra.« »Jo, det er paalideligt«, sagde Manden og fortalte, hvad han havde set. Næste Morgen gik Manden til Birkedommeren for at melde Dødsfaldet for Skifteretten. Men da Birkedommeren hørte, hvordan Manden var kommen til Kundskab om, at Sønnen var død, vilde han ikke have noget med den Sag at bestille og mente nærmest, at den gamle Mand var gal. Men Manden syntes dog, at Birkedommeren i hvert Fald kunde notere Dødsfaldet op, og det gjorde Dommeren da ogsaa. Faa Dage efter fik Kontoret virkelig Meddelelse fra Føreren paa Skibet, at Peter var faldet overbord i Nordsøen og druknet. Det passede netop med Tiden, som Faderen i Vesterø havde sagt.«

Begravelse. »Naar nogen [paa Læsø] ved Døden afaar, begynder de straks med Kirkens Klokker at ringe for at gøre det kundbart for den ganske Almue« (Kgl. Reskript af ²¹/3 1738). Denne Levning af den katolske Sjøleringning har holdt sig lige til vore Dage med nogle Modifikationer. I 1802 ringedes i Byrum straks efter Dødsfald 3 Gange med begge Klokker, men for Børn og fattige ringedes kun med den store Klokke 3 Gange. I vor Tid ringes stadigt »tre Var« i Byrum samtidigt med begge Klokker, naar det er en voksen, men der ringes kun med den lille Klokke, naar det er et Barn. I Vesterø, hvor

man kun har én Klokke, ringer man længere, naar det er for en voksen end for et Barn. Anmeldelse af Dødsfaldet til Sognepræsten, før man tog fat paa Ringningen, er først befalet i et Reskript af 1731, men var ikke Skik i ældre Tid; Klokkeringningen kunde derfor undertiden blive misbrugt, saaledes som det skete 2. Pinsedag 1725 i Byrum. Da »var Ole Pedersen Gaj indgaaet til Niels Degn ved Kirken, og som han da med flere sad der for Langvile [Tidsfordriv] en Times Tid, hørte de, at Klokken blev ringed med; saa tænkte de, at der var nogen død, som de ringed for, sendte saa en Dreng til Kirken, som skulde forhøre, hvem der var død, men som Drengen ikke kom saa hastig igen, gik Ole Pedersen Gaj tilige med Lars Pedersen i Lund og Jens Mathiesen til Kirken, og da befandt de en Del smaa Dreng i Vaabenhuset, spurgte dem saa, hvo der ringede; de svarte, at det var Jens Sørensen i Vester Sogn, som er fuld; saa gik de alle tre op til Klokken i Taarnet, og da sad Jens Sørensen paa Stillingen paa sin Rumpe og ringte og klemte. Ole Gaj spurgte ham, hvo han ringte for, han svarede han ringte for godt Compagni og til Aftensang og for Folk ved Bakken«. — Man holdt »Vaage«, Vaagestue, over den døde, og ved denne Lejlighed blev der drukket godt med Brændevin. »Aldrig saa snart er nogen ved Døden afgang, at jo Klokken i Kirken skal røres og ringes, hvormed ligesom udraabes almindelig Frihed for alle Drukkenbolte, for hvilke der intet maa spares af Øl og Brændevin, saalænge den døde ligger inde«, saaledes klager Sognepræsten i Byrum i 1725. Drikkeriet under Vaagestuerne omtales ogsaa af Bing (1802): »Hvor Dødsfald indtraf, skulde Lys brænde over Liget hver Nat, saalænge det stod inde, og hver Aften kom Naboere og andre Bekendte for at se Liget, samt synge og læse nogle Bønner i Ligstuen, hvorved maatte trakteres med Ost og Brød, Øl og Brændevin. Denne Uskik som foraarsagede megen Bekostning, især følelig for fattige Folk, er nu i den senere Tid [1802] saa godt som aflagt, i det mindste sker det ej saa almindeligt som forhen, desuden blive nu de døde hastigere begravet, saasom 4de eller 5te Dag efter Dødsfald.« I det 19. Aarh. gik Vaagestuerne af Brug. Det erindres nu kun, at man altid brændte Lys hver Nat ved Liget, og at

man Natten før Begravelse undertiden gik til »Vaage« i Storstuen, hvor Liget stod. Folk samledes saa dér og sang Ligsalmer. »Det var helt Fest«. Siden gik man ind i en anden Stue og spiste samt drak Brændevin. Man havde Lov at gaa til og fra, som man vilde. — Medens den døde laa hjemme i Kisten, var der forskellige Forholdsregler at iagttage. Man satte en Saks ovenover Døren. Og var man bange for, at den døde senere skulde gaa igen, bandt man Fødderne sammen med Strikker, eller man bandt Storetæerne sammen med Uldgarn. Nogle syede en Hægte og Malle til hver sin Storetaa. Ikke alle var saa liberale som den Mand i Hals Sogn, der efter at Faderens Lig var »sunget ud« i Hjemmet, gik hen og tog Ligklædet bort fra den dodes Fødder og med sin Kniv skar de Strikker i Stykker, som Fødderne var bundet sammen med, idet han sagde: »A skal pindø gi dig Lov, mi' gammel, at go baad' herhjemm' og i Bovet [ø: Bugten syd for Østerby], alt det du vil.« Det gjaldt ogsaa om at paase, at den døde fik lidt Mad med i Kisten. De gamle Fiskere skulde saaledes gerne have en Pægl Kommensbrændevin med sig i Graven. En frugtstommelig Kone skulde have hele Taningen [ø: al Svøbetøj; af tån = at svøbe] med sig. I gammel Tid fik den døde ogsaa Kostbarheder med i Graven. Paa Kirkegaarden i Byrum er fundet adskillige Smykker, Penge, Hovedvandsæg og andet Sølv. — Paa selve Begravelsesdagen ringede man endnu i 1731 tidlig om Morgen med Kirkens Klokker; men denne Skik var af Brug o. 1800. Ellers gik det (iflg. Bing) o. 1802 saaledes til paa den Dag: »Der brænder 2 eller 4 Lys i Ligstuen, hvor nærmeste Familie er indbuden og 6 eller 12 (ja 8 à 16) Mand (efter Vejens Længde og Ligets Tyngde) for at bære det til Kirken (thi at køre Liget bruges ikke, hverken Vinter eller Sommer, med mindre det indtræffer hos meget fattige langt fra Kirken liggende Folk). Naar Folkene kommer til Sørgehuset trakteres med Ost og Brød samt Øl, dels varmt og dels koldt, item Brændevin; og naar alle ere samlede, bliver af Degnen sunget [først] 2 à 3 Ligsalmer inde i Stuen, hvor Liget staar, [senere] 2 udenfor, imedens Liget sættes paa Ligbøren, og Ligklædet lægges paa Kisten, hvorefter Ligprocessionen sker saaledes: Først Liget, som bæres af 6 à 8

Mand paa begge Sider, og saa gaa de andre Bærere, hvilke paa Vejen afløse de første; siden kommer de nærmest beslægtede og besvogrede og øvrige indbudne Par efter Par, tilsidst et eller flere Fruentimmer nærmest i Familien, som have et sort Skørt over Hovedet, hvormed Ansigtet tildækkes; men er der Enke efter den Døde, maa hun ligge i Sengen denne Dag med Graad og Beklagelse. Naar Liget kommer Kirken nær paa 3 à 4 Bøsseskud bliver ringet med en eller begge Klokker i Kirken, ligesom de Efterlevende have Lejlighed at betale. Er Graven paa nordre Side eller vesten for Kirken passeres Kirkens søndre Side alletider forbi. Holdes Ligprædiken, som nu [o. 1802] ofte bruges, maa førmeldte Fruentimmer med deres sorte Skørter over Hovedet sidde ganske sammenkroget i deres Stole i Kirken og ikke løfte Hovedet op, mindre lade deres Ansigt se, saalænge Ligtalen og Sangen vedvarer, og de gaa ligeledes ud af Kirken og hjem til Sørgehuset med Skørtet over Hovedet. Foruden disse dybtsørgende Fruentimmer, følger almindelig en eller to Koner med Ligskaren, hvilke lægge Ligklædet paa Kisten og igen tager det af ved Graven. Alle de, som have været indbudne at følge Liget (thi mange af den dodes Venner følge ogsaa med uindbudne eller møde paa Kirkegaarden) kommer tilbage til Sørgehuset, hvor de atter faar skaaren Smørrebrød, Øl og Brændevin samt Kaffe paa de fleste Steder, saa meget de behager, og derpaa efter nogle Timers Forløb gaar hver til sit Hjem. — Nutidstraditionen har bevaret flere gamle eller kuriøse Træk, der supplerer Bings Beretning. Der er saaledes den Ejendommelighed, at Laaget før Jordfæstelsen lagdes saa sent som muligt paa Kisten. Det gjaldt om til det sidste at kunne identificere den døde. Ved Gildet før Jordfæstelsen var det ligefrem en fast Skik, at de besøgende i al Stilfærdighed skulde hen og se paa den døde og sige saadan noget som: »Man kan nok se, det er ham« eller »Aa, som han ligner sig selv.« Hvis der blev holdt Ligprædiken i Kirken, blev Laaget taget af Kisten, medens Præsten holdt Talen. Forresten lød Mundheldet: »Det er ingen Sag at se en død Mand i sin Kiste, men at se dem komme kørende med de døde stablede op som et Læs Hø, det er noget andet«. — Den første Nat, én laa død, brugte man indtil nyeste Tid at lade

to Lys brænde ved Kisten; det var meget almindeligt, at Folk selv ikke alene havde deres Ligtøj, men ogsaa deres Lys liggende parat. — Hvis man rigtig vilde ære en afdød ved Begravelsen laante man Kirkens Lysestager, hvori der blev fæstet et Par store Lys omvunden med Sørgeflor; endvidere tilhæftedes en Seddel med den Persons Navn, der havde foranlediget denne Udmærkelse. Stagerne blev baaren af hver sin Mand foran Ligtøjet ind i Kirken. — Om Enken fortælles, at hun skulde sidde ved Kakkellovnen med et sort Skørt over Hovedet, medens Mandens Lig førtes til Kirkegaarden; først naar Ligfølget vendte tilbage, kom hun atter frem. — Naar Liget førtes ud af Huset var det meget almindeligt, at det førtes ud ikke gennem Døren, men gennem et Vindue, og ofte blev da kastet en Ildglød og en Potte Vand efter Kisten; altsammen for at forhindre den døde i at vende tilbage. Man brugte ogsaa at strø Hørfrø udenfor Dørene, det kunde den døde ikke komme over. — Naar man skulde bære Kisten fra Hjemmet til Graven, var Afstanden ofte saa stor, at man maatte bede undervejs og tage sig en Hjertestyrkning. Før Kirken i Østerby blev bygget, og Østerbyboerne skulde bæres (eller køres) lige til Byrum Kirke, var det Skik, at man holdt Hvil paa en lav Bakke ved Være-bro, hvor man fik sig en Mellemmad, Øl og Snaps. Tit kom Følget nok heller ikke stort længer, for naar Flasken først var kommen frem, kunde det hænde, at de glemte den døde og holdt Gilde til den lyse Morgen. Værebrobakken kaldes endnu »Ligbakken«, og man er ikke hyggelig ved at gaa over Broen i Mørke, baade Gengangere og Sødrukker spøger derhenne. Man siger, at der om Natten paa Bakken staar to Mænd og truer ad hinanden (hvis det, man har hørt, da maaske ikke er Ræve der slaas); man har ogsaa set en Spøgeseso med to Grise. — Af det foregaaende vil man forstaa, at det let kunde hænde, at Ligfølget ved selve Jordfæstelsen ikke mødte helt ædru. Det var ikke ualmindeligt, at et Par Stykker af Følget i Fuldskab faldt ned i Graven. Af samme Grund kunde det hænde, at Kisten ikke blev sænket paa tilbørlig Maade lige ned i Jorden, men faldt forkert ned paa Enden, saa at Laaget til Kisten gik op; Laaget var kun hamret paa med Træpløkke. Herved kunde der skê slemme Af-

sløringer. En død Kone var saaledes engang bleven pyntet i fint hvidt Ligtøj, men Manden kom bagefter i Tanker om, at det var Synd for det pæne Tøj og klædte hende i sort Trøje, grønt Skørt og Bomuldstørklæde og puttede hende saa i Kisten igen. Da nu Laaget under Jordfæstelsen gik af Kisten, kom hele Følget til sin Overraskelse til at se Konen ligge dér i Graven i sit gamle Tøj. Det havde man stor Morskab af, og der blev gjort ordentligt Nar af Manden, fordi han havde været saa sparsommelig. Efter en anden Version havde Manden blot lagt et gammelt Skindskørt (en »Skind-rok«) løst over Konen, og da Kisten gik op, laa Liget dér med blottet Bagdel. Dette siges at være passeret i Vesterø. Sammesteds hændte det ogsaa ved en Jordfæstelse, at Kisten faldt ned paa Enden, og Laaget aabnedes, saa den døde ligesom traadte ud af Kisten, men mærkelig nok med en Kage under den ene Arm og et Stykke Kød under den anden! Den afdødes Datter græd, da hun saa sin Moder saaledes. Folk snakkede en Del om, hvordan Fødevarerne var kommen ned i Kisten, og nogle mente, at det var en Tyv, der havde stukket disse Sager til Side under Ligets Arme og senere havde savnet Lejlighed til at hente det stjaalne. Det sandsynligste er dog vist, at Kødet og Kagen med Vilje er lagt ned til den døde, for at hun ikke skulde savne Føde paa sin sidste Rejse. — Under Jordfæstelsen blev der iøvrigt lagt nøje Mærke til, om Jorden skred, naar Kisten sænkedes ned, thi det betød, at en anden snart vilde følge efter. — Men selv naar Graven var tilkastet, og den sidste Del af Begravelsesgildet var forbi, var man ikke helt i Ro for den døde. Tredje Aften efter Begravelsen mente man, at den døde kom tilbage til sit Hjem for at se, hvorledes det stod til dér. Hvis vedkommende havde holdt meget af Penge, kunde man høre ham gaa og klimpe med Panelet (i Hulrummet mellem Panel og Væg fandtes nemlig ofte Gemmested for Værdisager); og var den døde den gamle Kone i Huset, kunde man høre Karterne gaa eller Rokken snurre, saa Folk vaagnede derved. — For at hindre videre Gengangeri skulde man strø Hørfør rundt om Kirkegaarden. En Undtagelse var det dog, at der anvendtes saa kraftige Midler som Natten mellem 2. og 3. Pinsedag 1857, da en Mand i Vesterø med en Medhjælper op-

gravede sin Svigerfader Aftægtsmand N. N.s Kiste paa Kirkegaarden og vendte Kisten, saa Ligets Ansigt kom nedad. Denne sidste Liggestilling er jo almen kendt som et ypperligt Middel til at gøre en afdøds Genfærd uskadelig. De nærmere Omstændigheder ved denne Krænkelse af Gravfreden, var ellers disse, at den gamle Aftægtsmand var bleven dødssyg efter et Skænderi med sin Svigersøn og paa Dødslejet udtalte, at de ikke skulde faa Fred i Huset, »saalænge han laa med Næsen i Vejret«. Da der nu snart efter den gamles Død og Begravelse indtraf flere Uheld med Besætningen og Driften, mente Svigersønnen, at det var bedst at vende den gamle om med Næsen nedad. Uheldigvis blev Sagen opdaget og kom for Retten. Ved en Politidom blev Hovedmanden idømt 7 Dages Fængsel og Medhjælperen 5 Dages Fængsel. Det anføres i Dommen som formildende Omstændighed, dels at den paatalte Handling blev udført i Stilhed og indskrænkede sig til »selve Opgravningen af Kisten og Forandringen af dennes Stilling«, dels at Handlingen blev foretaget »ifølge en Overtro, han delte med sin syge Hustru, navnlig for derved at skaffe denne Helbred og Ro«, endelig anføres det til de anklagedes Fordel, at ingen af dem kunde siges at have været »beskænkede«. — Gravenes Udsmykning har været forskellig gennem Tiderne. Fra 17. Aarh. stammer flere store smukt udhuggede Sandsten, som nu ses paa Byrum og Vesterø Kirkegaard. Ofte er dog de oprindelige Indskrifter delvis slebne ud og Indskrifter af langt nyere Datum indridsede i Stedet, vistnok af den Grund, at det ofte er Ligstene fra Hals Kirkegaard; i det 18. Aarh. blev nemlig Stenene paa denne Kirkegaard bortsolgt ved Auktion, dog saaledes, at Familien fik en vis Andel af Indtægten ved Salget. I 1802 fandtes endnu 27 store Sten paa Byrum Kirkegaard. En Tid har man ogsaa brugt »Gravtræer«, d: Træstammer, oversavede paa langs; endnu i 1802 fandtes paa Læsøs to Kirkegaarde flere »udskaarne lange Gravtræer«, men den sidste af dem er forsvundet i nyeste Tid. I 1868 var den almindeligste Mindesmærkeform paa Byrum Kirkegaard i Lighed med andre Landsbykirkegaarde: »en aaben, sortmalet Trækasse uden Laag, ved hvis [vestre] Ende staar plantet et lille Trækors med Paaskrift, der kort og godt angiver Navn, Fødsel- og Dødsaar → en hel Minia-

turrække af saadanne Kasser eller laagløse »Æsker« ved Siden af hinanden« (se Fig. 39). Men ogsaa denne Mindesmærkeform er nu forsvunden. — Ligstensinskrptionen kunde nok af til give Anledning til Diskussion. Ikke alle var saa snedige som Manden, der under Begravelsesgildet mente, at der paa hans Kones Gravsten skulde staa: »Herunder hviler min Madame, / nu har hun Fred, og jeg det samme, / hun ond og værklig [ondskabsfuld] var i Live, / nu hun faar Plads i Himmerige.« »For kan hun komm' der, saa

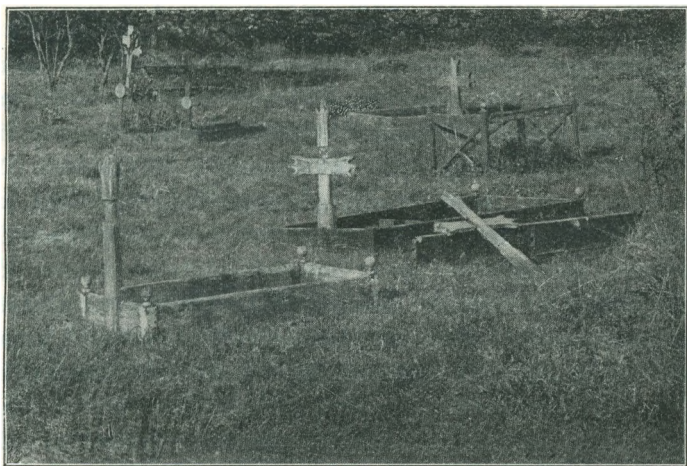

Fig. 39. Træmonumenter paa Byrum Kirkegaard.
(Ældre Fotografi i Nationalmusæet.)

kan a osse«, tilføjede Manden. — Selvmordere begravedes udenfor Kirkegaardsdiget; i Byrum Kirkegaard var det udenfor det nordvestlige Hjørne. — I ældre Tid krævede Moden, at Sorgen længe efter Begravelsen vistest paa en synlig Maade: »En Enke, naar hun kommer i Kirke, sætter sig alletider inderst i Stolen og tillader ingen at sætte sig indenfor hende, Enkemænd bruger et sort Flor om Pullen af deres Hat, saalænge Sørgetiden varer.« (1802.)

Gengangere. Blandt de mange Beretninger, der verserer paa Læsø om afdøde, der har vist sig for nære Venner og Bekendte, maa først udskilles saadanne Vandresagn, der fortælles over hele Landet, og som selvfølgelig aldrig har været personlige Oplevelser paa selve Øen. Der er først og frem-

mest Skræmmesagnet om Pigen, der førtes bort til Kirkegaarden af sin afdøde Kæreste. Denne Historie fortælles paa Læsø saaledes: »Engang der var Krig i Landet, var der en Pige, som tjente i en af de store Gaarde i Hals Sogn. Det var før Sandflugtens Tid. Hun var forlovet med en Karl, der var med i Krigen og gjorde Tjeneste som Dragon. Hun havde længe gaaet og ventet paa Kærestens Hjemkomst eller paa Bud fra ham. I Gaarden var netop den gamle Mand død, og hans Kone vaagede ved Liget. Da hører Pigen Trin udenfor og kender sin Kærestes Gang. Det banker paa Døren, hun lukker op, og Kæresten staar for hende, som hun sidst saa ham. Han bad hende om at følge med sig, og hun gik med ham. Han trak sin Hest ved Tøjlen. Som de saadan gaar, siger han til hende: »Maanen skinner klart, den døde rider fort paa sin Hest, sig, er du ikke bange i dit Hjærte.« Men hun sagde »Nej«. Da de havde gaaet en Tid, siger han igen: »Maanen skinner klart (osv.)«. Hun svarede igen »Nej«. Endnu engang spurgte han paa Vejen: »Maanen skinner klart (osv.)«. Men hun sagde stadig »Nej«. De var da naaet til Hals Kirkegaard. Der bandt han sin Hest udenfor Laagen og tog Pigen med sig ind paa Kirkegaarden. Saa begyndte han at grave en Grav. Men nu kom hun i Tanker om, at hun engang havde lovet ham at følge ham i Liv og i Død, og at det nok var til hende, at han gravede Graven. Hun løb, alt hvad hun kunde, bort fra Kæresten og Kirkegaarden og tilbage til Gaarden. Da hun dér bankede paa Døren, lukkede den gamle Kone op og sagde til Pigen, at hun kunde nok se paa hende, at hun havde været i død Mands Hænder, men nu skulde de skynde sig ind og vende den gamle Mand, ellers tog den døde [hende]. (En meget lignende men mere uklar Form fra Horsenseggen er trykt i Danm. gl. Folkeviser III, S. 873, jf. Da. Sagn II, S. 302 m. m. og Zeits. f. Volkskunde VIII, S. 333 og S. 336. — Mærkelig katolsk i sin Tankegang er en Beretning om en Aabenbarelse fra Dødsriget, der henføres til en af Øens kloge Koner A. M., død for ikke ret mange Aar tilbage. Man fortalte om hende, at der engang kom en Mand til hende af hendes nærmere Bekendtskab. Han var ked af Livet og truede med at ville hænge sig. Hun advarede ham paa det indstændigste derimod, men desuagtet tog han Livet

af sig. Faa Dage efter aabenbarede han sig for A. M., og han saa frygtelig ulykkelig ud. Hun spurgte ham ud om, hvor han var, og hvorledes han havde det, hvortil han svarede, at han var et forfærdeligt Sted, men Helvede var det dog ikke. Hvorlænge han skulde være der, kunde han ikke sige, men længe, grueligt længe, vilde det vare, inden han slap ud derfra. Han bad hende om endelig af yderste Evne at advare Folk mod at bære sig ad paa lignende Vis. A. M. spurgte ham, om han ikke havde set hendes for nogle Aar siden afdøde Fader, og hvorledes han havde det. Manden svarede, at han var i Skærsilden, og dér skulde han blive en Tid endnu, inden han fik Fred. — Andre Fortællinger om dødes Tilsynekomst bærer Præg af mere Tilforladelighed. Saaledes om en Mand i Byrum, der gik hjem en Nat, medens hans Moder stod Lig; saa ser han pludselig en Kone gaa foran sig. Det blæste stærkt, men alligevel hang hendes Klæder tungt ned uden at bevæge sig. — Mere pinligt var det Møde en Kone havde med sin Mands Genganger. Der havde været noget mystisk ved Dødsfaldet. Manden var fundet død bag ved Hestene, saa det kunde se ud, som om disse havde sparket ham ihjel. Men Folk snakkede om, at det var Konen, der havde faaet nogen til at hjælpe sig med at slaa ham ihjel, og at de derefter havde slæbt Liget hen bag Hestene. En Aften efter Mandens Død sidder Konen og Karlen ved Bordet inde i Stuen. Da bankede det paa Døren. Karlen vilde rejse sig, men Konen sagde, hun skulde nok lukke op selv. Saa gik hun ud, og Karlen hørte hende give en Lyd fra sig. Da hun kom ind, var hun hel blaa i Ansigtet og sagde blot: »Det var ham«. Hunden var siden bange hver Nat ved 12-Tiden og krøb ind under Karlens Ben. Karlen plejede ellers at gaa ind i Stalden om Aftenen uden Lygte. Men engang, han var i Hakkelseloen, saa han en hvid Skikkelse. Den gav et Suk fra sig og forsvandt ned i Jorden. Siden turde han ikke gaa der uden Lys. Han var den eneste, der turde gaa der. Konen skal ogsaa engang have ytret sig om, at hun havde slaaet Manden ihjel. — Ved Værebros kan man undertiden møde Genfærd. En Kone havde været i Byrum, og saa kommer hun til Broen saadan sent om Aftenen, og hun gaar og tænker: bare der kom én, jeg kunde slaa Følge

med, og næppe har hun tænkt det, før hun ser en Mand komme gaaende derovre fra Kirkepladsen, han havde Kiste-klæderne paa og Salmebog under Armen, og hun blev helt glad ved det Møde. Saa naaede han da Vejen, sætter over Grøften og er lige paa Siden af hende. »God Aften«, siger hun, men han svarede ikke. »God Aften«, siger hun igen, men han blev ved at gaa ved Siden af hende uden at svare et Ord. Nu blev hun jo lidt underlig ved det, men se til ham turde hun ikke, give sig til at løbe turde hun heller ikke, og saa gik de en Tid hen ad Vejen, og stadig hørte hun Trinene bag sig. Nu var de lige ved Broen, og med ét tog hun Mod til sig og gav sig til at løbe, og hun hørte ham følge efter, og hvordan han pustede og stønnede, hun syntes, han greb fat i hende, men i et Spring var hun over Broen, og da var hun reddet; thi over rindende Vand kan saadan noget Krammeri jo ikke komme. [Medd. af Børge Janssen.] — Men selv om man ikke ligefrem ser Genfærd, kan man ofte paa anden Maade mærké deres Tilstedeværelse. En Kone, der ellers ikke var overtroisk, fortalte selv følgende Oplevelse som aldeles sandfærdig: »En Aften sad min Fader i Stuen og spandt Hamp; men Natten derefter hørte a svær Rummeren, inde i den Stue; a kunde høre, hvorledes de tilsidst smed en Nøgle Hamp ned i Kassen. A saa det ikke, a hørte det blot. Det maa have været Folk, der ingen Fred kunde faa.« — Og om de begravede paa Hals' nu nedlagde Kirkegaard fortalte man, at de holdt Fest baade i Kirken og uden for den; thi naar Folk tidligt om Morgenen kom op i Kirkesigen (en større græs- og lyngbevokset Strækning vest for Kirkeruinen) kunde de, naar Duggen laa tæt, midt inde paa Græsset i Kirkegaarden se en rund Plet, hvor Duggen var borte. Dér havde de døde danset om Natten.

Sødrucker (oldn. »[Sjó-]draugr«) er en læsøsk Særbenævnelse for Strandvaskere. Det var ikke de ilanddrevne Ligs tilredte Udseende — maaske en af Vand oppustet Krop eller en Benrad med enkelte Kødrester — der mest vakte Rædsel. Var man først saa vidt, at man havde fundet et Lig, var i Reglen alt i Orden, naar man da sørgede for, at faa den døde begravet paa Kirkegaarden i indviet Jord. Den druknede (det levende Lig), var i saa Fald nøm at komme til

Rette med. Farligst var Sødrukken fra det Øjeblik, han stødte Brystet mod Land, og indtil han blev fundet, thi han vilde i sin hvileløse Tilstand i dette Tidsrum gøre alt for at gøre sig bemærket, vise sig som Genfærd, ofte af ondskabsfuld Art. — Sødrukkerne kan undertiden selv angive, hvor de ligger. Herom fortalte de gamle Læsøboere saaledes: »I gammel Tid var Havet ikke indviet som nu, og de skibbrudne kunde ikke finde Hville undtagen i indviet Jord. Var et Skib strandet, og Sødrukkerne drev i Land, stod Folk derfor nede paa Stranden og passede paa. Saa snart Sødrukkerne stødte med Brystet mod Grund, gav de en Lyd fra sig. Folkene, der stod paa Strandbredden, raabte saa: »Hvor ligger du«, og Sødrukken svarede saa: »Jeg ligger i (Store Dal)«. Saa kunde man gaa ud og finde ham paa det Sted, han nævnede, og faa ham begravet paa Kirkegaarden.« En forlængst afdød gammel Strandfoged fortalte, »at han altid fik Varsler for, naar han skulde ud og finde en Sødrukke. Han kunde høre den druknede raabe. Naar han hørte det, spurgte han altid om, hvor den døde laa, og Svaret, han fik, viste aldrig galt. Han kunde gaa lige til og finde Liget.« Der fortælles ogsaa, at »en Mand og hans Kone en Dag var ude paa Bakken i Byrum og gik hjemad vestpaa. Saa hører de en Sødrukke raabe. Manden sagde dertil: »Hvis han raaber igen, svarer jeg.« »Nej, det maa du ikke«, sagde Konen. Sødrukken raabte nu: »Min Sjæl lover Herren.« »Det gør min ogsaa«, sagde Manden. »Jeg ligger dér ved den Sten ved Nyland«, raabte Sødrukken. Næste Dag gik de saa ud til Nyland og fandt ganske rigtig den døde paa det angivne Sted. — Undertiden klager Sødrukken sig. En gammel Kone fortæller, at da hun var en lille 8 Aars Pige, gik hun med sin Moder langs Stranden ude ad Laaen til: »Vi hørte saa ude fra Havet én der klagede sig: »Aa nej«, sagde han, »Aa nej, aa nej«. Det lød saa ledt. Mor svarte: »Vi skal nok sørge for at hente dig i Morgen«. Dagen efter kørte de saa ud og hentede ham.« — Efter andres Udsagn raabte Sødrukken altid: »Se at faa mig i kristen Jord.« — Helt hen i Vejret er det nu ikke med denne Snak om de dødes Raab og den Vejledning, man derved faar til at finde Liget. Thi Nutidens mere rationalistisk tænkende Folk har ogsaa hørt saadanne Raab, men forklarer

dem som-Glam fra en stor Maageart, der omkredser de iland-drivende døde. I vor Tid hører man dog sjældent Sødruk-kernes Skrig; dette forklarer de gamle saaledes, at »Havet nu er bleven indviet [ligesom f. Eks. Kirkegaarde], derfor hviler de druknede i Fred« eller man fortæller, at »før Ha-vets Indvielse var der meget med Raab og Skrig fra Sødruk-kerne; da dette blev Befolkningen for meget, klagede de der-over til Præsterne, og disse tog saa en Dag ud paa Havet og indviede det (som man ellers indvier en Kirkegaard), og derefter blev det bedre.« Nogle fortæller, at det skal være omkring 150 Aar siden, at dette gik for sig. André siger, at »det var en engelsk Dronning, der gav Befaling til, at Havet skulde indvies«. En gammel 86-aarig Kone (A. M.) fortalte, at »en Sødrukke skriger ikke mere nu, siden Havel er bleven indviet, undtagen naar han kommer til at ligge paa en Sten. Og han kan da først finde Hvile, naar der bliver læst over ham. Meddelelsen paastod, at hun vidste, hvad der skulde læses; men dette og meget mere maatte hun ikke sige, før det sidste Aar hun levede, det vidste hun bestemt.« — Naar Sødrukker skal begraves i indviet Jord, menes her-med de rigtige Kirkegaarde i Byrum og Vesterø. Der var en Tid, da man begravede Sødrukkerne paa den o. 1729 ned-lagte Kirkegaard ved Hals Kirke, men Sødrukkerne der blev begravet dér siges ikke at have været tilfreds hermed, man maatte tilsidst flytte dem til Byrum Kirkegaard, hvor et Hjørne var forbeholdt til druknedes Begravelse. — Ofte viste Sødrukkerne sig som Genfærd for at gøre sig bemærkede: »De viste sig ved Vinduerne udenfor den Gaard, der laa nærmest det Sted, hvor de var drevet i Land. Folk kunde saa gaa ud og lede efter dem og begrave dem i indviet Jord.« — Folkene i en Gaard havde ved Stranden fundet en Sø-drukke og bidt Fingeren af ham for at faa fat i hans Ring; derefter havde de begravet ham i Sandet. Men en Dag, da Pigen fra den Gaard stod og vaskede, kom Sødrukken ved Vinduet og raabte: »Sørg for at faa mig i kristen Jord.« — »Paa en Gaard i Vesterø var der engang noget, der bankede hver Middag. En Pige i samme Gaard legede en Dag i den tomme Lade, og saa pludselig bag en Dør, der var slaaet tilbage, en Mand, der var hvid paa Brystet. Kort efter drev

et Lig i Land. Saa hørte Bankningen op.« — Undertiden mærkes Sødrukkens Nærværelse ved en uforklarlig Uro: »I en Gaard plejede Manden, der var Strandfoged, altid at gaa til Stranden ved Sekstiden om Morgen. Men en Dag staar Mandens gamle Mor op allerede ved Midnat og laver Kaffe; hun troede, at det var den rigtige Tid. De blev alle noget underlige ved det, da de opdagede Fejltagelsen, men gaar dog til Sengs igen. Saa om Morgen gaar Manden med sin lille Dreng til Stranden. Pludselig siger Drengen: »Hvad er det for en svær, hvidmalet Baad her ligger«, og griber ned i Baaden for at faa Tangen ud. Han faar da fat paa Liget af en 16 Aars Dreng fra et svensk Skib, han var sultet ihjel. Nu var Manden netop selv svensk af Fødsel, og han sørgede derfor for, at Drengen fik en pæn Begravelse. Han og Konen passede og pyntede Graven saa længe som muligt. Nu ligger en anden skibbruden begravet paa det Sted.« — Undertiden peger Sødrukken selv paa det Sted, hvor han ligger. En Oplevelse herom lyder saaledes (i Børge Janssens morsomme vel nok lidt udpyntede Genivelse (Jylland 1891—92)): »Ja, dette er nu sket med mig selv, saa jeg kan svare for Rigtigheden i alle Dele. Det var en Aftenstund, jeg stod henne ved den østre Side af Huset, dér hvor Fløjstangen stod, mens Krjstian levede; ja, det er sandt, Mutter var med. Saa bedst som vi staar, kommer der en Fyr drivende ned mod os. Han havde Stortrøje paa og havde saadan Snittet til at være Engelskmand. »Hvem kan det være?« siger jeg. »Ja, Gud véd«, siger hun, og det blev jeg jo ikke meget klogere af, men imidlertid var han kommen helt hen paa Siden af os, og dér gør han Holdt. »God Aften!« siger jeg, men han siger ingen Ting. »Gud véd, hvad han er for en Fladfisk?« tænkte jeg i mit stille Sind, mens Mutter begyndte at hale mig i Armen, for hun var bleven helt underlig ved det og snakkede noget om, at der var Knuder paa Takkelagen. »Good evening, Sir!« sagde jeg, for jeg tænkte jo, at han ikke forstod dansk, men han svarede ikke, men løftede sagte paa Armen og gav sig til at pege ud mod Stranden, og nu begyndte jeg ogsaa selv at blive lidt sær ved det. Og han blev ved at pege sønder ud, mens han ganske langsomt begyndte at gaa mod Havet. Da

han var kommen et Stød hen, vendte han sig om og vinkede ad os, og saaden blev han ved. »Wery well!« slap det mig af Munden, og skønt Mutter holdt igen, listede jeg langsomt efter ham, og hun maatte med; men hver Gang hun fik mig til at stoppe op, standsede han, vendte sig langsomt imod os, og vinkede og vinkede. Det hele staar endnu saa livagtig for mig: han et Stykke forud Skridt for Skridt hen over Marken, vi langsomt efter og bange? nej, Jens Peter er ikke bange, men I forstaar jo nok, det var ikke saa behageligt, dette her. Saa med ét gør han Holdt, drejer sig imod os, viger lige sønder ud, og borte var han med det samme. »Hvad var det, Mutter?« siger jeg, men hun svarede ikke andet end: »Dit er Riget i al Evighed Amen!« og da hun havde sagt det, begyndte hun forfra paa et Fadervor. Saa vilde hun hjem, men jeg vilde til Havet, for det var jo tydeligt nok, at der maatte være Brug for os derude til et eller andet, kanske til at hente en Skat, tænkte jeg, for saadan noget har man jo hørt før. Og tilsidst kom vi da ogsaa derned, og dér, ja dér laa en Sødrukke, der grangivelig lignede ham, der var kommen til os oppe ved Fløjstangen. »Stakkels Fyr«, tænkte jeg, »at han ikke en Gang kan faa Fred efter Døden«, og saa strøg jeg Huen af, gjorde jeg, og saa bad vi, Mutter og jeg, et Fadervor over ham, og det var kanske ogsaa derfor, han havde hentet os, for Fred fik han fra samme Time, ingen saa ham mere gaa derude paa Strandmarken, og en kristelig Begravelse fik han i indviet Jord, og nu ligger han i det østre Hjørne af Kirkegaarden derovre, ja han gør saamænd saa.« — Undertiden trænger Sødrukkerne ind i Husene. »En Kone hørte engang, medens de alle sad ved Bordet og spiste, hvorledes en Sødruk gik ind i Værelset ved Siden af (i Folkestuen). Hun kunde høre de vaade Søstøvler plaske.« Men man kendte dog Midler, hvorved man kunde værgе sig imod en saadan Indtrængen: »En Aften hørte de i en Gaard, at én kom gaaende og bankede paa Døren. De lukkede op. Da staar der en Mand iført blaat Tøj (Sødrukker var altid i blaat Sømandstøj). Manden i Huset sprang da i en Fart hen og stak Kniv og Gaffel over Kors over Døren, saa kunde den døde ikke komme ind.« — Sødrukkerne siges undertiden at optræde meget onskabs-

fuldt: »Ved Værebro (mellem Østerby og Klitten) skal det spøge, thi noget syd for den skal der i sin Tid være forlist et Kaperskib med hele Mandskabet. Siden efter kunde det hænde, at man om Natten kunde se Kaperfolkene i Uniform gaa ved Stranden. Andre skal have hørt dem komme roende og smide Aarerne ned i Baaden. Naar nogen gik over Værebro i Mørke, var det godt, om han bar Kniv hos sig. To Mænd fulgtes en sen Aften hjem fra Østerby til Bangsbo. Da de gik over Værebro mærkede den ene, at noget fløj paa Ryggen af ham. Hans Ledsager kunde ikke se andet end Tornysteren, men strøg ham dog over Ryggen med Haanden og mødte intet. Manden blev vred og sagde, at hvis han ikke kunde blive det kvit, maatte han sætte sig ned, det var ikke til at bære. Imidlertid lister han sin Kniv ud af Posen, han bar forpaa, og stikker ud under venstre Arm. Han hørte da en Røst sige: »Aa, drag og stik igen«, og Kniven fløj ham ud af Haanden. Da han tidlig om Morgen gik ud og søgte efter Kniven paa samme Sted, laa den dér indkilet mellem to Ribben. Da han trak Kniven ud, forsvandt Ribbenene. Det havde været en »Dødning«. Havde Manden stukket anden Gang efter Sødrukken, havde han ramt sig selv.« — Ret uhyggelig er en anden Hændelse: »Hos en Skipper boede engang en ældre Mand til Leje eller til Aftægt, hvad det nu var. Han holdt særligt meget af et ganske lille Barn af Skipperen. Han druknede paa en Fisketur og blev sat op i Storstuen. Om Natten hører de Barnet skrige, og da de staar op, kan de høre den gamle slæbe sig bort op i Storstuen. Men Barnet blev funden død, og det saa ud, som om han havde bidt det som en Hund.« — Talrige Fortællinger haves om Sødrukker, der viser sig for Folk, der paa uretfærdig Vis har sat sig i Besiddelse af de druknedes Efterladenskaber: »En Mand, der hed Havtorn, hørte engang en Sødrukke og fik ham gravet ned ude paa Hornfiskrøn. Men en Aften hørte han Sødrukken raabe: »Du fik det, der var bundet ved min højre Arm, men du gravede mig ikke ned i kristen Jord.« Manden maatte saa flytte Liget, og for den dødes Penge købte han den største af de Lysekroner, der nu hænger i Byrum Kirke.« Den Lysekrone, der hentydes til, maa være den, der hænger nærmest Taarnet; den er i Virkelig-

heden skænket af 3 Personer: Havtorn Larsen og Kone, Maren Mortensdatter, samt Kirsten Petersdatter Degn den 16. Juli 1767. — »En Kone havde engang taget noget Tøj, der tilhørte en druknet Sømand; af Tøjet lavede hun Klæder til sine Børn. Hun kom ogsaa senere for Øvrigheden paa Grund af den Historie. Den druknede gik imidlertid meget igen. Ved Middagstid ved højlys Dag kunde man se et lyst Spektakel; det gik ind i Huset og satte sig, men sagde ingenting, gik saa igen.« — »En Mand havde engang taget noget fra et Lig og bragt det med hjem. Saa hører de en Aften en Banken paa Døren. Konen vil ikke lukke op, men Manden gaar ud. Konen hører da stærk Støj i Gangen. Manden kom syg tilbage og døde kort efter.« — »Der stod engang et strandet Skib ude paa Fjæren, men Ladningen var bjærget ind paa Stranden, en Mand fra Vesterø var kørt derned om Aftenen og havde, som han udtrykte sig, »købt« et Par Sække af Ladningen. Som han nu kører hjem langs Stranden, ser han en Mand komme hen imod sig lidt ude i Fjæren. Han troede, at det var Strandfogden, der gik og lurede, og skønt han ikke havde daarlig Samvittighed angaaende Kaffen, holdt han et Øjeblik stille for at lade ham passere, men da Fyren kom nærmere, kunde han nok se, hvad det var for én, thi Vandet drev af ham. Han satte sig derfor ganske stille med foldede Hænder og Benene overkors, da den Slags saa ikke kan se én. Den druknede gik saa lidt uvis omkring, som om han vejrede efter noget, men ikke kunde finde det, og det var naturligvis Vesterø-manden, han havde søgt, men ikke kunnet se. Tilsidst faldt han i Vandet med et grimt Vræl. Næste Dag blev der ogsaa fundet en Strandvasker dér, meget ilde tilredt, og saa er de værst.« [Th. A. Müller.] — »En Aftenstund var to Søkende gaaet ned til Stranden, og som de gaar dér og tænker hverken paa ondt eller godt, løber de lige paa en Sødrukke, der laa og gloede fælt paa dem. Og de kiggede igen, for nysgerrige var de, som alle Kvindfolk. Og saa fo'r Fanden i dem, de giver sig til at rode i hans Lommer, og der hitter de en Pung, og i den var der — ja-a — lad mig nu ikke lyve, ja, der var da over ti Pund i Guld. Og nok at fortælle, neglede de Mønten og benede hjem. Men hvad sker saa? Ja, hen-paa Natten hører

deres gamle Fa'r en sagte Banken paa Ruden, men han tænker ikke noget ved det, men vender sig bare paa den anden Side. Straks efter begynder det igen at banke. »Hvad Fanden kan det være?« tænkte den gamle og vendte sig, men det bliver ved og bliver ved, og tilsidst bliver han noget beklemt ved det, og han lister sig hen og kigger ud gennem Gluggen, men der var ikke en Mors Sjæl at se, og det var endda fint Vejr med Maaneskin. Saa kravler han jo i Køjen igen, men næppe er han dér, før det begynder forfra og med ét slaar det ned i ham: det er en Sødrukke! Og han ryger lige ind til Pigebørnene og tager dem i Forhør. Nej, de havde da bare været ude at spasere! »Ja, ved Stranden har I været, har I!« Og tilsidst maatte de ogsaa ud med Sproget, og den gamle tordnede: »Saa herut, I Skarnbasser, om jeg saa skal køre Jer derned paa en Skaanovn [o: Trillebør], skal I til Stranden og give Manden, hvad hans er!« Og de maatte ud af Fjerene og hen til Stranden. Som de saa gaar ned over Markerne, er der en Stemme, der hvisker bag dem: »Nu gnaver Ræven mine Ben, nu gnaver Ræven mine Ben — nu — gnaver Ræ-ven — mine Ben.« Det gøs i dem, men se tilbage turde de ikke, og af Sted gik det til Stranden, og da de kom dér, laa Sødrukken der endnu, men Ræven havde været der og gnavet ham alt Kødet fra Benene. Rystende og skælvende slak de saa Pengene til ham, og saa gik det hjem over Stok og Sten, og fra nu af havde de Fred for Sødrukken.« [Børge Janssen.] — Undertiden er der vel baade moralske Grunde og Spøgelsesfrygt, der drev Folk til at levere det tilbage, de havde stjaalet fra Strandvaskerne. »Engang begravede de en Strandvasker, der var kommen drivende ind ved Nordstranden, og Præsten talte bl. a. om den døde, som nu maaske blev savnet med Angst og Sorg af en Moder eller Kæreste, og Folk i Kirken græd, for Læsøboerne har nemt til Vandet. »Han blev fundet uden Ur og Penge paa sig«, sagde Præsten, »maaske har han ikke haft nogen af Delene, men har han haft det, saa beder jeg Gud om at røre ved den Mands Samvittighed, der har taget det.« Efter Begravelsen gik Præsten en Tur over Kirkegaarden, og da saa han noget blankt henne paa den nye Grav, og da han ser nærmere til, finder han Ur og Kæde og en Pung med

blanke Dalere stukket ned i Jorden til den døde.« — En gammel Mand fortæller om en lignende Tildragelse: »Engang forliste et Skib udfor Vesterø Kirke. Det var i November Maaned. Men først næste Aar i December drev Kaptajnen i Land. Slagteren, der havde været hos mig, fandt Liget, men kan kunde se, at der havde været nogen før ham og fundet den døde, for Uret manglede. Men efter Begravelsen, da Konen kommer for at ringe Solen ned, ser hun noget skinne ved Siden af Graven. Dér laa et Guldur med Kæde og Medalje! Konen var ærlig og afleverede Uret, og det blev saa siden solgt ved Auktion. Uret var for Resten ikke saa meget værd, for det var bleven ødelagt af at ligge saa længe i Vandet.« Det er maaske samme Hændelse, der efter anden Kilde fortælles saaledes: »En Mand havde engang stjaalet et Guldur fra en druknet Kaptajn. Tyveriet blev meldt. Men nogle Dage efter finder man Uret liggende paa Mandens Grav.« — Men er man kommen i Besiddelse af Sødrukkenes Gods med hans Minde, kan man ogsaa med Tryghed vente den dødes Bistand til Hævdelse af sin Ejendomsret: »Ude ved Bløden (ved Østerby) gik en Dag en Mand langs Stranden, og fandt dér en Skibskiste inddreven sammen med et Mandslig, der med sin ene Haand holdt fast i Kistens Hank. Da Manden nu bøjede sig ned over den døde, bad denne ham om at lade ham begrave i kristen Jord, saa maatte han tage alt det, der var i Kisten. Manden sagde, at det turde han ikke gøre for Øvrigheden. Men den døde svarede, at hvis nogen gjorde ham noget, skulde han nok hjælpe. Manden slæbte saa Sødrukken op i Klitten, gik hjem efter sin Vogn og kørte Liget til Hals Kirkegaard, hvor han begravede det, og tog derefter Pengene, der var i Kisten. Manden, der før havde været fattig, blev nu pludselig godt ved Magt. Men Øvrigheden fattede Mistanke og anholdt ham. Manden bad dem da følge med sig til den druknedes Grav og her sagde han: »Dengang du var i Nød, hjalp jeg dig, nu maa du hjælpe mig.« Da lød det tydeligt fra Graven: »Hvad du har, har jeg givet dig, og ingen skal faa Lov til at tage det fra dig uden med blodige Fingre.« Saa kunde enhver da forstaa, at Manden havde faaet sin Rigdom paa ærlig Maade.« — Naar man mærker Sødrukker, er det ikke sikkert, at de

altid er det andet Jeg af druknede, det kan ogsaa være Forvarsler om Skibssulykker. Saadan hørte de en Aften i en Gaard, »at én gik hen over Gaardspladsens Stenbro. Det lød, som om Støvlerne var fulde af Vand. Da de vilde lukke ham ind, var der ingen.« Meddeleeren tilføjede, at »saadan noget var gerne Varsel om ondt Vejr.« — Tror man, at der kommer en »Dødning« efter én, skal man gøre omkring. Man maa ikke dreje Hovedet og se over Skulderen, for da kunde Dødningen fare paa ens Ryg. — Selv længe efter Begravelsen mener man undertiden, at Sødrukerne kan spøge. Ved en bestemt Gaard paa Læsø, hvor der tidligere har boet en Strandfoged, mener man, at det ikke altid gaar rigtigt til, særlig udenfor den Indgang, hvor Strandfogden i sin Tid lagde de fundne Lig; der er ogsaa bleven set en sort So ved det Sted. — Man har endvidere den Tro, naar det under Stormvejr hyler i Skorstenen, at det, man hører, er Klage fra de paa Havet døde Sømænds Aander, der ikke kan finde Hvil.

Eftervarsel. Undertiden kan man se Hændelser og Situationer fra svunden Tid. En Pige fra Klitten tjente engang hos en Madam C. i X-gaard. En Aften, Pigen kom hjem, saa hun Storstuen festlig oplyst og tænkte, der maatte være fremmede, gik til Vinduerne og saa mange Mennesker sidde omkring ved lange Borde; en Dame gik frem og tilbage med et Lys i Haanden, som søgte hun efter noget. Pigen kunde ingen kende af alle de Mennesker og syntes, Dragterne var saa underlige. Hun blev bange, gik hen til Madam C.s Vindue et Par Fag derfra og raabte saa højt, hun kunde, paa hende. I det samme forsvandt Lyset i Storstuen. Da hun fortalte til Madam C., hvad hun havde set, mente denne, at det var noget, der var passeret paa Gaarden længe før hendes Tid.

Husraad. I et Par tidligere Afsnit [S. 178 f.] er omtalt de forskellige Husraad, der knytter sig til Aarets og til Familiens Fester eller til Barnets Sygdomme. Men desuden var der en Mængde andre magiske Handlinger, som man burde udføre, naar Lejligheden tilbød sig. 1) *Ved Menneskets Sygdomme:* Naar én gik i Søvn, skulde han efter en Slagting gabe 3 Gange over de endnu varme Indvolde af Dyret; ved selve

Slagtningen maatte den syge ikke være til Stede. — Havde et Menneske »Slag«, d. v. s. Krampe, epileptiske Anfald, kunde det kureres. Men kunde se paa den syge (paa den Maade han havde Krampe), om det var »Faare-« eller »Kalve-Slag«, han led af. Hvis det var Faareslag, skulde man under Anfaldet slagte et Faar og give den syge de tre første Draaber Blod. Var det Kalveslag, skulde man slagte en Kalv. — Hvis man var mørkeræd, skulde man, naar man skar et nylig flaaet Faar op, blot bide i det bævrende Kød, saa blev man af med Svagheden. — Den, der led af Gigt, skulde gaa med et »foursløs« Hjærte, nml. med et Stykke Benbrusk, som findes inde i Laaret paa Faaret og ligner et Hjærte. — Fastende Spytt kan sætte Vækster bort, det skal smøres paa Væksten tre Gange i Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn. — Mod Vorter tager man saa mange Stykker Kød (eller saa mange Ærter), som man har Vorter, bstryger Vorterne dermed og begraver Kødet (el. Ærterne) uden at sige et Ord. Naar Kødet (Ærten) raadner, raadner ogsaa Vorten. Et andet Middel mod Vorter, Ligtorne og andre Vækster var om Aftenen, før et Lig skulde begraves, at gaa hen og stryge Liget og sige: »Tag mine (Ligtorne) med.« En Kvinde skal helst søge Liget af en Mand, og omvendt. — Et udmærket Middel mod Strubehoste var, at den angrebne blev skrabet paa Halsen tre Gange med Forbenet af en lille Gris. — Tørrede Menneskeekskremer blandet med St. Hansmuld spist paa fastende Hjærte kan standse mange Sygdomme. — Sten fra en Grav siges ogsaa at have haft helbredende Indflydelse. Ved et Begravelsesgilde var der en Mand, der højlydt sagde: »Vil en af Jer ikke gaa hen (til Graven) og hente en Sten til min Kones Taa.« Det lo man jo af, »for saadan noget skal jo gøres stiltiende«. — Led nogen af spontan Vandladning, skulde vedkommende stiltiende lade sit Vand baglæns ned i en tom Grav paa Kirkegaarden. — Man kunde signe mod forvreden Fod, idet man sagde: »Jesus ned ad Bjærget gik, dér vred han sit Fodeled; Fader vor (osv.)« (eller: »Jesus ned ad Bjærget steg, sit venstre Ben han vred af Led).« Man skulde derefter tre Gange stikke Foden ned i en Skæppe, som blev drejet mod Solen. Saa blev Foden rask igen. —

2) *Ved Fiskeri og Sejlads.* Ved Fiskeri var der mange Ting at iagttage. De fleste Fiskere havde udenfor deres Sovekammer-Vindue hængende og dinglende i en Snor ned fra Tangtaget en besynderlig Genstand kaldet »i Luv-i-Læ«. En »Luv i Læ« lignede en Fjerbold, idet den bestod af et Hoved af sammenknyttet Tang holdt sammen ved Hjælp af Seglgarn; i dette Hoved var stukket en Krans af Fjer vendende til samme Side bagud. Fjerne kunde være Gaasefjer, men helst skulde det være Svanefjer; thi det skulde være noget, der stod i Forbindelse med Havet. »Luv-i-Læ-i« blev hængt op i en lang Snor, i hvis Ende var fæstet en tilspidset Træpind, og denne Pind blev stukket op i Tangtaget foran Vinduerne fra neden og opefter (ikke ind fra Siden af Taget). Denne »Luv-i-Læ« var til den Nytte, at Fiskeren om Morgen kunde ligge i Sengen og ved at iagttage Genstandens Bevægelse kunde maale Vindens Styrke og Vindretningen. Andre brugte ogsaa at hænge en tørret Naalefisk ud. Den tørrede Naalefisk kaldtes ogsaa Spaakonen eller Spaamanden (alt eftersom det var en Hun- eller Han-fisk). Nogle brugte at have Naalefisken hængende i en Snor over Bilæggerovnen: Fisken presses flad mellem et Par Brædestumper eller gamle Bogbind, en Snor blev trukket gennem den paa Midten, saa der var Ligevægt, paa den Maade hængtes den paa Plads under Loftet; og den Vej, Hovedet da vendte (eller drejede til), fra den Kant kom da ogsaa Vinden. Den var altsaa en Slags Vindviser. Naar nu den, der ejede en Fiskebaad, vaagnede om Morgen og saa, at Luv-i-læ-i eller Spaafisken spaaede godt, skulde Konen straks op at koge Kaffe, og han selv skulde ud og se efter Vejret; det første, han saa efter, var Vindfløjen og dernæst Skyernes Drift og Solens Glans; og passede det hele ham, blev der Travlhed i Huset. Der skulde hejses en Kurv op paa Flagstangen op under Vindfløjen som Signal til hans Arbejdsfæller om at give Møde. Og Konen fik travlt med Smurtbrøj (Madsmøring) og han selv med at faa Støvlerne i Orden og Tejnen (Madkassen). Hvad han ellers skulde have med, blev lagt i Fiskesækken. Nu blev Kaffen drukken, og naar det var besørget, skulde Pægleflasken fyldes med Brændevin og

Tobakken i Pungen. Naar det var i Lommen, tog han Sækken og de med den sammenbundne Støvler over Skulderen, saadan at Sækken hang paa Ryggen, og Støvlerne forpaa. »Saa i Guds Navn, tag mig saa min Stok.« »Værsgod, Far, og vor Herre vær' med dig.« Naar han nu kom paa Vandring, gik han aldrig tilbage, selv om han havde glemt noget, for saa var hele Rejsen spildt. Mødte han en Kone først, var det et daarligt Varsel; men en Kone, der kom kørende, var et godt Varsel, og ligeledes var det heldigt at møde en Mand. Naar Fiskerne kom til Havet og skulde have deres Fartøj i Vandet, skulde Baaden altid vendes med Solen; og var der én med, der var ukendt med Skikken og vendte Baaden forkert, blev den halet op igen og vendt den rigtige Vej. En rigtig Fisker tog altid en Pægl Brændevin med sig og ikke mere. Det var sjældent at høre Fiskerne bande, naar de gik ud; men fiskede de daarligt, kunde der nok komme en Trumf paa. Naar de fiskede godt, bandede de ikke, men sagde »Gudsk'lov«. Saasnart de var kommen i Land, delte de Fiskene paa den Maade, at de lagde ligesaamange Dynger, som der var Mand, og én Dyng til Fartøjet, og saa skulde én af Fiskerne gaa til Side og staa Blindmand, hvorefter Baadens Ejer spurgte Blindmanden: »Hvem skal have den Dyng, og hvem skal have den Dyng osv.« Bundgarnsfiskerne skulde altid give nøje Agt paa, fra hvilken Kant Vinden blæste paa Tamperdag [se Feilbergs Ordbog IV, S. 769], derefter skulde de sætte deres Bundgarn for at faa godt Fiskeri. Naar Fiskerne om Foraaret kørte Baadene til Havet, iagttoges at Forstavnen vendte fremad under Kørselen, og at den først sættes i Vandet. Gjorde man ikke det, skete der enten Ulykke, eller man fik ingen Fangst i det Aar. Ved Redningsbaaden gjaldt samme Regel. — At have Kvinder om Bord bragte Uheld med sig. Sejlede man ud paa en Fredag, fik man en lang, kontrarig Rejse. Kom en Fugl og satte sig til Hvile oppe i Masten, varslede det Storm. Man kunde fremkalde Storm ved at fløjte. For en Snes Aar siden blev derfor Sognepræsten hentet af en Gaardmand til hans 15-aarige Søn, som han mente var forgjort, da Fyren ikke vilde lade være at fløjte paa Marken, og det var jo Synd for de stakkels Sø-mænd, saaledes at fremkalde Storm. Gik Rotterne i Flok

fra et Skib, mens det laa i Havn, var det Varsel om, at Skibet skulde gaa under. — 3) *Ved Arbejde i Marken*. Naar Gødningen kørt ud i Marken, brugte man at saa Hørfro over det første Læs og at lægge en Skovfuld Ild under det, »saa kunde ingen tage Sædens Grøde« eller »saa kunde Heksene ikke tage Kraften fra Gødningen«. — Den første Pløjedag om Foraaret skulde der, før der kørt i Marken, slaas Kors foran Hestene. I den Ager, man begyndte at saa, skulde man strø lidt Sand taget fra Kirkegulvet (i en lille Fordybning ved Alteret) i Byrum Kirke. Nogle brugte ogsaa i tre Ager at strø et eller andet, der hindrede Plantevækst og som bevirkede, at der dannedes et Kors midt i Ageren, naar det øvrige groede op. — 4) *Ved Pasning af Husdyr*. Naar Køerne og Smaakvæget sattes paa Græs om Foraaret, tegnede man med Kridt et Kors paa Muren foran dem, baade paa Hornene og paa Udgangsdøren. Hvis man kunde faa fat paa en Flyverøn (en vild Røn, der vokser paa et andet Træ), borede man smaa Huller i Hornene og satte noget af Flyverønneren deri. — Naar man trak en Ko til Tyr for at faa den bedækket, fik Koen en Tyrekalv, hvis man først mødte en Mand, men mødte man først en Kvinde, blev det en Kviekalv. — Køer, der skulde kælte, trak man baglængs ind i Stalden, for at onde Aander ikke skulde faa Magt over Kalvene; man skulde ogsaa, inden man hjalp Koen, sørge for, at røre ved Gødningen; gjorde man det, var der ingen, der kunde tage Mælken fra Koen. Andre Midler for at holde paa Mælken var, naar Koen havde kælvet, at stikke en Stoppenaal ind i Bunden af den Spand eller det Kar, hvorefter Koen skulde drikke, eller malke Koen over en Kniv, eller at slaas Kors over Koens Yver. — For at standse Sygdom mellem Kreaturerne brugte man at begrave et Dyr, i Reglen et levende, under Dørtrinet i Stalden: »der skulde skaffes en Hundehvalp, den maatte ikke koste lige Penge, og den skulde begraves levende under Dørtrinet og paa den Maade, at den sattes baglængs med Poterne i Vejret. Naar den var død, skulde den atter graves op, have nogle Klude og nogle Ører med sig og saa atter begraves«; eller »under Dørtrinet i Stalden nedgraves en død Kat; den skal ligge paa Ryggen med Hovedet udad, 9 Hørfrokærner og 3 Nipper

St. Hansmuld skal lægges mellem Forbenene paa Katten«. — Var et Kreatur sygt, hjalp det, naar man solgte det paa Skrømt. Betalingen var 3 Skilling, som altid blev erlagt. — Selvdøde Kreaturer maatte man befatte sig med saa lidt som muligt, de blev gravet ned i et Hul eller smidt paa Møddingen. Af den Grund blev det $\frac{2}{3}$ 1737 til en Retssag, fordi en Mand havde blameret Pigen Margrete Sørensdatter i Vester Sogn »paa Ære og Samvittighed« ved at fortælle et »Landdrygte« om, »at der siges, at der har en Hund løbet med et Følhoved, som var til Syne, ligesom det med en Kniv var afskaaren. Hunden kom fra den Gaard, hvorudi Margrete Sørensdatter bor, men om det var hendes Føl vidste ingen, dog havde hun et Føl, som i samme Dag var bleven død, og ingen uden hende havde mist nogen [Føl] der i Egnen.« — Naar man vaskede Faar, skulde man, medens Faaret laa i Karret, slaa tre Nævefuld af det første Badevand over Faaret og ønske Tvillingelam, saa vilde Faaret ogsaa føde Tvillinger. — Naar et Kreatur blev flyttet til en ny Gaard ved Salg o. l., tog man tre smaa Sten og lagde over Døren i Stalden (eller gravede dem under Dørtræet) paa det nye Sted, saa længtes Dyret ikke hjem. — Naar en Høne eller andet Fjerkræ skulde flyttes og vænnes til at blive paa det nye Sted, skulde man tage den og lade den skrabe tre Gange over Ovnsmundingen eller Kakkellovnsmundingen og saa skulde man sige: »Lugt Ild og Em (eller: »Lugt Røg, lugt Em«), (og) bliv ved dit Hjem.« — Under Slagtningen maatte et Dyr ikke ynkes, det forlængede Døds-kampen. — Naar nogen har forgjort en Mands Høns, skal den, der har lidt Skade, hente lige saa mange (Majs) hos Gerningsmanden, som han har Høns tilbage, og hver af Hønsene skal have ét Korn; saa vil der ikke ske disse Høns nogen Skade. — 5) *I Hjemmet*. Naar man flytter ind i et Hus, skal man først af alt sætte en Kat baglæns ind ad Døren. Det er særlig nødvendigt, hvis Huset tidligere har været beboet. — Før Brygningen kunde begynde, lavede man et Kors af Halmstraa, som blev lagt i det Kar, hvori Maltet laa. — Naar man slog Brød op, blev de betegnede med et Kors, og Husmoderen, der selv udførte Arbejdet, sagde hver Gang: »I Jesu Navn«. Der blev ligeledes slaaet et Kors for

Bagerovnen, naar Brødet var kommet derind, og Ovndøren lukket. — Naar man gav et Brød bort, skar man altid Endeskiven (»Skalken«) af og beholdt selv. Man angav som Grund, at man vilde se, om Brødet var godt, men det var nok ikke den egentlige Aarsag. — Hvis et Stykke Brød faldt paa Gulvet, skulde man kysse det, naar man tog det op. — Spildte man Salt paa Gulvet, skulde det samles nøje op; det var syv Synder for hvert Saltkorn, der blev liggende. — Et Stykke Brød med særlig lækkert Paalæg kaldtes en »Trusbid« (ɔ: en Trivselsbid, en Bid, der gav Trivsel). — Naar der ved Gilder eller festlige Sammenkomster blev dækket Bord til flere end de indbudne, var der altid en frugtsommelig Kvinde imellem Deltagerne, om det end ikke kunde ses; »det kan salte Død aldrig slaa fejl«. — Var man plaget af Væggetøj, skulde man se at faa samlet tre levende Væggedyr i en Fjerpibe og lægge i Kisten ved et Lig og begrave sammen med den døde. Det var et udmærket Middel. — Naar man fejede ned, maatte man ikke slaa den første Edderkop ihjel, det var der Uheld ved. — Af skadelig Utøj var Mus ofte til Plage paa Læsø, men Rotter og Muldvarpe fandtes ikke. Endog de Rotter, som blev hidbragte med strandede Skibe, døde. Almuen var af den faste Formening, at Rotterne var forviste af Landet [ɔ: ved en Proces; jf. Danm. gl. Folkeviser IX, S. 105]. Saa stærkt afskyr Rotterne Læsøs Jord, at man i Sæby, naar der skulde bygges et Hus, hentede en Baadfuld Jord fra Læsø og dermed lagde Husets Grund, thi da var det absolut sikret mod Indvandring af Rotter. — Som Beskyttelse mod Lynedslag havde man »Tordensten« i Huset, nogle smaa runde Sten med Prikker, forstenede Søpindsvin (Eucheniter). Naar man gik til Sengs, skulde man sige et Rim: »No lægger a i min søde Bæl, / Gud lad mæ int paa Jorden træll' / Vorherre bevar mæ, at Ul å Ræv / skal int kømm' over mæ å skræv'.« — Naar Skaderne fløj hen og sad ved Døren, kom der næsvisse Fremmede. — 6) *Udenfor Hjemmet*. Gik man vild, skulde man tage Tøjet af og tage det vrangt paa, saa fandt man Vej. — Saa man gennem Øjet paa en Sølvknap kunde man se Spøgeri og andre Ting. — Hvis en Hund tudede om Aftenen eller Natten, saa den noget overnaturligt. Hvis man da stillede sig bag ved Hunden og kiggede den mel-

lem Ørerne, kunde man se det samme, som den saa. — Naar man kørte, og det hændte, at der kom »noget« paa Vognen, saa Hestene kun daarligt kunde trække, var det et godt Middel for at fordrive den Slags, at kigge gennem den inderste Skyklap paa den fjærmer Hest og derefter gaa op i Vognen og lade sit Vand agterud; saa slap man af med Spøgeriet. — Mødte man en sort Kat, maatte man vente Spektakel i Huset.

Vejrvarsler. Hvis den første Sne bliver liggende i 24 Timer, bliver der ikke bar Jord før i Marts Maaned. Hvis Nytaarsnyet staar opret, bliver Aaret regnfuldt; ligger det paa Ryggen, bliver Aaret tørt. Hvis Skaden bygger højt i Træet, bliver det Vædeaar; bygger den lavt, bliver Aaret tørt. Om Graagæssene sagde man, at de kommer med Meldmad om Foraaret og flyver med Vanterne; modsat om Efteraaret. Det vil sige, at de tilkendegav Tiden, naar Hyrdedrengene skulde have deres Mellemmad med, og skulde ud og vogte Kreaturerne. — Man siger ogsaa, at »det ser ondt ud, naar Maagerne vil til at være Landmænd«, d. v. s., det varsler Uvej, hvis Maagerne flyver over Land.

Kloge Folk. Vi har i det foregaaende set, at magiske Kunster kunde benyttes saa at sige af hver eneste paa Øen; men det er mest forebyggende Midler mod ondt, man bruger: nemlig magiske Husraad, der var nedarvet fra Slægt til Slægt, eller som man tilfældigt havde afluret Folk, der virkelig var bevandret i de hemmelige Videnskaber. Man mente, at enkelte Mennesker i særlig Grad sad inde med en magisk Kraft. Saadanne kloge Folk blev enten hadede eller betragtet med Velvilje, alt efter som de mente at staa i Pagt med onde eller gode Magter. — Naar én pludselig blev syg eller skrøbelig af Sindskræfter, troedes straks, at han var forhekset eller, som de sagde, »havde truffet for ondt, der havde været lagt i Vejen for ham«. Mange kloge Folk brugte at gøre Skade, blot for at de bagefter kunde gøre det godt igen og saaledes tjene Penge derved. Der var Folk, der var saa kloge, at de kunde sidde hjemme i deres Stue og malke andre Folks Køer gennem 4 Søm, de havde banket i Loftet. Læsøboerne var derfor tit ængstelige ved Besøg. Det kunde træffe, straks naar man kom ind et Sted, at Beboerne gik deres Vej med

Kærne eller Kar. Bagefter undskyldte de sig med, at de troede, at det var en anden, der kom. Men de var jo bange for, at Kærnen eller Karret skulde blive forhekset af Folk med »onde Øje«, saa de ikke kunde faa Smør ved Kærningen eller faa ordentlig Brød eller Øl. Heldigvis vandrede man ikke altid helt i Blinde, men havde forskellige Midler til at skaffe sig Vished om, hvem der havde forgjort enten Folk eller Fæ. Man kunde saaledes henlægge en Lime (Kost) indenfor sin Dør. Den, der vilde rejse den op, ansaas for Gerningsmanden. Der skulde lægges nøje Mærke til, om Kosten blev staaende, for det kan Gerningsmanden ikke faa den til; den falder hver Gang han forsøger at rejse den. — Der var ogsaa forskellige Maader, hvorpaa man kunde afværge Heksenes onde Anslag. Havde man haft Besøg af en Heks, skulde man slaa Ild og Vand efter hende, naar hun gik. Hendes Trolddomsmagt var da brudt for denne Gang. Ogsaa Trusler kunde være af god Virkning (se S. 225). En gammel Kone beretter endvidere følgende Hændelse: »Da jeg som ung tjente hos L. P. i Byrum, groede der Troldsmør [egentlig en Slags Svamp!] paa Møddingen. Der blev sagt, at jeg skulde tage noget af det Troldsmør og sætte i en Bøtte, der aldrig før havde været noget i, og saa skulde jeg brænde Smørret. Naar det blev brændt, vilde den, der havde Skyld i det, komme. Men hun maatte ikke lukkes ind. Da jeg havde brændt Troldsmørret, kom der da ogsaa ganske rigtig en Kone og spurgte os ud, om vi ikke havde fundet et fremmed Lam. Men hun maatte gaa igen, uden at blive lukket ind i Huset. Men Troldsmørret forsvandt og viste sig aldrig siden. Denne Metode til at fjærne Troldsmør er for Resten almindelig kendt paa Læsø. Troldsmørret antoges i Reglen at være »lagt« for at forhindre, at vedkommende Hus fik Smør ved Kærning. Nogle tilføjer, at man skal fyre under Potten med 9 Slags Ris.

Af Øens mange kloge Mænd og Koner erindres nu desværre kun dem, der har levet og virket i de sidste to Menneskealdre. Jo, to kloge fra ældre Tid har erhvervet sig et varigt Ry. Den ene er Troldmanden *Pind-Niels*, som engang i fjærne Tider blev brændt paa Galgebakken vest for Klitgaarden og endnu stadig spøger som Lygtemand (se S.

175). Den anden er *Mads Tveden*; men maaske huskes denne sidste kun, fordi han er udførlig omtalt i Bings Læsøbeskrivelse (1802). Mads Tveden levede ellers i en Tid, da Øen endnu ikke havde nogen Læge, og han henlede Opmærksomheden paa sig ved den Omhyggelighed og det Held, hvorved han plejede nogle skibbrudne fra to Skibe, der var strandet paa Øen Natten til 18. December 1799. Da Havet netop det Aar var tillagt med Is lige fra December til April, blev det umuligt at faa Læge fra det faste Land. Det er sandsynligt, at tre Menneskers Liv kunde være bleven reddet, hvis der havde været duelig Hjælp ved Haanden. Men to af de syge skibbrudne kom sig dog, takket være Mads Tvedens »ved Praxis erhvervede Indsigt i Lægekunsten«. »Han opvartede de Syge med største Omhyggelighed sent og tidlig, hvorved han meget lindrede deres store Smerte og betydelig forekom Koldbrandens Udbredelse«. Ja, han bragte det saavidt med den ene af de syge Personer, at denne kunde gaa ud ved Hjælp af Krykker om Foraaret. Bing skriver, at Mads Tveden herved indlagde sig »megen Berømmelse«. Men denne Berømmelse var dog ikke større, end at Begivenheden gav Anledning til, at Øen fik en fast Kirurg (iflg. kgl. Resolution af 14/11 1800). Hvad Nutidstraditionen véd at fortælle om Mads Tveden, er naturligvis ikke store Sager. Han skal have ejet Henrik Smidts store Lægebog. Eksemplaret, han har haft, vises endnu. Og han skal have dyrket en stor Have med alle Slags Urter, »nogle til Lægedom, andre til Fortræd«. Undertiden udsmykkes hans Hovedbedrift noget ukorrekt saaledes, at »Styrmanden havde Koldbrand, saa Lægen (!) mente, at begge hans Ben skulde sættes af, men Mads Tveden bad da om, at faa Styrmanden under Behandling, og han kom sig da ogsaa helt.« Hvordan Mads Tveden klarede sig med Hensyn til at gøre sig forstaaelig overfor de engelske Sømænd, herom er, der en lille onskabsfuld Anekdote. Man fortæller nemlig, at de engelske engang spurgte M. T., om Skoven var grøn, men Mads tænkte, de spurgte, om det var bedre med deres Fødder, og sagde derfor paa det bedste engelske, han kunde stille op: »Birum bejr, birum bejr; bæsse med de fæsse, bæsse med de fæsse.« — At kloge Folk, der har virket op mod vor Tid, er *Lars Mik-*

kels Kone den mest kendte; hun kaldtes ogsaa Hellig-Marie. Hun var født paa Læsø, men kom som ung en Tid til Jylland og tjente bl. a. som Barnepige, og det er dér paa Fastlandet, at hun skal have lært sine Kunster. Hun blev senere paa Læsø gift med en Arrestforvarer Lars Mikkell, der var Enke-mand. Han døde o. 1875, og hun sad da meget smaat i det. Det var da ogsaa særligt efter Mandens Død, at hun rigtig tog fat med sine Kunster. Hun praktiserede som Dyrlæge (en Tid som Læsøs eneste) og til Dels som Læge og Fødsels-hjælperke. Hun forstod at skaffe sig Berømmelse ved sine heldige Kure baade paa Børn og Kreaturer; og hun kunde »vise igen«, naar noget var blevet borte. Juleaften var hendes travleste Dag; saa kunde man se hende køre rundt med Folk, fordi hun skulde putte deres Gæs i Bagerovnen [jf. S. 179]. Gæssene maatte først komme ud af Ovnen den næste Dag, naar Solen stod højt paa Himlen. Hun gjorde altid godt og blev hentet for at gøre »den lede Mands Gerning« god igen. Hendes Virkemaade erindres endnu tydeligt af mangfoldige nulevende Læsøboere. En Kone fortæller: »Da et af mine Børn var sygt og aldrig kunde sove om Natten, søgte vi Raad hos L. M.s Kone. Hun tog Barnet med sig, og Kl. 12 om Natten trak hun det stiltiende gennem et Ligs Arme. »Kan det ikke hjælpe, maa han paa Kirkegaarden [jf. S. 190]«, sagde hun. Men Barnet kom sig virkeligt. Et andet af mine Børn vilde hun derimod slet ikke have noget at gøre med. »Hun har Tuberkler, her kan jeg ikke hjælpe«. Af Medicin husker jeg, at hun brugte noget der hed: »Hjortespring« (skulde vist gives Koen, naar den skulde til Tyr), »Russi-arabica« og »grøn Apostelsalve«. Naar hun signede, mumlede hun noget uforstaaeligt noget og spyttede bagefter. En forvreden Fod satte hun i en Skæppe og drejede Skæppen rundt.« En anden Kone fortæller: »Som Barn saa jeg, hvorledes L. M.s Kone kurerede en Hest hos os. Først kørte hun rundt om dens Næse med en stor Nøgle i Haanden, derefter strøg hun med begge Hænder ned ad dens Ryg, begyndende oppe ved Hovedet. Saa sagde hun, at vi skulde give Hesten tre Slags Foder paa éngang. Da dette Foder var sat hen til den, mente hun, at det nu var paa Tide at faa noget Kaffe. Det fik hun. Og da vi derefter gik hen og saa til Hesten, havde den virke-

lig ædt alt det fremsatte Foder, skønt den tidligere ikke havde villet æde. Medens hun strøg Hesten med Nøglen, sagde hun nogle Ord, men hvad det var, kunde jeg ikke høre. Senere, efter at jeg var blevet gift, blev engang vort Barn daarligt. Og uden at min Mand vidste af det, listede jeg mig hen til L. M.s Kone for at høre om Grunden dertil. Hun sagde straks: »Det har Dørspænd«. Jeg havde altsaa, medens jeg gik med Barnet, gaaet gennem en Dør, som en anden spændte over. Vi fik nu Barnet kureret ovre hos en Nabokone, da min Mand og jeg ikke selv forstod os paa saadan noget. Konen tog et Dørspejl ud af Døren og trak Barnet tre Gange derigennem. Bagefter blev Barnet smurt med en grøn Salve (grøn Althée), det skulde smøres mod Solen.« En tredje fortæller: »L. M.s Kone skulde engang kurere en Gris. Jeg saa selv, hvordan hun holdt sine Hænder sammen og berørte Grisens Ryg. Hun hævede derefter Hænderne lidt opad, og man saa nu tydeligt, hvordan Grisen ligesom fulgte med Hænderne og løftedes op fra Jorden.« Endnu et Øjenvidnes Beretning kan anføres: »Vi havde en gammel rød Ko, der var bleven syg. Vi vilde ikke tilkalde Dyrlægen, men jeg skulde saa hente L. M.s Kone. Hun kom da ogsaa. Da hun fra Forstuen skulde gennem den første Dør, spyttede hun 3 Gange og skrabede med Foden. Dette gentog sig ved hver Dør. Hun maatte i alt gennem fire Døre, inden hun naaede Kostalden. Da hun var kommen derind i Nøstet (Kostalden) sagde hun: »Haa, haa, man kan Fanden gale mig lugte, at der har været skidt Folk dernede.« Saa satte hun sig ned foran Koen paa Krybben, tog en stor Nøgle, en meget stor én, og drejede rundt og sagde: »A spytter en Skid i din Kynst [ɔ: Kunst].« Den Fremgangsmaade skulde øves 3 Aftener i Træk. I den Tid maatte der intet laanes ud af Huset eller tages imod noget. L. M.s Kone brugte, naar hun udførte Jordemoderforretninger, at binde en aaben Saks (et Kors) ind i Svøbet paa Barnets Ryg, hvad der skulde beskytte mod Skiftinger. Hun sagde dog, at hun ikke selv troede paa Midlet, men at det ofte var Forældrene selv, der forlangte det. L. M.s Kone døde i 1890erne o. 80 Aar gl. »Hun havde været vidt omkring i Jylland og gæstet København to Gange, talte moderne, men med en svag Tilblanding af Dialektord. Hun var for Resten

Øens første Telegrafbud; naar hun afleverede et Telegram, sagde hun altid højtideligt: »Jeg kommer i Kongens Navn.« — En Troldkone af en hel anden Slags var *M. St.*; hun var ikke fra Øen, og kaldtes derfor efter sit Hjemsted Grindsted-St. Hun havde i sin Tid været meget søgt til at læse over Kreaturer, men i sin Alderdom blev hun lagt svært for Had. Man sagde om hende, at hun gjorde altid ondt. Hun kunde heller ikke dø, før de fik lagt Gløder under Sengen. Hun kunde ikke gaa over et Kasteskaft, der var faldet om. Man har selv set hende tage saadan en omfalden Kost op for at stille den rigtig op, før hun gik over det Sted, den laa. En gammel Kone fortæller om en Strid, hun havde med *M. St.*: »Hun kom engang til mig og bad, om hun maatte overnatte i min Stue, da hun havde lang Vej hjem. Men jeg sagde: »Nej Stine, du er ikke ren«. Det blev *M. St.* meget fornærmet over. Kort efter satte hun Troldsmør i min Stue. Det var Pletter paa Gulvet, noget ligesom Svamp. Men næste Gang jeg mødte *M. St.*, sagde jeg da ogsaa til hende: »Jeg skal hægte og brænde dig, hvis du ikke tar det væk.« Troldsmørret forsvandt ogsaa kort efter. Jeg har ikke haft det siden.« Hvilken Skræk, *M. St.* formaaede at sætte i frygt-somme Sjæle, fremgaar af hendes Stilling til hendes Husbeboere. Hun ejede nemlig oprindelig en Gaard ved Byrum, men solgte den til nogle unge Folk, der maatte tage hende paa Af-tægt. Hun »forheksede« nu den unge Mand paa Gaarden, saa han blev helt vild og maatte i Spændetrøje om Natten. De skiftedes i Hold, fire, fem ad Gangen, til at holde Vagt over ham. De prøvede paa at raadsørge forskellige kloge Koner og Mænd i Jylland, men han blev aldrig rask. Naar de vaagede over ham om Natten, kunde de høre, det spøgede paa Loftet, og at nogen bankede paa Ruderne. Og den syge selv for forskrækket op i Sengen og raabte, at det var *M. St.*, og at hun havde forhekset ham. Tilsidst døde han da. Nu er det en almindelig Tro, at naar én døde, der var forhekset, vilde Ligfølget paa Vejen til Kirkegaarden møde den, der havde forvoldt Forhekselsen. Ved den unge Mands Begravelse mødte de da ogsaa ganske rigtig *M. St.* Hun var siden frygtet af mange, og Børn var bange for at møde hende. *M. St.* var forøvrigt økonomisk ret velstillet, og paa sit Dødeleje testa-

menterede hun sine Penge til Distriktslægen, der da efter hendes Død uddelte Formuen efter bedste Skøn. Paa den Maade blev den Pige, der havde plejet hende i hendes sidste Aar, hendes Hovedarving, men da samme Pige noget efter blev sindssyg, ansaas det ydermere blandt Folk som et Bevis paa, at der klæbede sig Ulykke ved M. St. Hun skal da ogsaa have sagt, at der var ingen, der skulde faa Glæde af hendes Penge. — En næsten endnu mere sørgelig Alderdom havde en anden Kone, der var meget kyndig i Trolddomssager, nemlig A. M. Hun blev næsten 90 Aar gammel og boede i sin Alderdom helt for sig selv i et Hus i Vesterø. Hun lignede som gammel rigtigt en Æventyrets Heks. Var helt kroget sammen, saa Hovedet næsten gik ned til Knæene. Hænderne holdt hun samlet paa Ryggen og helt strakt bagud. I sine yngre Dage var hun kommet meget omkring og været meget benyttet til at kurere Kreaturer. Hun kunde signe for Kreaturer og for forvreden Arm. St. Hansaften gik hun altid ind paa Kirkegaarden i Vesterø og tog Muld af Gravene. A. M. havde haft en Søn, der var Sømand, men han var druknet, og senere boede hun alene. Dog derfor ikke helt uden Selskab. Efter hendes eget Udsagn var der en »Skok-Engel«, der sagde hende, naar der kom Regn og Solskin; hun behøvede hverken Almanak eller Barometer. Englen sad i en gammel Lænestol, hun havde, og snakkede med hende. Til Præsten fortalte hun engang, at der kom baade en ond og en god Engel til hende. Den onde vilde rive Øjnene ud paa hende. Hun var meget bevandret i gamle Trylleord og kendte f. Eks. den Formular, hvorved Sødrukker kan finde Hvile. Men denne Formular og meget mere maatte hun ikke betro nogen før det sidste Aar, hun var til. Skønt hun ikke ejede faa Kontanter, levede hun tilsidst af Katte, som hun stjal fra Folk. Saadan fortalte man i hvert Fald. Maaske har hun fanget Katte til anden Brug; Kattedefdt og Hønsefedt brugtes nemlig paa Læsø til at smøre Spinderokkens Hjul; kunde vel ogsaa bruges til lægende Salve. Der var intet Menneske hos hende i hendes Dødsstund. Da hun ikke havde vist sig ude i flere Dage, tilkaldte Folk Birkedommeren og Distriktslægen. De maatte saa gaa ind til den døde; ingen andre havde Lyst til at vove sig derind. — Om en

anden klog Kone fortælles, at hun kunde skabe sig om til en Hare. Engang, de var flere sammen ude paa Rønnerne, tilbød hun at vise sin Kunst, men de maatte love ikke at gøre hende nogen Fortræd, mens hun var Hare, og de maatte passe paa ikke at stænge for hende, naar hun vilde ind i Hus. Hun gik saa ind i en af de Hytter, der ligger derude paa Rønnerne, og det varede ikke længe, saa saa de virkelig en Hare komme ud af Hytten. Den hoppede og sprang og hoppede og sprang, og de andre morede sig svært over den, men de kunde alligevel ikke lade være med at løbe efter den for at fange den, og de forsøgte ogsaa at stænge for den, saa den var paa et hængende Haar nær ved at komme forsent tilbage til Hytten. — Vi skal nu gaa over til at omtale Øens kloge Mænd. Først er der *Thomas Kiel* fra Vesterø. Hans Fader havde været Skolelærer. Han giftede sig et Hus til i Østerby, og døde dér i 1870'erne. Man sagde om ham, at han kunde skabe sig om til alle Slags Dyr (Katte o. l.). Han var fremsynet og forstod at læse for Tandpine. Han forstod ogsaa at finde en Tyv. Engang, da Børnene skulde prikkes (kopsættes) i Hals Skole, blev et »Ti-Marks-Klæ'« (et Slags Overstykke) væk for en af Mødrene, der havde været derhenne i Skolen med sit Barn. Hun gik til Thomas Kiel og klagede sin Nød. Han sagde, han kunde nok sige, hvem der havde gjort det; der var én, der havde stoppet Klædet op under Rimmen (o: mellem Taget og Muren) i sit Hus; men vedkommende skulde nok komme og aflevere det igen, det var ikke noget at være bange for. Det var i det hele ikke let at skjule noget for Thomas Kiel. Han havde engang en blaa Skaal, som hans Kone hemmelig forærede bort til sin Søster, men til Manden sagde hun: »Det var kedeligt, at Hønsene har revet den blaa Skaal ned, saa den er gaaet i Stykker.« Thomas Kiel sagde da: »Skal jeg sadle min Hest og ride hen til din Søster for at se, om den blaa Skaal ikke staar paa hendes Kakkellovn!« Saa maatte Konen gaa til Bekendelse. Flere ældre Folk mener, at der dog maa ligge noget i Fortællingerne om Thomas Kiels Forudseenhed og Klogskab, og søger at underbygge det med Iagttagelser, som de selv mener er absolut paalidelige. Saaledes skulde engang en Kone rejse til København for at indlægges paa

Hospital. De kom med hende til Østerby og ventede blot paa Medbør for at kunne sejle af Sted. De besøgte da ogsaa Thomas Kiel, der sagde til dem: »I maa se at rejse i Morgen; I faar god Vind, men I kommer ikke længere end til Helsingør.« Og saadan gik det ogsaa med deres Rejse. De fik Medbør, saadan som han havde forudsagt. En gammel Mand saa i følgende Selvoplevelse et Bevis paa Kiels ualmindelige Ævner: »I mine unge Dage gik jeg engang sammen med min Søster (der var blind) til Østerby. Vi kom over en Kartoffelmark, der tilhørte Thomas Kiel, og hvor Kartofflerne stod særlig godt. Jeg sagde derfor saadan noget som: »Det er de første Kartoffler, jeg har set i Aar, her paa Thomas Kiels Mark.« Men jeg skulde ikke have nævnet hans Navn, for nu kunde han straks høre, hvad vi talte om. Da vi gik forbi hans Hus, stod han derfor selv i Døren og gentog vore Ord: »Er det ikke de første Kartoffler, I har set i Aar.« Man sagde ogsaa om Thomas Kiel, at han kunde faa Faar til at lystre. Det var jo ofte et stort Besvær for Folk at faa Faar drevet i Hus, de kunde være 20 Mennesker om det Arbejde, og da Thomas Kiel engang tilbød at faa Faarene i Hus, hvis de vilde give ham det bedste Lam, tog de halvt i Spøg imod Tilbudet. Kiel sagde saa, at de blot skulde drive Faarene hen imod ham selv. Saasnart Faarene var kommen hen til ham, blev de straks rolige, og han kunde med Lethed lede dem i Hus. Kiel tog saa som Løn det bedste Faar. Det syntes Folkene ikke rigtigt om, men de havde jo lovet ham det. Kiel var undertiden noget frygtet, fordi man mente, at han forstod at hævne sig. Engang kom han ind i en Stue, hvor der sad en 7—8 Mand og spillede Kort, men der var ingen der tog Notits af Kiel eller bød ham noget Mad. Saa gik han sin Vej. Men kort efter sprang den graa Kat op paa Bordet og rev Gaasen ned! Man fortæller ogsaa, at Kiel engang havde Brønd sammen med en Kone, men denne satte en Dag Laas for Vandet, saa han ikke kunde komme til. Han sagde da til hende noget om, at »hun skulde faa Vand nok«. Kort efter blev Konen helt tosset, gik nøgen og kastede sig i Vand, hvor der var noget. Efter andres Mening er det dog noget Snak, at Kiel skulde have nogen Skyld heri, men Konen blev sindssyg, fordi der fra anden Kant

var rettet Anklage mod hende for en eller anden Forseelse. — Saa var der *M. S.* († 1870) i Østerby, han forstod rigtig at trolde. Engang da han havde Barselsgilde hjemme hos sig, og de saa bedst sidder i Stuen, stiller *M. S.* sin Stok op midt paa Gulvet og siger: »Tag den, hvem der kan«, men ikke én kunde røre sig af Pletten! saa klog var *M. S.* Engang var *M. S.* sammen med *N. B.* ved nordre Strand for at tømre en Baad. Medens de gik og arbejdede fik *M. S.* pludselig en Uro paa sig og vilde hjem. »Hvad skal du hjem for«, sagde den anden. »Jo, der er noget galt hjemme«. *M. S.* gik nu hjem, og det viste sig, at hans Kone havde faaet fat paa hans Bøger og havde læst hele Stuen fuld af Svaner. *M. S.* læste saa Svanerne bort og sagde til Konen: »Det maa du ikke tiere give dig af med, det har du ingen Forstand paa.« *M. S.* var ofte fuld. Engang sagde han under Beruselse: »Alle kan faa det forladt; jeg kan ikke.« — Om *P. A.*, der boede i Helledi (Helvede) i Hals, sagde man, at han kunde faa sine Fingervanter til at danse Polka paa Bordet. Dengang der var Tale om, at en bekendt Morder skulde henrettes, fortalte *P. A.*, at han godt kunde hugge Hovedet af Morderen, selv om han, *P. A.*, sad hjemme i sit eget Hus; men det skulde gøres sikkert, ellers gik hans eget Hoved. — *J. B.*, ogsaa kaldet Jørgen Pyh, siges ellers at have været næsten den bedste »Trolldkat« paa Øen. Han boede i Klitten. Engang bjærgede *J. B.* Hvede i en Jolle sammen med en Mand, der hed *S.* Under Arbejdet kom de i Tanker om hver at »redde« en Sæk Hvede til sig selv. Det gjaldt nu blot om at faa baa-ret Sækkene i Land, uden at nogen saa det. De bar hver sin Sæk, men da de havde gaaet lidt, fik de Øje paa Strandfogden, som kom hen imod dem. *S.* blev bange, men *J. B.* sagde: »Pyh, du skal pinnede aldrig bryde dig om det, lad mig faa Sækken.« *J. B.* tog nu begge Sækkene, og de fulgtes ad. *J. B.*, der havde saa meget at slæbe paa, var dog lidt bagud; men pludselig mærkede *S.*, at *J. B.* havde gjort sig usynlig. *S.* kunde tydeligt høre ham puste tæt ved sig, men se ham, kunde han ikke. Da de kom forbi Strandfogden, spurgte denne: »Var I ikke to før?« *S.* sagde da, at *J. B.* havde været med, men var gaaet tilbage til Jollen for at øse Vand ud af den. De gik nu uantastet videre; først da de kom til

det Sted, hvor de fra Stranden skulde op paa Strandbakken, blev J. B. pludselig synlig for S. Thi under Opstigningen var det blevet muligt for S., at se Troldkarlen under Fødderne, og saa var det umuligt i det Øjeblik for ham at gøre sig usynlig. Derfor har man ogsaa det Raad, naar man kan høre nogen gaa, men ikke kan se vedkommende, da at tage en kroget Stok og holde den saaledes, at den usynlige maa falde derover. Man kan da se ham under Fødderne, og hans Usynlighedsevne er forbi. — Om S. M. i Østerby mente man, at han »ikke gjorde noget godt«, hvis de ikke gav ham, hvad han bad om. Engang gjorde en Pige Nar af ham, og S. M. sagde saa: »Du skal nok faa andet at bestille«. Og nogen Tid efter døde hun. — I Byrum levede for mange Aar siden en klog Mand, der gjorde Kreaturerne syge ved den »ægyptiske Videnskab«, dog ikke saa meget af Ondskab som for Fortjenestens Skyld. Folk kom nemlig nu til ham for at faa hans Hjælp, og han gav dem saa Salve til at kurere med, og paa den Maade tjente han godt. En nylig afdød gammel Mand fortalte, at han engang franarrede samme Mand hans Trolddomsbog. »Engang gik jeg ind i hans Hus og fandt Bogen om den ægyptiske Videnskab. Jeg sagde til Konen, at jeg gerne vilde have Bogen. Hun svarede, at det kunde jeg godt, naar jeg blot vilde give 1 Rigsdaler for den. Det gjorde jeg og fik Bogen. Manden kom siden til mig og vilde have Bogen igen, men jeg sagde, at jeg havde jo købt den. Det var ikke nogen trykt Bog, men Manden havde skrevet deri, hvad han skulde bruge. Bogen har jeg brændt, for saadan noget maa ikke være til.« — Endnu skal nævnes en gammel klog Mand i Vesterø, som Drengene var meget bange for. Engang havde de taget hans Baad og var sejlet ud uden at spørge om Forlov. Medens de sejlede kom Manden ud og raabte til dem, at de skulde komme i Land, men i Stedet stak de til Søs. De saa da et mærkeligt Syn: et strandet Skib; og det skibbrudne Mandskab gik langs Revlen. Herover blev de saa forskrækkede, at de opgav videre Sejlads og søgte til Land. — Man fortæller ogsaa paa Læsø, lokalt stedfæstet, den rundt om i Danmark velkendte Historie om Manden, der kunde krybe gennem et Træ: Engang var der en Mand, der paa Bakken i Byrum vilde vise Folk, at

han kunde krybe igennem en Mast fra den ene Ende til den anden. De skulde give Penge for at se det, og der kom mange Folk sammen. Manden kryber saa ind i Masten, og Folk stod og ventede paa, at han skulde komme ud af Mastens anden Ende. Men midt under Opvisningen var der kommen en Pige til, hun stod udenfor Kredsen og raabte: »Hvad staar I dér og gaber efter, kan I ikke se, at han kryber udenpaa Masten.« Manden sagde saa: »Hun skal faa andet at se efter.« Og straks syntes Pigen, at hun stod i Vand til over Knæene og gav sig til at løfte op i Særken, for at den ikke skulde blive vaad. Folk lo nu ad hende. — Undertiden kunde man være uheldig, selv om man fik Hjælp af en klog Mand. En Sømand blev engang bestjaalet for en Sejldug og beklagede sig derover til en klog Mand. Han sagde: »Den skal du nok faa igen.« Og ganske rigtig laa Sejldugen næste Morgen udenfor Sømandens Dør, men uheldigvis klippet i Stykker til at lave Bukser af!

Vi kender ikke fra læsøsk Nutidstradition ret meget til magiske Formularer og Midler, der kan anvendes til at skade Mennesker paa Liv og Helbred. Thi ét er jo, at Læsøboerne, naar der indtraf en Ulykke snakkede om, at dette eller hint Menneske ved sine Kunster havde forvoldt Ulykken, noget andet er, om man i Virkeligheden i større Udstrækning har benyttet sig af Magi i den Hensigt at skade andre. Helt hen i Vejret var det dog ikke, naar Læsøboen, dersom f. Eks. nogen pludselig blev syg, troede, at der var »lagt noget i Vejen for ham.« Baade i ældre og nyere Tid blev den Slags Ting virkelig udført paa Øen i bogstavelig Forstand. Meget oplysende i saa Henseende er en læsøsk Retssag fra 1645, der drejede sig om en Kvinde, der havde lagt noget Troldskab (en Menneskefigur) i en Klud under en ung Mands Dørtærskel. Uheldigvis kom hun i Fuldskab til at røbe sin Gerning for en Pige, og denne, der synes at have haft noget tilovers for den unge Mand, der imidlertid var bleven syg, gik selv hen til hans Bopæl og fortalte derom, og hjalp senere hans Moder og Sødskende med at fjerne Troldskaben. Uheldigvis fik Pigen kun Utak for sin Hjælp, idet Familien bagefter blot paatrængende og i utidig Nysgerrighed forlangte, at hun skulde røbe, af hvem hun havde sin Viden angaaende de

under Dørtærskelen henlagte Genstande. Men det vilde Pigen paa ingen Maade røbe. Sagen kom derfor for Læsø Birke-ting, hvor den syge lod tinglæse følgende af ham selv forfattede skriftlig Beretning om hele Tildragelsen: »Anno 1645 den 30. April er Anne Nielsdatter, Inger Hansdatters Datter, uforventendes indkommen i min Faders Hus her paa Læsø og nedsat sig paa Bænken hos min Moder og tilspurgte hende, hvorledes hendes Søn han lide, og om det bedredes noget med hannem, hvortil min Moder svarede hende og sagde, at det ikke var bleven bedre med hannem. Da sagde Anne Nielsdatter til min Moder: »Gud bedre hannem det, hellers der er vel nedersat for den.« Og som min Moder ikke ret agtede paa hendes Ord, da svarede min Moder: »Det maa han vel bekende.« Men Anne Nielsdatter lod sig ydermere og med utydelige Ord høre og sagde: »Hans Helbred staar nedersat under hans Stue-Dørtræ; naar det kommer op, saa faar han hans Helbred igen.« Der min Moder det hørte, blev hun meget glad og sagde til Anne Nielsdatter: »Hvor skal vi faa det op.« Da svarede Anne Nielsdatter min Moder og sagde: »Eders egne Folk kan ikke tage det op.« Da spurgte min Moder hende ad og sagde: »Hvorfor mon de have gjort hannem det, thi jeg ved intet Menneske, som han haver gjort noget ondt.« Da svarede hun: »De haver gjort hannem det, for han skulde ingen Kvindfolk være tjenlig.« Der efter gik hun hjem og kom ikke førend den 23. Maj, da fik min Moder efter hendes Begæring en Spade og gik selv med hende til den samme Sted, som hun tilforn bekendte, at det Troldskab var neder sat, og saa opbrød hun Gulvet og fandt det Troldskab, lige som hun havde sagt, og saa opløste hun det, efter som det laa bunden udi en skiden Klud, og da laa der oven paa i samme Klud en Blyklove, og der under mange Slags Haar sammenknyttet og noget slimagtig Ting, lig til Syne som Tjære. Men som min Fader, Moder, jeg, min' Brødre og Søstre vilde grandgivelig igennemse det Troldskab, tog hun det hastig bort fra os, gik frem udaf Døren dermed og kasted det paa Ilden og opbrændte det, saa nær som *et Stykke Kobber, hvis Figur var lig et Menneskes Ansigt* og hulet inden udi, der det ikke med det andet kunde opbrænde. Da tog min Søster det af Ilden

og gemte det. Saa gik Anne Nielsdatter ind i Stuen igen og sagde disse Ord: »Jeg skulde endelig have dette Troldskab paa Ilden, førend den bestemte Tid fik Ende, derfor hastede jeg saa.« Derefter sagde Anne Nielsdatter i alle vores Paa-hørelse udi Huset: »Jeg haver nok været ude om og spurgt mig for, førend jeg fik det at vide.« Dernæst sagde hun straks: »Ja« — og svor højt derpaa — »nu faar du din Helbred igen, og du bliver saa stærk, som du nogen Sinde haver været tilforn.« Og det er bleven værre med mig end tilforn. Men der jeg tilspurgte hende ad og sagde til hende: »Vil I sige mig, hvem der gjorde eder denne Kundskab, da vil jeg give eder Lov til at begære af min Pung og Penge, hvor meget I vil have.« Da svarede Anne Nielsdatter og svor haardelig derpaa, at hun vilde sige mig det efter Helligdagene, men ikke i Dag og lovede der hos og sagde: »Det samme Menneske skulde og sige det samme for dig«, [osv.]. Beretningen fortæller videre om Annes idelige Udflugter for at slippe for at nævne, fra hvem hun havde sin Viden. Sagen kom derfor for Retten. Annes Moder forsvarer sin Datter med, at denne er bange for, at »den, som har givet hende det til Kende, at hun skal tage Æren fra hende, thi hun er rig og haver mange Penge, og derfor kan bedrive, ihvad hun vil.« Ved anden Lejlighed siger Moderen, »at samme Tid hendes Datter fik dette at vide [d: om det under Tærskelen nedlagte Troldskab], da paa samme Tid var Kvinden drukken, som gav hendes Datter disse efterfølgende Ord: »Hans Helbred staar under hans Stuedør, naar det kommer op, saa faar han sin Helbred; men det maa ret vel blive staaende dér.« Da min Datter fik dette at vide, da vilde Kvinden i Huset, som gav hende det til Kende, give min Datter at drikke og kunde ikke finde paa Tappehullet igen, førend min Datter maatte løbe hen og sætte Tappen i Tønden. Da tog samme Kvinde (som sagde min Datter, hvor det Troldskab var nedergravet for Erik Knudsens Søn) fat paa min Datter og bad hende for Guds Skyld, at hun ikke ligge [?] hendes Navn eller nævne hende, at hun skulde give hende saadant til Kende.« — Ogsaa flere nulevende Læsøboere ved at berette om Midler, der er anvendte for at skade éns Næste. Om M. Nifinger fortælles, at hun »kastede noget« paa en

Pige, fordi hun ikke vilde have hendes Søn. Det fortalte ihvertfald Pigen selv og sagde, at hun siden fik det Tilfælde, at hun engang imellem drak sig fuld. En anden Kone havde sat et Stykke Brød »med noget Skidt paa« i en Port. Men uheldigvis kom en anden, end det var bestemt til, og tog Brødet; vedkommende blev syg og laa siden. Helt paalidelig er følgende Hændelse. En nulevende Kone boende i Byrum Sogn (men for Resten født i Jylland) var engang bleven Uvenner med en Nabokone. Saa en Morgen ser hun, at der var lagt noget, lige som en Sti, omkring hele hendes Hus; det lignede Kradsuld. Kort efter møder hun Nabokonen og siger: »Det er nok lagt af nogen, der ikke vil gøre godt, men jeg tror nu ikke paa saadan noget«, hvortil Nabokonen svarer: »Ja, tror du ikke paa det, saa kan det heller ikke gøre Skade.« Endnu kan nævnes, at en gammel Mand i Østerby fortæller (om end med nogen Tvivl) saaledes om Aarsagen til et sørgeligt Ulykkestilfælde: »N. N., der var kendt for at kunne gøre ondt, boede i Østerby norden for Skoven. Engang kom mine Forældre kørende og holdt ved Byrum Kirke. Saa kom N. N. til og blæste Krikkerne ind i Næseborene. »Gør dine Kunster godt«, raabte min Far. Der skete jo ikke noget dengang, men kort Tid efter væltede min Mor og blev kvalt under et Lynglæs.« — Der var ogsaa nogle Mennesker — »det var nok ikke enhver, der kunde det« — der var i Stand til at slaa Øjet ud paa en anden ved at hugge en Syl i en Bjælke, nævne vedkommende ved Navn og sige: »Er det dig?«

Til Øens kloge Folk kan ogsaa henregnes saadanne Mennesker, der har den særlige Egenskab at kunne stille løbske Heste ved at stille sig midt paa Vejen og mumle nogle Ord. En Postmester *H.* havde saaledes den Ævne. — En nulevende ældre Læsøbo skildrer et andet Tilfælde af Standsning af løbske Heste ved Hjælp af magiske Ord saaledes: »Jeg sad i min Stue og samtalede med en Skibskok, da et Par løbske Heste kom farende forbi. Idet jeg kiggede ud af Vinduet saa jeg, at det var min Onkels Heste. Jeg og Kokken løb ud efter dem for at standse dem, men naaede dem ikke. Vi kom forbi et Hus, hvor der boede en gammel 90-aarig Mand hos sin Søn. Da vi saa, at Hestene nu kom farende tilbage

med den halve Vogn, sagde de unge i det nævnte Hus: »Lad os se at fåa Far udenfor.« De ledte den gamle blinde Mand ud, og han sagde: »Lad mig vide, naar Hestene passerer.« Da saa Hestene var 5 Favn fra ham, standsede de som var de løbet mod en Mur og stod og bævede. Hvad den gamle sagde for at standse dem, ved jeg ikke.« — Man siger ellers paa Læsø, at løbske Heste kan stilles blot ved at sige Formlen: »Den Gud, som styrer og regerer Land og Vand, kan ogsaa styre og regere disse gale Heste.« Det gøres i den treenige Guds Navn. En anden Formel læstes i Djævelens Navn. Den, der standsede løbske Heste, skulde altid passe paa ogsaa at være den første, der tog fat paa dem, ellers trivedes Hestene ikke fra den Dag af.

Det er dog ikke alle Personer, som den offentlige Mening vil tillægge Trolddomsevne. En Pige paastod om hendes tidligere Kæreste, der var bleven gift med en anden, at han aldrig lod hende være i Fred, han ødelagde alting for hende, lavede Huller i hendes Gulv, brændte Hul i hendes Strygebræt, selv om hun lagde 6 Lag over, og forfulgte hende i Skikkelse af en Krage eller Skade. Hun havde Flasker hængende paa Dørene ved Nøglehullet; det skulde modvirke, at han slap indenfor. Men den Slags personlige Fantasier har dog aldrig formaaet at vinde almindelig Tiltro.

Naar Øens kloge Folk ikke kunde hjælpe imod Sygdom og andet ondt, søgte Læsøboerne til de større Berømtheder paa det jyske Fastland. Omvendt var man ikke paa Øen helt sikker selv for fjærntboende Troldmænd. En *Hvirvelvind* kunde saaledes huse et eller andet fjærntboende ondt; det brugtes i hvert Fald altid at spytte eller slaa Kors for den, for at faa den til at forsvinde. Engang var der en Dreng, der smed sin Lommekniv ind i en Hvirvelvind, saa den skiltes ad. Men nogle Aar efter kom Drengen ud at sejle, og i Norge traf han en gammel Mand, som havde faaet hans Lommekniv i Laaret. Manden sagde til Drengen, at han aldrig maatte kaste noget ind i en Hvirvelvind, thi saa kunde han gøre Skade.

Den, der skulde øve Trolddom, maatte være godt inde i de »ægyptiske Videnskaber« og kende *Sjette Mosebog*, det var den Moses havde lært, den kaldtes ogsaa *Cyprianus*. Fandt

man saadan en Cyprianus, skulde man være lidt forsigtig med at benytte den, at det ikke skulde gaa én, som Karlen, der, engang hans Husbond var ude, gav sig til at læse i samme Bog. Men som han nu sad og læste, blev Stuen pludselig fuld af Ravne og Krager og en hel Masse lede Dyr, saa han ikke kunde være der. Til alt Held kom Husbonden hjem, og han vidste Raad. Han lavede et Hul i Ruden med en Syl, og gennem det Hul drev han Dyrene ud [jf. S. 229]. Ejede man en Cyprianus, var det ikke muligt at slippe af med den. Kastede man den bort, kom den altid igen. Det eneste, der hjalp, var at begrave den i Jord, dér hvor tre Markskel støder sammen (»Treskelsjord«). De *ægyptiske Videnskaber* handlede om mange mærkelige Ting. F. Eks. om Kviksølv. Kogte man Ærter og kom lidt Kviksølv i, sprang Ærterne højt i Vejret; og kom man lidt Kviksølv i en Brønd, kom Vandet i Kog, og Sandet løsnedes fra Stenene, saa Brønden løb sammen og blev jævnet med Jorden. Der blev gjort megen Skade ved det Kunstgreb. Hvis en Kvinde tog Kviksølv ind, kunde hun ikke blive frugtsommelig. Engang kom en Pige ind til en Købmand og købte noget Kviksølv, men i Stedet for at vente, drak hun det straks med det samme. Det løb lige igennem hende ned paa Gulvet. Købmanden spurgte saa: »Skal I ikke have med, hvad I har købt?« Ogsaa Urter kunde finde mange Slags Anvendelse og blev ofte misbrugt. Kom man Nældefrø i Spiritus, blev Folk, der drak det, rasende og slog løs paa hinanden. Enkelte Kvinder kogte Elskovsdrik til unge Mennesker, og da Virkningen fortog sig efter 3 Aars Forløb, var det jo en ret uheldig Fremgangsmaade. — Cyprianusraad kunde brede sig til Læsø paa de mærkeligste Maader. Typisk i den Henseende er en Hændelse, som i nyeste Tid er passeret en ung Sømand: »Paa min sidste Rejse til Søs, rejste jeg fra Danmark til en Plads ved Sortehavet ved Kaukasus. Jeg havde mit eget Lukaf og var fri for Vagt, saa jeg var ledig fra Kl. 6 om Eftermiddagen. Jeg havde derfor foresat mig paa denne Rejse at læse Bibelen igennem fra Ende til anden. Folkene lagde Mærke til det. Nogle mente, at jeg var bleven missionsk. Men en Dag kom en Lollik hen til mit Lukaf, spurgte mig ud om min Bibellæsning, og

om jeg nu ogsaa troede, jeg kunde faa noget ud af det, og bad om at maatte komme ind og passiare med mig. I Samtalens Løb bemærkede Lolliken, at jeg kunde »lære meget, naar blot jeg kunde finde det.« Han skrev nogle Sedler og lagde hen for mig og forklarede: »med det kan du gøre det, og med det kan du gøre det.« Jeg har endnu Sedlerne. Paa en af dem staar: »At stille Blod. Jeg forbyder dette Saar at svie eller bløde, indtil Jomfru Marie føder en Søn uden Kvide; i Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn.« Paa en anden Seddel stod: »At forbyde Rotter og Mus i Hus. Jeg forbyder herved Rotter og Mus i denne Gaard eller i dette Hus, hverken at bide eller gnave eller gøre nogen Skade. I Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn.« Vedkommende skulde 3 Torsdag Morgener gaa rundt om Gaarden og udtale denne sidste Formular.

Kloge Præster. Til Øens Troldmænd maa ogsaa henregnes de kloge Præster. Der har i Tidernes Løb været mange Læsøpræster, som Befolkningen har set op til som Besværger af onde Magter. Men Nutidstraditionen henfører i Reglen disse Sagn til en enkelt Mand, Pastor Jersing i Byrum (han var Kapellan og senere Præst paa Læsø 1802—1832). Der siges om ham, at han kunde sorte Kunster. Øens Troldmænd og Troldkvinder søgte at skade ham. Engang han vilde bygge et Hus, forsvandt alting om Natten, det han havde ladet bygge om Dagen. Engang han sammen med sin Kone kørte ved Huntuen — en Forhøjning (»Pold«) lidt østen for nuv. Vesterø Mejeri — kom en Flok Katte efter ham. Han stod da af og tog det ene Hjul af Vognen. Hans Kone, der var frugtsommelig, vilde af Vognen, men han sagde: »Du skal blive; det er netop dig, der skal frelse mig.« Han kørte saa med Vognen paa de tre Hjul og kom hjem i god Behold. Men Dagen efter var Øens Troldkarle og Troldkoner daarlige om deres Lænd. Det var nemlig dem, der havde været fjerde Hjul og havde maattet bære Vognens Aksler. Liggende Hændelser er fortalt, endda som Selvoplevelse, til Evald Tang Kristensen af en Kone, der boede i Sønderholm ved Aalborg, men var født og opdraget paa Læsø. Hun fortalte saaledes: »Pastor Jansen i Byrum paa Læsø vilde til Østerby en Dag, og han vilde gerne køres derhen. Saa kom han ud

til Søren Krogbæk, der boede tæt ved Siden af og vilde have ham til at køre sig. Manden svarede: »Det kommer an paa Pigen, for hun skal køre.« A kom saa med ham. Da vi nu kørte hjemad om Aftenen og kom til Bollesbro, hvor der var Skidteri, siger a, om a maatte ikke køre langs ad Stranden, a kunde nemlig køre paa Færene (Strandkanten), indtil a kom et bitte Stykke hen til en anden Bro. Det var jo en Gengevej, a vilde skyde, for ikke at komme i med Skidteriet. Præsten sagde nej. A spurgte ham nok en Gang om Lov. »Nej, vi vil køre ad Vejen«, sagde han. Et Øjeblik efter stod Hestene. A stod af og saa efter Tøjet, men der var intet i Vejen. Saa siger Præsten: »Lad mig nu komme af.« Han tog saa det ene Hjul af og smed det op i Vognen, og saa kørte vi saadan hjem. Der skulde a køre Vognen ind i Gaarden og sætte Hestene ind til næste Dag uden Æde og Vand, og saa gaa i min Seng. Han vilde da komme næste Dag og sætte Hjulet paa igen. Han kom ogsaa næste Morgen og gjorde det.« (Da nogle af Tilhørerne ytrede stærk Tvivl om, at de virkelig kørte hjem paa tre Hjul, forsikrede Fortællersken højt og dyrt, at det var Tilfældet.) — Om Pastor Jersing fortælles ellers, at hans Kone engang kom ind til ham og sagde: »Vores Pige skal have et Barn«. »Det bliver hendes Sag«, sagde Præsten. »Ja, men de siger, at du er Fader til Barnet«. »Det bliver min Sag«. »Jeg kan ikke lide det«. »Ja, det bliver din Sag«. Nu var der én, der havde sladret til Præstekonen angaaende Barnet, og Præsten hævnede sig paa ham og »bandt« ham, saa han pludselig maatte staa stille midt paa Vejen uden at kunne røre sig, først efter et Par Timers Forløb fik han Lov til at bevæge sig igen. — Pastor Jersing var synsk og kunde ogsaa mane. Paa Langstræde boede en meget rig Mand, S., han var Strandfoged, og der mentes, at han havde faaet en Del af sin Rigdom paa uredelig Maade. Da S. døde, kunde han ikke faa Ro i Graven, men gik og spøgede omkring paa Langstræde. Pastor Jersing blev da hentet, og han manede den døde ned vest for Gaarden ved en Mølle, som nu er nedreven. Men Præsten kunde ikke faa Gengangeren helt bragt til Ro, men maatte tilsidst love, at Spøgelset maatte nærme sig et Hane-fjed til Gaarden hver Nytaarsnat. Naar Spøgelset naar Gaar-

den, vil denne brænde. Paa Stedet, hvor han manedes ned, gror der aldrig Græs eller Korn. — I Sandet paa Kirkegaardsgangen ved Byrum Kirke er »en rød Ring« (andre siger, at det er »en hvid Plet, hvor der ikke kan gro Græs«); paa det Sted har Pastor Jersing engang nedmanet sin Karl. Det gik saaledes til: Præstens Kone havde lagt Mærke til, at hendes Mand saa tit spadserede paa Kirkegaarden ved Midnatstid. For at vænne ham af med det, fik hun Karlen overtalt til en Nat at tage et hvidt Lagen paa ude paa Kirkegaarden for at skræmme Præsten. Men da Pastor Jersing saa den hvide Skikkelse, sagde han: »Er du et Menneske, saa sig; er du en Djævel, saa vig.« Det spurgte Præsten tre Gange, uden at Karlen svarede, men tredje Gang sank Karlen i til Knæene, saa først raabte han: »Det er jo mig, Husbond, lad mig komme op igen.« Men det kunde ikke lade sig gøre nu. Præsten gik ind i Kirken og op til Alteret, tog Kalken og Brødet og gav sin Karl Nadveren. Det var det eneste, han kunde gøre for ham, inden han sank helt ned i Jorden. — Pastor Jersing havde ellers Ord for at være en ivrig Kortspiller. Fra Kortspillet kunde han tage lige til Gudstjeneste; »derfor kom altid de hvide Katte efter ham.« — Alle de her nævnte Præstehistorier er Fællesgods for hele Landet, og Tilknytningen til Læsø og til Pastor Jersings Person bliver altsaa nærmest tilfældig. Mere hjemligt Produkt er vist en Maningshistorie, der fortælles om en Præst ved Vesterø (?) Kirke: »I en Gaard hørte man Slag i Bordet i Køkkenet, saa Tallerkenerne ramlede ned. Og en Aften, da nogle af Folkene var til Mølle, hørte man allerede ved 10—11 Tiden, hvorledes de kom hjem fra Mølle og smed Sækkene, skønt det var længe før, at de virkelig kom. Man mente, at det var den afdøde Kone i Huset, der spøgede. Men Præsten skaffede Ro i Gaarden. Han gik ind i Bryggerøstet i Ørnat og med Bibelen i Haanden og derfra ud til Konens Grav. Siden var der roligt i Gaarden.«

Læsøs Historie i folkelig Opfattelse. 1) *Kabelbakken.* I en Indberetning fra 1743 fortælles: »Midt paa Landet imellem Byrum Kirke og Fogedgaarden Klitgaard strækker sig en smal Banke eller Revle med Smaasten belagt, og imod den sydost Ende falder noget Høj, hvor der (efter Relation af de gamle

Forfædre fra én til anden) skal for mange Aar siden en 3 til 4 Alen dybt i Jorden være bleven opgravet et Skibssanker med sit tilhørende fulde Tov, hvoraf samme Bakke haver faaet sit Navn og endnu paa denne Dag kaldes Kabelbakken, hvilket ligesom vil bevise, at Landet haver lagt ganske under Vandet og er bleven oversejlet, endog siden Søfarten og Skibe her i Norden er bleven bekendt og i Brug kommen.« (Jf. Lærer Plesners Meddelelse, at man i den Stenrevle, »Bakken«, der gaar tværs over Øen, har fundet »Skibssankere og Tanglag nogle Alen nede i Jorden«; Stenrevlen forklares i A. Jessen: Beskr. til geologisk Kort o. Danm. Kortbl. Læsø og Anholt, S. 10 som en gl. Strandvold. — 2) *Hvordan Læsø blev beboet*. Herom vidste en gammel Kone Besked, men hun var ikke sikker paa, om hun havde hørt det af andre eller læst det: »det staar vist i en Bog, det er vist i en Geografi.« Indholdet var imidlertid dette: »Der var to Sørøvere; de kom sejlene ind, dér hvor Kokvad nu er, og søgte Læ bag de store Sten, der staar dér. Derfor fik Øen Navnet Læsø, men nu siger vi Læsø. Den ene af Sørøverne havde en graa og den anden en rød Stud. Studene kom op at slaas, og den graa sejrede. Ham med den røde Stud rejste saa videre til Østerby og slog sig ned dér. — 3) *Det gamle Tingsted*. Lidt østen for Byrum ligger en Samling meget høje Sten. Her skal der i gammel Tid have været Tingsted. — 4) *Fra Munkenes Tid*. Nogle siger, at Vesterø Kirke har været et Munkekapel, og der skal findes Spor af en Dør imod Øst. Andre siger, at der har været Nonnekloster. Under Alteret i Vesterø Kirke skal der have været en Løngang, der førte ud til den store Sandbanke. Gennem en Laage under Alteret blev Forbrydere ført ned i Løngangen, og siden saa man dem aldrig mere. Ved Lille-Klitgaard skal have været et Munkekapel. Fra Klitgaard skal der have ført en Løngang til Byrum Kirke. Munkene benyttede denne Gang, naar de boede paa Klitgaard. I Klitgaards Have findes endnu en Allé af store Træer, der benævnes Munkeallé. — 5) *Dronning Margrete*. De historiske Kilder melder intet om, hvorvidt Dronning Margrete personlig har været paa Læsø, derimod er det historisk sikkert, at Dronningen ved en bestemt Lejlighed har grebet ind i Læsøboernes Anliggenheder. Det skete

dengang Øen var banlyst af Børglumbispen, fordi Læsøboerne ikke vilde lyde ham, men kun Bispen af Viborg. Dronningen optraadte da i Aaret 1400 personlig som Mægler mellem Aalborgbispen og Viborg Kapitel, og Sagen ordnedes saaledes, at Læsøboerne i de næste 10 Aar slap for Børglumbispens Overhøjhed og for at svare ham Afgift [jf. S. 5]. Det er ikke umuligt, at det er denne indirekte Hjælp af Dronningen, der er Udgangspunktet for den senere faste Tro hos Læsøboerne, at Dronningen har besøgt Øen paa en Rejse (eller er strandet dér) og har skænket Beboerne visse Begunstigelser. I det 18. Aarh. var det gentagne Gange et brugeligt Kneb af Læsøboerne, naar der var Strid om en eller anden Forrettedighed af usikker Oprindelse, da officielt at angive denne som — ifølge Tradition — at være en Gave af Dronning Margrete. Forholdet er dog i Virkeligheden saaledes, at ingen af de Privilegier, som Læsøsagnene fra 18. og 19. Aarh. henfører til Dronning Margrete, har det mindste med denne Dronning at gøre. Forøvrigt er det læsøske Dronningsagn ikke noget helt enestaaende; ogsaa andre Egne, især med Skipperbefolkning, som f. Eks. Reersø, Fiskbæk (ved Hjarbæk Ladeplads), Skagen, Bogø, Manø tillægger sig paa lignende Maade Æren af en Dronnings ufrivillige Besøg med hertil hørende Gave (se Danm. Folkem. Nr. 28, S. 26 og T. Gravlund: Øsagnet (1923), S. 30 f.). — Vi vil først se paa, hvad Læsøtraditionen meddeler om Dronningens Rejse. I en Indberetning fra 1755 (> »Danske Atlas« og Hofmans Foundationer) hedder det, at »Dronningen, som havde lidt Skibbrud et Sted under Skagen, skulde paa en Baad være kommen i Land paa Læsø, norden for Læsø og derfra have kørt paa en Vogn trukken af Stude til Vesterstrand for derfra at komme til Sæby.« Dette Sagn om Studekørslen genfindes i Nutidstraditionen. Landingsstedet siges nu at være den gamle Ankerplads i Kirkebugten norden for Hals Kirke (andre siger, at hun landede ved den nu tilsandede Havn syd for det nuværende Østerby). Dronningen skal have boet paa Nordmarken i et Hus, som endnu eksisterer, men er flyttet til Kokvadhullerne. Eller der siges, at hun »er strandet paa Læsøs Sydside og overnattede i en Gaard, dér hvor hun kom i Land; en Stue dér bar hendes Navn, men Huset blev

alligevel nedrevet for faa Aar siden«. Der fortælles videre, at Dronningen afrejste ved Vesterø fra den saakaldte Stids-holt Havn og blev baaret paa en Mands Ryg til Skibet. Paa Anholt kendes Sagn om, at Dronning Margrete strandede paa Læsø under en Rejse fra København til England. — En Indberetning fra 1743 kender ikke til nogen Stranding, som Aarsag til Dronningens Ankomst til Øen, men behandler en anden Episode, der forklarer Tilblivelsen af en Række Sten syd for Byrum. Der fortælles »efter de gamle Forfædres Tradition«, at »Dronningen paa sin Rejse fra Norge over Søen er af Kontrærvind her under Læsø bleven opholdet, da hun resolverede at fare til Landet [Læsø] for at bese det, rejste omkring paa Landet og undertiden til Fods spadse-rende, saa, da hun engang saaledes kom for et lidet Vand og vilde ikke umage sig at gaa det omkring forbi, blev udi Hast samlet en Del Kampesten og lagt dér.« Ogsaa dette naturforklarende Stenbrosagn genfindes i Nutidstraditionen. »Dronning Margretes Stenbro« paavises endnu i en af de mange Strømme paa det flade Land syd for Byrum, nemlig sønden ved Sognefoged Julius Larsens Gaard. Men medens det gamle Sagn opfatter Stenene blot som Bro over en Strøm, opfatter Nutidstraditionen Stenene som Landingsplads, idet man antager, at Havet i ældre Tid gik højere op imod Byrum Kirke. Denne Sagnændring træffes allerede i 1802 hos Bing, der meddeler, at tvende Stenbroer eller Rade af store Sten ses her [i Byrum] ved Stranden, som siges, at Dronningen gik paa, da hun kom til Øen og igen tog herfra, de kaldes Dronning Margretes Broer. — I Sagnene fortælles endvidere, at Dronningen under Besøget har givet Læsøboerne forskellige Rettigheder, nemlig: 1) Det store Signet, som menige Indbyggere paa Læsø ned til det 18. Aarh. benyttede paa officielle Skrivelser, naar de optraadte i Fællesskab. Det hedder »Hun haver begavet Landet med et Vaaben eller Signete« (1743); »Landsaatterne haver Dronning Margaretæ Segl eller Signete« (1755) osv. Seglet forestiller i Virkeligheden Knud Konge, men Læsøboerne opfattede Seglbilledet som et Dronningbillede (se S. 5). 2) Ret til at købe og sælge deres Gaarde. »Landfolkene foregiver, at Dronning Margareta har først forundt Læsø Beboere [deres Ret til] at købe og sælge deres Gaar-

der« [3: skønt de egentlig er Fæstere under Domkapitlet i Viborg og betaler Fæsteafgift, jf. S. 12] (1755). 3) Ret til at bære en bestemt Klædedragt. »Kvindfolkene mestendels alle ere forsynede med en halv Fløjels og en halv Plydses Hue, hvoriblandt mange skal være saa gamle, at den fra Arving til Arving er kommen i tredje til fjerde Led, ja er endnu saa vel forvaret, at den kan blive i Stand for deres Børn og Børnebørn; hvilken Skik de mener at bevise at være kommen fra Dronning Margaretes Tid. Disses Oprindelse tilskrives Dronningen, der engang skal have været der paa Landet, og da deres sorte Fløjels Puld Huer og Pande-Smekker skal være blevet dem enten bevilgede eller befaled til at bruge til Afmindelse af Dronningen og den Ære af Dronningens Nærværelse« (saaledes Kgl. Reskript af ^{21/3} 1738, der tillader Læsøboerne fortsat Brug af denne Luksusbeklædning). Samme Gave omtales endnu i Nutidstraditionen: »Hun skal have givet Læsøkvinderne deres Nationaldragt; Dragtens første Hovedtøj var en Hue, som senere forandredes til et Hovedklæde«; »Hun havde en Dragt med, som Læsøboerne skulde bære«; »Dronning Margrete skal engang være strandet paa Læsø og være bleven bjærget af Læsøboerne; til Tak skal hun have skænket dem flere Privilegier og givet Kvinderne Lov til at bære hendes Dragt«; »Dragten har sin Oprindelse fra Dronning Margrete, der var strandet paa Øen og som af Taknemmelighed, fordi hun, hvad der ellers ikke var Skik ved Skibbrud, fik Lov at leve [!], gav Læsøkvinden Ret til at bære Dragt efter samme Snit som hende, og hun gav end mere alt det Sølv, der udfordredes [til Smykker paa Dragten].« Læsødragten har naturligvis i Virkeligheden intet at gøre med Dronning Margrete; og Fløjelshuer og Pandesmækker var i 18. Aarh. ogsaa i Brug i Vendsyssel. Læsødragten er som Helhed ikke middelalderlig, men tilhører nærmest Renaissance-tiden (se S. 144). 4) Frihed »for den Afgift, de hidtil havde betalt til Kronen [!] af deres Strandinger« (saal. meddelt i E. T. Kristensen: Anholt, efter Tradition fra denne Ø; jf. S. 66 f.). — Læsøboernes Interesse for Dronning Margrete lægger sig ogsaa for Dagen paa andre Omraader. Endnu i 1802 fandtes hos Beboerne »gamle Skilderier, som de foregiver skal fremstille Dronning Margrete«. Allegoriske Billeder paa Bilæg-

gerovne fra Næs Jernværk o. 1800 forestillende dels Justitia med Vægtskaale, dels en Figur, der træder en Mand under sine Fødder (i Virkeligheden en Ændring af Kristiania Byvaaben, forestillende St. Halvard; se Vestl. Kunstindustr. Aarb. 1906, S. 13) udtydes som Billeder af Dronning Margrete og af Dronningen trædende paa Kong Albrekt. Samme Billedudtydning kendes fra Vendsyssel og Midtjylland. Endelig er der Fingerringe (et Par Eksemplarer kendes paa Øen), der benævnes »Dronning Margretes Ring«. Sagn om Sten kastet af Margrete, se S. 178. — 6) *Pesten kommer til Øen*. Ved Vesterø Nordstrand fandtes en død Mand, og da Finderen bar ham op fra Stranden, gabede den døde og slog Pesten ud. Manden fik Pesten og døde. Da han skulde begraves paa Vesterø Kirkegaard, var der et stort Følge, men saa kom der en sort Sky med Pesten i, og enhver der havde været med i Følget døde. — 7) *Hvorledes Læsø Skov gik til Grunde under Svenskekrigen*. I gammel Tid var der en stor Skov paa Nordsiden af Øen. Men under den svenske Krig, da Fjenden laa norden for Landet, blev Læsøboerne bange og fældede Træerne i Skoven til Mandshøjde. Træstubbene udstyrede de med Frakke og Hat. En Stok tværs over skulde forestille Arme. En Stang tjente som Gevær. Da Svenskerne saa alle disse mange »Mennesker« forsamlede, troede de, at det var en vældig Hær, lettede Anker og sejlede bort. Andre siger, at Svensken har afbrændt Skoven, eller (iflg. Bing 1802) at »engelske Sørøvere« efter at have plyndret Beboerne ved deres Afrejse stak Ild paa Skoven. (Jf. S. 21.) — 8) *Skatteindegraves under Svenskekrigen*. Under Svenskekrigen var der nogen paa Læsø, som nedgravede en stor Kedel med Sølvlender (o: Lendesmykker, Bælter af Sølv), Sølvspænder, Guldringe og Kæder. Sammen med det var der ogsaa lagt en tillukket Flaske med Seddel i, hvorpaa stod skrevet, at den, der fandt Kedelen efter 100 Aars Forløb, skulde være Ejer af Kedlen og dens Indhold. — 9) *Engelskmændene paa Læsø*. I Krigen 1807 skulde der signaliseres, naar den engelske Flaade gik gennem Farvandet. En stor Stang blev stukket ud af Glambullet paa Vesterø Kirkes Taarn, og paa denne Stang blev bundet et stort Flag. Men det blev en stærk Storm, der tog saa haardt i Flaget og Stangen, at Taarnet revnede.

fra Glambullet og til Jorden. Under samme Krig kom det (i 1762 og 1788) af Læsøboerne selv indrettede frivillige Landeværn (se udførligt herom i Bing: Læsø S. 46 f.) til at bestaa sin Prøve. Nogle engelske Krigsskibe var ankret op nord for Øen, og bemandede Baade blev sat ud og nærmede sig Land. Men Købmand Hjorth, der boede paa Vejgaarden i Byrum, sammenkaldte en Del Fiskere og Søfolk, gav dem røde Trøjer og Vaaben i Haand og lod dem tage Opstilling i Klitterne med svært Rabalder. Engelskmændene troede da, at der var flere Regimenter Soldater paa Øen og vendte om til Skibene. Kongen belønnede gamle Hjorth med at gøre ham til virkelig Kammerraad. — 10) *Mærkelige Præster og Degne.* (Jf. S. 237 f.) Der fortælles om en Præst, at hans første Vandring hver Morgen var i Underbenklæder og islandsk Nattrøje ned til Kroen i Byrum for at se, om der var Udsigt til en Kaffepunch og et Slag Kort. Engang spillede han Kort med Øens Spidser tre Dage og Nætter i Rad og tabte sin Tiende for et Aar. Ofte sad han paa Gæstgivergaarden endogsaa Natten imellem Lørdag og Søndag; naar han saa Søndag Morgen skulde hjem til Præsteboligen inden Gudstjenesten, kravlede han paa alle fire bag et stort Dige, for at Kammerraad Hjorth, der boede paa Vejgaard, ikke skulde se ham. Maaske er det om samme kortspillende Præst at der fortælles, at han en Søndag mødte saa drukken i Kirken, at han ikke kunde prædike; da man sagde noget til ham, svarede han højt: »Jeg siger Pas«. Om en anden Præst fortælles, at han i Byrum Kirke har bedt Gud om, at der maatte strande Skibe paa Læsø¹⁾; han var saa forfalden, at hans Kone maatte bage Boller (der blev solgt ved Markeder) for at tjene til Livets Ophold. Om en tredje Præst fortælles, at han kun var paa Prædikestolen 7—8 Minuter efter at have læst Evangeliet, og at han engang sluttede sin Prædiken med de Ord: »I maa ikke tro, det er Djævelen, der har Nøglerne til Helvede; det er Vorherre, der har Nøglerne til begge Dele. Amen«. En fjerde Præst var en meget ivrig Jæger og stillede om Søndagen i Kirken fulgt af sine fem dejlige Hønsehunde, som løb om og snusede alle

¹⁾ Dette Træk er naturligvis opdigtet; jf. O. Olavius: Schagen 1787: »løgnagtige Snak, at der [i Skagen] skulde bedes om Søfarendes Forulykkelse«.

Vegne under Prædikenen. Om en Lærer i Vesterø fortælles, at han tidligere havde været Landsbymusikanter og Møller, men i en ældre Alder havde taget Eksamen og faaet Embede. Han var meget akkurat med, hvad han havde at gøre, men kunde ikke komme afsted med at katekisere Børnene. Naar saa en af hans Overordnede kom og visiterede hos ham, gik han hen til ham, klappede ham paa Skulderen og sagde helt fortroligt: »Vil De ikke nok tale med Børnene, for jeg tænker, De kan gøre det bedre end jeg«. Paa den Maade slap han selv fri.

Mindre Gilder og selskabelige Sammenkomster. Her maa først nævnes *Kartegilderne*. »Paa Læsø kartede man endnu selv sin Uld saa sent som i Firserne. Naar man skulde have kartet en større Portion, sendte man Bud til nogle Kvinder, ældre eller yngre, gifte og ugifte, om hvem man vidste, at de havde Tid og Lyst, og bad dem om at komme og hjælpe med at karte. Skønt Arbejdet var gratis, fik man aldrig Nej, naar vedkommende ellers paa nogen Maade kunde komme; thi man regnede en saadan Kartedag for en behagelig Adspredelse. De mødte da tidlig paa Formiddagen med deres Karter og et gammelt Forklæde; det sidste skulde man have paa under Arbejdet for ikke at smudse Tøjet til. Saa satte man sig paa Stole eller Træbænke omkring én eller to store Kurve, der var stillede midt paa Gulvet. Ulden, der skulde kartes, laa enten i en anden Kurv eller sammenbundet i et Lagen eller i et Schavl (»Storklæde« eller »Storsjal«), som man benævnte et saadant, og saa begyndte Arbejdet. Først skulde Ulden »skrubbes«, d. v. s. den fik sin første Omgang i Karterne, men man lavede da ikke Tæger eller »Drillinger«, som det hedder paa læsøsk, men kartede den Portion Uld, der var i Karterne, til en stor »Skrubbing«, som man kaldte det. Naar da hele Uldmængden havde faaet denne første Omgang, bandtes alle »Skrubbingerne« sammen til én stor Byldt saaledes, at man kunde plukke af begge Ender af den, og denne Byldt kaldte man »en Dreng«. At plukke af den kaldte man at »tæse«, og dette skulde gøres godt; man maatte ikke tage for mange Totter ad Gangen, fordi det da var mindre let at karte. Saa dyngede de fine, gennemsigtige »Drillinger« sig efterhaan-

den smukt op i Kurvene, pænt og regelmæssigt skulde de ligge oven paa hverandre for ikke at komme i Ulave, og naar Kurven var fyldt, tømtes den forsigtigt af paa Gulvet eller paa et Bord oppe i Storstuen eller et andet Værelse, hvor det kunde ligge uden at flyttes indtil Spindingen. Under Kartningen morede man sig med at synge Viser eller fortælle gamle Historier, og derfor gjaldt det om, at faa en og anden med, der kunde en hel Del af den Slags. Bagefter blev Deltagerne trakterede med Kaffe og Spise, og der sluttedes med Dans.« (Læsøbl. 1922.)

Om Vinteren, naar de fleste søfarende Læsøboere var hjemme, gik det — i hvert Fald i Midten af 19. Aarh. — meget livligt til med Dans og Svir, og mange Søfolk satte i den Tid hele Sommerens Fortjeneste over Styr. Deres Yndlingsforøjelse var Dansen og saa godt som det eneste, hvortil de gerne ofrede Tid og Penge. Enhver Lejlighed benyttedes til at arrangere en Dans, næsten hver Ugedag. Saadanne Sammenkomster kaldtes *Leg* eller »Legestue«. »Man fik atter og atter i den lange Gildetid fra Kl. 4 Eftermiddag til Kl. 2 næste Eftermiddag skaaret Smørrebrød, Sigtebrød og Kaffe med Julekage til. Der dansedes uafbrudt i den Tid. Under Dansen bares jævnlig Smørrebrød, Øl og Snaps omkring, det nødtes paa Stedet, og af og til sattes et Bord besat med fyldte Punscheglas, hvorom man sang Skaaler: »Og dette skal være (osv.).« Baade unge og gamle, gifte og ugifte deltog i disse Gilder. De gamle sad for sig selv og spillede Kort. Legestuer afholdtes ofte i Hjemmene, undertiden dog ogsaa i Byrum Kro. I Slagtetiden, da man kunde gøre Gilde paa Hoveder og Pølser, holdt man *Pøsegilde*. Naar en Mand havde slagtet en stor Gris, helst paa 16—18 Lispund, bekendtgjorde han ved Kirkestævne, at den og den Dag holdt han »Leg paa Pølse og Flæsk«. Værten havde selv en Indtægt af at gøre den Slags Gilder, og Folk skulde melde sig eller blev indbudt i Forvejen, for at man kunde vide, hvormange der kom. De ældre blev undertiden indbudt til »at komme og spille Kort«. Man betalte pro persona for at komme med og fik ved Gildet et bestemt Antal Maaltider; hvad der forlangtes ud over dette skulde betales ekstra. Man gav 2 Skil-

ling for Øl og 1 Skilling for Snaps. Der var en Regnskabsfører, som noterede op med Kridt paa et Mangelbrædt, hvormedet enhver skyldte. Medens de unge dansede, sad de gamle ved Smaaborde og røg af deres Kridtpibe og spillede om, hvem der skulde betale Pølserne og Flæsket. Dog brugtes ogsaa, at alle de spillende var fælles om at betale Pølse og Flæsk. Man spillede Lanter, eller Brus eller Mariage. De ældre Koner sad og spillede Brus om Kridstreger paa Bordet, thi Læsøboerne spillede sjældent Kort om rede Penge.

Iøvrigt var det Skik, at de unge Søfolk om Vinteren gik paa *Besøg* den ene Aften i én Gaard den næste Aften i en anden. I Reglen var de 6—7 Stykker i Følge, sommetider færre.

Folkedanse. Paa Læsø dansede man i sidste Halvdel af 19. Aarh. en Mængde forskellige Danse, hvoraf de fleste dog er velkendt i andre Egne. Blandt ældre Danse (vel stammende fra 18. Aarh.) var der »Mellevit« (Menuet) og »Engelsk Reel« (dansedes af tre Personer). Ligesaa gamle er maaske ogsaa nogle Figurdanse udførte af mange Par, som »Ottemandsdansen«, »Totur«, »Den lange put igennem«, samt Figurdanse udført af to Par som »Enkelt Kæde« og »Petersen« (man sang: »Kan du danse Petersen«); endvidere Behændighedsdansen: »Syvspring«. Yngre er vel Tre-Persons-dansen »Toppet Høne«, Rækkedanse som »Feder Mikkell«, »Böhmerdans« og »Fangestykket«, Kvadriljer som »Jødetur«, »Lappetøse« [c: La Bateuse] og »Seksstur«, Pardanse, som »Hamborg«, »Enkemandsdans«, »Vesten om«, »Mallebrok«, »Engelsk Fejr«, »Vipdans«, »Napoleons March«, »Fingerpolka«, »Mønsk Hopsa« og »Svensk Maskerade«. Af Læsødanse, hvis Udførelse nu ikke kendes, er der »Firtur med Vals«, »Ottetur« og »Syvtrit«; de to sidstnævnte erindredes dog som gamle Danse. Man vil af denne lange Opremsning faa et tydeligt Indtryk af, at Læsøboerne i det 19. Aarh. har lagt sig efter at tilegne sig mange forskellige Slags Danse, og nogen særlig Favoritdans synes der ikke at have været. Som Prøve paa Danseforlystelserne skal anføres tre lette, ganske morsomme Danse, som endnu den Dag i Dag af og til bruges paa Læsø; selv de unge paa Øen kan være med til at danse dem.

1. Ottemandsdans.

I Ottemandsdans begyndes med Opstilling af 8 Par i Kreds.

a) Kreds med Solen (Musik: Afsnit A).

b) Et (vilkaarligt) Par gaar ind i Kredsen. Herren svinger med egen Dame i højre Haand én Gang rundt, derefter fremmed Dame til venstre én Gang rundt med venstre Haand, atter egen Dame én Gang rundt med højre Haand, næste fremmed Dame til venstre én Gang rundt osv. med Solen. Damen (egen) følger efter med Dansetrin. Naar de er Omgangen rundt, begynder Damen det samme med alle Herrerne. (Musik: Afsnit B, der stadig gentages.)

Derefter bruges: a¹) Alle Sving med, egen Dame (Musik: Afsnit A), b¹) næste Par gaar Kæde osv. (Musik: Afsnit B). Og derefter skiftes med a¹ og b indtil alle Par har været inde i Kredsen.

I nyere Tid har man skabt mere Afveksling i Afdeling a, f. Eks.: a¹⁻³) Kreds med Solen (Side-Gangtrin) a⁴) Enhaands Damemølle med Solen, a⁵) Enhaands Herremølle med Solen, a⁶) Damerne Kreds med begge Hænder samlet i Midten, a⁷) Herrerne Kreds med begge Hænder samlet i Midten, a⁸) Damekreds, a⁹) Herrekreds, a¹⁰) Stor Kreds. — Melodien genfindes lidt afvigende i en Nodebog fra Himmerland (FFF Arkiv Mel. L 2 Nr. 84). »Ottemandsdans« har været velkendt i Nordjylland, men ingen af de bevarede Beskrivelser af Dansens Udførelse (se f. Eks. Folkedans-Beskrivelser udg. af F. til F.s Fr. II, Side 15) har Lighed med den læsøske.

2. Petersen.

Danseudførelsen er saaledes: Opstilling: 2 Par overfor hinanden. Trin: Gangtrin eller Hurretrin, der gaar fremad i Stedet for sidelængs, altsaa højre Fod stadig forrest og venstre efter.

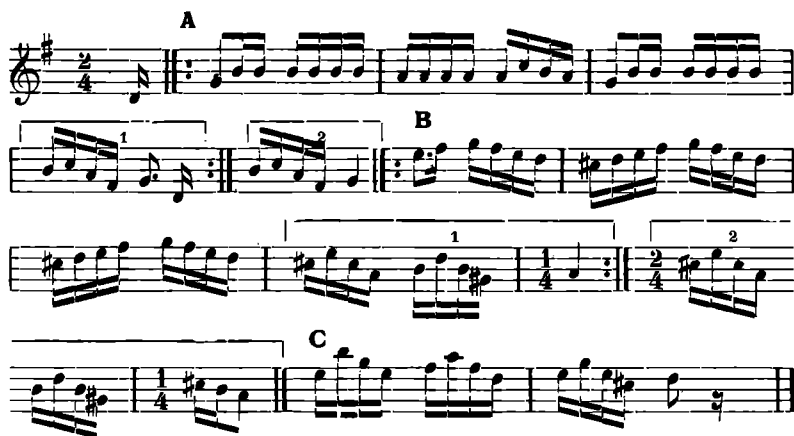
a) Kreds med Solen (Musik: Afsnit A).

b) (Damerne) énhaands Mølle med højre Haand (Musik: Afsnit B) og derefter Sving med hinanden (Musik: Afsnit C). Herrer og Damer skiftes til at danse b. a¹⁻³) Sving med egen Dame. a⁴) Enhaands Mølle med Solen. a⁵) Tohaands Mølle. a⁶) Stor Kreds. a⁷) Sving med egen Dame. — Dansen synes ikke særlig læsøsk, i det mindste genfindes Melodien noget varieret og udvidet i en Nodebog fra Himmerland (FFF Arkiv Mel. L 2) med Overskrift: »Petersens Dans«.

3. *Enkelt Kæde*. Bruges paa Læsø i Reglen umiddelbart efter Petersen. Opstilling og Trin er de samme.

a) Kreds med Solen (Musik: Afsnit A).

b) Kæde: Højre Haand til fremmed Dame én Gang rundt; idet Herrerne har Ryg mod hinanden, skifter de og giver venstre Haand til egen Dame og gaar én Gang rundt og skifter atter med Ryg mod hinanden til fremmed Dame (Musik: Afsnit B), som de svinger med almindelig Fatning (Musik: Afsnit C). a¹⁻³) Sving med egen Dame. a⁴) Enhaands Mølle med Solen. a⁵) Tohaands Mølle med Solen. a⁶) Stor Kreds med Solen. a⁷) Sving med egen Dame. — Dansen kendes ogsaa fra Samsø under samme Navn. Paa Samsø bruges dog i Afdeling b almindelig Kæde begyndende med højre Haand

til egen Dame. Den læsøske Maade at danse i Kæde har derimod sin Parallel f. Eks. i Firtur fra Vardeegnen (se FFF.s Folkedans-Beskrivelser Hefte I).

Viser, Æventyr og Remser m. m. Ved Kartegilder og andre lignende Sammenkomster, fornøjede man sig naturligvis tit med at synge Viser og fortælle Historier. Det var heller ikke ualmindeligt, at de unge Piger i de lange Sommeraftener gik i Flok med hinanden ude paa Vejen og sang lige til 10—11-Tiden. Det er kun lidt, der i vore Dage kan opspørges om den gamle Visesang paa Læsø. Man synes i Slutningen af 19. Aarh. mest at have sunget Flyvebladsviser, samt gængse traditionelle Viser som »Peder Svinedreng« (D. g. F. 527) og »Rosenille« (D. g. F. 37). Heller ikke de ganske enkelte Æventyr, det er lykkedes at fremdrage fra Læsø, frembyder noget særlig ejendommeligt. Nulevende Læsøboere erindrer, at der i deres Ungdom var en gammel Kone, som var god til at fortælle Æventyr; hende gik de ofte hen til i Vinteraftnerne for at høre paa hendes Fortællinger; men hvad hun fortalte er nu glemt. Ret kendt og yndet i sin Tid var skæmtsomme Remser, f. Eks. den om to Brødres mærkelige Hændelser; denne Remse, der endnu huskes af enkelte paa Læsø, omend kun brudstykkeagtig erindret, er dog ikke noget egentlig folkeligt Digt, men stammer fra en trykt Flyveblads-kæst med Titlen: »Den til Krig veludmonderede Jyde«. Remsen er ofte optrykt i 18. og 19. Aarh. Et Tryk kendes

fra Hjørring o. 1840 med et stort trefarvet Træsnit af en Soldat i fuld Mundering, og det er maaske dette Hjørringtryk, der er naaet over til Læsø. (Se Marius Kristensen og Brøndum-Nielsen: Gammeldags Skæmt 1916, S. 13 f., og E. T. Kristensen: Danske Børnerim 1896, S. 450 f.) Som Prøve paa den forvanskede læsøske Form, saaledes som den nu kendes fra mundtlig Tradition, skal anføres Begyndelsen af en Opskrift: »Mi Bror å mæ, vi vår ijen to Tvillinger, ¹⁾vi vår kaldt efter jej Maj²⁾, haj³⁾ hed Pier, å a hed Kresten, å haj var alligevel tre År æller end a. Saa saa⁴⁾ mi Muer⁵⁾ te mæ⁶⁾, ikkun ott' Dag' førend a bløv kristen⁷⁾: »Du ka itt' bær æ Spå⁸⁾«. « I hvi for kær' Muer«, så⁹⁾ a te hænd'. »For [du]¹⁰⁾ hår så lång' Hæl'. « Så vild' a ud i æ Krig å forsøg' mæ. A kom te æ Krigsmaj, haj to mæ te sæ. Haj lært' mæ å sejl' som i en Kril'¹¹⁾. Haj lå ved æ hellige Skejskraver¹²⁾, Bøs' ved æ Bælt ved æ Sid'¹³⁾ osv. osv. — Man morede sig ogsaa med at fremsige Remser som: »Her lyses fra Østen til Vesten, fra Sonden til Jorden saavel i Havet som paa Jorden efter min bortløbne Hustru Kirsten Pompen. Hun løb bort imellem den niende og tiende rendte forbi hende. Hun har gode Kendemærker: ganske glat i sit Ansigt som et Rivejærn, og har en Næse som en Tjæretønde. Paa den ene Fod har hun en Støvle fuld af Lus, paa den anden et Sværd. Hun raaber, skriger, piber og hviner.« Fra Tiden o. 1850 er vist Fortællingen om Frieriet til Karen: »Det var ikke den 27de heller ikke den 28de, men det var den Dag, det blæste fra sydvest og sneede fra nordost, og jeg gik i mine Træsko og det klampede noget. Jeg gik en Morgen tidlig fra mit Hjem og naaede Lars Olens Gaard ved Aftenstide. Da jeg kom til Være Bro mødte jeg Knud Daniel. Han sagde: »Go' Da, Johannes«, og jeg sagde i lige Maade: »Go' Da, Knud

¹⁾ en Mand. ²⁾ han. ³⁾ sagde. ⁴⁾ min Moder. ⁵⁾ mig. ⁶⁾ kristnet, døbt.

⁷⁾ forklares af Meddeleren som »bære Spade« i Virkeligheden forvansket for »gaa med Spoer [Sporer]«. Flyvebl. ⁸⁾ sagde. ⁹⁾ du; urigtigt meddelt »a«.

¹⁰⁾ Kril' o: Krikke?; Ordet ellers ukendt paa Læsø; rimeligvis er det hele Forvanskning for Flyvebladets: o lærer mæ o kries o sei: Lings om i æ Keiel. ¹¹⁾ Forvanskning for »Han ga mæ hallige Skindskraper o æ Laar« (Fibl.). ¹²⁾ »Kampiirum ved æ Sie« (Fibl.).

Daniel.« Han spurte: »Hvor skal du hen, Johannes.« Jeg sa': »Hvad rager det dig, Knud Daniel.« Og saa gik Knud Daniel, og saa gik jeg. Da jeg kom til Lars Olens Gaard, dér stod Else Bak i Døren. Jeg sagde: »Go' Aften, Else Bak«, og hun sagde: »Go' Aften, Johannes, og velkommen her.« Jeg spurgte, om Karen var hjemme. Else Bak sagde: »Nej, Karen er ikke hjemme, men hun kommer snart. Værsgo kom ind, Johannes.« Jeg gik ind og satte mig, og Else Bak skar noget Brød. Jeg spiste et Stykke Mad, to Stykker Mad, maaske tre Stykker Mad; imidlertid kom Karen. Jeg sa': »Go' Aften, Karen«, og Karen sa': »Go' Aften, Johannes.« Og jeg saa til Karen, og Karen saa til mig. Karen smilte, og jeg lo; men jeg vidste nok, hvad Karen tænkte. Da jeg var færdig til at gaa, spurgte jeg, om Karen maatte følge mig lidt paa Vej. Else Bak sagde: »Ja, Karen maa nok følge Johannes.« Og vi gik Haand i Haand og Arm i Arm, og da Karen var ved Være-Bro, var jeg ved Bette-Bro¹⁾, og vi fulgtes pænt ad. Da vi kom hjem, gav jeg Karen Nøglen, at hun kunde gaa ind, for jeg skulde lige norden til, men da jeg kom, var Karen ikke kommet ind, da havde Skarns Knægte kommet Smaasten i Nøglehullet. Men om mit Liv havde jeg en Rem, og i Remmen var en Skede og i Skeden en Kniv — den havde jeg baaren siden den Tid, jeg fo'r med »Paaskelammet«. At tage Kniven af Skeden og brække et Vindue fra, var en let Sag, hvad ogsaa blev gjort. Jeg bad Karen om at føre mit ene Ben ind ad Vinduet, jeg førte i lige Maade Karens ene Ben ind ad Vinduet. Dér sad vi i Vinduet; Karen vrælte, og jeg skreg, Karen slingrød' ud, og jeg slingred' ind, og til sidst havnede vi paa Bordet. Men da vi saa var kommet ind, havde vi ingen Swalstikker. Saa sagde jeg til Karen: »Nu bliver du hos mig til i Morgen Kl. 11, saa gaar jeg ned til Lassen og henter en hel Pak' Swalstikker!« Se det var min første Kærlighed til Karen.« — I Mangel af bedre kunde man lave Rim om hinanden (i Analogi med Rimet: Det regner sa' Per Degner) f. Eks.:

¹⁾ Der er o. en Fjerdingvej mellem disse Broer.

A har ondt i min Vom,
 sa' Mads Dam,
 det ka a int' gør' ve',
 sa' Kirsten Sme',
 sikke i Hest,
 sa' Stine Præst,
 ha skuld' for Har'en,
 sa' Lars Peder Mikkels Kone, Maren.

De i dette Rim nævnte er Folk i Vesterø, der erindres endnu.

Under Omtalen af den læsøske Fortællekunst kunde der være Grund til at behandle *Læsødialekten*¹⁾. Det skal dog her blot lige nævnes, at Øens Sprog er nærbeslægtet med Vendelbomaålet, dog saaledes, at Læsøkvinderne naturligvis talte den reneste Dialekt, medens de af Mændene, der havde været ude at rejse til Søs, mere benyttede et Blandingssprog. I den sidste Menneskealder har der — som overalt i Landet — blandt de yngre gjort sig en bevidst Stræben gældende bort fra Dialekten henimod Rigsmaålet. Bing gør i 1802 opmærksom paa Læsøboernes Hang til at forkorte Navne, en Skik, der endnu er brugelig; saaledes er An' Master = Ane Madsdatter, Ma' Bern = Mads Berentsen, Sørnsder = Sørensdatter, Per Ane = Peder Andersen, osv. I 1802 var det almindelig Skik mellem Kvinder, at hilse »god Dag, begge to« eller »god Dag, alle sammen«, alt eftersom man mødte to eller flere; derimod var det paa den Tid ved at gaa af Brug, som Svar paa et Goddag, at sige: »Gu' sing jer I Stakkel (Stakler)« ɔ: »Gud velsigne Eder gode Ven(ner)«. — Naar en Læsøkone i 1840erne kom ind i en Krambod i Frederikshavn, kunde det hænde, at Butiksvenden haanende sagde: »Naa, du er derovrefra, hvor man sejer: Ka'j ta hy'wəlbwa'ərn ā' tjø'r a' strā'jən, ā' flø't fwa'ərn; ta' tjø'ərn mæ' dæ' hjæm ā' mjø'lk sø'; ta' dæ'jən-so'ji u' ā' slo' wa'j i, fā'r wi ska ba'g i må'ərn, ta' ā'nswā'ji ā' ra'gi. Tjæ'ərn træ'k i di ski'rā'k ā' ta di ski'trø'j på' ā' go' i a'n ā' fæ'j a'n«²⁾ [ɔ:

¹⁾ Sprogprøver findes i »Læsøbladet« 1922 f.

²⁾ Opt. til H. F. Feilberg af Læge Faurbye, der desuden har optegnet en Del Læsøord, delvis medtagne i H. F. Feilbergs Ordbog o. jyske Almuesmaal.

Karen tag Hjulbøren og kør ad Stranden og flyt Faarene, tag Køerne med dig hjem og malk saa, tag Dejgtruget ud og slaa Vand i, for vi skal bage i Morgen, tag Ovnsvaanden og Ragen. Kjesten træk i din Skindrok (o: Skindskørt) og tag din Skindtrøje paa og gaa i Arnen (o: Bunden af Bagerovnen) og fej Arnen].
